

Roman Dobrzyński

ZAMENHOFOVA ULICA

S T A N O M A R Č E K

Roman Dobrzyński

Zamenhofova ulica

Napísané podľa rozhovorov
s Dr. L. C. Zaleským-Zamenhofom,
vnukom autora esperanta

Stano Marček

Vydal Stano Marček
Zvolenská 15, 036 01 Martin

© Roman Dobrzyński
© Preklad: Stano Marček
© Fotografie: archív revue Esperanto

ISBN 80-969446-8-1

Milý čitateľ,

knižka, ktorá sa ti dostala do rúk, je zbierkou pútavých rozhovorov s človekom, ktorého postihol neobyčajný osud. Opisuje životný príbeh poľského intelektuála, ktorý prežil holokaust a peklo židovského geta vo Varšave – a ktorému sa len zázrakom a za veľmi dramatických okolností podarilo uniknúť z transportu do továrne na smrť v nacistickom koncentračnom tábore v Treblinke.

Náš “hrdina” je vnukom Ludovíta Zamenhofa, tvorcu, presnejšie iniciátora medzinárodného jazyka esperanto. Časť diela je preto venovaná spomienkam “vnuka” na “starého otca”, na jeho mierové poslanstvo svetu a na spomienky a úvahy v spojitosti s unikátnym a zatiaľ nedoceneným projektom “starého otca”.

Zamenhofova ulica je však aj zamyslením sa nad našim životom, nad tým, kadiaľ šla a kam vedie cesta vývoja ľudstva – a ukazuje jej možný ďalší smer cez “mosty nádeje”, ktoré by mohli pomôcť preklenúť slepé uličky, do ktorých sa ľudstvo dostalo.

Autor knihy Roman Dobryński je poľský televízny žurnalista, známy stovkou vynikajúcich dokumentárnych a reportážnych filmov z celého sveta, predovšetkým z Latinskej Ameriky. Originál svojej desiatej knihy napísal v esperante pod názvom „La Zamenhof-strato“. Dnes je už preložená do desiatky ďalších jazykov.

Za pomoc pri korektúrach a pri vydaní knižky ďakujem svojej manželke Ol'ge, pani Anne Földváriovej, Ing. Danke Kubincovej, Ing. Petrovi Chrdlemu (vydavateľstvo KAVA-PECH, Dobřichovice), grafikovi Luděkovi Neužilovi (obálka) a Esperantskej spisovateľskej asociácii (Esperantlingva Verkista Asocio, EVA), pod záštitou ktorej Zamenhofova ulica vychádza v desiatke jazykov.

Stano Marček
prekladateľ a vydavateľ
Martin, január 2006

ÚVOD

Názov tejto knihy je vymyslený celkom výstižne. Nakoľko sa však nachádza stovka Zamenhofových ulíc v rôznych krajinách na našej planéte, ide azda o akúkoľvek ulicu nesúcu toto meno, alebo sa jedná o konkrétnu ulicu vybratú spomedzi všetkých? Alebo ide vari o ulicu virtuálnu, ktorou by malo pochodovať ľudstvo podľa Zamenhofového sna?

V skutočnosti existuje jedna veľmi zvláštna ulica: Zamenhofova ulica vo Varšave. Ulica, na ktorej kedysi stál dom označený číslom 9. Dom, v ktorom počas viacerých rokov doktor Zamenhof býval a pracoval, kde v ordinácii, ktorú založil, počas mnohých rokov po jeho smrti, praxoval jeho syn Adam a po Adamovi jeho nevesta Vanda. Zvláštnou zhodou okolností (naozaj zhodou okolností?), na tej istej Zamenhofovej ulici, novopostavenej po vojnovom zničení, som ja, jeho vnuk, o päťdesiat rokov neskôr dostal služobný byt, hoci nie na čísle deväť, ale osem a býval som tam počas niekoľkých rokov spolu so svojou manželkou a našimi dcérami.

Varšavská Zamenhofova ulica prekvapivo odolávala zmenám názvov, zmenám, ktoré robili tamojší, po sebe idúci vojnoví a povojnoví vládcovia. Z čias, keď bol Zamenhofov syn zastrelený a ďalší členovia rodiny uväznení, spomínam si na električky s veľkým nápisom „ZAMENHOF“, prechádzajúce Zamenhofovou ulicou až do tamojšej konečnej zastávky. Aj v súčasnosti prechádzajú touto ulicou autobusy s nápisom „ESPERANTO“, smerujúce do Esperantskej ulice, ktorá je neďaleko.

V tých pochmúrnych rokoch 1942 a 1943 však varšavská Zamenhofova ulica odvádzala státisíce na smrť odsúdených Židov na vlak, v smere na centrum „konečného riešenia“ – Treblinku. Takto aj Žofia a Lýdia, obidve dcéry doktora Zamenhofa, prešli Zamenhofovou ulicou; prešiel som ňou aj ja, jeho vnuk, avšak zázračne zachránený pred cestou na smrť.

Namiesto toho, aby viedla ku zlému, nech virtuálna Zamenhofova ulica vedie ľudstvo ku tolerancii, ku porozumeniu, k bratstvu. Nech vedie večne bojujúci svet ku mierovému spolužitiu veľkej rodiny národov, ktorých rozmanitosť nech už nikdy nie je príčinou vzájomnej nenávisťi, ale nech sa stane tým najcennejším spoločným bohatstvom.

L. C. Zaleski-Zamenhof
Paríž, máj 2003

PREDHOVOR

Pán profesor, čo považujete za svoj najväčší úspech?

Pravdepodobne to, že som zároveň starým otcom aj vnukom; starým otcom vo svojej vlastnej rodine, vnukom v esperantskom „rodinnom kruhu“ – a niekedy aj mimo neho. Prednedávnom som dostal list od desaťročného Francúza: „Viem, že ste vnukom tvorcu esperanta. Aj ja chcem vytvoriť medzinárodný jazyk. Napíšte mi prosím, ako sa to robí.“

Tvorcom esperanta bol Ludovít Zamenhof. Vy, jeho vnuk, máte dvakrát tak dlhé meno: Ludovít Kryštof Zaleski Zamenhof. Prečo?

Slepý osud mi napísal viacero životopisov, chcel, aby som za jeden život niekoľkokrát zmenil svoju identitu. Narodil som sa vo Varšave, v hlavnom meste Poľska, ako Ludovít Zamenhof. Bol som poľský chlapec Ludwik, ktorému priatelia hovorili Lutek. Lenže koncom roka 1939 mi nemecká okupačná vrchnosť nariadila navliecť si pásku s Dávidovou hviezdou a hneď potom ma zahнала do geta. Vtedy som sa prvýkrát stal niekým iným.

Pod iným menom?

Nie, pod rovnakým menom a dokonca aj pre toto meno. O dva roky nato som sa rozhodol ho zatajiť a prisvojiť si meno nové: Kryštof Zaleski. Takto som sa prevtelil zaživa. Musel som sa narodiť ešte raz, aby som vôbec mohol žiť ďalej. Nová identita ma omladila približne o rok a dala mi ako rodisko mesto Łomża. Za múrmi geta som sa opäť stal Poliakom, čo mi nezaručovalo bezpečnosť, ale ponechávalo istú možnosť vybrať si, napríklad spôsob smrti. V skutočnosti som mohol byť chytený na ulici a zastrelený v rámci kolektívnej zodpovednosti, ale mal som tiež právo slobodne riskovať stratu života, keby som sa zapojil do ozbrojeného odporu alebo pomáhal Židovi. Naproti tomu ľudia za múrmi geta nemali žiadnu alternatívu, pred nimi stáli len komíny krematória. Nové prevtelenie mi dovolilo prekročiť hranice života. Nehral som rolu Zaleského, stal som sa Zaleským. Podieľal som sa na osude ostatných obyvateľov okupovaného Poľska. Cez deň práca v továrni, večer sprisahanecké schôdze; nové priateľstvá, samovzdelávanie, odboj.

Kedy došlo ku spojeniu oboch osobností pod dvojím menom?

Keď sa skončila nemecká okupácia Poľska, mohol som v sebe oživiť Ľudovíta Zamenhofa. Musel však kvôli tomu zomrieť Krzysztof Zaleski? Stotožnil som sa predsa s jedným aj s druhým. Zaleski zachránil život Zamenhofovi. Patrilo sa, aby Zamenhof zabudol na Zaleského?

Zvolili ste si syntetické riešenie ako Ľudovít Kryštof Zaleski Zamenhof?

Jednota v rôznosti je moje životné heslo. Dalo by sa to vyjadriť aj ako rešpektovanie odlišností. Je to viera, ktorá vychádza z mojich vlastných zážitkov. Tejto myšlienke som verný, aj keď už dávno žijem vo Francúzsku.

Kde ste si predsa len pozmenili svoje meno?

Prispôbil som si len krstné mená: Louis Christophe. Žiaden Francúz by nedokázal vysloviť poľské Krzysztof. Vo Francúzsku som strávil väčšiu časť svojho života. S touto krajinou ma spojila profesionálna kariéra, tam žije mnoho mojich priateľov, pre ktorých som jednoducho Chris. To je moje, dúfam, posledné prevtelenie. Paríž a Varšavu však jednako považujem za svoje mestá.

L. C. Zaleski-Zamenhof na varšavskej Zamenhofovej ulici.

L. C. Zaleski-Zamenhof a R. Dobrzyński vo Veisiejai (Litva), 1998.

L. C. Zaleski-Zamenhof odovzdáva „Medailu tolerancie“ pápežovi Jánovi Pavlovi II.

Medzi deťmi v Bona Espero (Dobrá nádej) v Brazílii.

MÚRY

*P*evne stoja múry tisícročí medzi rozdelenými národmi. (Cítát z básne L.L. Zamenhofa „La Espero“, „Nádej“, ktorá sa stala esperantskou hymnou.) Platí ešte táto spoločensko-politická diagnóza, urobená Ludovítom Zamenhofom v devätnástom storočí?

Áno, bohužiaľ. Múry silne poznačili obraz krajiny dvadsiateho storočia. Pred mojimi očami vznikali, padali a znovu stoja v rôznych častiach našej planéty. V roku 1989 som mal príležitosť vlastnoručne symbolicky prispieť ku zbúraniam berlínskeho múru. Videl som Berlínčanov prechádzať tam a späť čerstvými prielomami v múre. Pohltilo ma všeobecné nadšenie. Ale náhle mi stiahla hrdlo vzdialená spomienka. V roku 1943, ako robotník, som rozbíjal múr varšavského geta. Múr už nebol potrebný, lebo ľudia, ktorých väznil, už boli povraždení. Mne sa tie isté múry podarilo prejsť o niekoľko mesiacov skôr, keď som unikal pred smrťou medzi nimi. Naopak, v Berlíne zvalenie múru umožnilo žijúcim slobodne sa pohybovať. Nemohol som sa zbaviť myšlienky, že v jasajúcom dave sa možno nachádzali aj ľudia, ktorí pred polstoročím postavili múr v mojom meste a potom ho prikázali rozobrať.

Na ktorom mieste ste rozoberali ten múr?

Na ulici Sienna, blízko môjho rodného domu, ktorý vtedy už neexistoval.

Bol to ten istý dom, v ktorom býval Ludovít Zamenhof?

Áno, na ulici Królewska 41, na rohu ulice Zielna.

V súčasnosti už táto adresa neexistuje.

Ten dom zmizol pred mojimi očami. 25. septembra 1939 začali húkať sirény,

oznamujúce ďalší nálet nemeckých bombardérov. Len čo sme zbehli skryť sa do pivnice, ozval sa hrozný rachot a otras. Bola nariadená evakuácia. S námahou sa nám podarilo dostať von, lebo celý dom už bol v plameňoch.

Boli ste vtedy štrnásťročný chlapec. Cítili ste v tom hroznom okamžiku stratu niečoho vám mimoriadne drahého?

Áno, plameň požíral moje poštové známky. Aj potom, keď som prezeral to rumovisko, zdalo sa mi, že je hrobom albumov, ktoré ma najsilnejšie spájali s mojím starým otcom. Veď on si vo veľkom dopisoval s celým svetom a poštové známky pedantne zbieral. Ja som ich zdedil. Každú nedeľu som mohol spať trochu dlhšie a raňajkovať v posteli. Zvykol som vtedy študovať známky a tak objavovať nové svety, podnikat' virtuálne cesty krajinami, začarovanými do pravouhlých obrázkov. Niekoľko krajín som už mal príležitosť navštíviť na cestách s rodičmi. Otec všetko zachytával svojim Kodakom a filmy zdobil hudbou. Aj tieto drahé celuloidové pamiatky zhoreli.

Aký bol ten dom?

Mohlo by sa povedať: „Na začiatku bol dom...“. Mal pre mňa stigmú večnosti a symbolizoval šťastné detstvo. Naša rodina bývala v byte na treťom poschodí, označenom šťastným číslom sedem. Dom stál v samotnom strede mesta a bol naozaj pekný a elegantný. Ako silno sa ten dom vryl do mojej pamäti, nasvedčuje táto udalosť, ktorá sa stala o mnoho rokov neskôr v Londýne. Na ulici ma zrazil automobil.

Asi ste zabudli, že vo Veľkej Británii, keď chcete prejsť cez ulicu, musíte sa pozrieť najskôr vpravo?

To som si pamätal, ale ulica bola jednosmerná a osudný automobil prišiel zľava. Ukázalo sa, že nehoda sa stala z mojej viny, takže som musel vodičovi nahradiť ešte aj náklady za rozbité sklo.

Teda, podľa zákona nie automobil rozbil vašu hlavu, ale vaša hlava rozbila automobil?

Presne. V tomto prípade som sa mohol považovať za obeť marxizmu.

Prečo?

Pretože ten šofér sa volal Marx.

Či už kameňom do hlavy, alebo hlavou do kameňa, v oboch prípadoch trpí hlava. Určite sa toto konštatovanie Dona Quijota týkalo aj vás.

Mesiac som ležal v londýnskej nemocnici so stratou pamäti. Podľa rozprávania mojej manželky, jej lekár povedal niekoľko dní po nehode, že sa mi „obnovila pamäť“, pretože som sa pýtal na svojho ... syna. Je potrebné vysvetliť, že mám iba dcéry. Ani svoju manželku som nemohol spoznať. Raz došlo k takémuto dialógu: „Som tvoja manželka, nepamätáš sa?“. „Áno, ako sa máš, Kristína?“ „Ja som Júlia, tvoja druhá manželka.“ „A kedy príde tretia?“

Dobrá nálada je nápadný rys vášho charakteru.

Pomáhala mi prežiť ťažké okamžiky.

Ako ste znovu získali pamäť?

V izbe ležalo niekoľko pacientov, ktorí nemali núdzu o návštevy. Raz sa jeden z hostí zastavil pri mojej posteli, pozrel sa na štítok s mojím menom a spýtal sa: „Bývali ste vo Varšave na Królewskej ulici 39?“. Energicky som protestoval: „Nie, na čísle 39 býval doktor Endelman, ale my – na čísle 41.“. Takto ma zbúraný dom prebudil zo straty pamäti.

Kto bol doktor Endelman?

Lekár a priateľ našej rodiny. Často nás navštevoval kvôli domácejmu muzicírovaniu ako klavírista. Môj otec hral na violončelo a doktor Frenkler na violu. Štvoricu dopĺňal v úlohe huslistu doktor Lauber, profesor Varšavskej univerzity, dlhoročný priateľ môjho otca, riaditeľ jeho habilitačnej tézy.

Nasledoval doktor Adam Zamenhof v povolání svojho otca?

Nielen nasledoval, ale aj prekonal. Bol to skúsený praktik, šéf oftalmologického odboru varšavskej nemocnice v Czystem. Zároveň pracoval vedecky ako docent Varšavskej univerzity. Môj otec zanechal po sebe rozsiahlu odbornú literatúru, v ktorej sa medzi iným zaoberal astigmatizmom a glaukómom. Patril ku priekopníkom operačnej liečby sietnice. Na týchto úspechoch sa podieľala aj moja matka, tiež očná lekárka, ktorá verne asistovala môjmu otcovi pri jeho činnosti.

Našiel si váš otec, tak pracovne zaneprázdnený, čas aj pre svojho syna?

Otec bol človek perfektne organizovaný. Svoj čas mi venoval pravidelne a tvorivo. Obdivoval som ho a usilovne som si ukladal do pamäti jeho rady. Ako dieťa som raz strávil leto v liečebni Druskininkai, ktorá je teraz v Litve. Hostia, ktorí tam prišli so svojimi deťmi, mali vo zvyku prenechať ich do starostlivosti odborným vychovávateľom. Bol som vtedy šesťročný, vyrástol som teda už zo škôlkárskeho veku, ale ešte som nezačal chodiť do školy. Rodičia ma prihlásili do školskej skupiny, kde sa ukázalo, že som najmladší a najslabší. To sa mi zdalo nespravodlivé. Otec ma presvedčil jednou vetou: „Je lepšie byť slabým medzi silnými a snažiť sa im vyrovnáť, ako byť silným medzi slabými a odpočívať na vavrínoch.“. Toto heslo neskôr často riadilo môj život. Otec ostal v mojej pamäti ako predstaviteľ môjho šťastného detstva vo Varšave. Každú nedeľu sme obaja podnikali vychádzky po meste. Najčastejšie sme chodili električkami, ktoré boli dobre udržiavané; električkári patrili ku „robotníckej aristokracii“. Raz som sa tak spriatelil so šoférom, že mi dovolil chvíľku šoférovať električku. Práve som začal chodiť do školy a nepremrhal som príležitosť vytiahnuť sa pred spolužiakmi. S obdivom počúvali o mojej jazde.

Pochválili ste sa im aj svojimi cestami do zahraničia?

Nie vždy s úspechom. Školský rok 1935/36 začal hodinou latinčiny. Profesor Essmanowski bol zvedavý, ako sme strávili prázdniny. Hneď som chcel urobiť dojem našou cestou do Ríma. Učiteľ, fanatik do antickej kultúry, živo reagoval. Vzrušene sa ma pýtal na moje dojmy, ale keď počul nie moc konkrétnu odpoveď, rezignovane mávol rukou a povedal: „Hlupák drieme doma aj v Ríme!“.

Cestovali ste do zahraničia, aby ste sa zúčastnili na svetových kongresoch esperanta?

~~~~~

Tie kongresy boli v skutočnosti hlavným cieľom mojich prvých ciest. Aby som mohol cestovať, súhlasil som dokonca, že sa budem učiť esperanto.

Nie preto, že ho stvoril váš starý otec?

Aký význam by mohla mať táto skutočnosť pre niekolkoročného chlapca? Mimočodom, môj starý otec zomrel osem rokov pred mojím narodením. Boli to len tie poštové známky, ktoré ma s ním spájali. Moji rodičia, ktorí dobre ovládali esperanto, ma nikdy nenútili sa ho učiť. V roku 1934 mi však sľúbili, že ma vezmú na kongres do Štokholmu pod podmienkou, že budem hovoriť týmto medzinárodným jazykom. Argumentovali: „Načo cestovať na esperantský kongres, ak človek nevie esperanto?“. Bol som vtedy deväťročný a bolo to pre mňa otázkou cti. Pre neznalosť esperanta som sa rok predtým skompromitoval na poľskom kongrese. Poverili ma, aby som položil kvety na hrob môjho starého otca a povedal pri tejto príležitosti niekoľko viet, ktoré som sa naučil naspamäť. Pomýlil som sa hneď na začiatku, keď som povedal: „Môjmu najmilovanejšiemu vnukovi...“. Keď som si uvedomil chybu, v hanbe som sa odmlčal. Búrlivý potlesk mi dovolil sústrediť sa a začať znovu: „Môjmu najmilovanejšiemu starému otcovi...“.

Ako ste sa nakoniec naučili esperanto?

Vďaka tete Lýdii, najhorlivejšej esperantistke v našej rodine. Teta bola pôvabná žena s dušou plnou lásky a dobra. Jej prítomnosť prinášala potešenie. Asi preto som esperanto rýchlo zvládol.

Mohli ste sa teda aktívne zúčastniť na svetovom kongrese v Štokholme?

Áno, zdalo sa mi, že som najdôležitejším účastníkom kongresu, naozajstným „Malým princom“. Do tejto úlohy som sa prevtelil už na palube lode Warszawa, ktorou cestovali poľskí účastníci kongresu. Cestovná kronika bola plná správ o „vnukovi“. Pamätám sa na senzačnú udalosť, keď sa v blízkosti lode objavila veľryba, ktorú som zručne „ulovil“ svojím Kodakom. Ale po pozornom preskúmaní fotky – poznamenal kronikár – sa z veľryby vyklúla... šprotá.

Aj počas ďalších kongresov ste figurovali ako „Malý princ“?

~~~~~

Áno, stále sebavedomejšie. Bol som kongresovou atrakciou, príťažlivým foto-objektom. Často ma fotografi využívali ako zámienku, aby mohli vyfotiť mojich rodičov, ktorí tvorili pekný a elegantný pár. Ale kongresy neboli jediným cieľom našich ciest. Často sme navštevovali rôzne miesta. Pri príležitosti kongresu v Ríme v roku 1935 sme navštívili Benátky, Florenciu, Neapol. Plavili sme sa loďou na Maltu, Sicíliu a Tripolis. S pýchou som si pozeral v časopise „La Praktiko“ fotografiu s týmto popisom: „Desaťročný Ludovít Zamenhof, vnuk autora esperanta, ide na t'ave na výlet po Severnej Afrike.“. Nemal som právo trošku zodvihnúť nos? Nuž, učiteľ latinčiny mi po ňom vtedy trošku dal.

Po Ríme sa kongres konal...?

Vo Viedni. Tam mi úloha vnuka priniesla dojemný zážitok. Počas slávnostného ceremoniálu bola odovzdaná nestorovi poľských esperantistov, profesorovi Odovi Bujwidovi, a mne, jedenásťročnému chlapcovi, historická zástava z Boulogne-sur-Mer*, s čestnou úlohou priniesť ju do Varšavy na zlaté jubileum esperanta. (* *V Boulogne-sur-Mer sa konal v roku 1905 I. Svetový kongres esperanta. Tamojšia zástava sa stala putovným symbolom d'alších svetových kongresov. Vznik esperanta sa datuje rokom 1887, keď vyšla prvá učebnica. V roku 1937 sa slávil zlaté jubileum esperanta.*) Počas svetového kongresu, ktorý sa konal v roku 1937 v hlavnom meste Poľska, som sa o to viac tešil privilégiám Malého princa. Nik nemohol predvídať, že som hral túto úlohu naposledy. Dnes se mi zdá toto zlaté jubileum úplne skromné. Skromné v porovnaní s grandióznym kongresom vo Varšave pri príležitosti storočnice esperanta. Zlatý kongres bol tak trochu uzatvoreným podujatím. Ako dvanásťročný chlapec som si nevedomoval túto skutočnosť. Teraz viem, že vo svojej kolíske sa vtedy esperanto netešilo dobrému ovzdušiu. Hoci čestnú záštitu nad kongresom prevzal Ignác Mościcki, prezident republiky a hoci sa v sále objavil generál Tadeuš Kasprzycki, minister armády a vynikajúci esperantista, nacionalistická časť tlače napadla vládu, že dovolila usporiadať tento kongres. Do Poľska už vnikala hnedá propaganda z nacistického Nemecka. A na kongrese očividne chýbali esperantisti z Nemecka a zo Sovietskeho zväzu.

Lenin vraj nazval esperanto „latinčinou proletariátu“.

Sovietski esperantisti rozšírili túto legendu, aby získali sympatizantov. Veď ideály ruskej revolúcie: právo na sebaurčenie národov, právo na vlastnú

~~~~~

kultúru a jazyk, silne pôsobili na adeptov medzinárodného jazyka. Niet sa teda čo diviť, že esperantisti, ktorí zažili toľko ponižovania od cárskych vrchností a šikanovania cenzúrou, s nadšením vítali pád režimu. „Proletári všetkých krajín spojte sa!“ Toto heslo podľa mnohých sovietskych esperantistov zodpovedalo Zamenhofovej „vnútornej ideii“, ktorej cieľom bolo zbratanie sa národov na neutrálnom jazykovom základe.

Svojho času mi rozprával ruský esperantista, veterán Októbrovej revolúcie, že jeho veľkou starosťou bolo, ako sa dohovori s nemeckými alebo francúzskymi súdruhmi po ich oslobodení z kapitalistického jarma.

Na základe tohoto presvedčenia vyrástla najväčšia esperantská organizácia na svete Združenie sovietskych esperantistov. Sovietski ľudia sa učili medzinárodný jazyk s revolučným nadšením, inšpirovaní proletárskym internacionalizmom. Keď vojenská prehra s Poľskom zabrzdila vojenské šírenie sovietskeho socializmu v západnej Európe, začal vývoz revolúcie inými metódami, napríklad hromadným esperantským dopisovaním. Pre sovietskych esperantistov to predstavovalo jedinú možnosť kontaktu so svetom. Využívali túto možnosť s vernosťou k marxizmu-leninizmu. Dopisy boli najčastejšie adresované nemeckým robotníkom.

Existovali aj esperantské proletárske organizácie na medzinárodnej úrovni.

Na svetovom kongrese esperanta v Prahe v roku 1921 Francúz Eugene Adam, známy pod pseudonymom Lanti, vyprovokoval oddelenie sa revolučných esperantistov od Svetovej esperantskej asociácie (Universala Esperanto-Asocio). „Preč s neutralizmom!“ Pod touto výzvou Lanti založil proletársku organizáciu Svetová beznárodnostná asociácia (Sennacieca Asocio Tutmonda, SAT). Rýchle sa okolo neho sústredilo asi šesťtisíc esperantistov, ktorí sa domnievali, že UEA svojou strnulou neutralitou izolovalo esperantské hnutie od aktuálnych spoločensko-politických prúdov, prinášajúcich pokrok vtedajšiemu svetu. SAT získala podporu Romaina Rollanda a Henriho Barbussa, ktorý nazval esperanto „abecedou internacionálnosti“. Po nejakom čase sa však vodca SAT zmenil na prísneho kritika sovietskeho socializmu.

Áno, v roku 1935 Lanti zverejnil takýto názor na Sovietský zväz: „Ľudia sú tam vykorisťovaní dokonca neľútostnejšie než v iných krajinách; nadhodnota,

miesto aby išla do vreciek kapitalistov, slúži k živobytiu početnej parazitnej byrokracie; neexistuje žiadna sloboda myslenia, žiadne právo zhromažďovať sa a zakladať organizácie, ktorých cieľom by bolo kritizovať činy a skutky terajších vodcov a propagovať iný systém vlády; žiadna strana, okrem bolševickej, nesmie existovať*.“. (*Citát z knihy Alexandra Solženicina „Súostrovie Gulag“). Ako to pôsobilo na sovietske esperantské hnutie?

V tej dobe už existovala úplná informačná blokáda. Stalin upevnil svoju moc, myšlienka svetovej revolúcie stratila na aktuálnosti a nahradila ju teória budovania socializmu v jednej krajine. V praxi to znamenalo toto: kto nepodporuje Sovietsky zväz, ten je jeho nepriateľom. Sovietske esperantské združenie SEU sa už predtým odvrátilo od SAT a zapojilo sa do Internacionály proletárskych esperantistov, založenej v Berlíne v roku 1932. Internacionála organizovala veľkú korešpondenčnú službu.

Ako bolo možné organizovať výmenu dopisov medzi robotníkmi rôznych krajín, ak sovietsky režim postavil bariéry proti toku informácií?

Režim však vynášiel aj kolektivismus. Bol to šikovný spôsob predstierať, že zákazy sú vlastne slobodou. Bolo skutočnosťou, hoci dnes ťažko predstaviteľnou, že esperantské kluby si dopisovali kolektívne. Listy sa spoločne písali a spoločne čítali. Trochu skôr sa niektorí jednotliví esperantisti pokúsili vo svojich listoch povedať pravdu o Sovietskom zväze. Často sa však stali obeťami svojej nepozornosti. Ich zahraniční dopisovatelia verili novej stalinskej zásade: „Triedny boj sa trvalo zostruje spolu s pokrokom v budovaní socializmu.“.

Spoločnosť sa stavia proti svojim vlastným úspechom?

Dogmám ľudia veria nie pre ich logiku ale z presvedčenia. Stalo sa, že zahraniční adresáti považovali sťažnosti svojich sovietskych priateľov za potvrdenie novej dogmy a odovzdali ich listy príslušným straníckym orgánom. Tak sa začala prvá fáza prenasledovania sovietskych esperantistov.

Stalin, ktorému história prisúdila mnoho titulov, sa preslávil aj ako veľký jazykovedec. Urobil autoritatívne prehlásenia k otázke budúceho jazyka ľudstva. Týkalo sa to nejako aj esperantistov?

V esperantskom hnutí, pre jeho samotnú povahu, nikdy nechýbali stúpenci jazykovo kompetentní. Sovietske hnutie nimi oplývalo. Vodca SEU Ernest Drezen patril ku priekopníkom interlingvistiky. Mimochodom, bol to významný politik, zastával významné funkcie, svojho času pôsobil ako tajomník Michaila Kalinina, jedného z tvorcov Sovietskeho zväzu. Samozrejme, že bol v centre jazykového boja, ku ktorému došlo v Sovietskom zväze. Treba zdôrazniť, že Stalinove predstavy sa v tomto smere niekoľkokrát radikálne zmenili, čo v každom prípade znamenalo víťazstvo aj fiasko jazykovedných smerov, ktoré v tom-ktorom prípade podporovali alebo odporovali tézam „veľkého jazykovedca“. Stalinove názory mali hodnotu veštby alebo dokonca zjavenia. Ich popretie bolo kacírstvom.

Kacírstvo zasluhovalo upálenie?

V Stalinovom Sovietskom zväze boli kacíri pomenovaní špiónmi, trockistami a podobne – a neboli zabíjaní verejne ale skryto. To sa stalo vedcom „Jazykovej fronty“, ktorí definitívne prehrali v jazykovednom spore. Ernest Drezen chybné podporil frontistov a poddelil sa s nimi o ich osud.

Spolu so sovietskymi esperantistami?

Áno, hoci „vedecko-náboženský aspekt“ tejto záležitosti nemal podľa môjho názoru rozhodujúci význam. Proti esperantskému hnutiu v Sovietskom zväze nikdy neboli vznesené konkrétne obvinenia. Ozývalo sa len označenie „kozmpolití“. Sovietski esperantisti sa dostali na súostrovie Gulag nie pre tú či onú jazykovú teóriu. Boli obeťami politickej praxe. Niektoré dostupné dokumenty NKVD, vtedajšieho Ministerstva štátnej bezpečnosti, kvalifikovali stúpencov esperanta za „nepriateľov ľudu“ z úplne jednoduchého dôvodu: mali bezprostredné korešpondenčné styky so zahraničím. Ani nevadilo, že od istej doby boli listy písané a čítané kolektívne. Stačili tie styky samotné. Veď z rovnakých dôvodov boli popravovaní aj filatelisti.

Esperantisti používali medzinárodný jazyk, aby šíрили myšlienky socializmu a ako odmenu nachádzali smrť v socialistickom štáte. Hrozný paradox!

Hrozný a paradoxný bol rok 1937, rok zlatého výročia esperanta vo Varšave,

rok hromadných popráv sovietskych esperantistov a rok po definitívnom zákaze medzinárodného jazyka v Nemecku.

Kde sa konal ďalší svetový kongres?

V Londýne v roku 1938, ale naša rodina sa rozhodla dovolenkovat' v Juhoslávii. Do Británie sa dalo dostať len cez Nemecko. Nebolo ešte zvykom cestovať lietadlami. Vo vtedajšom Nemecku bolo už zaobranie sa esperantom nezákonné. Cestovanie touto krajinou na esperantský kongres sa teda zdalo byť riskantné.

Z čoho nacistický režim obviňoval esperantistov?

Adolf Hitler mal na esperanto úplne jasný názor. Rozhodol o tom etnický pôvod jeho autora. V „Mein Kampf“ sa nachádza zmienka o esperante „vymyslenom pre národy tak, aby ich aj týmto prostriedkom mohlo židovstvo ľahšie ovládať“. Okrem toho, počiatkové úspechy esperanta v Sovietskom zväze a jeho použitie pre politickú propagandu uľahčili prehlásiť ho za „jazyk komunistov“. Hneď ako sa dostala k moci nacistická strana NSDAP, likvidovala robotnícke esperantské organizácie, v ktorých sa združovali nemeckí esperantisti, ktorí nechceli patriť k „buržoáznemu“ Nemeckému esperantskému zväzu, naďalej hlásajúcemu neutralitu.

Obvinenie v „Mein Kampf“ sa týkalo esperanta ako takého a zahŕňalo pravdepodobne všetky esperantské organizácie. Ako sa bránil neutrálny Nemecký esperantský zväz GEA?

Estivé konanie predstaviteľov GEA na záchranu svojej organizácie očividne ilustruje, ako nemecká spoločnosť ustupovala ideológii nacizmu. Tento jav dôkladne študoval nemecký historik Ulrich Lins. Jeho vynikajúce dielo „La danĝera lingvo“ (Nebezpečný jazyk) predstavuje sériu prenasledovaní esperantistov v rôznych krajinách sveta. Už na začiatku nacistickej vlády v Nemecku GEA správne posúdila prenasledovanie robotníckych organizácií ako alarmujúci signál a zvolila cestu prispôsobenia sa politickým okolnostiam. Postupne sa vzdávala svojho mierneho internacionalizmu a politickej neutrality, po čom nasledovalo prehlbovanie servilnosti k režimu. Predstavitelia GEA sa snažili o „skutočný internacionalizmus“, možný len na základe „silného a zdravého nacionalizmu“.

Tvrdilo sa, že esperanto je schopné prispieť k upevneniu nemeckého vedomia a dokonca aj k posilneniu a zachovaniu nemeckva v zahraničí. GEA ponúkla autoritám projekty na využitie esperanta ako brzdy „teroristickej propagandy“ proti nacistickému režimu v zahraničí.

Využili nacisti túto ponuku?

Vôbec nie, pokusy vytvoriť symbiózu esperanta s nacizmom boli nielen rozporuplné samé o sebe, ale aj režimom nežiadúce. Ale aj tak GEA postupne menila svoje stanov. V roku 1935 si stanovila nový cieľ – použitie esperanta v zmysle národno-socialistického ideálu a vyhradila členstvo len pre príslušníkov nemeckého národa, čo v podstate znamenalo vylúčenie Židov. Ale ani to nepomohlo. V júni 1936 Heinrich Himmler ako veliteľ polície vydal zákaz akejkoľvek esperantskej činnosti a nariadil GEA, aby sa sama zlikvidovala. O dva roky neskôr toto nariadenie začalo platiť v Rakúsku a vo všetkých krajinách podriadených nacistickému Nemecku. Esperantisti boli obvinení okrem iného z toho, že sa snažia odstrániť národné jazyky.

Obdivuhodná je sila stereotypov. Toto nacistické klamstvo, absolútne protichodné myšlienke tvorcu esperanta, prežilo dlhú dobu ako údajná „pravda“.

V súlade s propagandistickou zásadou Josepha Goebbelsa „stokrát opakovaná lož sa stáva pravdou“. Mimochodom, šéf propagandy Hitlerovej ríše odporúčal pri likvidácii esperantského hnutia miernosť, aby nevytvoril dojem, že v Nemecku „sú prenasledované aj takéto organizácie“. Hlavným nepriateľom bol Reinhard Heydrich, vodca Ríšskeho hlavného úradu pre bezpečnosť.

Sovietski esperantisti chceli slúžiť komunizmu – nemeckí nacizmu. Oboch stihol rovnaký osud.

To potvrdzuje, že esperanto je nezlučiteľné s protihumánnymi ideológiami. Viacerí esperantisti to chápali už od začiatku a neschvaľovali prefiľkané manévry vedenia GEA; stali sa prvými obeťami. Mnoho esperantistov trpelo neskôr vo väzniciach a koncentrákoch. Iní Nemci sa však objavili v roku 1939 vo varšavských uliciach. Nenosili na hrudi zelené hviezdy, ale medaily za surové dobytie Poľska. Stále ich vidím a počujem rytmické údery ich okovaných topánok.

O niečo skôr ste počuli kvílenie poplašných sirén a hrmenie vybuchujúcich bômb. Boli ste spolu so svojimi rodičmi, keď váš dom v Królewskej ulici zachvátili plamene?

Iba s matkou. Otec bol odvedený 4. septembra 1939. Pravdepodobne predvídal inváziu, lebo si predtým objednal u krajčírca novú uniformu. Otec bol záložný dôstojník v hodnosti kapitána, ktorú získal pred dvadsiatimi rokmi vo vojne proti sovietskemu Rusku. Udalosti sa vyvíjali tak rýchlo, že krajčirovi sa nepodarilo objednávkou realizovať, preto bola zo skrine vybratá stará uniforma. Ešte mu sadla, lebo otec o seba dbal. V uniforme a ozbrojený pištoľou vyzeral veľkolepo. Hrdo som ho odprevádzal do vojny, ktorá mi vtedy pripadala ako prehliadka. Ale kasárne sa nepodobali na prehliadkový priestor. Bolo vidno nepokoj, chýbali zbrane. Otec bol menovaný za vojnového veliteľa nemocnice v Czystem, v ktorej trvalo pracoval. Bolo v nej tisícpäťsto postelí a bola jednou z najväčších nemocníc v Poľsku. Zároveň iný lekár, kolega môjho otca, dostal rozkaz ísť na frontu. Ukázalo sa, že nemá zbraň. Môj otec si bez váhania odopol pištoľ z opasku a daroval ju svojmu priateľovi. Nepochopil som rytierskosť tohoto gesta a vyslovil som dokonca nespokojnosť. Tú pištoľ som vždy považoval za rodinnú pamiatku. Občas som si ju s obdivom prezeral v šuplíku, bola súčasťou môjho domova. Nakoniec som sa s otcom rozlúčil. Išiel na svoje vojnové stanovisko v nemocnici a ja som sa vrátil domov na Królewskú ulicu. Onedlho sa začalo bombardovanie mesta. Sirénové poplachy, výbuchy, požiare, to všetko sa stalo každodennosťou. Stále častejšie chýbala elektrina, voda a jedlo. Práve vtedy, na čo si spomínam s dojatím, sa objavovali v našom dome pacienti mojich rodičov. Tu pekár, inokedy mäsiar – nám priniesli niečo na jedenie. Konečne prišiel 25. september. Ušli sme z pivnice nášho horiaceho domu a ukryli sa v najbližšom kryte na Kredytowej ulici.

Obdivuhodná zhoda! Aj ja, ako nemluvňa, som zažil bombardovanie v tom istom kryte. Viem to z rozprávania mojej matky a staršieho brata. Deň predtým stál pri okne a s detskou zvedavosťou pozoroval klesajúcu stíhačku. Dokonca rozoznal tvár pilota. Matka sa s ním v poslednom okamihu vrhla na podlahu a vzápätí ich zasypali črepiny z rozbitého okna. Nemohol som pochopiť, prečo pilot strieľal na dieťa.

Predchádzajúce vojny boli v podstate bojom medzi armádami. Druhá svetová vojna mala totálny charakter. Prestal platiť pojem „civilisti“. Videl som vo

Varšave mŕtvolu, ranených, plamene a zrúcaniny. Ľudia bez domova hromadne hľadali úkryt. Ja a moja matka sme našli útočisko v byte strýka Henryka Minca a tety Janiny na Fochovej, v súčasnosti Moliérovej ulici, v opernej štvrti. Začiatkom októbra 1939 vpochodovali do Varšavy nemeckí vojaci. Začala sa okupácia, ktorá trvala viac ako päť rokov, najhorších rokov v tisícročných dejinách Poľska.

Aká bola okupácia vo svojej prvej fáze?

Začala sa chytaním intelektuálov. Je potrebné vysvetliť, že víťaznú armádu „Wehrmacht“ nasledovali civilní úradníci a tiež špeciálne policajné jednotky, „Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD“, ktorých cieľom bolo organizovať nemeckú administratívnu štruktúru na okupovaných územiach a „vyčistiť“ ich od pomyselných nepriateľov Nemecka. Vedci, umelci, šéfovia úradov, kňazi, učitelia boli hromadne zatýkaní podľa vopred pripravených zoznamov. Medzi prvými zatknutými bol aj môj otec. Polícia ho zatkla v jeho kabinete v nemocnici 4. októbra 1939.

Bol zatknutý ako poľský dôstojník a lekár alebo ako syn tvorca esperanta?

Pravdepodobne z toho druhého dôvodu. Rodina Zamenhof sa nepochybne nachádzala na zvláštnom zozname, lebo toho dňa funkcionári SD – bezpečnostnej služby – zatkli na rôznych adresách všetky osoby, ktoré mali meno Zamenhof. Boli zatknuté aj tety Žofia a Lýdia. Matku a mňa našli u môjho strýka a tety. Ležal som v posteli s chrípkou. Dôstojník SD s čiapkou „ozdobenou“ lebkou a skríženými hnátmi vstúpil do mojej izby. Bola to teta, ak sa dobre pamätám, ktorá varovala policajta, že má podozrenie na týfus. Naraz sa ukázalo, že sa smelý dôstojník hrozne bál nákazlivých chorôb. Hneď odišiel z izby a rozhodol sa namiesto mňa zatknúť môho strýka doktora Henryka Minca, ktorý sa na nešťastie práve vtedy vrátil do bytu. Meno nesúhlasilo, ale počet zatknutých zodpovedal počtu v zozname. Servilný funkcionár splnil svoju úlohu.

Zostali ste sám?

Nie, s nariekajúcou tetou Janinou. Bol som trinásťročný chlapec, dlhodobo rozmaznávaný. Teraz som musel náhle dospieť, prevziať iniciatívu. Najskôr som sa rozhodol obrátiť sa na profesora Laubera, z ktorého sa vykľul Nemeč, ale

ktorého som do tej doby považoval za priateľa našej rodiny. Viedol vedecký výskum môjho otca a muzicíroval v našom domácom orchestri. Musel som však stratiť ilúzie, profesor nám odmietol pomôcť.

Bolo zatknutie príslušníkov rodiny Zamenhof dôsledkom vzťahu nacistického režimu k esperantu?

Jediným dokumentom o tejto udalosti je správa zo 6. októbra 1939, podpísaná veliteľom „Einsatzgruppe IV“ Lotharom Beutelom. Dokument sa zmiňuje o zatknutí rodiny Zamenhof, nevysvetľuje však dôvod. Vec je nejasná o to viac, že moja matka a tety boli prepustené z väznice Pawiak po sedemmesačnom väznení. Neboli proti nim vznesené žiadne obvinenia, dokonca neboli ani vypočúvané.

Prečo? Čo si o tom myslíte?

Došlo k personálnym zmenám v okupačnom vedení vo Varšave. Beutel bol nahradený Josephom Meissingerom, ktorý zrejme z nedostatku jasných inštrukcií bagatelizoval túto bezvýznamnú záležitosť o to viac, že už boli pripravené radikálne riešenia.

Vanda, Žofia a Lýdia Zamenhofové boli oslobodené, Adam však nie, ani jeho švagor Henryk.

Je možné sa teda domnievať, že otec bol zatknutý nielen pre meno, ale možno tiež na základe spoločenských a politických kritérií. Priamo zo svojho vojenského postu v nemocnici bol prevezený do väznice na ulici Daniłowiczowska. Keď som sa o tom dozvedel, zanesol som mu jedlo a šaty. Osobný styk bol úplne zakázaný, len balíčky prijímali raz do týždňa. 2. februára 1940 odmietli prijať aj môj balíček. Niekoľko dní predtým, presne 29. januára, okupanti vykonali hromadnú popravu v lese Palmiry pri Varšave. Bola to odvetá za atentát vykonaný hnutím odporu proti vysokému hodnostárovi SS. Zastreliť pät'desiat osôb. Väčšinou to boli ľudia náhodne chytení na uliciach. Zbytok doplnili väzňami, aby počet zastrelených súhlasil s počtom vo verejnom ozname „Bekanntmachung“. Môj otec a strýko boli medzi nimi. Moja matka a teta Janina Mincová zbytočne pátrali po stopách svojich manželov. Zmienil sa o tom predseda rady geta Adam Czerniakow vo svojom denníku.

Je možné zistiť miesto, na ktorom bol pochovaný váš otec?

Cintorín Palmiry je v pralese Kampinos na sever od Varšavy. Tvorí ho žalostná panoráma tisícov betónových krížov. Len niektoré sú označené menami zavraždených. Prevažná väčšina hrobov ukrýva neznáme obete. Počas niekoľkých rokov tam nacisti zastrelili mnoho ľudí len preto, že to boli Poliaci. Neboli dôležité ich mená, pretože to vraždenie sa stalo v rámci kolektívnej zodpovednosti.

V skutočnosti sa zachoval len jediný zoznam s menami 362 zastrelených 20. a 21. júna 1940, medzi inými aj olympijského šampióna v behu na desaťtisíc metrov Janusza Kusocińskiego.

Keď tam bol po vojne postavený cintorín, bolo ťažké identifikovať mŕtvych. No aj tak sa vedelo, kedy sa konali popravy ľudí pochovaných v jednotlivých hromadných hroboch. Dátumy boli vyryté na krížoch. Našiel som miesto odpočinku zastrelených 29. januára 1940. Niektorý z tých krížov zrejme patrí môjmu otcovi, iný strýkovi Henrykovi Mincovi, ktorý bol zatknutý namiesto mňa. Neexistujú dokumenty potvrdzujúce vraždu môho otca v Palmíroch, avšak indície sa zdajú byť presvedčivé.

V esperantských časopisoch bolo možné čítať rôzne verzie zatknutia a smrti doktora Adama Zamenhofa.

Skutočne boli publikované rozporuplné mystifikácie a výmysly, napríklad, že funkcionári Gestapa, ktorí prišli zatknúť môjho otca, mali biele plášte a hovorili esperantom. Dokonca bolo zneužitie moje meno, aby sa vzbudil dojem, že sú tieto mystifikácie pravdivé. Obsahoval ich článok s názvom „Návšteva u Zamenhofovho vnuka“. Jeho autor napísal, že ma navštívil vo Varšave v roku 1959 pri príležitosti svetového kongresu esperanta. V skutočnosti som bol vtedy v Paríži.

Začiatkom októbra 1939, ako štrnásťročný chlapec, ste museli samostatne čeliť úplne novým okolnostiam. Ako ste vtedy žili?

Žiť znamenalo jesť. Starosti tohto druhu som predtým nepoznal, ale teraz som musel som žiť nielen sám seba, ale nosiť jedlo aj do dvoch väzníc Pawiak

a Daniłowiczowska, v ktorých sa nachádzali moja matka a otec. Vtedy som pochopil význam slova „človek“ a príslovia „v núdzi poznáš priateľa“. Stretol som sa s bezvýhradnou pomocou ale aj s úplnou ľahostajnosťou a s nepriateľstvom, ako v prípade profesora Laubera. Podobná neprijemnosť ma postihla na mojom gymnáziu Adama Mickiewicza. Za nového riaditeľa bol vymenovaný doterajší učiteľ nemčiny Gerhard, ktorý sa ukázal byť pravým Nemcom. Napísal ma do zoznamu Židov, ktorí nesmeli viac chodiť na hodiny. Onedlho tento zákaz prestal platiť, pretože okupanti zlikvidovali všetky poľské stredné školy a univerzity – a tak začali uskutočňovať novú politiku pre východnú Európu, kde „nech vôbec nie je dovolené vyššie vzdelanie, stačí výuka významu dopravných značiek“.

Na ako dlho ste prerušili štúdium?

Len na niekoľko mesiacov. V okupovanej krajine bol zorganizovaný ilegálny výchovný systém. Prihlásil som sa do tajného študijného krúžku súkromného gymnázia „Spójnia“. V júni 1942, keď som už býval v gete, som úspešne zložil maturitnú skúšku a dostal som ilegálne maturitné vysvedčenie. Novopečený absolvent Varšavskej univerzity a jej neskorší profesor Zdzisław Libera ma vtedy učil poľskú literatúru.

Odkedy ste bývali v gete? Kto sa tam musel prest'ahovať?

Každý, kto musel nosiť na rukáve pásku s Dávidovou hviezdou, teda každý, kto bol už skôr registrovaný ako Žid. Registrácia sa uskutočnila koncom októbra 1939. Prvého decembra 1939 bola oznámená povinnosť nosiť hviezdu. Kto neposlúchol, riskoval trest smrti.

Ako vyzerala tá páska?

Ako terajšia zástava Izraela: modrá šesťcípá hviezda na bielom pozadí.

Tie pásky sa rozdávali počas registrácie?

Nie, každý registrovaný si ju musel kúpiť. Naliehavý dopyt po páskach spôsobil rozmach celého priemyslu a obchodu s týmto tovarom.

Podľa akých kritérií sa robil výber?

Hlavnými kritériami bolo meno a ostatné údaje v osobnom preukaze. Okrem

toho veľká väčšina Židov sa odlišovala od obyvateľov Poľska nielen menami nemeckého pôvodu, ale aj jazykom, náboženstvom, spôsobom života a očividným vonkajším vzhľadom – a síce charakteristickým odevom a účesom. Najdôležitejším rozlišovacím znakom židovstva však bola obriezka. Židia v Poľsku nikdy neskrývali svoju etnickú a kultúrnu zvláštnosť. Tak žili po stáročia. Ani teraz necítili potrebu správať sa ináč.

Musím dodať, že pred Druhou svetovou vojnou žilo v Poľsku viac ako tri milióny Židov. Tvorili najväčšiu židovskú komunitu na svete, štvrtinu celej diaspóry. Poľskí Židia bývali hlavne v mestách.

Len vo Varšave bývalo tristotisíc Židov, viac ako v celej Veľkej Británii. Varšavská štvrť Muranów bola po New Yorku najväčším židovským mestom na svete. Výrazne odlišná osobitosť židovskej komunity uľahčila nacistom uskutočnenie ich genocídnych plánov.

Zamenhofova rodina sa neodlišovala od väčšiny poľského obyvateľstva?

V skutočnosti našu rodinu neodlišoval spôsob života ani oblečenie, ale náš pôvod určovalo všeobecne známe meno. Nemohol som a ani nechcel skrývať svoje korene. Mimochodom, nebolo nijako možné predpokladať, že priznanie pravdivých osobných údajov pri bežnom úradnom prieskume sa bude rovnať rozsudku smrti v najbližšej budúcnosti. Okrem toho osobné preukazy vo vtedajšej Poľskej republike mali rubriku: náboženské vyznanie. Agnosticizmus* alebo voľnomyšlienkarstvo, ako ho vtedy zvyčajne nazývali, nebolo uznávané, teda, kto nebol katolík, protestant alebo pravoslávny, tomu bolo automaticky priradené štvrté najpravdepodobnejšie náboženstvo, a to Mojžišove. To slúžilo nacistom ako vedľajší údaj pri registrácii. (**Pozn. prekladateľ a po konzultácii s autormi: Agnostik je človek, ktorý pokladá poznanie o existencii boha alebo bohov a ich vlastností za nemožné a zastávajúc tento názor uznáva iba to, čo je človek schopný poznať. V našom kontexte agnostik predstavuje človeka ako neveriaceho, v protipóle k človeku veriacemu, ale aj k ateistovi, ktorý je proti viere. Agnostik toleruje vieru a aj rôzne spôsoby myslenia a svetonázory iných ľudí.*)

Kto si navliekol pásku, ten stratil šancu na prežitie?

Ja sám som šancu, koniec koncov, nestratil – a ani mnoho iných. No aj tak je treba povedať, že ľudia konali príliš neskoro na to, aby sa mohli zachrániť. Keď okupačné inštitúcie začali s registráciou, nikto, absolútne nikto nepredpokladal, že nasledujúcou etapou budú getá. Keď boli getá preplnené, nik si nevedel predstaviť holokaust. Veď v ľudskej histórii neexistoval podobný precedens. Nariadenie nosiť pásku s modrou hviezdou bolo považované za akúsi ďalšiu, ľahko tolerovateľnú šikanu. Mnohí Židia ju dokonca nosili s hrdosťou. Mimochodom, teror postihol všetko obyvateľstvo Poľska. V počiatkovej fáze okupácie nacisti hromadne popravovali poľských občanov, nezávisle na ich národnosti. Ja sám som mohol oveľa skôr získať falošný osobný preukaz, ale to sa mi v tej dobe zdalo zbytočné riziko. Jednoducho povedané, vziať si pásku a bývať v gete sa mi zdalo menším zlom ako žiť s falošnými dokladmi, pretože to bolo trestané smrťou.

Holokaustu predchádzal dlhodobý a presný plán, o ktorom najmenej mohli vedieť jeho budúce obeť.

Je nutné odlišovať moje osobné spomienky od všeobecného vedomia, ktoré máme vďaka tomu, že nacistické Nemecko prehralo vojnu. Vtedy sme vedeli málo, všetko obyvateľstvo okupovaného Poľska bolo izolované od vonkajších informácií. Samotné vlastnenie rozhlasového prijímača malo za následok trest smrti, zatiaľ čo zúrila falošná Goebbelsova propaganda. Mimochodom, problémy každodenného života zastierali historické procesy, ktorých som bol účastný. Teraz sa vie, že za takzvaný „židovský problém“ zodpovedala Ríšska hlavná kancelária pre bezpečnosť, riadená Reinhardom Heydrichom. Už na jeseň 1939 Heydrichov štáb poslal citovaným operačným skupinám „Einsatzgruppen“ prvé inštrukcie v tejto veci. Týkali sa registrácie Židov, ich sústreďovania v mestách a vytvárania židovských rád.

Čo boli židovské rady?

„Judenrat“ bol administratívny orgán pre územie obývané Židmi. Pred inváziou do Poľska existovali židovské komunity, ktoré boli nezávislé vo veciach náboženstva, kultúry, výchovy a dobročinnosti. No okupanti „povýšili“ postavenie židovských orgánov, priznali im široké administratívne právomoci, čo bolo možné chápať ako pokrok v porovnaní s ich stavom v Poľskej republike.

Právny status národností v Poľsku bol priaznivý. Zaručovala ho Versailleská zmluva, ktorá potvrdila obnovenie poľského štátu po Prvej svetovej vojne. Za akým účelom Nemci rozšírili právomoci židovských komunít?

Bol to cynicky premyslený mechanizmus sebazáhuby. Židovské rady boli pod úplnou kontrolou okupantov. Podľa precízneho plánu najskôr organizovali getá a potom boli nútené spolupracovať pri ich likvidácii.

Akým spôsobom vzniklo geto vo Varšave?

Okupačné inštitúcie boli zvyknuté informovať o svojich rozhodnutiach verejnou vyhláškou „Bekanntmachung“. Na jeseň roku 1940 vyvesili nariadenie, aby sa Židia premiestnili do izolovanej mestskej štvrte, okolo ktorej boli práve postavené múry. Potom boli tieto múry posúvané podľa potrieb. Pri vrcholnom rozšírení geta dosiahli 16-kilometrovú dĺžku.

Ako prebiehali sťahovania? Dostala vaša rodina, v zmysle povestnej nemeckej poriadkumilovnosti, konkrétnu adresu?

Mnoho ľudí sa vôbec nemuselo premiestňovať, lebo geto zriadili hlavne v štvrti Muranów, z veľkej časti obývanej Židmi. Ale po postavení múrov sa ukázalo, že vo vnútri je viac ako stotisíc takzvaných Árijcov, teda Nežidov. Tí boli jednoducho vyhnaní zo svojich bytov a museli si sami hľadať bydlisko mimo geta. Vtedy Nemci neboli tak precízni, aby zostavili adresár voľných bytov v gete. Každý si musel vlastnými silami hľadať nové bydlisko. Aj mňa postihol takýto osud. Najskôr dochádzalo k spontánnym výmenám bytov, ale my sme nemali čo ponúknuť, pretože náš dom ležal v troskách. Ani apartmán tety Janiny vo Fochovej ulici nešlo vymeniť, lebo bol vo štvrti „len pre Nemcov“. Všetci „ne-Nemci“ museli ihneď opustiť túto elegantnú časť mesta pri opere. V gete nás prijali príbuzní, bývajúci v ulici Wielka. Napriek svojmu menu „Veľká“ to bola len ulička, ktorej stopy je dnes možné hľadať oproti hlavnému vchodu do Paláca kultúry. Mimochodom, severná polovica paláca stojí na mieste niekdajšieho územia geta. V malom byte sa tlačilo vtedy jedenásť osôb. Našťastie sme tam nebývali dlho.

Kam ste sa presťahovali?

~~~~~

Nebudete tomu veriť... Na faru katolíckeho kostola Všetkých svätých na Grzybowského námestí. Pozval nás tam bývať farár Marcelli Godlewski.

V gete fungovali katolícke kostoly?

Medzi poľskými Židmi boli vyznávači rôznych náboženstiev. Napríklad esperantský básnik Leo Belmont bol protestant. Nechýbali ani katolíci. Nacistov však nezaujímalo vyznanie Žida, mali vlastné, veľmi široké kritérium „židovskej rasy“ a podľa toho hnali ľudí do geta. Farnosť Všetkých svätých nebola zlikvidovaná, aj keď sa menili jej farníci.

Menili sa aj jej kňazi?

Zostal farár Marcelli Godlewski a vikár Antoni Czarnecki. Ostatní kňazi boli vyhnaní. Nast'ahovali sme sa do ich izieb na pozvanie farára.

Prečo pozval práve vás?

Vo vtedajších podmienkach ma nenapadlo pýtať sa na to kňaza Godlewského. Nebol čas na premýšľanie, bolo treba žiť, jednoducho žiť. Teraz si môžem len domýšľať. Pravdepodobne pán farár chcel pomôcť známym rodinám. Vo vedľajšej miestnosti bývala rodina profesora Ludwika Hirszfelda, vynikajúceho hematológa. V roku 1910 vypracoval spolu s profesorom Emilom Dungernom z Univerzity v Heidelbergu teóriu a termíny krvných skupín, ktoré platia dodnes. Bol aj významným epidemiológom a bakteriológom. Objavil „salmonelu C“, baktériu, ktorá spôsobuje jeden z druhov týfusu. V tom istom dome býval známy laryngológ doktor Weinkiper so svojou rodinou a advokát Nowogrodzki, ktorý sa preslávil v povojnových dobách. V „novom“ byte moja matka obsadila so mnou jednu izbu, inú moja stará mama s tetou Janinou. V tretej izbe bývala druhá sestra mojej matky Irena, spolu so svojim manželom Jerzym Nisenonom. Utiekli z východného Poľska, obsadenom v septembri 1939 sovietskou armádou. Strýko bol pred vojnou prokurátorom Vrchného súdu a príležitostne obžalovával komunistov. Utiekol pred sovietskymi, aby zomrel rukami nacistov.

Považoval vás farár Godlewski za katolíkov?

Profesor Hirszfeld bol katolík, nie som si však istý, či vďaka tomu získal toto útočisko. Nás sa farár na náboženstvo nikdy nepýtal. Neskôr som sa dozvedel, že každému, kto ho požiadal, vystavil krstný list. Nezaisťovalo to bezpečnosť, ale budilo nádej a niekedy inšpirovalo ku vlastnej záchrane.

Aký bol ten farár?

Bol to muž peknej postavy so sivými vlasmi a okrúhrou tvárou, z ktorej žiarilo dobro. Prekvapili ma názory, ktoré som počul neskôr, že pred vojnou bol známy svojim antisemitizmom. V gete robil všetko možné, vo vtedajších podmienkach, aby pomohol ľuďom. Staral sa nielen o „svojich“ obyvateľov, ale podľa možnosti aj o iných obyvateľov geta. Mnoho ľudí navštevovalo faru, aby dostali tanier teplej polievky tak dlho, ako to len bolo možné.

Rozprávali ste sa niekedy s farárom?

Málokedy. Nezabúdajte, že som bol mladý chlapec. Mimochodom, ako agnostik som sa nezúčastňoval na katolíckych bohoslužbách. Ale jeden moment som si zapamätal navždy. Raz ma k sebe pritisol a pohladil ma po hlave. O štyridsať rokov neskôr v roku 1981 moja dcéra Hanna so svojou rodinou opustila Poľsko, tesne pred vyhlásením vojnového stavu. Na svojich cestách sa jej rodina zastavila v Ríme a zúčastnila sa spolu s inými utečencami na audiencii u pápeža Jána Pavla II. Mojej vnučke Klementýne, vtedy sotva dvojročnej, pošepky vysvetlili, že sa objaví pápež. Keď Ján Pavol II. vstúpil do sály, Klementýna vykrikla: „Papier, papier!“. Poplietla si slová „pápež“ a „papier“, ktoré v poľštine znejú podobne. Pápež šiel priamo k maličkej, vzal si ju na ruky a pohladkal jej hlavu. Keď mi Hanna rozprávala túto príhodu z Vatikánu, spomenul som si na gesto kňaza Godlewského. Uvedomil som si, že ten človek si zasluhuje úctu, nielen pre svoju šľachetnosť, ale aj pre svoju múdrosť. Mohol by byť považovaný za hlásateľa zmierenia sa ľudí rôznych náboženstiev. Túto myšlienku hlásal aj môj starý otec. Podobné slová som vyriekol ku kňazovi Godlewskému nad jeho hrobom, ktorý som našiel na varšavskom cintoríne Powązki.

Kedy zomrel Marcell Godlewski?

Na Vianoce 1945. Slúžil ako farár u Všetkých svätých od začiatku Prvej svetovej

vojny až do konca Druhej. Jeho kostol bol prvýkrát poškodený tým istým bombardovaním, ktoré zničilo náš vedľa stojaci dom. Pri Varšavskom povstaní patril k najdlhšie bráneným opevneniam. Povstalci tam vzdorovali od 1. augusta 1944 až do konca septembra. V dôsledku toho sa najväčší varšavský kostol zmenil na horu trosiek.

Ako sa vám darilo na fare?

Nazýval som ju Oázou všetkých svätých. V gete sa bývalo v hrozných podmienkach, ľudia tam žili neveriteľne natlačení. Do Varšavy boli dovážané davy ľudí zvonka, aj zo zahraničia, hlavne z Nemecka. Niekedy v jednom byte žilo niekoľko desiatok ľudí. Mohli tam existovať len na striedačku. Zatiaľ, čo sa jedni hriali vo vnútri, druhí sa prechádzali vonku. Niet divu, že fara, fakticky jej záhrada, sa podobala oáze. V tejto chudobnej štvrti celkovo chýbala zelen. Aj to málo stromov onedlho padlo na kúrenie. Z pekla, prepchatého hemžiacim sa davom a nečistým ovzduším, sa vošlo do dvora plného kvetín; podobalo sa to galériám v talianskych kláštoroch, na ktoré som si pamätal z cesty v roku 1935. V „oáze“ sa často schádzali moji priatelia a príbuzní, bývajúci v rôznych častiach geta.

Ako vyzeral všedný život vo vnútri geta?

Bol to každodenný boj s hladom a chorobami. Nikdy neskončila epidémia škvrnitého týfusu, ktorého príčinou bola trvalá všia pliaga. Ľudia trpeli nedostatkom jedla. „Chlieb náš každodenný daj nám...“ – Iba vtedy som pochopil význam tejto modlitby. Mäso, aj zlej kvality, bolo vzácnosťou. Pašovalo sa cez múry pomocou rôznych trikov, napríklad v truhlách. Postupom času sa mäso stalo len predmetom snov. Niekedy ho pripomenulo vymyslené jedlo, napríklad kotleta z chleba a krvi. Vo všeobecnej chudobe o to viac vystupovali triedne rozdiely, ktoré už pred vojnou charakterizovali poľské židovstvo. Chudáci spadli hneď na dno. Zásobovanie geta jedlom a iným tovarom bolo založené na pašeráckom obchode. S ním spojené riziko a náklady sa odrážali vo veľmi vysokých cenách. Chudobní ľudia jedli stále menej a onedlho zomreli hladom. Bohatým ľuďom, ktorí mali peňažné rezervy a cennosti, sa darilo spočiatku celkom dobre. Ich hlavným problémom bolo udržať si voľný priechod medzi množstvom natiahnutých rúk žobrákov. Životný spôsob bohatých v gete evidentne potvrdzoval všemohúcu moc peňazí. Niektorí našli v gete nové podmienky na svoje podnikanie. Patrili k nim

pašeráci a predavači. Známy sa stali okrem iných istý pár Kohn a Heller, ktorí dostali od okupačných autorít koncesiu na osobnú dopravu konskou železnicou. Jazda električkou bola Židom zakázaná. Postupne však počet boháčov klesal. Stále viac sa ich, po minútí peňažných rezerv a predaji majetku, delilo o svoj osud s ostatnými. Všetkých čakal rovnaký osud, aj keď nie v tom istom čase.

Ako ste vy, sotva „teenager“, našli sám seba v tomto pekle?

Bývanie na fare zaistovalo priaznivejšiu pozíciu a ušetrilo ma trochu od ponižovania a nebezpečí, ktoré som si často ani neuvedomoval. Ako málo skúsený chlapec som bral svoju situáciu prirodzenejšie ako dospelí. Lahšie som bol schopný považovať ju za normálnu. Vtedy ma zasiahol prvý Amorov šíp. Koľko námahy ma stálo dohodnúť si prvé rande s milovaným dievčaťom! Vďaka úspešnému predaju všetkých mojich učebníc som získal hotovosť potrebnú na to, aby som mohol pozvať Irenku do kaviarne „Sztuka“ na ulici Leszno. Kaviareň, v súlade so svojím názvom „Umenie“, bola naozajstným kultúrnym strediskom geta. Predstavovali sa tam vynikajúci umelci, mimo iných duo Andrzej Goldfaber a Władysław Szpilman, známy pianista z rovnomenného filmu Romana Polańského. Počas nášho rande sme videli recitál známej herečky Wiery Gran. O mnoho rokov neskôr som ju stretol v Paríži a porozprával som jej moje dobrodružstvo s učebnicami predanými kvôli jej recitálu.

Bola umelkyňa dojatá?

Práve naopak, veď týmto spôsobom som neúmyselne odhalil jej vek.

Čo mohol robiť mladý človek v gete?

Postupne vznikala široká sieť ilegálneho výchovného systému, teda som sa učil. Okrem toho som už pred príchodom do geta pracoval. Keď mojich rodičov zatkli, priatelia mi pomohli nájsť si prácu. V januári 1940, deň pred mojimi pätnástymi narodeninami, som dostal originálny darček – a to zamestnanie v americkom charitatívnom spolku American Joint Distribution Committe. Mzda, aj keď malá, mi umožnila čeliť hladu.

Okupanti tam dovolili pôsobiť cudzím inštitúciám?

Áno, ak nereprezentovali štáty nepriateľské voči Nemecku. Tretia ríša vyhlásila vojnu Spojeným štátom 11. decembra 1941. Iba vtedy boli americké inštitúcie zlikvidované. Nadáciu prevzala, už v gete, Židovská asociácia sociálnej starostlivosti. Kontroloval som vyberačov, ktorí zbierali dary pre asociáciu, aby nefalšovali potvrdenky, alebo aby neúžerničili s vybratými peniazmi. Pracoval som bez škrupúl, s pocitom veľkej zodpovednosti; neľútostne som oznamoval neprístopnosti, ktoré sa vtedy nazývali „švindľe“. Vyberači, ktorým som dokázal falšovanie potvrdeniek, stratili prácu. Jeden z nich sa neskôr prihlásil k židovskej polícii a pokúsil sa mi pomstiť. Vykručil som sa z jeho prenasledovania, až keď se ukázalo, že jeho veliteľ je môj známy.

Ako došlo k založeniu židovskej polície?

Polícia bola založená nie s úmyslom slúžiť okupantom, ale aby sa starala o poriadok v gete, ktoré bolo v skutočnosti veľkým, strašne husto obývaným mestom. Najskôr sa do jej radov hlásili poctiví ľudia, najčastejšie právnici, hľadajúci prostriedky na živobytie. Neskorší vývoj udalostí spôsobil, že sa židovská polícia zúčastňovala na systéme celkového teroru. Mala asi dvetisícpäťsto funkcionárov. V tomto údolí plaču sa policajti cítili byť privilegovaní. Mnoho z nich chránilo svoje elitné postavenie servilným plnením nemeckých príkazov. Keď začala likvidácia geta a chýbali dobrovoľníci pre takzvané „premiestnenie“, židovská polícia sa zúčastňovala na pouličnom love ľudí, alebo vyťahovala ľudí z ich domovov. V tomto zmysle bol vypracovaný akýsi systém medzinárodnej spolupráce. Nemeckí policajti zablokovali ulice, ukrajinskí, litovskí a lotyšskí dobrovoľníci obkľúčili domy, z ktorých židovskí policajti vyvádzali ich obyvateľov. Potom dobrovoľníci ešte raz skontrolovali, či židovskí policajti dobre „vyčistili“ byty a zastrelili na mieste všetkých, čo tam zostali. Zatiaľ okupačná propaganda klamala o premiestnení alebo odvezení obyvateľov geta na poľné práce. Policajti však slúžili genocíde nevedomky, pretože holokaust si vtedy nik nevedel ani len predstaviť.

Boli v gete aj uvedomelí spolupracovníci nacistov?

Nemecká polícia mala svojich tajných agentov. Existovala však aj špeciálna polícia, zvaná „trinástka“ podľa svojho sídla, ktoré bolo v dome číslo 13 na ulici Leszno. Funkcionári tejto policajnej jednotky nosili čiapky so zeleným lemovaním,

zatiaľ čo ostatní boli odlíšení modrým lemovaním. Vedelo sa, že „trinástka“ plnila funkcie politickej polície a spolupracovala s Nemcami. Oficiálne bol jej úlohou boj proti pašovaniu. Príslušníci trinástky si nepochybne uvedomovali, že v dôsledku ich činnosti zomrelo viac ľudí hladom alebo zimou. Mnohí z nich sa obohatili vďaka výpalnému platenému pašerákmi, čo pochopiteľne znamenalo zvýšenie cien a urýchlilo smrť najchudobnejších obyvateľov geta.

Hovorili ste o rande v kaviarni. Znamená to, že geto malo infraštruktúru normálne fungujúceho mesta?

V počiatkovej fáze to bola jedna z typických štvrtí Varšavy. Líšila sa „len“ tým, že ju obklopovali múry. Fungovali kaviarne, reštaurácie, divadlá. Medzi poľskými Židmi bolo mnoho významných umelcov, hudobníkov, básnikov. Okupanti neboli proti umeleckej činnosti. Práve naopak. Nacistická propaganda cynicky opakovala, že múry geta boli postavené, aby zaistili Židom rozvoj ich vlastnej kultúry. Ulica Leszno so svojimi kaviarňami, kinami a divadlami bola považovaná za „Broadway“ geta. No aj tak bolo geto predovšetkým dôležitou priemyselnou štvrťou. Pracovalo tam mnoho tovární nazývaných „šopami“. Boli to hlavne niekdajšie židovské majetky, násilne prevzaté nemeckými podnikateľmi, ktorí vykoristovali otrockú pracovnú silu pre potreby nacistov. Časť ich pracovníkov prichádzala každodenne z „árijskej zóny“, zatiaľ čo mnoho obyvateľov geta chodilo denne za múry pracovať von. Očividným symptómom zdaniej normálnosti bola aj činnosť Židovskej rady. Postupne sa geto stávalo stále viac izolovaným miestom v meste. Na začiatku žilo na ploche o niečo väčšej ako tri štvorcové kilometre 350 tisíc ľudí, neskôr bolo dopravených z iných krajín ďalších 150 tisíc. Židovská rada riadila tento komplikovaný mestský organizmus s pomocou aparátu, ktorý pozostával z niekoľko tisíc úradníkov.

Na jednom štvorcovom kilometri žilo viac ako stotisíc ľudí?

Niekedy boli ulice nepriechodné pre davu ľudí. Vznikali ukrutné problémy s dopravou, vodou, zásobovaním, odpadkami, chorobami a tak ďalej. Za to všetko zodpovedala pred okupačnými orgánmi Židovská rada. Zachovali sa správy, ktoré pre nemeckých predstaviteľov vo Varšave písal predseda rady Adam Czerniakow a potom jeho nástupca Marek Lichtenbaum. Sú to srdcervúce doklady, zvlášť ich časti informujúce o likvidácii geta.

Mali ste niekedy pocit, že prechádzate bránou pekla, ktoré ľudia pripravili pre iných ľudí?

Dnes vidím už len vyblednuté obrázky, ktorých realnosť zotrel čas. Pred mnohými rokmi som videl v Paríži film „Čas geta“. Autentické obrazy mi pripadali ako zrežírované scény, hoci som v nich sám mohol hrať. Do práce som vtedy chodil na bicykli. Každé ráno som videl mŕtvolu ležiacu ako odpadky na chodníkoch. Ľudia umierali od hladu, vyčerpaním, na choroby bežné aj nákazlivé, hlavne na týfus. Mŕtvolu zostávali na uliciach, niekedy ich okoloidúci prikryli novinami. Špeciálna firma ich odvážala na pochovanie, najčastejšie do spoločných hrobov. Nemci, národ známy svojou vysokou hygienou, sa špeciálne starali o tieto veci. V dobe brilantných víťazstiev na všetkých frontoch boli posadnutí strachom len z jednej veci, z nákazy. Prioritnou úlohou „Judenratu“ bolo okamžité odstraňovanie možných zdrojov epidémií. Nesmierne sa starali o čistenie ulíc a obzvlášť o rýchle odstraňovanie mŕtvych. Prvé mŕtvolu ležiacu na chodníkoch mi stiahli hrdlo a vytlačili slzy. Raz som sa však pristihol pri zvláštnom, necitlivom konštatovaní: Ach, dnes tu leží menej tiel! A išiel som ďalej. Pohľad, spočiatku srdcervúci, časom zovšednel. Človek má mimoriadnú schopnosť prispôbiť sa všetkým okolnostiam. Aj hrôza sa stáva normálnou vecou, ak trvá dosť dlho.

Môj známy, ktorý prežil Osvienčim, mi rozprával o svojej ceste do vyhladzovacieho tábora. Cestoval v dobytčiaci preplnenom ľudmi. Z času na čas niekto zomrel, čo jeho susedia neprijímali s nespokojnosťou, lebo sa uvoľnilo trochu miesta a bolo kam si sadnúť.

Človek zbavený ľudskosti sa pozvoľne mení na zviera, ale najrýchlejšie podľahne tomuto procesu človek, ktorý zbavuje ľudskosti iných. Spomínam si na rozprávanie z geta o dievčatku, ktoré chcelo byť psíkom, pretože počulo, že Nemci majú radi psíkov. Toto želanie stať sa psíkom si dievčatko zrejme odvodilo z príbehu o strážnikovi, ktorý zastrelil Žida, kupujúceho si časopis cez ostatné drôty. Potom sa ten strážnik sklonil a pohladkal okolobežiacu psa. Môj sused z fary, profesor Hirszfild, si poznačil zaujímavú úvahu vo svojom denníku „Príbeh jedného života“. Autor konštatoval, čo potvrdzujem aj ja, že v gete sa vytvorila okolo Nemcov akási aura totálneho strachu. Bolo nutné sa im vyhýbať v čo najväčšej vzdialenosti ako divým zvieratám, ktorých reflexy boli ťažko predvídateľné. Napríklad, v počiatočnom období bol vydaný rozkaz,

že každý Žid musí prejavíť úctu k nemeckej uniforme zložením prikrývky hlavy. Vojak, ktorý si všimol, že čo len jedna osoba nerešpektovala tento rozkaz, vystrelil do davu. Nebolo dôležité, kto padol. Neskôr si ale zmysleli, že Židia si už nezaslужujú vyjadrovať úctu národu „Führera“, takže vojaci strieľali na tých, ktorí si... odkryli hlavy. Proces premeny človeka na vraha sa uskutočňuje takou modifikáciou jeho duše, aby prestal vidieť vo svojej obeti ľudské atribúty, ale považoval ju za škodlivé zviera, za potkana, ktorého je bezpodmienečne nutné vyhubiť. Potom je ľahké strieľať na človeka, ktorý zodvihol alebo nezodvihol svoju čiapku.

Vtedy bolo teda lepšie byť psom.

Geto bolo vtedy často navštevované ako zoologická záhrada. Raz prišiel autobus, z ktorého vyskákali veselí vojaci Wehrmachtu. Ľahko sa mohli cítiť nadľuďmi v tomto údolí plaču, medzi pohybujúcimi sa, sotva ľuďom podobnými otrhancami, v ktorých celkom dobre mohli vidieť zvieratá. Tieto zvieratá však neboli chránené ako v normálnej zoologickej záhrade. Zrazu dôstojník vytiahne pištoľ a strieľa do davu, ktorý sa v panike rozbieha. V trme-vrme jedni vrážajú do druhých, padajú, vstávajú, utekajú. Ale niekto nevstáva, nehybne ležia krvácajúce zdrapy. Vojaci vybuchujú do hlasného rehotu. Inokedy dôstojník privoláva smiešne vyzerajúceho Žida a bičuje ho, až ten spadne. Znovu rehot. Je to pôžitok byť nadčlovekom!

Hovorili ste o dievčatku, ktoré určite žiadna víla nedokázala premeniť na psíka. Aký bol osud detí v gete?

Deti v gete boli hlavnými obeťami a zároveň skutočnými hrdinami. Tie úbohé malé bytosti hrali dôležitú úlohu v zásobovaní geta. Deti boli jedinými dodávateľmi potravín v rodinách obuvníka alebo krajčírka, ktorí už nemali svoje dielne, úradníka, ktorý stratil svoju prácu, obchodníka, ktorého predajňa zostala za múrmi geta. Svoju úlohu mohli deti hrať vďaka „humánnemu“ rozhodnutiu okupačnej moci, ktorá ich oslobodila od povinnosti nosiť pásku so sionistickou hviezdou. To im umožňovalo uniknúť von za múry a tam robiť nákupy. Veľmi často sa opakovali tie isté scény: vchádza električka z takzvanej árijskej zóny, vyskakujú deti s vrecami na chrbtoch a rýchlo sa rozbiehajú. Nie všetkým sa podarí skryť, veľa ich padne do rúk policajtom a strácajú tak ťažko nadobudnutý kus chleba,

vrecko múky, starý sveter. Nemeckí žandári nebežia za maličkými, jednoducho strelajú a hrajú sa na poľovačku. Najčastejšie trafia prchajúce zvieratko a získajú trofej, napríklad niekoľko zemiakov. Iným zdrojom zásobovania boli obchodníci, chodiaci pravidelne za múry geta. Deti sa vykradli bránou, využívajúc momentálnu nepozornosť strážnikov. Potom sa pokúšali tým istým spôsobom vniknúť do geta, čo sa zakaždým podobalo hre na ruskú ruletu, pretože strážcovia často svoju nepozornosť len predstierali. V tejto hre sa šance detí pohybovali okolo nuly. Od profesora Hirszfelda som sa dozvedel o dievčatku, ktoré chytené žandárom, sa pokúsilo plačom vzbudiť jeho súcit. Nemecký si dal povedať, nezabil dievčatko, iba mu prestrelil kolena, aby už viac nemohlo „šmuglovať“.

Čo znamená „šmuglovať“?

Toto nemecké slovo znamená pašovať. V jazyku geta patrilo k tým najdôležitejším termínom, ktoré boli synonymom slova „prežiť“. Šmuglovacie trasy viedli rôznymi úsekmi múrov. Najsilnejší chlapci vyliezli na múr a zoskočili na druhú stranu. Boli však obľúbenými cieľmi streleckých cvičení motocyklových hliadok, ktoré neustále obchádzali pozdĺž obidvoch strán múrov. Raz sa stalo, že chlapec, prichytený so svojim kontrabandom, musel vyliezť znova na múr a až potom ho zastrelili. Telo spadlo dovnútra, vedľa múru. Nikto sa však nesmel domnievať, že zahynul „nevinne“. Mŕtvoľa mala slúžiť ako odstrašujúci príklad pre iných „zločincov, nedodržiavajúcich zákony“. Pochopiteľne, zákony boli vyjadrené jediným slovom: „Verboten!“ Slovo „zákaz“ obsahovalo skutočný význam v tom zmysle, že jeho nedodržanie bolo bez milosti trestané.

Boli aj slová bez „skutočného“ významu?

Bolo ich veľa, obzvlášť všetky, ktoré sa týkali „sľubov“. Skutočné zákazy a nepravdivé sľuby tvorili dôležitý prvok celého systému, ktorým bola vynucovaná poslušnosť ľudí. Každá totalita používala dezinformácie a vulgárnu lož, aby ľahšie vládla nad utláčanými. Nacisti však lož využívali majstrovsky, profesionálne, s perfektnou znalosťou ľudskej psychiky. Keď sa život v gete stal neznesiteľnou nočnou morou, boli vylepené plagáty o premiestnení. Niet divu, že mnohí obyvatelia geta prijali túto dezinformáciu s radosťou a dokonca sa hlásili ako dobrovoľníci. Zatiaľ čo v skutočnosti oznamy o premiestnení znamenali latentnú likvidáciu geta, iným slovom, v poradí ďalšiu fázu holokaustu.

Váš sused na fare, profesor Hirstfeld, si poznačil vo svojom denníku, že varšavské geto bolo príležitostne bezplatným lekárskeým miestom pre experimenty. Skúmali tam, čo ľudský organizmus vydrží v extrémnych podmienkach a onedlho empiricky zistili priemernú úmrtnosť päťdesiat tisíc osôb ročne. Takým spôsobom malo byť dosiahnuté „konečné riešenie“ približne za osem rokov... Premiestňovacia operácia však začala skôr. Prečo?

Až po Druhej svetovej vojne sa svet dozvedel, že bolo rozhodnuté o vyhladení všetkých Židov. Rozhodnutie bolo urobené pravdepodobne v polovici decembra 1941, po nemeckom vyhlásení vojny Spojeným štátom. Nemecký historik Ulrich Lins zistil na základe nových výskumov, že v tomto štádiu nacistický režim myslel ešte na hromadnú deportáciu Židov do okupovaného Sovietskeho zväzu. Ale v zime 1941/42 sa plán genocídy skonkretizoval. Jeho organizačné podrobnosti boli prediskutované na konferencii, ktorú Heydrich zvolal do Berlína-Wansee v januári 1942. Getá sa ukázali ako dočasné miesta, v ktorých bola zhromažďovaná „surovina“ pre genocídny priemysel, budovaný podľa presných inžinierskych projektov. Jeho nevyhnutnosť potvrdila prvá fáza holokaustu. Ako je známe, nacistické Nemecko napadlo Sovietsky zväz v júni 1941. Najskôr nemecké jednotky vpochodovali do východných území Poľska, ktoré sovietska armáda obsadila v septembri 1939 na základe hanebného paktu Molotov-Ribbentrop. Tam bývala veľká časť poľských Židov. Práve oni sa stali prvými obeťami vyhladzovacieho podniku. Hromadné vraždenie sa konalo podľa „tradičných metód“: ľudia boli postavení na okraj protitankových zákopov alebo jám, ktoré si sami vykopali a potom boli postrieľaní.

Tak zahynul do konca roka 1941 takmer milión Židov.

Táto metóda zabíjania v hromadnom rozsahu sa však ukázala nepraktická, pomalá a drahá; spotrebovala mnoho munície potrebnej na vojnovom fronte.

Preto na „definitívne riešenie“ – Endlösung – boli aplikované moderné technológie a priemyselné organizačné metódy. Prečo nemecký nacistický režim zriadil vyhladzovacie tábory v okupovanom Poľsku?

Vyhladzovacie tábory boli projektované ako „továrne na smrť“, teda ich podľa ekonomických zásad zriadili na územiach, ktoré oplývali „surovinou“. Opakujem,

že v Poľsku žilo pred Druhou svetovou vojnou tri a pol milióna Židov. Brala sa do úvahy hospodárnosť prepravy, preto vyhladzovací tábor Treblinka nacisti postavili uprostred cesty medzi Varšavou a Bialystokom, kde boli sústredené státisíce Židov. Tábor bol hotový v júni 1942. Ale prvý vyhladzovací tábor bol dokončený pol roka predtým v Chełmne pri rieke Ner. Nacisti tam vraždili Židov z krajov Lodž a Poznaň. Tieto poľské územia nacistický režim nazval „Warthegau“ a formálne ich začlenil do Nemecka. Plány pre Warthegau predvídali ponemčenie „vhodného obyvateľstva“. Židia boli posielaní do vyhladzovacích táborov a Poliaci, považovaní za „neponemčiteľné“ elementy, vyhnaní do takzvanej Hlavnej gubernie. Tvorilo ju južné a stredné Poľsko s mestami ako Varšava a Krakov, ktorý bol povýšený na hlavné mesto. Holokaust v Hlavnej gubernii začal pod krycím názvom „Aktion Reinhard“ v oblasti Lublinu, na predmestí ktorého bol umiestnený vyhladzovací tábor Majdanek. Pre južné kraje nacisti zriadili Osvienčim/Auschwitz, pre severné Treblinku. Tieto spolu s niekoľkými ďalšími zabezpečovali priemyselnú genocídu. Tento obrovský podnik začal likvidáciou get.

Ako si spomínate na likvidáciu varšavského geta?

Ja, tak ako ostatní, som o likvidácii geta nevedel nič. Verejné oznámenia informovali len o „premiestnení na východné územia“. To dodávalo nádejnú perspektívu mimoriadne utrápeným ľuďom. Židovská rada, či už vedomo alebo nevedomo, to podporovala a vyzývala ku premiestneniu a poslušnosti k Nemcom. To je všetko, čo som vtedy vedel. 22. júna 1942 prišiel SS-Sturmbannführer Hermann Höfle ako splnomocnenec pre „Operáciu Reinhard“ a predložil „Judenratu“ presný plán odosielania každodenného kontingentu „premiestnencov“. 24. júla mala Židovská rada dodať sedemtisíc osôb, 25. júla – desaťtisíc a v ďalších dňoch po päť alebo šesťtisíc. Hlavní úradníci „Judenratu“ pravdepodobne poznali skrytý význam slova „premiestnenie“, pretože predseda Židovskej rady Adam Czerniakow 23. júla spáchal samovraždu. Operácia trvala dva mesiace, od 22. júla do 21. septembra 1942. Za tú dobu bolo evakuovaných z varšavského geta do vyhladzovacieho tábora Treblinka približne trisťtisíc ľudí. Predtým od konca roku 1940 zahynulo násilne zabitím, chorobami a hladom asi stotisíc osôb.

Ako sa likvidácia varšavského geta dotkla vás osobne?

Šiesteho augusta 1942 do našej „Oázy všetkých svätých“ prišli nemeckí žandári,

vyhnali všetky osoby na ulicu a zakázali čokoľvek zobrať so sebou. Nevšimol som si profesora Hirszfelda. Len z jeho denníka som sa dozvedel, že sa mu podarilo opustiť geto o deň skôr. Žandári nás pripojili k veľkej skupine ľudí a eskortovali nás na „Umschlagplatz“. Cestou som videl známeho pedagóga Janusza Korczaka* s jeho deťmi. (*Pozn. prekladateľ'a: Janusz Korczak bol poľský spisovateľ a pedagóg, ktorý organizoval a riadil detské domovy. Odmietol opustiť svoje deti a radšej išiel s nimi dobrovolne do plynu.)

Čo bol Umschlagplatz?

Toto nemecké slovo znamená doslovne „prekládkové námestie“. Bol to prekládkový terminál na železničnej stanici Warszawa-Gdańska. Z tohoto miesta odchádzali vlaky do vyhladzovacieho tábora Treblinka.

Keď ste už boli na prekladisku, pochopili ste jeho skutočný význam?

Opakujem, že som nič nevedel. Brutalita strážnikov bola predsa normálnou vecou a teda nevestila nič horšieho. Tak ako ostatní, aj ja som veril, že sa zúčastňujem len na premiestňovacej operácii a že v najhoršom prípade budem nútený pracovať na poli. Mnoho ľudí by sa radšej premiestnilo hocikam, aby už netrpeli hrôzami geta. Chceli veriť, že nastávajú pozitívne zmeny. Naozajstné nadšenie vzbudila správa, že na „Umschlagplatze“ každého dobrovoľníka čakajú tri chleby a kilogram repnej marmelády. No napriek fantastickému tvrdeniu v ináč hodnotnom diele Zofie Banet-Fornalowej, som sa nikdy v gete nezúčastnil nejakého rozdávania alebo krájania chleba, ani som nikdy sám také rozdávanie nevidel. Chvíľami bolo možné dokonca pozorovať aj súperenie v tom, ako sa čo najskôr dostať do vagóna. Značnú časť z kontingentu dobrovoľníkov tvorili ľudia, ktorí chceli nájsť členov svojej rodiny alebo priateľov, ktorí boli na prekladisko nahnaní už skôr.

Kadiaľ ste išli na Umschlagplatz?

Išiel som z Grzybowského námestia rôznymi ulicami, ale posledná z nich bola Zamenhofova ulica. Končila pri múre Umschlagplatzu. Hned vedľa, čelom k ulici Stawki, bol vchod na to hrozné miesto. Bolo to rozsiahle územie. Oproti vchodu končili železničné koľajnice. Vedľa stálo niekoľko stavieb,

~~~~~

medzi nimi dost' veľká škola pre ošetrovateľky. Priestranstvo bolo obklopené neprekonateľným múrom, ktorý sa južnej strane tiahol pozdĺž ulice Dzika. V ulici Dzika na čísle deväť dlho býval môj starý otec. Dlhšia časť tejto ulice dostala v roku 1931 názov „Ludovita Zamenhofa“. Ostatná časť sa naďalej nazývala Dzika, čo znamená „divoká“. Múr Umschlagplatzu rozdelil obidve ulice presne v bode, kde predtým končila jedna a začínala druhá. Celé územie bolo prísne kontrolované kordónom strážcov. Strážcami boli najčastejšie ukrajinskí, litovskí a lotyšskí dobrovoľníci jednotiek Waffen-SS, známi svojou krutosťou.

Vchod do Umschlagplatzu sa smutne preslávil ako brána do pekla, ktorou sa prechádzalo len jedným smerom.

Späť sa vrátil bránou len ten, kto zomrel na prekladisku. To sa stalo mne.

?!

Cez Umschlagplatz prechádzali denne tisíce ľudí, krajne vyčerpaných, chorých, hladných. Chýbala dokonca aj voda. V tých podmienkach ľudia hromadne zomierali. Mŕtvoly boli ihneď odvázané na blízky židovský cintorín na ulici Okopowa. Používali sa na to zvláštne vozy. Na takomto voze som sa vrátil z pekla... Po dlhom čakaní na nástup do vagónu som bol strašne unavený a prestala sa mi páčiť myšlienka na premiestnenie. Nečakane pristúpil ku mne doktor Jan Frenkler. Bol to priateľ našej rodiny. Tento mladý doktor nariadil tónom, ktorý nepripúšťal odpor, aby som šiel za ním. Náhle ma zrazil na okoloidúci voz s mŕtvami. Nechápal som lekárov úmysel, ale podriadil som sa jeho vôli. V tej chvíli bolo treba akceptovať aj nepochopiteľné.

Čo robili lekári na Umschlagplatze?

Sanitárna služba na prekladisku bola prvkom mystifikácie. Lekári mali plné ruky práce. Už som hovoril o hromade chorých. Okrem toho, v tej veľkej tlačnici davu, hlavne pri nastupovaní do vagónov, dochádzalo k úrazom. Starostlivosť o trpiacich ľudí o to viac prehlbovala vieru v premiestňovanie. Mohol mať vari človek, ktorého zlomenú nohu práve zasadroval chirurg, podozrenie, že skončí v krematóriu aj so svojou čerstvou sadrou? Lekárov nebolo veľa, preto neboli posielaní s transportami. Dreli. Tak isto slúžila aj moja matka, aj teta Žofia, ktorá sa jedného dňa rozhodla dobrovoľne prihlásiť do transportu a doprevádzať svojich trpiacich pacientov.

Vedela Žofia Zamenhofová, kam išiel ten vlak?

Myslím, že nevedela.

Ani Janusz Korczak nevedel, kam cestuje spolu so svojimi sirotami?

Nie som si istý. Možno, že vedel, alebo si domýšľal viac ako ostatní. Nevyvrátiteľným faktom je to, že cestoval spolu s deťmi do Treblinky a išiel s nimi aj do plynovej komory. Predtým sa ho jeho poľskí priatelia viackrát pokúšali dostať z geta, on však v žiadnom prípade nechcel opustiť svoje deti.

Doktor Jan Frenkler asi veľmi dobre vedel, prečo vás zhodil na mŕtvolu.

Nepoznám odpoveď. Nikdy viac som ho nestretol. Možno ho inšpirovala intuícia? Alebo patril k tým, čo poznali tajomstvo, ale ho neprezradil, aby nevyprovokoval paniku medzi ľuďmi, ktorým nebolo možné pomôcť?

Prečo ste riskovali útek z prekladiska?

Prečo? Ani dnes neviem odpovedať na túto otázku. Určite som nemal čas premýšľať, rozhodnutie bolo urobené spontánne, v niekoľkých sekundách. Možno o chvíľu neskôr by sa táto šanca stratila navždy. Pravdepodobne moje chovanie riadilo podvedomie. Mal som sedemnášť rokov, bol som unavený dlhým čakaním, netrpezlivý. Načo sa premiestňovať na nejaké neznáme miesto? Pre jedno kilo marmelády? Moja situácia nebola najhoršia. Žil som v znesiteľných bytových podmienkach, blízko rodného domu, ktorý, aj keď bol už zrúcaný, bol preda len mojím miestom na zemi.

Ako sa skončila tá hrozná cesta? Ako dlho trvala?

Nie príliš dlho. Kára došla na židovský cintorín a tam bol celý náklad spustený na zem, spolu so mnou.

Nad'alej ste predstierali mŕtveho?

Nie, cintoríny nezaujímali nacistov. Podľa nich každý mŕtvy Žid bol dobrý Žid. Možno preto bol cintorín na ulici Okopowa za múrmi geta. Pracovníci špeciálneho podniku prepravili mŕtvolu z geta alebo z prekladiska, zhodili ich

~~~~~

pri bráne cintorína a potom pochovali do spoločných hrobov. Mali veľa práce. Nikdo ani nespozoroval, že som vstal a odišiel.

Unikli ste teda nielen z prekladiska ale aj z geta. Kam ste sa vydali?

Späť do geta... Na ulici Okopowa som naskočil na konskú električku a vrátil sa na faru.

Prečo?

Aby som sa stretol s matkou.

Aké zvraty osudu! Odchod z Umschlagplatzu so živými znamenal smrť, s mŕtvymi – život. Keď ste sa vrátili do geta, boli ste opäť na začiatku.

Keď som ušiel z prekladiska, nemyslel som na záchranu svojho života, naopak, vystavil som svoj život riziku, lebo som sa dopustil „zločinu“, ktorý bol trestaný smrťou. A aj moja matka by prišla o hlavu za môj nezákonný čin. Bolo mojou povinnosťou ju informovať.

Vaša matka nebola odvedená na Umschlagplatz spolu s vami a ostatnými obyvateľmi fary?

Áno, musela si tam však v tom čase plniť svoju lekársku službu. Matka sa dozvedela o mojom úteku od doktora Frendlera. Nedúfala, že sa so mnou stretne doma. Keď sme sa stretli, veľa sme nediskutovali. Ďalší postup bol jasný, bolo potrebné ihneď opustiť geto.

Ako? Bolo vôbec možné opustiť geto?

To bol ďalší paradox, ktorý potvrdzoval, do akej miery obyvatelia geta ignorovali svoje skutočné postavenie. Neopúšťali múry, pretože za to hrozil trest smrti a poslušne zostávali v gete, aby neskôr zahynuli aj bez akejkoľvek viny. Opustiť geto vyžadovalo trochu vôle a peňazí. S matkou sme postupovali podľa známej praxe. A síce, značná časť obyvateľov geta pracovala v továrňach za múrmi. Netýkala sa ich prvá fáza „premiestnenia“. Chodili na svoje pracovisko pod eskortou policajtov.

Lahko bolo možné zamiešať sa do skupiny, podplatiac židovského, neskôr poľského policajta. Takým spôsobom sme vyšli von za múry 8. augusta 1942.

Von za múry, ale kam?

Išli sme priamo k nášmu známemu Jankowskému, finančnému inšpektorovi, u ktorého moja matka priznávala svoje dane. Je zvláštne, že za takýchto okolností sa mohli zrodiť vzájomné sympatie. Napriek názorom na takýchto úradníkov, Jankowski sa ukázal byť veľkodušným človekom. Ponúkol mi svoju pomoc už po zatknutí mojich rodičov. Aj v gete som od neho dostal signály, že je nám pripravený pomôcť. Niet divu, že spomedzi rôznych možností záchrany sme považovali túto za optimálnu. Rozhodnutie nebolo ľahké, uvedomovali sme si nebezpečie, ktorým sme ho ohrozili.

Na poľskom území okupovanom Nemeckom platil trest smrti za pomoc Židom.

Pamätám sa na oznámenie z 15. októbra 1941. Podpísal ho šéf gubernie Hans Frank, ktorý mal sídlo na Wawele, hrade poľských kráľov v Krakove. Rozhodnutie obsahovalo podrobnú definíciu foriem pomoci, za ktoré sa trestalo smrťou. Pod pomocou sa rozumelo akékoľvek prijatie, napríklad poskytnutie nocľahu alebo pohostenie; smrteľným zločinom bolo dokonca zakúpenie jedla alebo odvezenie Žida akýmkoľvek dopravným prostriedkom. Odoslaním do koncentráku okupanti trestali takzvanú pasívnu pomoc. Pasívneho zločinu sa dopustili tí, ktorí neudali osoby pomáhajúce Židom.

Ako vás prijal inšpektor Jankowski?

Splnil svoj sľub, hoci neskrýval určité rozpaky. Pretože nešťastie neprichádza nikdy samé, hneď po našom príchode pod zdanlivo bezpečnú strechu, ozval sa bombový poplach. Obyvatelia rýchlo utekali do pivnice, ale my sme museli zostať hore, aby sme neohrozili nášho dobrodinca. Bombardovali, podľa môjho názoru, spojenecké lietadlá, preto som sa viac radoval ako bál. Našťastie žiadna bomba netrafila náš úkryt. Na druhý deň sme už boli inými osobami, aspoň podľa osobného preukazu, „Kennkarte“.

Ako ste ho získali?

~~~~~

Hnutie odporu v okupovanom Poľsku zriadilo skutočný priemysel na falšovanie dokumentov. Prostredníctvom inšpektora sme dostali perfektne sfalšované preukazy. Zmenili sa naše mená, dátumy, rodičia. Narodili sme sa znovu ako Wanda a Krzysztof Zaleski.

Prečo Zaleski?

To meno vymyslela moja matka. Dokonca som protestoval, pretože se mi páčilo iné. S menom Zaleski bol spojený môj dátum narodenia, ktoré ma urobilo mladším takmer o jeden rok. Keď má človek sedemnást', nechce byť mladší. Ale moja matka nedbala na moje protesty a trvala na Zaleskom. Nie bez príčiny. Konšpiračné zásady požadovali, aby nové meno začínalo rovnakou slabikou ako pôvodné, aby sa človek vyhol návykovému omylu pri podpisovaní dokladov. Aj keď som omylom začal podpis slabikou Za..., mal som šancu ukončiť ho „...leski“ namiesto „...menhof“. Podľa mojej „Kennkarte“ som sa narodil v meste Łomża. Krstné meno Krzysztof bol môj vlastný nápad, písal som ho už skôr do svojho školského preukazu, ktorý som falšoval vlastnoručne.

Čo znamenalo získať falošný preukaz?

Všeobecne to znamenalo život, konkrétne to umožňovalo začať bývať na vlastnej adrese. Najali sme si byt vo štvrti Praga na ulici Szeroka. Dcéra domáceho mi pomohla nájsť zamestnanie na poľnohospodárskom majetku vo štvrti Bródno. Majiteľ bol donútený pestovať zeleninu pre potreby nemeckej posádky vo Varšave. Práve začínali dozrievať paradajky, ktoré som mal strážiť pred zlodejmi. Neprenasledoval som ich tak servilne ako špekulantov v gete. Zvyčajne som sedel na poli a čítal som.

Vďaka predstieranému týfusu ste sa vyhli zatknutiu 4. októbra 1939, 6. augusta 1942 ste ušli z prekladiska bez toho, aby ste poznali skutočný význam „premiestnenia“. Kedy ste sa dozvedeli, kam smerujú transporty z Umschlagplatzu?

Približne mesiac po opustení geta, práve keď som pracoval ako strážca. Sedel som pri paradajkovom poli a čítal román Leva Tolstého „Vojna a mier“. Tá

kniha sa mi dostala do rúk náhodou. Okupanti zatvorili všetky knižnice. Ľudia čítali čokoľvek, bez výberu. Samozrejme, v tej dobe som vnímal ruské veľdielo hlbšie ako povinné čítanie. Náhle som počul: „Čo to čítaš?“ Nado mnou stál muž v železničiarkej uniforme.

Prišiel kradnúť paradajky?

Nie, býval blízko a šiel do práce, do lokomotívky Bródno. Začala zaujímavá konverzácia. Videl som ho prvýkrát, aj keď sa v priebehu rozhovoru predstavil ako esperantista Józef Arszenik.

Možno vás spoznal ako vnuka tvorcu esperanta?

Pochybujem. Pravdepodobne ma videl na jubilejnom kongrese vo Varšave, ale od tých čias uplynulo päť rokov, už som nebol dvanásťročný chlapček, ale sedemnášťročný mládenec. No aj tak počas konverzácie v jednej chvíli prišla reč na esperanto. Samozrejme, ako prvý sa o tom zmienil železničiar. Choval sa ako typický esperantista, ktorý nevynechá príležitosť agitovať pre mezinárodný jazyk, tým viac, že videl mládenca čítať hodnotné literárne dielo.

Nebál sa? Ved' esperanto bolo zakázané.

Evidentne bola idea silnejšia ako strach. Navyše, mimo múrov, napriek teroru, bolo cítiť náladu odporu, ktorej som tiež podľahol. Preto na otázku, či viem, čo je esperanto, som bez váhania odpovedal: „Áno, lebo to bol môj starý otec, ... čo ho vymyslel.“ Železničiar onemel od údivu a pravdepodobne ma až vtedy poznal a povedal svoje meno. Odmlčali sme sa. Po chvíľke Józef Arszenik pokračoval v rozhovore. Zmienil sa o gete a o „prekladisku“. Ako železničiar vedel, že vlaky odvážali ľudí do Treblinky a za niekoľko hodín sa vracali prázdne. Nechodili tam však transporty s potravinami a inými vecami, potrebnými pre každodenný život. Iba vtedy som pochopil, z čoho som unikol, keď som ušiel z Umschlagplatzu a čo sa stalo s členmi mojej rodiny, medzi inými s tetami Žofiou a Lýdiou.

Pred mnohými rokmi som stretával Józefa Arszenika vo varšavskom esperantskom klube. Tento prostý železničiar bol vážený pre svoju sčítanosť,

hlavne vo filozofii a teológii. Vedelo sa, že sa hlavne zaujíma o baháizmus. Hovorilo sa, že sa pokúšal vyvieť Lýdiu Zamenhofovu z geta. Čo o tom viete?

Teta Lýdia o tom nikdy nehovorila, hoci sme sa často stýkali v gete. Bývala blízko na ulici Ogrodowa.

Lýdia, vraj, na návrh Józefa Arszenika odpovedala: „Ďakujem, nie! Kto pomáha Židovi, sám zahynie.“

Tá odpoveď zodpovedala jej štýlu. Bolo niečo svätého v tej malej osôbke. Tetina smrť bola o to poľutovaniahodnejšia, že v skutočnosti mala šancu prežiť. Pred napadnutím Poľska nacistickým Nemeckom, Lýdia odišla do Spojených štátov na pozvanie baháistov, aby prednášala o esperante a vyučovala ho. Snažila sa získať povolenie pre trvalý pobyt v USA, ale neuspela, lebo emigračná „kvóta“ pre poľských občanov, asi 600 osôb ročne, už bola v roku 1938 vyčerpaná. Jej dočasné vízum stratilo platnosť 10. októbra 1938. Teta sa musela vrátiť do Poľska. So závisťou som počúval jej rozprávanie o ceste transatlantickou loďou „Piłsudski“.

Počas vojny americká vláda ešte viac obmedzila emigráciu Židov z Európy.

Musím dodať, že na Bialystockej detskej klinike je sála „Lýdia Zamenhof“ pre cvičenie detí s mozgovou obrnou. Vybavila ju Baháiská esperantská liga.

Koľko ste zarábali ako strážnik paradajok?

Dostával som symbolický plat a denne vrece paradajok, ktoré som predával zeleninárovi. Peniaze nestačili, lebo matka nepracovala. Keď si zmenila meno, nemohla vykonávať prax očnej lekárky. Predtým sa moja matka, hlboko zaujatá profesionálnymi záležitosťami, nikdy nemusela starať o problémy každodenného života. V novej, extrémne odlišnej situácii sa cítila úplne stratená. Iniciatívu som musel prevziať ja.

Čím ste sa živili?

Plánovali sme žiť vďaka ukrytým rezervám, ktoré mali vystačiť na neurčitú

dobu. Lenže niekoľko dní po našom nast'ahovaní sa na vlastnú adresu sa niekto vlámal do nášho bytu a ukradol cennosti, od ktorých závisel náš osud. Vlamanie možno urobil obyčajný zlodej, ale mohol to byť aj „šmalcovník“. Tak volali banditov, ktorí sa špecializovali na okrádanie Židov. Šmalcovník, ktorý vyňuchal úkryt Židov, ich buď nehanebne okradol, alebo ich vydieraním prinútil platiť výpalné. Často, keď sa už zmocnil všetkých cenností Židov, udal ich Nemcom. V tom prípade často zahynuli aj Poliaci, ktorí Židom pomáhali. Nemohli sme vylúčiť predpoklad, že našu adresu odhalil lupič, preto sme museli opustiť byt, aby sme zachránili seba a aj inšpektora, ktorý nám pomohol. Prest'ahovali sme sa do Milanówka. Toto mestečko pri Varšave sa zdalo byť bezpečnejšie ako hlavné mesto. Prest'ahovanie nebolo podozrivé, pretože veľa Varšavčanov, ktorí stratili svoje domy pri bombardovaní alebo konfiškáciou, hľadalo útočisko v okolí Varšavy.

Mali ste peňažné prostriedky? Ved' ste boli okradnutí.

Moja matka vážne dodržiavala konšpiratívne desatoro. To zakazovalo nechať celý majetok na jednom mieste. Časť cenností ukryla na inej adrese. Nakoľko bolo dôležité rešpektovať pravidlá konšpirácie, som sa rýchle presvedčil na inom prípade. Raz som stretol na rohu ulíc Marszałkowska a Złota kolegu z gymnázia, Łozického. Potešil som sa a podal mu ruku, ktorú nečakane schmatol a skrútil tak, že som sa nemohol pohnúť. Kričiac „Jude!“ – ma ťahal k neďaleko slúžiacemu policajtovi. Nakoľko som energicky protestoval, policajt ma odvedol do chodby susedného domu a nariadil mi rozopnúť si nohavice. Vtedy ma zachránilo rozhodnutie mojich rodičov spred sedemnástich rokov neobrezať ma. Pravdepodobne pri kontrole mojej „Kennkarte“, ktorú policajt vykonával, si Łozicki všimol moju adresu. Našťastie to bola tá stará. Nasledujúci deň bol kontrolovaný náš bývalý byt na ulici Szeroka. Informovala ma o tom dcéra domáceho.

Báli ste sa od tej doby vyjsť na ulicu?

Incident s Łozickým som považoval za výnimočný. Za niekoľko dní som stretol iného spolužiaka Zenona Kuleszu, ktorý denne prechádzal múrmi, pretože pracoval v továrni vnútri geta. Stal sa mojím súkromným poštárom. Jeho prostredníctvom som si vymieňal korešpondenciu so svojou prvou

láskou Irenou. V tej dobe pracovala v tej istej továrni so Zenonom.

Čo sa s ňou stalo?

Aj Irene sa podarilo uniknúť z geta. Zúčastnila sa potom Varšavského povstania v roku 1944. Po vojne sa vydala za iného muža a zlomila mi tak srdce. Našťastie jej manžel bol generálom a neskôr se stal aj ministrom. Pomohol mi vo vážnych ťažkostiach. Teraz – už ako vdova – žije vo Francúzsku, tak isto ako jej dcéra a vnučky.

Čo ste robili, keď už paradajky neboli na poli?

Zamestnal som sa v stavebnej firme Kleiber & Borkowski ako jednoduchý robotník. Práca bola ťažká a zle platená. Keď si však vedúci na chvíľu odskočil, robotníci si hneď spravili „fajčpauzu“. Často sa opakovala tá istá scéna. Vedúci, keď videl robotníkov sedieť, zareval: „Prečo nepracujete?!“ Vtedy sa ozvala tá istá odpoveď: „Keď sa fajčí, tak sa nepracuje.“

Festina lente! Ako dlho ste mali možnosť počúvať tento výrok cisára Oktaviána Augusta?

Hoci som pracoval v stavebnej firme, jej hlavnou úlohou v tej dobe bolo búrať. Naša brigáda rozoberala múry geta. Takto sa „rozpadli odolné múry“ (*citát z esperantskej hymny*), nie však „medzi rozdelenými národmi“, ale len za jedným národom, ktorý už neexistoval...

Ako dlho ste „búrali múry“?

Bol som veľmi vyčerpaný dvojročným pobytom „za múrmi“. Bolo pre mňa ťažké vydržať takú namáhavú prácu aj napriek „fajčpauzám“. Musel som si pohľadať nejakú inú. Raz som čítal oznam v časopise, že fabrika na elektrozariadenia na predmestí Międzyzylesie potrebuje robotníkov. Bol máj 1943. Po dvoch týždňoch beznádejného povstania bolo geto v agónii. Nechýbali však osoby, ktorým sa podarilo ujsť z ohňa. Pokúšali sa ukryť v meste alebo v jeho okolí. V tejto situácii som cestoval spolu s matkou do Międzyzylesia zháňať novú prácu. Bol to naozaj nerozumný nápad. Práve sme našli fabriku a hľadali sme správny vchod,

keď nás zadržal žandár a odviezol na žandársku stanicu. Tam nás považovali za utečencov z geta. Nakoľko som protestoval, žandári ma presviedčali o svojej pravde údermi, ktorých stopy nosím doteraz. Predstavovali „modrú políciu“, nazývanú podľa farby uniforiem. Bol to jediný oficiálny pozostatok poľského štátu, ktorý si Nemci podrobili. Dôstojnícke kádre boli takmer úplne odstránené. Okupanti neverili modrým žandárom, pretože mnohí z nich spolupracovali s poľským odbojovým hnutím, no aj tak nechýbali medzi nimi gauneri. Do rúk takýchto ľudí sme padli, akoby dobrovoľne, keď sme sa v takej nevhodnej dobe túlili v cudzej štvrti. Zatiaľ čo žandári pokračovali v „presviedčaní“, vstúpil nemecký dôstojník. Keď počul môj protest, prikázal mi, aby som sa vyzliekol. Hodil skúmvavý pohľad a rozhodol: „Nicht beschnitten, nicht Jude!“. Áno, to krátke konštatovanie, že chýba obriezka, bolo verdiktom o živote mojom a mojej matky. Dôstojník prikázal žandárom overiť naše osobné údaje o miestach narodenia a bydliska a nechal nás odísť. Vyšli sme úplne pokojní, pretože v našich osobných preukazoch stále bola stará adresa zo štvrti Praga. Zostalo nám trpké uspokojenie, že naše cennosti, ukradnuté v byte na ulici Szeroka, nám poskytli už po druhýkrát úroky v podobe našich vlastných životov.

Zmienili ste sa o povstaní v gete. Čo mohol urobiť Varšavčan, napríklad akýsi Zaleski, aby pomohol bojovníkom za múrmi?

Fakticky nič. Mohol nejako preniknúť cez múry, aby celkom určite zahynul. Obtiažne a neúspešne sa snažilo pomôcť poľské odbojové hnutie. Naozaj pomôcť mohli len spojenci, keby boli bombardovali železnice, používané pre prepravu obetí z geta do vyhladzovacích táborov. Železničné trasy boli pre spojenecké bombardéry v dosahu. V Londýne, tak isto ako vo Washingtone, sa vedelo, čo sa deje na poľskom území okupovanom Nemeckom. Spomeňme len známeho kuriéra poľského odbojového hnutia Jána Karského, ktorý osobne doručil Churchillovi a Rooseveltovi doklady o varšavskom gete. Nenasledovali však žiadne reakcie zo strany štátnych orgánov ani zo židovských kruhov, tak v roku 1942 počas likvidácie geta, ako pri povstaní o rok neskôr. Osamotené a v agónii bolo celé mesto aj pri „Varšavskom povstaní“ v roku 1944.

Ako si môžeme vysvetliť všeobecnú pasivitu Židov k holokaustu?

Holokaust, ako som už povedal, prekonal predstavivosť najjasnozrakejších

intelektov. Okrem toho Židovská rada odmietla odboj, aby sa nedráždili Nemci a nezhoršovala sa situácia v gete. Nacisti uskutočňovali svoje ciele neľútostným terorom, na základe kolektívnej zodpovednosti, čo zdržiavalo od boja najodvážnejších jednotlivcov; nechceli zapríčiniť smrť iných nevinných ľudí. Kým nacisti zručne manipulovali mašinériou lží, ich obeť vo svojej naivite radšej verili ľžiam, namiesto toho, aby prijali hroznú pravdu. Náboženský mysticismus prehlboval stav porazenectva. Vládol názor, že sebaobrana vyprovokuje vyhladenie celého geta, preto bolo nutné obetovať jednotlivcov, aby sa zachránila podstatná časť národa. Aj dobre informovaná „Judenrat“ predpokladala, že keď dodá požadované kontingenty na Umschlagplatz, zachráni ostatné obyvateľstvo geta. Tak, pravdepodobne, chápal situáciu aj jej predseda Adam Czerniakow. Podľa jeho názoru bolo nutné poslať na smrť desaťtisíce ľudí, aby sa zachránili státisíce, nechcel však vziať na seba zodpovednosť, preto si zvolil samovraždu.

Po smrti ho považovali za hrdinu, ale aj on bol kritizovaný, nie pre ten čin samotný, ale preto, že to urobil tajne. Keby bol urobil zo svojej smrti demonštráciu – uvažovalo sa – mohlo to prebudiť inštinkt spoločnej obrany.

„Spoločná obrana“ sa nakoniec konala; mám na mysli povstanie vo varšavskom gete v roku 1943. Podobné povstanie sa uskutočnilo aj v Białystoku. Popiera názor o absolútnej pasivite Židov, pokiaľ ide o holokaust. V skutočnosti však povstalci nepovstali, aby zvíťazili, oni si zvolili len iný spôsob smrti. Vo Varšave vypuknutie povstania Nemcov prekvapilo. Bolo pre nich nepredstaviteľné, že v takých obtiažnych podmienkach sa skupina „podľudí“ dokázala zorganizovať, zhromaždiť zbrane a zaútočiť na „nadľudí“.

Ako spomínate na udalosti, ktoré bezprostredne predchádzali povstaniu vo varšavskom gete?

Nemám osobné spomienky, lebo v tej dobe som už nebol v gete. Existuje však veľa publikácií na túto tému. Šiesteho septembra 1942, na územie ohraničené na východnej strane Zamenhofovou ulicou, boli nahnaní takmer všetci zostávajúci obyvatelia geta. Viac ako dvestotisíc osôb už bolo predtým odoslaných do Treblinky. Cieľom tohoto najväčšieho sústredenia ľudí v dejinách židovskej štvrti vo Varšave bola „životná lotéria“. Deti, starci a všetky práceneschopné osoby boli priamo odvedené na prekladisko. Ostatní dúfali, že nájdu prácu. Nacistické úrady

oprávňili nemecké podniky zamestnávať určitý počet židovských robotníkov. Začalo sa rozdávanie obmedzeného množstva „čísiel“. Vtedy už ľudia chápali, že dostať „číslo“, znamenalo žiť ďalej. Začal sa boj o „čísla života“. Šesťdesiatim tisícom ľudí sa nepodarilo získať „čísla“ a boli odoslaní do Treblinky. V gete zostalo niečo viac ako tridsaťtisíc registrovaných „očíslovaných“, vrátane úradníkov Židovskej rady. V skutočnosti bol počet ľudí v gete o niečo väčší, pretože tisíce ľudí tam žilo v úkryte. Pre nich bol jediným riešením boj.

Povstanie v gete vypuklo až 19. apríla 1943. Prečo tak neskoro?

Ten dátum bol symbolický. V skutočnosti prvýkrát židovskí povstalci zaútočili na nemecký oddiel už v januári 1943. Predstavte si, stalo sa to práve na rohu Zamenhofovej a Miša-ulice. Zahynuli takmer všetci partizáni ale aj niekoľko Nemcov. Táto skutočnosť mala veľmi dôležitý psychologický význam. Aj „historický začiatok“ povstania sa konal na tej istej križovatke Zamenhofovej a Miša-ulice. Po troch víťazných dňoch sa začalo peklo, systematické vypaľovanie a búranie domu za domom, v ktorých sa bránilo stále menej bojovníkov so stále menej zbraňami. Ôsmeho mája zahynulo desať hlavných veliteľov povstania. Dva dni potom geto už neexistovalo. Stalo sa púšťou plnou rozvalín.

Bunker hrdinsky padlých členov štábu sa zachoval ako pamätník na rohu ulíc Zamenhofovej a Miša. Aj na Zamenhofovej ulici je pôsobivý pomník postavený na pamiatku hrdinom varšavského geta. Zahynuli všetci bojovníci?

Nie všetci. Mali pripravenú cestu von podzemnými odpadovými kanálmi. Časť z nich bola však usmrtená pri východe. Ostatným sa podarilo vyjsť a nájsť si úkryt.

Vo Varšave žilo tajne takmer trisťtisíc Židov, z ktorých väčšina vojnu prežila.

Po povstaní bola situácia utečencov mimoriadne ťažká. Nemci zmnohonásobili hliadky, žandári zintenzívnili kontroly. Všetky osoby, o to viac tie, ktoré vyzerali, že niečo hľadajú, boli podozrivé. Ja a moja matka sme boli zatknutí.

Po zatknutí a šťastnom oslobodení ste opustili, v súlade s konšpiračnými pravidlami, vaše bydlisko v Milanówku?

Hľadanie nového bytu bolo v tých časoch veľmi nebezpečné. Falošná adresa v mojej legitimácii mi zatiaľ zaručovala ochranu. V Milanówku som sa cítil dosť bezpečný aj vďaka susedom. Najväčšou starosťou bolo však nájsť si novú prácu. Nečakane mi podal pomocnú ruku doktor Wiesław Waciński, priateľ našej rodiny. Tento známy lekár bol skutočne šľachetný a úctyhodný človek. O mnoho rokov neskôr jeho dcéra Jolanta Roztworowska bola menovaná poľskou veľvyslankyňou v UNESCO, čo nám dovolilo obnoviť naše priateľstvo v Paríži. Doktor Waciński ma doporučil svojmu bratovi, ktorý pracoval v továrni na oceľové konštrukcie v Mińsku Mazowieckom, štyridsať kilometrov na východ od Varšavy. Na mieste som bol predstavený sympatickému riaditeľovi, pánovi Smagovi. Ponúkol mi funkciu pisára v kancelárii jedného z oddelení továrne, ktoré sa špecializovalo na opravu podvozkov železničných vagónov, privázaných z Maginotovej línie. Po invázii Francúzska Nemci začali búrať slávny systém pevností. Železničné vagóny s podvozkami, opravenými v meste pri Varšave, sa posielali podľa potreby na iné fronty. Ja som robil jednoduchú papierovú prácu.

Bola to poľská továreň s nemeckými pánmi?

Nemohlo to byť ináč. Celý, absolútne celý priemysel a poľnohospodárstvo pracovali podľa nariadení a pre potreby okupantov. Ešte aj záhrady s paradajkami. Bol zakázaný voľný trh s potravinami. Každé domáce zviera bolo označované. Tajný chov a zakáľanie prasiat bolo trestané smrťou. V tom systéme organizovaného zabíjania fungovala aj továreň v Mińsku Mazowieckom, hoci formálne bola vlastníctvom poľského priemyselníka Rudzkého. Keď ale zriadili v továrni opravovne vojenských zariadení, zabrala ju nemecká spoločnosť. Od tej chvíle som sa stal robotníkom „Krupp Stahlbau Warschau“.

Zostal celý poľský personál na svojich miestach?

Takmer celý, hoci dovtedajšie riaditeľstvo bolo podriadené štábu, ktorý prišiel z Nemecka. Nový generálny riaditeľ bol starý inžinier, pokojný človek, ktorý sa snažil, aby robotníci netrpeli nútenými zmenami. Zabudol som jeho meno. Jeho zástupca Lorenzoni, napriek talianskému menu, reprezentoval novú generáciu nemeckej rasy. Nevynechal príležitosť, aby brutálne nepredviedol poľským robotníkom svoje postavenie „Übermensch“ – nadčloveka.

Mińsk a Milanówek sa nachádzajú na opačných okrajoch Varšavy. Museli ste denne podnikat' takú dlhú cestu?

Cestovanie by bolo príliš namáhavé. Rozhodol som sa presťahovať, zatiaľ čo matka radšej zostala v bezpečnom Milanówku. Mińsk, neatraktívne mestečko, kam som prišiel pod tlakom udalostí, sa stal postupne symbolom „normálneho života“, pochopiteľne podľa vtedajších kritérií. Dostal som sa do kruhu varšavskej mládeže z intelektuálnych rodín, ktoré tu sídlili, pretože ich domy vo Varšave boli zbúrané, alebo násilne zabrané okupantami. Schádzali sme sa v tajnej klubovni, kde vládla akademická nálada. Nikým nepobádaní, napriek okupačným zákazom, sme pripravovali prednášky a vášnivo diskutovali. V mojom archíve sa zachoval zošit s mojím prvým vedeckým referátom pod názvom „Veda inklinuje k syntéze“. Vo svojich mladíckych úvahách som podľa vlastných pozorovaní predstavil analógiu medzi zákonmi, ktoré vládnu v rôznych vedných odboroch. Referát vyprovokoval čulú diskusiu, čo ma veľmi povzbudilo.

Získali ste v mestečku pri Varšave znovu nádej do života?

Po prekročení múrov som bol dokonca odsúdený k nádeji. Po rozprávaní Józefa Arsenika som si uvedomil beznádejnú situáciu geta. Mimochodom, nemusel som sa skrývať, bol som už úplne inou osobou, Krzysztofom Zaleským, narodeným v Łomži. Tu bola tá nádej hmatateľná a prejavovala sa aj existenciou odbojového hnutia. Nádej podnecovala odpor a odpor podporoval nádej. Okupanti si postavili proti sebe celý poľský národ hneď po vpáde bezprecedentným terorom a hromadnými popravami, ktorých obeťou bol aj môj otec. V Poľsku nebol vytvorený protektorát, zriadený takmer vo všetkých krajinách, ktoré Nemecko dobylo, ako napríklad Francúzsky štát maršála Petaina, alebo nórska vláda Quislinga. Tento fakt nás psychicky povznášal, pretože dokázal, že okupantom sa nepodarilo zriadiť v Poľsku poslušný „quislingovský“ režim.

Poľský štát, napriek svojmu faktickému zničeniu, formálne existoval naďalej. Jeho vláda pokračovala v činnosti najskôr v Paríži a potom v Londýne – a postupne obnovovala v Poľsku odbojovú administratívnu štruktúru a armádu.

Podľa okupantov by zrejme náhradná vláda mala takú malú podporu, že ju nemalo cenu zriaďovať.

Medzitým pokračovali diskusie o „konečnom riešení“ vo veci poľského národa.

V každom prípade dali okupanti prednosť vládnutiu samostatne, príkazmi a terorom. No aj tak konšpiračnými kanálmi putovali od londýnskej vlády správy o činoch odbojového hnutia a o skutočnej situácii na vojnových frontoch. Práve tieto novinky upevňovali nádej a odpor.

Mali ste sám príležitosť pôsobiť v odbojovom hnutí?

Práve v Mińsku Mazowieckom sa naskytla príležitosť pre konkrétne činy. Okrem podvozkov z Maginotovej línie opravoval náš podnik rôzne vojenské zariadenia, hlavne železničné a automobilové žeriavy. Opravy pozostávali z výmeny opotrebovaných dielov, čo poskytovalo vhodnú možnosť na sabotovanie. V továrni existovala odbojová bunka „Armie Krajowej“, čo bola vojenská štruktúra poľskej vlády v Londýne. Ako úradník som sa stal cenným prvkom mechanizmu sabotáže: falšoval som doklady o opravách. Robotníci obnovovali stroje tak, aby sa ihneď poškodili. Najúčinnjšou metódou bolo inštalovať starú súčiastku, vymontovanú z iného zariadenia rovnakého druhu. Nové, vôbec nepoužité súčiastky, bolo treba vynášať von. Pre tento účel bol zorganizovaný celý systém. Ja som sa špecializoval na vynášanie malých súčiastok veľmi jednoduchou metódou. Na konci pracovného dňa som uložil nepoužité náhradné diely do svojej aktovky, vyšiel som von a nechal ich v dohodnutej tajnej schránke.

Jednoduchá ale riskantná metóda.

Prechádzal som bránou v stanovenej dobe, za prítomnosti konšpiratívnych strážcov.

Nikdy ste sa nedostali do problémov?

Nakoniec som sa „potkol“, ale z dôvodov, ktoré nemali nič spoločného s mojou vlastnou sabotážnou činnosťou. Poslali ma do továrne na traktory „Ursus“, aby som vybavil úradnú záležitosť. Išiel som tam v sobotu, aby som pri tej príležitosti strávil nedeľu so svojou matkou, pretože Milanówek je blízko „Ursusu“. Keď som sa v pondelok vrátil do svojej kancelárie, zistil som, že chýba písací stroj.

Asi si ho požičal niektorý kolega – pomyslel som si. Koniec koncov, bol to naozajstný vrak. Obedňajšiu prestávku som chcel, ako obyčajne, využiť na zabalenie nepoužitých súčiastok do svojej aktovky. Našťastie som ešte nezačal baliť, keď do kancelárie vstúpili dvaja cudzí muži. Predstavili sa ako agenti Kriminalpolizei, Kripo, a zatkli ma bez akéhokoľvek vysvetľovania. Vyviedli ma na ulicu, kde čakala drožka. Kopytá dupotali po dlažbe a mojou hlavou behali čierne myšlienky. Drožka zastavila pred domom, kde som býval v izbe prenajatej u starého robotníka z našej továrne. Išli sme dnu. Pred mojimi očami „kripáci“ prevrátili celý byt. Nakoniec našli niekoľko výtlačkov „bibuť“ – „pijaku“. Tak sa populárne nazývala ilegálna tlač. Chvíľu policajti váhali nad sekerou, ktorú našli v mojej izbe. Nakoniec ju zkonfiškovali spolu s časopismi, čo ma rozosmialo. Len na okamih, pretože bolo jasné, že som sa zaplietol do vážnej veci, ktorej som ešte nerozumel, ale predpokladal som jej spojitosť s odbojom. Posledný záblesk nádeje zhasol, keď ma policajti odviezli do väznice a brutálne ma hodili do cely preplnenej ľuďmi. Niekoľkí sa podobali krvácajúcim zdrpom a takmer všetci stonali od bolesti. Také boli účinky vypočúvaní, ktoré mňa ešte len čakali. Po niekoľkých hodinách nastal kritický okamžik. Stál som pred dôstojníkom Kriminálnej polície, ktorý sa chvíľu mlčky hral so svojou pištoľou a zrazu sa spýtal: „Komu ste odovzdali písací stroj a ako dlho sa zaoberáte vydávaním ilegálnych tlačovín?“. Nemecký mi ukázal časopisy nájdené v mojej izbe. Odpovedal som, že sa stroj stratil v dobe mojej neprítomnosti, na ktorú som mal stopercentnú alibi. Dôstojník neprijal moje vysvetlenia a tvrdohlavo opakoval otázku. Potom mi náhle poradil, aby som si spomenul na pravdu a poslal ma späť do cely.

Prečo sa ten rozbitý písací stroj stal predmetom takého pátrania kriminálnej polície?

Písacie stroje boli na zozname plne sledovaných zariadení, tak isto ako fotoaparáty a rozhlasové prijímače. Vlastníctvo týchto predmetov bez povolenia bolo prísne trestané. Bola to súčasť úplnej informačnej blokády. Absolútny monopol na „pravdu“ mal len nacistický propagandistický aparát. Odbojové hnutie šírilo svoje informácie prostredníctvom ilegálnych tlačovín, vyrábaných často len na písacích strojoch. Okupanti neľútostne bojovali proti tejto činnosti a zároveň vydávali vlastnú poľskú tlač, plnú skreslených správ a pornografie. Každá totalita používa dezinformácie ako nástroj na prinútenie podriadených k poslušnosti.

Keď som žil v gete, často som počul o údajnom „poľskom antisemitizme“, pred ktorým nás mali chrániť múry. Mimo nich naopak Goebellov aparát klamstiev, okrem typickej antisemitskej propagandy, neustále desil obyvateľov mesta správami o týfuse zúriacom v gete a o nákuze hroziacej každému, kto by sa stýkal s obyvateľmi geta. Pochopiteľne, týfus bol následkom „židovskej nečistosti“.

Našťastie sa teraz môžeme rozprávať, čo znamená, že aj vtedy sa vám podarilo zo situácie uniknúť.

Po bezsennej noci v hromadnej ľudskej tlačnici som bol znovu predvolaný na výsluch. Ten istý dôstojník si ma premeral a prikázal mi, aby som odišiel. Zmeravel som. Nemec znovu ukázal na dvere. Mal som strach, že ide o provokáciu. Otočil som sa a vykročil, očakávajúc ranu do tyla. Podarilo sa mi však dostať do bytu. Nikto nestrieľal.

Šťastný koniec ako v rozprávke?

Ani v rozprávke by to nebolo možné. Rozprávali vari bratia Grimmovci vo svojich dramatických príbehoch o – alkoholických nápojoch? Dobrý koniec môjho dobrodružstva stál päťdesiat fliaš vodky. Ani ten najfantastickejší autor rozprávok by nebol schopný vymyslieť taký príbeh. V takzvanej Generálnej gubernii, ktorá zahŕňala časť poľského územia pod nemeckou okupáciou, bola formálne v obehu poľská mena, zlotý. Mala pochybnú hodnotu, lebo celý obchod bol riadený určitými pravidlami. Mnoho tovaru sa za peniaze nedalo získať. Ľudia si často radšej veci vymieňali. Významnejšou menou boli klenoty, ale najpopulárnejším a najvhodnejším platidlom sa stala vodka, väčšinou vyrábaná doma. Okupant používal vodku ako nástroj hospodárenia a alkoholizácie národa. Aj v našom podniku bola časť mzdy vyplácaná vodkou, nie však všetkým. Mojou úlohou bolo mesačné zostavovanie zoznamu mien robotníkov, ktorí smeli dostať alkohol. Dostal som „racionálny“ nápad, ktorý som navrhol úradníkom iných oddelení továrne. Vzájomne sme si vymieňali mená robotníkov. Takto sa zoznamy predžili, vďaka čomu náš podnik dostával takmer dvakrát viac vodky, ako mu patrilo.

„Mŕtve duše“ sto rokov po Gogol'ovi?

Ten podvod bol prostý a mohol byť rýchlo odhalený, vedela o ňom však továrenská bunka odbojovej „Armie Krajowej“, ktorá potrebovala vodku pre konšpiratívne ciele a prevzala organizačnú stránku záležitosti. Procedúra fungovala výborne. Dostával som osobný podiel svojich vedľajších fliaš a nosil som si ich do Milanówka. Naozaj má pravdu príslovie: „Núdz a je matkou vynaliezavosti.“. Moja matka nepracovala, naše finančné zásoby sa minuli. Mzda, ktorú som dostával, pre nás oboch a na nájom dvoch bytov nestačila. Asi preto som dostal ten nápad s „mŕtvymi dušami“. Vodka, ktorú som dodával matke, sa stala dobrou formou subvencie. O platobnej sile tejto valuty som sa presvedčil osobne. Môj písací stroj bol v skutočnosti požičaný na konšpiračné účely. Nastal problém, v dôsledku ktorého som bol zatknutý ako osoba zodpovedná za osudné zariadenie. Moji odbojoví kolegovia však ihneď zapli obranný mechanizmus, ktorý zapôsobil rýchlo a účinne. Dôstojník z „Kripo“ predal môj život za päťdesiat fliaš vodky.

Len päťdesiat?

V súlade s ekonomickým zákonom dopytu a ponuky. V tej dobe ľudský život nemal veľkú cenu. Napokon, bol už začiatok roku 1944. Nemci už neboli takými frajermi ako pred dvoma rokmi. Vtedy v nich víťazná eufória uvoľňovala fanatizmus a krutosť. Čím bola jasnejšia zrejma katastrofa, tým triezvejšie boli ich hlavy. Stále častejšie bolo možné stretnúť „dobrých Nemcov“, ktorí, mimochodom, sú dnes oslavovaní vo filmoch. Jednoducho, stále viacerí začali myslieť na budúcnosť, ktorej kontúry boli hmlisté. Okrem toho, vojna demoralizuje svojou samotnou podstatou. Aj nemecká morálka podliehala eróznym vplyvom. Alkoholizmus a korupcia si v mojom prípade vzájomne podali ruky. Pre dôstojníka „Kriminalpolizei“ päťdesiat fliašiek vodky predstavovalo väčšiu hodnotu než môj život. Napokon, ten policajt sa pohyboval na cudzej, neistej pôde. Nevedel, čo sa stane zajtra. Radšej bol „dobrým človekom“ v očiach miestnych odbojárov. Možno bol naozajstnou výnimkou. O niekoľko mesiacov neskôr však iní Nemci kompletne zničili celú Varšavu.

Nemecká armáda zničila Varšavu, keď potláčala povstanie, ktoré začalo 1. augusta 1944. Vtedy sovietski vojaci už držali pozície na východných okrajoch poľského hlavného mesta. Mińsk Mazowiecki už mal byť v ich rukách. Čo sa stalo s Krupp Stahlbau Warschau?

V júli 1944, očakávajúc postup sovietskej armády, sa nemeckí továrnici začali sťahovať a ničiť za sebou zariadenia podnikov. Využil som neporiadku, ktorý vtedy vládol, aby som si trochu predĺžil zvyčajný víkendový pobyt u matky v Milanówku. Medzitým Rusi dobyli Minsk. Tak sa fronta ocitla medzi oboma mestečkami, ležiacimi po oboch stranách rieky Visly. Následkom toho bol pre mňa zahataný akýkoľvek styk s mojou odbojovou skupinou. Zostal som teda s matkou a staral sa o ňu až do konca vojny.

V Európe sa Druhá svetová vojna formálne skončila 8. mája 1945, v skutočnosti o niekoľko dní skôr, keď kapituloval Berlín. O niekoľko rokov neskôr toto mesto rozdelil veľký múr. Na začiatku nášho rozhovoru ste spomenuli váš príspevok k zbúraniu múru v tomto meste. Za akých okolností?

Koncom roka 1989 som sa zúčastnil na vedeckom sympóziu v Berlíne, keď bol búraný smutne známy Berlínsky múr. Využil som príležitosť, aby som z neho vlastnými rukami odlúpol a zhodil niekoľko kameňov. Sprevádzal ma môj nemecký priateľ. Keď som pozoroval ľudí, ako nadšene kladivami rozbíjajú múr, nemohol som sa zdržať poznámky: „Múry postavené proti cudzincom stáli dva roky, ale múr postavený proti vlastnému národu pretrval takmer tridsať rokov.“ „Na aké múry narážate?“ – spýtal sa ma priateľ. „Uprostred ktorých som sám bol nútený žiť.“ – odpovedal som.

„Narážali ste teda na múry vo východnej Európe,“ – pokračoval – „ktoré si Židia postavili v stredoveku okolo svojich get, aby sa chránili pred miestnym obyvateľstvom?“. Onemel som od údivu. Zdalo sa mi, že môj nemecký priateľ, hoci vedec, nikdy nechodil do základnej školy. Ukázalo sa však, že do nej chodil cez vojnu, keď dejiny písali Goebbelsovi propagandisti.

Ale po vojne určite navštevoval strednú školu.

Áno, ale čudnou zhodou náhod učiteľ asi nikdy nedokázal prebrať posledné obdobie dejín pred koncom školského roku. Neskôr sa môj kolega sústredil na technické vedy a dejiny ho nezaujímali. Priznal sa, že vtedy bola tendencia zamlčovať čerstvé dejiny Nemecka. Nasledujúci deň som sa náhodou zúčastnil nie menej zaujímavej konverzácie. Vošiel som do reštaurácie v Kurfürstendamme, v západnom Berlíne. Čašníik ma posadil ku stolu už obsadenom inými hosťami, a síce starým párom z východného Berlína.

V ten deň títo manželia prekročili múr prvýkrát po tridsiatich rokoch. Počas sympatickej konverzácie sme sa nakoniec dotkli vojny. Bol som zvedavý, ako sa toto obdobie vyučovalo v takzvanej Nemeckej demokratickej republike, v ktorej vládli komunisti. „Ani o tom nechceme počuť,“ prerušili ma starí manželia. „Počas štyridsiatic rokov nám tie veci neustále pchali do hláv!“ Vnútila sa mi trpká myšlienka: ten istý výsledok je možné dosiahnuť úplne extrémne odlišnými metódami. Ako zamlčovanie faktov, tak aj nudné informovanie, vedie k absolútnej ignorancii.

Pokiaľ sa pamätám, NDR sa predstavovala ako obeť nacizmu. Preto sa v oficiálnej propagande sovietskeho bloku, keď sa hovorilo o holokauste, nepoužívalo slovo „Nemci“, aby neboli urazení súdruhovia z „bratskej“ Nemeckej demokratickej republiky. Preto sa ľuďom zodpovedným za holokaust hovorilo „nacisti“, „hitlerovci“, „gestapáci“ atď. Pri našom rozhovore ste však často hovorili: „Nemci“.

Každá doba má svoje slová. Keď hovorím o vojnovnej dobe, prirodzene používam vtedajší jazyk. Pripadá mi čudné hovoriť o „nacistoch“ alebo „hitlerovcoch“, pretože tieto slová sa vtedy nepoužívali. Poľsko nebolo prepadnuté akýmsi Hitlerovskom ale vtedajším Nemeckom a okupanti pre nás boli, samozrejme, Nemci. Časom sme sa učili rozlišovať ich funkcie a príslušnosť k rôznym orgánom, dešifrovateľným podľa uniforiem. Lenže nezávisle na tom, či bol niekto SS-ák, SD-ák alebo dokonca len prostý žandár, všetci pre nás boli „Nemci“, pretože oni sami zdôrazňovali svoje „nadľudské“ nemecko. Každý funkcionár jednal v mene a pre víťazstvo Nemeckej tretej ríše. Nezávisle na okolnostiach je nepochybnou skutočnosťou, že nacistická strana NSDAP sa dostala k moci v dôsledku demokratických volieb. Dielo Adolfa Hitlera „Mein Kampf“, „Môj boj“, sa stalo povinným čítaním. Politický program, ktorý obsahovalo, sa stretol s viacmenej všeobecným súhlasom. Aplikáciou týchto ideí som osobne trpel. Na vlastné oči som tiež videl horlivo a servilne vykonávať tie najodpornejšie činy.

V denníku vášho suseda z fary, profesora Ludwika Hirszfelda, na mňa zapôsobil príbeh o jeho sťahovaní sa do geta. Pri vchode došlo k charakteristickému rozhovoru medzi prostým strážcom a veľkým vedcom. Vojak otvoril kufor a prejavil záujem o nemeckú knihu vydanú Univerzitou v Mannheime. Profesor

vysvetlil, že je jej autorom. Vtedy vojak prehlásil: „Jetzt bist du aber nur ein Jude.“ – „Teraz si však iba Žid.“

Tento spôsob myslenia bol vtedy, dalo by sa povedať, obvyklý, hoci nesmieme zabúdať na takých ľuďoch ako Willy Brandt, Konrad Adenauer a iných. No aj tak, okrem niekoľkých šľachetných výnimiek, opozícia v Nemecku prakticky neexistovala, dokonca ani proti genocídnemu priemyslu.

V bohatej literatúre na túto tému sa možno dočítať, že boli tisícky ľudí, ktorí osobne nezabili žiadnu živú bytosť, ani muchu, lenže spoza svojich písacích stolov uskutočňovali „Aktion Reinhard“ a zabíjali milióny ľudí. Len funkcionári SS, ktorí zaisťovali vyhlazovacie tábory a iní, ktorí hromadne vraždili vo frontových zónach, dosahovali počet približne jedného miliónu. Pridajme ďalšie druhy polície, ako Sipo, Kripo, SD, Gestapo, ktoré bezprostredne organizovali a uskutočňovali genocídnu prácu.

Zločin nacizmu tkvel v podstate v tom, že uvoľnil primitívne inštinkty a poskytol privilégiá individuíam so sklonom ku zločinu, krutosti, sadizmu a nadutosti. Tento úkaz, typický pre nacistické Nemecko a v silnej miere pozorovateľný aj v kolaborujúcich krajinách, nakazil čiastočne aj národy podrobené a niekedy aj obeť samotné. Zoznamy vinníkov by bolo možné robiť donekonečna. Podstata veci sa však vždy nachádza v systéme, genocídnom už vo svojej podstate, ktorý vznikol v Nemecku. Teraz je však dôležité, aby podobný systém nevznikol už nikdy viac. Preto je potrebné ho poznať, aby sa vedelo, ako mu predchádzať. Práve na tejto ceste urobil nemecký národ obdivuhodné kroky. V súčasnosti mám v Nemecku dobrých priateľov, dokonca jeden z mojich zaťov bol Nemec. Neobviňujem nikoho zo zločinov jeho rodičov alebo prarodičov. Ešte sa však snažím vyhýbať svojim vrstovníkom.

OSTROVY

Ako sa pre vás skončila vojna?

Vít'azne, so zbraňou v ruke, dokonca sám proti celej nemeckej armáde!... Ako som vám už rozprával, ruská armáda v lete 1944 rýchlo postupovala a dobýjala územia na východ od Varšavy, okrem iných mestečko Mińsk, kde som pracoval a kde sa nachádzala odbojová skupina, ku ktorej som patrila. Ako som už spomínal, trávil som vtedy víkend u svojej matky v mestečku Milanówek, ležiacom na západ od Varšavy. Následkom udalostí som sa už nemohol vrátiť do Mińska. Fronta sa na niekoľko mesiacov ustálila pozdĺž rieky Visly. Výsledkom bolo, že som bol na území ešte kontrolovanom nemeckou armádou a moje kontakty s odbojovou skupinou boli odrezané. Začiatkom roku 1945 sovietska armáda zahájila ofenzívu, aby prešla Vislu. Vtedy sa mi prihodilo toto dobrodružstvo. 22. januára 1945 som vyšiel von zháňať palivo. Dátum mi utkvel v pamäti, lebo to bol deň pred mojimi dvadsiatimi narodeninami. Bolo mrazivé ráno. V mestečku bol vidieť nervózny pohyb, Nemci sa pripravovali na evakuáciu. Pamätal som si z predvojnovkej čítanky, ako nemeckí vojaci, opúšťajúci Varšavu v roku 1918, boli odzbrojovaní jednotlivými mladými chlapcami. Tentokrát som bol mladým jednotlivcom ja. Náhle sa predom objavil nemecký vojak, ktorý sa z akéhosi dôvodu oddelil od svojej čaty. Musel som vyzerat' prísne, lebo vojak začal utekať späť. „Halt! Hände hoch!“ – vykrikoval som rozkazovačne. Nepriateľ sa zastavil a..., namiesto strieľania – mi pokorne dal do ruky svoju karabínu. Vít'azne som držal zbraň v rukách, ale nevedel som čo robiť ďalej. Pre každý prípad som pevne rozkázal: „Vorwärts!“.

Vpred, ale kam?

To bol problém. V tej chvíli v Milanówku chýbala inštitúcia, ktorej by som mohol odovzdať svojho vojnového zajatca. Vojak sa snažil ospravedlniť a

horlivo opakoval, že nikoho nezabil a mimochodom... má smäd. Takto sa pred mňa postavila konkrétna úloha – a síce napojiť smädného. Bohužiaľ, všetky obchody boli zavreté. Našťastie sme boli blízko domu, v ktorom sa skrýval môj známy, starý Žid. Rozkázal som Nemcovi, aby vystúpil na prvé poschodie. Na dohodnuté znamenie starec otvoril dvere a... ostal prekvapený, keď uvidel odzbrojeného vojaka a mňa so zbraňou v ruke. Táto scéna prevyšovala chápanie človeka, ktorý niekoľko rokov strávil vo svojej skrýši. Na moju sebavedomú žiadosť starec poslušne priniesol vodu, stále nechápajúc, prečo ja, ozbrojený, rozkazujem Nemcovi a nie naopak.

Čo by sa stalo, keby tento vojak bol na tomto mieste o niečo skôr?

Asi by jednal podľa Norimberských zákonov. Zahynul by následne aj ukryvaný Žid, a aj Poliaci, ktorí ho ukryvali. Ale v okamihu, o ktorom hovorím, prenasledovaný hostil vodou svojho potencionálneho prenasledovateľa. Pred mojimi očami sa obnažila tragická absurdita vojny. Genocídna moc „Tisícročnej ríše“ sa prevetlila do vystrašeného človečika, podrobeného mojej všemohúcnosti.

Ako ste využili svoju „všemohúcnosť“?

Vystrčil som vojaka späť na ulicu a zostal som nerozhodne stáť. Prepustiť ho by sa rovnalo kapitulácii. To mi nedovolila česť víťaza, o to viac po toľkých rokoch pokorovania. Ostávala mi alternatíva pozvať ho... domov, kým by sa nevyjasnila situácia. Mimochodom, obaja sme sa triasli od mrazu. Náhle nás však obklopili ruskí vojaci a bez rečí mi zobrali „môjho Nemca“. Bola by to irónia osudu, keby našli Nemca u mňa doma – a zatkli by ma za napomáhanie nepriateľovi.

Rusi vám „ukradli“ Nemca spolu s jeho karabínou?

Karabína už nebola jeho ale moja. Napokon, Rusi sa o zbraň vôbec nezaujímali. Onedlho potom som ju s pýchou ukázal svojmu spolužiakovi Štefanovi Kozickému, ktorý sa v tej dobe náhodou objavil v tom istom mestečku.

Neskôr bol známym novinárom, mojím kolegom.

Štefan si plne zaslúžil titul „človek“. Bol tým príslovečným priateľom, ktorého

preveruje nešťastie. V posledných rokoch pred Druhou svetovou vojnou bolo cítiť rastúci antisemitizmus aj na našej škole. V prípade akéhokoľvek konfliktu ma Štefan vždy bránil. Tentokrát mi pogrataloval k vojnovej koristi; potom sme išli spolu do blízkeho lesa a s pokrikom „Hurá“ sme vystrieľali celú muníciu. Karabína zostala doma ako moja osobná trofej z víťazne ukončenej vojny. Neskôr som zbraň na kohosi dobrú radu zakopal, vďaka čomu som sa za komunistickej doby pravdepodobne vyhol obvineniu z „aktívnej účasti v činnosti odbojovej organizácie, usilujúcej sa násilne zvrhnúť moc robotníckej triedy“.

Toto dobrodružstvo by bolo dobrou témou pre filmový scenár!

Spisovateľ Stanislaw Rembek ma aj urobil hrdinom svojej novely.

Kedy ste sa vrátili do Varšavy?

Ľahko, spolu s ostatnými ľuďmi, ktorí sa rozhodli znovu bývať vo vyprahnutých ruinách. Prežil som trojnásobné zničenie môjho mesta. V roku 1939 pri bombardovaní nemeckými lietadlami, v roku 1943 počas povstania v gete a nakoniec počas a po Varšavskom povstaní v roku 1944. Ani zničenie Hirošimy neprekonal, či už rozsahom alebo počtom zabitých, zničenie Varšavy. Pred svojím ústupom nacisti neľútostne zničili celé mesto.

Čo ste si mysleli o sovietskom oslobodení Varšavy?

Môj vzťah k tejto udalosti bol úplne jasný: veľká radosť zo znovuzískaného života. Objektívne hodnotiť bolo možné až po nejakej dobe. Napokon, objektivita takýchto hodnotení je relatívna, čo som konštatoval po mnohých rokoch, keď som cestoval kvôli mojej francúzskej firme po Sovietskom zväze. Raz som sa ocitol v Baku. Pred odletom do Moskvy som mal dosť času a tak som prijal návrh taxikára navštíviť cestou tisícročný chrám, známy svojím večným ohňom, ktorý je živený plynom vychádzajúcim zo zeme. Antická stavba bola taká zaujímavá, že som prišiel na letisko celkom na poslednú chvíľu. Úradníčka Aeroflotu neskrývala svoju nervozitu.

Ako cudzinec ste mali byť privedený do špeciálne vyhradenej časti letadla. Zažil som to viackrát.

V „zahraničnom oddelení“ chýbali voľné miesta, preto som si mohol vychutnať príležitosť sedieť medzi vnútrozemcami. Tými „sovietskými ľuďmi“, ako bolo zvykom hovoriť v časoch Brežneva, sa ukázali byť dve pôvabné Rusky. Jedna bola geologička z Moskvy, druhá ropná inžinierka z Baku. Začala sa príjemná debata. Moje spolucestujúce sa čudovali, že Parížan ovláda ruštinu, spomenul som teda svoje rodisko. Vtedy ma Moskovčanka hrdo informovala, že jej otec dostal vojnovú medailu za oslobodenie Varšavy. Začudoval som sa: „Ako mohli oslobodiť mesto, ktoré už nebolo?“. Predpokladá sa, že v ruinách vegetovala v tej dobe sotva stovka ľudí. Nemci predsa počas troch mesiacov od Varšavského povstania zbúrali dom za domom a v tom istom čase ruská armáda ľahostajne pozorovala cez rieku tragédiu Varšavy. Moje spolucestujúce priateľky tomu nechceli veriť. Lietadlo už zostupovalo, cez okno bolo vidieť veľkomesto vysvietené až po obzor. Moskovčanka povedala: „Určite sa tešíte z prístania v najkrajšom meste sveta.“. Spontánne som odpovedal: „Videl som rovnako krásne...“ „To nie je možné, jednoducho nepoznáte Moskvu.“ – odmietavo a trochu nervózne odvetila a navrhla mi, že ma nasledujúci deň bude sprevádzať hlavným mestom Sovietskeho zväzu.

Aká vám pripadala Moskva?

V takom pôvabnom sprievode by každé mesto bolo krásne. Mimochodom, moja sprievodkyňa ma prekvapila svojím bezprostredným spôsobom konverzácie, prekvapujúcim na počiatku osemdesiatych rokov. Rozprávala mi o svojej práci, o problémoch každodenného života, ale zároveň sa pýšila veľkými úspechmi socialistického budovania. So žartom som sa zmienil o Bielomorskom prieplyve, ktorý zamrzal na viac ako pol roka a zapísal sa do zoznamu socialistických absurdít. „Prieplyv postavili ľudia,“ – povedal som – „ktorí radi rozprávali politické vtipy.“. „Postavili len polovicu.“ – odpovedala Zoja. „Kto teda postavil druhú polovicu?“ – spýtal som sa zvedavo. „Zrejme tí, čo radi počúvali vtipy.“

Vaše chápanie sveta celkom určite prekonáva stereotypy.

Bez pochyb, ak ide o humor.

Rozumie Francúz vtipu o moste, ktorý spadol pod váhou automobilu, čo dedinčan, ktorý nehodu videl, komentoval: „Hlupák, vidí most a predsa ide!“?

Naozaj je to vtíp špecifický pre východnú Európu. Osud zapríčinil, že dokážem chápať spôsob uvažovania ako Ivana, tak Jeana. Humor je často nevyložiteľný iným jazykom, aj keď sa používajú slová toho istého významu. Aby to človek pochopil, musí poznať miestne okolnosti. Stáva sa, že dvaja ľudia sa chovajú vzájomne nepriateľsky len preto, že každý z nich ináč chápe tú istú situáciu.

Na esperantskom podujatí východoeurópan otvoril fľašku s alkoholickým nápojom a zahodil uzáver. Zdvihol ho západniar, ktorý myslel na zavretie fľaše. Hostiteľ v tom videl neslušné gesto.

Samozrejme, východoeurópan neotvára fľašu, aby ju znovu zavrel, ale aby ju vypil.

Vráťme sa však do čias, keď otec vašej moskovskej sprievodkyne vstúpil do Varšavy.

Opakujem, bolo to skutočné oslobodenie z okupačnej hrôzy. Mimochodom, do Varšavy prišli spolu s Rusmi aj vojaci poľskej armády, organizovanej v Sovietskom zväze.

Ako vyzeral ten „život po živote“?

Patrím k ľuďom, ktorí sa pri pohľade na otvorenú fľašu nest'ážujú, že je poloprázdna, ale sa tešia, že je ešte do polovice plná. Aj v tých dobách som rád konštatoval dobré stránky znovuzískaného života a prial som si aktívne sa zúčastňovať na dejinách, ktoré sa tvorili pred mojimi očami. Začal som študovať na varšavskej polytechnickej vysokej škole, ktorá bola provizórne založená v Lubline, šesťdesiat kilometrov juhovýchodne od zničeného hlavného mesta. Počas jedného roka som dostával štipendium. Bolo to jediné obdobie – od mojich štrnástich rokov až do dôchodku – počas ktorého som si nemusel zarábať na svoj chlieb každodenný. Študoval som s dobrými výsledkami a zúčastňoval som sa na spoločenskom dianí.

V čom spočívala vaša aktivita?

V redigovaní študentského časopisu. To sa však skončilo rýchlo a osudovo,

keď som uverejnil článok „Májové sviatky“. Článok sa týkal niekdajšieho národného sviatku „Tretieho mája“, drahého Poliakom, ktorý pripomínal ústavu „šľachtickej“ republiky z roku 1791. Porovnal som ho s „Prvým májom“, teda so sviatkom robotníckej triedy. Článok mal za cieľ uviesť do súladu národnú tradíciu s „duchom pokroku“, čo sa však ukázalo ako nezlučiteľné s duchom vtedajších politických tendencií. Oslavovanie „Tretieho mája“ bolo onedlho zakázané. Za takých okolností som stratil postavenie šéfredaktora. Po premiestnení polytechniky do Varšavy som svoju spoločenskú činnosť ukončil.

Vyplývali z toho nejaké politické nepríjemnosti?

Nie, nenasledovali žiadne represálie. Dobrodružstvo so študentským časopisom ale stálo za zamyslenie, začal som kriticky pozorovať vývoj režimu.

Kedy ste ukončili svoje štúdiá?

V máji 1949 som dostal diplom stavebného inžiniera.

Prečo ste sa odchýlili od rodinnej tradície?

Lekárska tradícia mojich predkov čiastočne vyplývala zo špecifických spoločenských podmienok. Nachádzal som sa v iných podmienkach a úplne spontánne som sa rozhodol využiť svoju šancu. Poľsko bolo vtedy najviac zničenou krajinou na svete. Vznikla veľká potreba stavebných inžinierov, ktorí ľahko získali zaujímavú prácu. Zmocnilo sa ma všeobecné nadšenie zo znovuvýstavby. Nik nezostal pasívny k „Fénixovi, rodiacemu sa z popola“. V poslednej fáze štúdia ma lákali nové stavebné techniky, špeciálne použitie takzvaného „predpäťého betónu“. Myšlienka, na ktorej bola založená táto technológia, publikovaná pred desiatimi rokmi francúzskym inžinierom Eugenom Freyssinetom, si našla nadšencov na Varšavskej polytechnike.

Z čoho pozostáva tá myšlienka?

Betón je materiál odolný voči tlaku, ale naopak, neznáša naťahovanie. Túto chýbajúcu vlastnosť je mu možné dodať mechanicky, pomocou vopred vykonaného predpätia. Tu je príklad. Ak postavíte knihy na drevenú policičku, nespádnu. Polička

sa prehýba, ale neláme sa, lebo drevo je ohybné. Keby sa odstránila polička pod knihami, určite by spadli. Keby však boli knihy najskôr zo strán stlačené, podarilo by sa udržať ich aj po odstránení poličky. Tak isto je to s betónom. Ak je najskôr stlačený, čiže predpätý, stáva sa odolný proti ohýbaniu.

Kedy ste začali „predpínať“?

S čerstvým diplomom som dostal ponuku začať pracovať v priemysle stavebných materiálov, kde zriadili samostatné pracovisko pre výskum predpätého betónu. Ponuka bola v súlade s mojím preferovaným stavebným materiálom. Predpätý betón sa stal súčasťou môjho života a neopustil ma až do konca mojej profesionálnej činnosti. Začal som projektom továrne na predpätý betón vo Varšave, prvej v Poľsku. Po jej výstavbe v roku 1951 som bol menovaný za jej riaditeľa pre vedecký výskum. Mal som vtedy 26 rokov. Onedlho som dokonca napísal, s dvoma kolegami, učebnicu „Predpätý betón“. Bola určená ako pre študentov, tak pre inžinierov, pretože sa týkala vtedy málo známeho odboru. Následkom toho som sa stal členom komisie Poľského výboru pre normy, ktorá uverejnila v roku 1957 normu pre projektovanie stavieb z predpätého betónu. Onedlho potom, po presťahovaní sa do Francúzska, som mal šťastie spolupracovať so samotným inžinierom Freyssinetom, bohužiaľ len v poslednom roku jeho života. Väčšina objektov, ktoré som projektoval v rôznych častiach sveta, boli stavby z predpätého betónu. Počas mnohých rokov som bol členom Komisie námorných stavieb pri Medzinárodnej federácii predpätého betónu (FIP); zúčastňoval som sa a neskôr predsedal Komisii lodných stavieb z predpätého betónu Medzinárodného kongresu stavby lodí (ISSC), v Tokiu, Soule, Gdaňsku, Ženeve a Kodani.

Na prahu vašej profesionálnej kariéry ste písali učebnice. Venovali ste sa aj didaktike?

Už ako študent som učil matematiku na varšavskej strednej škole. Vtedajšia mládež sa žiadostivo učila, aby dobehla čas stratený počas vojny. Podľa veku žiaka nebolo možné odhadnúť, do ktorej triedy chodí. Dochádzalo k humorným situáciám, keď som ako dvadsaťtiročný „profesor“ učil od seba starších žiakov. Už na prvej hodine som dostal prezývku „Profesor Kýbel“ pre úlohu z matematiky, ktorá začínala slovami: Koľko času je potrebné na naplnenie vedra, ktorého objem... atď.

Z tohoto dôvodu teraz bývate vo francúzskom meste Sceaux?

Skutočne, fonetický názov môjho bydliska znamená „Vedro“, v písanej podobe by sa však muselo odstrániť písmeno „c“. Obdivuhodná zhoda!... Pred koncom štúdií som prijal ponuku profesora Wieńczysława Poniza byť jeho asistentom pre statiku a odpor materiálu na fakulte architektúry varšavskej polytechniky. Táto skúsenosť mi pomohla neskôr, keď som sám bol profesorom na parížskej Vysokej škole architektúry, tradične spojenej s Akadémiou krásnych umení. Tam som prednášal desať rokov, až do dôchodku a zároveň praktizoval inžiniersku profesiu. Súčasne som bol hosťujúcim profesorom námorných stavieb z predpätého betónu na Polytechnike v Miláne. Príležitostne som prednášal na univerzitách v Nantes, Delfte, Lyngby, Trondheime, Tokiu, Rio de Janeiru, na Vysokej škole nafty a motorov v Paríži, na Inštitúte ropy v Mexiku a Inštitúte v Bergame, Medzinárodnom centre technických vied v Udine a aj na Medzinárodnej akadémii v San Marine.

Vaša varšavská Alma Mater na vás nezabudla?

Bol som neustále v spojení s varšavskou polytechnikou. Viacero rokov po vyst'ahovaní som tu získal doktorát na tému „Stabilita a trvanlivosť námorných stavieb z predpätého betónu“. Doktorát vo Varšave v istom zmysle korunoval moju predchádzajúcu výskumnú činnosť, ktorá debutovala pred päťdesiatimi rokmi vypracovaním vedeckých metód na technológiu správnej výroby betónu. Profesor Waclaw Paszkowski bol vtedy mojím vedúcim. Pod jeho vedením som napísal svoju inžiniersku diplomovú prácu. Moje následné výskumy a študijné práce na varšavskej polytechnike priniesli ovocie v päťdesiatych rokoch, v podobe mnohých publikácií o betónových technológiách a nových stavebných koncepciách.

Keď ste ešte žili v Poľsku, mali ste príležitosť využívať vaše teoretické vedomosti v praxi?

Po mnohých rokoch som sa s dojatím pozeral na deti, šliapajúce na bicykloch „Romet“; továreň na bicykle v Bydgoszczi je jedným z „mojich detí“. Ako jej hlavný projektant som použil originálnu stavebnú koncepciu, iné som realizoval v projekte továrne na plech v Krakove. Tadeusz Kotarbinski, vynikajúci filozof,

radil: „Keď nemáte čas, prijmite nejakú ďalšiu úlohu.“. Presne tak som konal, keď som sa prihlásil do družstva architektov a inžinierov „Obrys“, kde som spolupracoval so známym architektom Bohdanom Pniewskym, jedným z obnovovateľov zničenej Varšavy. Prispel som k rekonštrukcii vtedy najväčšieho varšavského hotela.

V roku 1959 ste emigrovali z Poľska do Francúzska. Z politických dôvodov?

V Poľsku som prežil 34 rokov, vrátane 14-ich rokov v Poľskej ľudovej republike, teraz nazývanej „komunistické Poľsko“. Vtedy sa nepoužívalo slovo „komunizmus“, hovorilo sa o „demokracii“, pre ktorú bola odrazovým bodom až bolestivo zneuctovaná „buržoázna republika“. Mnoho ľudí, ktorým propaganda neustále pripomínala „epochu kapitalistických krívd“, schvaľovalo nový poriadok; plní nadšenia pre výstavbu zničenej vlasti nepozorovali, ako sa šířila faloš a lož.

A teror.

Často ľudia verili v „triednych nepriateľov“, odsudzovaných v inscenovaných procesoch. Niekedy sa oveľa viac ako dnes verilo tlačenému slovu. Poliaci však neoslepli úplne, nenechali sa terorizovať. Komunizmu sa nepodarilo zbaviť nás samostatného myslenia, o čo sa snaží každá totalita. Významnú obrannú úlohu hrala medzi iným aj takzvaná „nepriateľská propaganda“, napríklad tá z „Rádia Slobodná Európa“. No aj tak sa zdá, že nie menej dôležitý bol podiel prostých ľudí – rodičov, učiteľov a ostatných, ktorí svojimi poučeniami a príkladom položili základ pre nezávislé myslenie mládeže.

Môj učiteľ poľštiny nikdy nebojoval proti literatúre socialistického realizmu, ale uvádzal žiakov do sveta veľkej literatúry, aj ruskej. Vďaka nemu som čítal Gogol'ove „Mŕtve duše“ ako aktuálne dielo. Doteraz však nechápem, prečo sa v dobe „stalinizmu“ konali lekcie o náboženstve, ktoré viedol múdry kňaz.

Pochopiteľne, nezávislé myslenie sa objavuje na určitej úrovni znalostí. Poľsko vyšlo z vojny zničené, nielen fyzicky, ale aj intelektuálne. Počas okupácie nacisti zavraždili mnohých intelektuálov. Zachránili sa hlavne tí, ktorým sa podarilo uniknúť; potom však slúžili svojimi vedomosťami iným krajinám.

~~~~~

Tu je príklad: Počas prvej návštevy Mesiaca sa americkí kozmonauti pohybovali na vozítku, ktorého konštruktérom bol poľský inžinier Mieczysław Bekker a používali magnetofóny vyrobené vo Švajčiarsku poľským inžinierom Stefanom Kudelským.

V Poľsku zostalo len málo zachránených. Práve oni obnovili intelektuálnu základňu spoločnosti. Bol to úspech v historickom meradle, ktorý podmienil neskorší vývoj. Revolúcia v roku 1956 sa uskutočnila vo vedomí národa a skončila sa našťastie nie „po poľsky“, lebo sa uskutočnila bez krvipreliačia. Hoci som kriticky hodnotil takzvanú Poľskú ľudovú republiku, nepovažoval som ju v tej dobe len za väzenie, z ktorého som musel uniknúť. Predstavovala nudnú skutočnosť, do ktorej ma zatiahol historický proces, no aj tak to bolo Poľsko, moja vlasť. Po roku 1956 som spoznal skutočnosti, ktoré mi dovolili súdiť ešte prísnejšie sovietsky socializmus. No súčasne sa prebudila aj nová nádej. Zatiaľ ešte odoznievalo peklo vojny. S Poľskom ma spájali aj moji blízki, ktorí sa pomínuli, starý otec a stará mama, otec, matka a tety.

Vrátila sa po vojne vaša matka Vanda Zamenhofová ku svojmu povolaniu?

Pochopiteľne. Bola už pred vojnou vysoko uznávaným oftalmológom a úzko spolupracovala s mojím otcom. Matka prežila vojnu, v roku 1954 však zahynula na ceste za chorým pod kolesami kamiónu. Mala vtedy 61 rokov.

Prečo ste opustili Poľsko?

Dôvod bol banálny. Ako „mladý a perspektívny“ inžinier som dostal pracovnú ponuku vo Francúzsku. Bol rok 1959, vrcholný rok takzvaného „oteplovania studenej vojny“, keď sa oživilí vzťahy medzi obidvoma politickými blokmi. Vodca Sovietskeho zväzu Nikita Chruščov bol veľkým „politickým turistom“, navštívil mnoho krajín sveta. Prezident USA Dwight Eisenhower ho nazýval „my friend“. Nastali priaznivé politické podmienky. Moje rozhodnutie odísť do zahraničia podporila aj skutočnosť, že sa narušili vzťahy s mojou vtedajšou manželkou.

Bolo ľahké odísť?

Nebolo to ľahké ale možné. Bola potrebná dlhá procedúra a trpezlivé čakanie.

Jedného dňa som obdržal od štátneho úradu „záväznú ponuku“ zmeniť zamestnanie, čo som pochopil ako bod obratu v pasovej procedúre. Išlo o „karanténu pamäti“. Vo vtedajšej dobe tajomstvamánie boli považované za dôverné niektoré projekty, na ktorých som práve pracoval. Na nutnú dobu „zabúdania“ som bol teda zamestnaný ako stavebný inšpektor v mäso priemysle.

Podarilo sa vám pomôcť socializmu v jeho trvalom probléme pri zásobovaní mäsom?

Nie som si istý. Dodnes si však pamätám na chuť mäsových výrobkov, vyrábaných podľa starých poľských receptov pre vrcholné politické inštitúcie: klobásy, šunky, paštéty, ktorých vône mi neskôr vo Francúzsku chýbali.

„Vidím a píšem, lebo po domove túžim.“ Ako ste sa znovu ocitli „na parížskej dlažbe“?

Až vtedy som pochopil pojem „nostalgia“. Stávalo sa to, keď som bežal cez ulicu a začul som poľštinu. Keď som však po nejakej dobe zo služobných dôvodov navštívil Poľsko a triezvym pohľadom som jasnejšie videl absurdity „reálneho socializmu“, vtedy sa vo mne prebudil Francúz. Nakoniec aj po iných skúsenostiach som konštatoval, že tak isto ako vo Francúzsku, tak aj v Poľsku sa cítim doma.

„Ubi bene, ibi patria“ – konštatoval Cicero. „Kde sa mám dobre, tam je moja vlasť.“

Seneca povedal viac: „Celý svet je mojou vlasťou.“ Prišiel som na to, že človek sa cíti byť vo svojej vlasti tam, kde má priateľov. Mnoho priateľov mám v Poľsku, krajine svojej mladosti, ale aj vo Francúzsku, kde bývam dlhšie. Poľskí priatelia miznú jeden za druhým, zakaždým ich v slobodnom Poľsku stretávam menej.

Predvídali ste kolaps komunizmu?

Aj tí najskúsenejší soviológovia sa mýlili. Ten systém prekypoval absurditami. Čím hlbšie sa analyzovali skutočnosti, tým obtiažnejšie boli závery, ako vo vzťahu k fungovaniu socializmu, tak ku jeho koncu. Tak som raz uvažoval pri

ceste po Sovietskom zväze v dobe Leonida Brežneva. Každá návšteva bola plná prekvapujúcich udalostí. Raz som sa ocitol proti svojej vôli na Sibíri. Lietadlo, ktorým som cestoval z Tokia do Paríža, muselo núdzovo pristáť v Chabarovsku. Cestujúci, nechránení proti krutému mrazu, museli lietadlo opustiť a ísť snehovými chodbami do čakárne letiska. Tam na nás čakal dymiaci samovar. Aké prekvapenie! Zamrznutí cestujúci sa ihneď postavili do radu. Aj ja som sa dočkal pohárika teplého čaju. Po chvíli som poprosil ešte o jeden pohár, pretože teplota v čakárni sa podobala teplote vonku. Naobliekaná žena obsluhujúca samovar odmietla, lebo oficiálne pohostenie zahŕňalo len jeden pohár. Opakoval som prosbu, vyťahujúc z vrecka peňaženku. Žena sa s odporom pozrela na moje doláre a s energickým gestom ma poslala preč.

Ignorovali ste prídelový systém, na ktorom sa zakladal reálny socializmus.

Nechcela prijať doláre, ruble som jej však nemohol ponúknuť, lebo letisková zmenáreň bola zavretá. O niekoľko minút neskôr ma tá istá žena zavolala a dala mi do ruky pohár s teplou tekutinou. „Buďte zdarovi!“ – dodala. Na jej tvári sa zrkadlila všemohúcnosť.

Nuž, samostatne rozhodla o nadnormatívnom prídele čaju bez toho, aby to konzultovala s vyššou inštitúciou.

Keď som sa trochu zohrial, obzrel som si čakáreň. Vyzerala ako scéna zo surrealistického predstavenia. Nebolo tam možné kúpiť absolútne nič na jedenie alebo pitie a samovar bol definitívne prázdny. Na stoloch však boli uložené hromádky kníh, ktorých jediným autorom bol Leonid Brežnev. Hoci sa letisko nezdalo byť pripravené na prijatie cudzincov, knihy boli v rôznych jazykoch, vrátane prekladu do jazyka môjho starého otca. Ľudia si ich mohli vziať zadarmo.

Mne sa v pamäti zafixoval Brežnev na mal'be vystavenej vo vestibule Puškinovho múzea v Moskve. Vodca ríše bol namaľovaný s mnohými medailami na hrudi. Vyzerali ako žiariace zlaté brnenie. Táto súvislosť vyvolala u mňa spontánny úsmev, čo moji sprievodcovia pochopili ako výraz sympatií k „päťnásobnému hrdinovi“ Sovietskeho zväzu.

Kvôli medailám sa prerušili moje vzťahy s veľvyslancom vtedajšej Poľskej

ľudovej republiky v Paríži. Keď som odchádzal z banketu, lúčil sa sa mnou vojenský atašé, ktorý sa, napriek svojmu relatívne mladému výzoru, skvel medailami. Nepodarilo sa mi udržať na uzde môj uštipačný jazyk: „Kde ste dostali toľko vyznamenaní? Veď, vďaka bohu, naša armáda už dávno nemusela bojovať.“. Ukázalo sa, že otázka bola nerozumná, pretože som už nikdy viac na veľvyslanectvo pozvánku nedostal.

V Moskve, pri čakaní na letecké spojenie, som strávil niekedy aj niekoľko dní v letiskovom hoteli „Šeremetevo II“. Bola to dobrá príležitosť kontaktovať sa s priateľmi, lenže zakaždým som čelil tomu istému telefónnemu problému. Prístroje na hotelových izbách boli nemé, hostia mali k dispozícii len automat. Aby sa mohol použiť, bola potrebná desaťkopejková minca, ktorá sa však nijako nedala zohnať.

Na tom istom letisku sa ani mne nepodarilo zatelefonovať môjmu moskovskému priateľovi, pretože som nemal jeho číslo. Márne som hľadal telefónny zoznam. Nadávanie nepomáhalo a bolo dokonca zbytočné, pretože tam a v tej dobe... verejné telefónne zoznamy vôbec neexistovali.

Bola to akási mánia považovať informácie za dôverné. Účelom bolo vytvoriť atmosféru nebezpečia hroziaceho hlavne zvonku, každý cudzinec bol považovaný za potencionálneho špióna.

Takáto atmosféra uľahčovala zablokovať neoficiálne informačné kanály, prerušiť individuálne styky a následne izolovať národ a monopolizovať verejnú mienku. V Poľsku sa, myslím si, nepodarilo tento systém rozvinúť do takej miery.

Asi preto, že sa nepodarilo ustanoviť „výbory obrany revolúcie“ alebo podobné orgány pre totálnu kontrolu ľuď v ich bydliskách.

Moje skúsenosti, získané na cestách východným blokom, mi dovolili definovať socializmus v sovietskej variante ako atomizovanú moc, rozdanú medzi jednotlivcov v rôznych proporciách. Aj nedôležitý človek disponoval troškou moci, čo mu dovoľovalo strpčovať život iným. Systém produkoval špecifický typ angažovanosti, ktorá pozostávala z toho, že každý bol neustále proti každému, s výnimkou strany. Trvalý nedostatok výrobkov pre každodenný život

bol nahradzovaný zvláštnym mechanizmom ocenenia „šedého človeka“. Mohol, napríklad, dostať medailu. Hruďe žiariace medailami boli charakteristickým prvkom sovietskej krajiny, pochopiteľne počas slávnostných dní. Aj počas všedných dní však bolo možné prejavovať svoju nadradenosť voči druhej osobe, ktorá v princípe nebola blížnym ale nepriateľom. Zlomyselné výpady jednej osoby proti druhej, neustála hádavosť, vzrušené hlasy, boli charakteristické pre medziľudské vzťahy v „reálnom socializme“.

Markýz de Custine, parížsky priateľ Chopina, podnikol cestu cárskym Ruskom. Pri čítaní jeho zápiskov má človek niekedy dojem, že navštívil Sovietsky zväz. Odvažujem sa tvrdiť, že táto zhoda má hlbšie korene. Asi je ich potrebné posudzovať nielen z politického, ale aj z civilizačného hľadiska.

Socializmus bol v skutočnosti realizovaný v civilizačnom prostredí úplne odlišnom od toho, v ktorom bol vymyslený.

Súčasná prevaha západnej civilizácie vyplýva z jej schopnosti zamestnať človeka dobrovoľne. Na západe sa vytvoril mechanizmus, ktorému sa viac-menej darí uvádzať do súladu spoločenský poriadok s osobnou slobodou.

Je však nutné dodať, že ide o relatívny poriadok a relatívnu slobodu.

Prax dokázala, že násilné zamestnávanie obmedzuje výkonnosť a cenzúra brzdí pokrok. Zdá sa, že komunizmus ustúpil západnej demokracii práve vďaka konfrontácii na civilizačnom poli.

Chcete povedať, že Sovietsky zväz sa rozpadol, pretože nedokázal prekonať civilizačné bremená zdedené od cárskeho impéria?

Dokonca aj v príbehoch, ktoré ste rozprávali, sa odzrkadľuje toto dedičstvo. Videli ste „byzantské“ ceremónie na Červenom námestí v Moskve? Koľko náboženských prvkov sa v nich zachovalo!

Áno, komunizmus bojoval proti náboženstvu a zároveň ho nahrádzal. Pri každej návšteve Moskvy ma udivovali dlhé rady „veriacich“ pred Mauzóleom „večne živého mesiáša Lenina“.

Pri Leninovom pomníku som pozoroval slávnostné kladenie kvetín mladými manželskými pármí a predstavovanie novorodeniát. Nebola to vari náhražka kresťanského sobáša a krstu?

To bol ďalší symptóm rastúceho štátneho monopolu v duchovnej sfére života. Veľmi významným nástrojom tejto monopolizácie bola cenzúra. Pred storočím takým istým problémom čelil môj starý otec, obyvateľ Varšavy, podriadený ruskému cárskemu režimu!

Pravdepodobne tie isté by ho stretli ako občana Sovietskeho zväzu.

Akou veľkou škodou bolo rozdelenie Poľska koncom osemnásteho storočia! Zabrzdilo pokrok poľskej, to znamená západnej kultúrnej časti Európy a upevnilo despotizmus v Rusku.

Ludovít Zamenhof zomrel v tých istých civilizačných hraniciach, v ktorých sa narodil. Vy ste ich úplne vedome prekročili. Bola to správna cesta?

Áno, to čo som v mojej profesii dosiahol, by bolo nerealizovateľné v „reálnom socializme“.

Zopakujem otázku položenú už skôr: Čo považujete za svoj najväčší úspech?

Je mnoho stavieb na pevnej zemi aj na moriach, na ktoré som právom hrdý. Hneď po príchode do Francúzska som mohol, vďaka šťastnej zhode náhod, pokračovať v stavaní konštrukcií z predpätého betónu. Spomínam si na zábavnú príhodu. Keď som prijímal prvú pracovnú ponuku, rozhodol som sa stanoviť si vysoké finančné požiadavky, veď už v Poľsku som mal pozoruhodné profesionálne výsledky. Východiskovým bodom boli pre mňa poľské mzdy. Nebolo však možné splniť moju podmienku, pretože v tom podniku vôbec neexistovali mzdy tak... nízke.

V čom spočívala vaša práca?

Projektoval som okrem iného tenké škrupiny z predpätého betónu. Napríklad plaváreň vo francúzskych prímorských kúpeľoch Deauville bola pokrytá

betónovou škrupinou s originálnym geometrickým tvarom. Nemenej hrdý som na športové centrum v Chamonix, kde halu a plaváreň zastrešuje klenba z tenkých škrupín z predpätého betónu v tvare sploštených kupolí na pôdoryse rovnoramenných trojuholníkov so stranou dlhou 60 metrov. Každá kupola je podporená len v troch bodoch.

Aj architektonický tvar týchto objektov bol vašim dielom?

Ako inžinier som tvoril skutočné tvary v súlade s nápadi architektov. Najskôr som ich musel vyjadriť v matematických vzorcoch, umožňujúcich realizáciu umeleckej koncepcie. V Deauville, Chamonix a potom v Montreale som spolupracoval so známym architektom Rogerom Taillibertom. Iní vynikajúci architekti, Nebinger a Moser, ma pozvali spolupracovať na pamätníku života a činnosti Charlesa de Gaulla. Architekti nakreslili štvoramenný lotrinský kríž zo žuly 44 metrov vysoký, s ramenami s rozpätím 14 a 19 metrov. Monument bol postavený v Colombey-les-deux-Eglises, generálovom rodisku. Dielo, napriek svojim gigantickým rozmerom, vyzerá ako žulová plastika.

Opustili ste vari predpätý betón v prospech žuly?

Nezvyčajnosť pomníka je v tom, že vyzerá, akoby bol vytesaný zo žuly. Evidentne to nie je prakticky realizovateľné. Aby som zaistil krížu potrebnú odolnosť, ako obvykle som použil predpätý betón. Nosná konštrukcia sa skladá z prvkov z predpätého betónu, spevnených napnutými lanami. Kríž musí vydržať ohýbanie, ktoré spôsobuje vietor. Čo sa týka ramien, použil som techniku stavby visiacich mostov. Napnuté laná, spevňujúce prvky kmeňa kríža, sa spájajú v komore, ktorá sa nachádza vo vnútri základu. Konštrukčné prvky sú ukryté pod vonkajšou žulovou „kožou“, preto celý pamätník vyzerá ako obrovský žulový monolit. Impozantne žiari nad miestom večného odpočinku generála de Gaulla. Musím neskromne priznať, že cítim pýchu, keď sa pozerám na toto dielo.

Iba tam?

Aj v Maroku, v Tangere, vďaka prístavnému nádražiu, pokrytému parabolicko-hyperbolickými škrupinami z predpätého betónu, ktoré som navrhol. Tiež letiskový hangár v Bombaji je mojím dielom, ktoré, mimochodom, je na

mieste prezentované ako vynikajúci výdobytok indickej stavebnej techniky. Je to originálna stavba pokrytá škrupinou v tvare konzoly z predpätého betónu, ktorá sa rozprestiera do šírky 66-ich metrov. V Montreali som sa zúčastnil, ako poradca architekta, stavby olympijského štadióna a jedinečnej stavby, zakrývajúcej bicyklodrom a plaváreň. V tej istej úlohe som prispel ku koncepcii monumentálneho štadióna Parc des Princes v Paríži, kde často hráva francúzske národné futbalové mužstvo. Som autorom a spoluautorom ďalších a rôznych stavebných projektov, napríklad bicyklodromu v Rennes, športového paláca v Lyone, krytých tribún štadióna v Annecy, viacerých plavární a športových hál.

Máte radi šport?

Hlavne športové objekty. Ich výstavba dáva veľa možností aplikovať originálne koncepcie. Napríklad tribúnu štadióna v Annecy chráni škrupina z predpätého betónu hrubá šesť centimetrov, ktorá sa napriek tomu rozprestiera do šírky dvadsiatich metrov. Športový palác v Lyone kryje tenká skladaná kupola 84 metrov dlhá a 50 metrov široká. Prekrýva ovál o ploche futbalového ihriska. Výstavba športových objektov bola počas mnohých rokov mojím obľúbeným zamestnaním. Mojou úlohou bolo najčastejšie pokrývať ich škrupinami z predpätého betónu. V Kamerune som projektoval tribúnu viacúčelovej stavby, určenej pre slávnostné prehliadky a športové hry.

Máte teda zásluhy aj pri šírení športu.

A náboženstiev! Vypracoval som stavebné projekty niekoľkých katolíckych kostolov, medzi inými chrámu Matky božej Fatimy v stredoafrickom meste Bangui. Obzvlášť si ale cením kostol v meste Freyning v Lotrinsku. Jeho originalita spočíva v tom, že žiadna stena nestojí zvislo a žiaden uhol nie je pravý. Tak to vymyslel architekt a mojou úlohou bolo vypracovať technický projekt. S architektami som nemal len pracovný kontakt. Ako profesor Vysokej školy architektúry v Paríži som prednášal teóriu stavieb. Vysvetľoval som študentom, že nie je mojím cieľom naučiť ich všetko o tomto odbore, aby som neokrádal o chlieb svojich kolegov staviteľov. Mojmým úmyslom bolo dostať im do hláv toľko vedomostí, aby nepredkladali inžinierom neuskutočniteľné predstavy, ale aby tiež staviteľom nedovolili vykrútiť sa s ľahkou výhovorkou: „To je nerealizovateľné.“ .

Pomníky, kostoly a štadióny sú – obrazne povedané – poézia. Zaoberali ste sa aj prózou?

Asi máte na mysli sklady, továrenské haly, vodné veže, čističky vôd, sýpky a iné stavby takéhoto druhu. Predstavte si, že napriek svojej nie príliš „poetickej“ užitočnosti, sa niekoľkokrát ukázali byť veľkou výzvou. Koľko technických problémov som musel riešiť, aby som mohol postaviť originálne prekrytie skladu dlaždíc v prístave v Boulogne-sur-Mer!

Ludovít Zamenhof nemohol predvídať, že jeho vnuk bude stavať sklad dlaždíc v meste prvého esperantského kongresu.

Predmetom profesionálneho záujmu môho starého otca bolo malé ľudské oko. Môj sklad dlaždíc je gigantickou stavbou s objemom 60 tisíc kubických metrov. Prekrýva ho kupola z predpätého betónu, postavená bez použitia drevených dosák technológiou, ktorú som navrhol špeciálne pre tento objekt. Bolo by pre mňa ťažké klasifikovať, podľa vášho kritéria poézie a prózy, mosty a viadukty, ktoré som projektoval vo Francúzsku a Luxembursku. V žiadnom prípade však neboli produktom sériovej rutiny.

Mávali ste pocit, že sa zúčastňujete technickej revolúcie?

Škrupiny z predpätého betónu boli míľnikom v stavebnej technike, no „revolucionárom“ som sa začal cítiť až vtedy, keď som sa zapojil do realizácie betónovej stavby na širom mori, prvej na svete. Bol to projekt plošiny na čerpanie ropy z podmorského dna na ropnom poli Ekofisk v Severnom mori. Plošina musela byť podporená podvodnou cisternou s obsahom milióna barelov, to znamená stošesťdesiat tisíc kubických metrov. Nadchlo ma jej bezprecedentné poňatie a technika, ktorú bolo treba vypracovať. Pre porovnanie môžem povedať, že pri projektovaní niekoľkých športových objektov som musel brať do úvahy zaťaženie spôsobené snežením až do sto kilogramov a v Chamonix až do osemsto kilogramov na jeden štvorcový meter. Toto zaťaženie predstavuje hypotetickú lavínu. A podmorské stavby, ponorené v stometrovej hĺbke, musia odolávať aj hydrostatickému tlaku stotisíc kilogramov na jeden meter štvorcový.

Musia zariadenia vyčnievajúce nad vodou odolávať aj silným náporom vetra?

Spomínam si na hroznú búrku na Baltskom mori.

Na Severnom mori dochádza ešte k väčším búrkam. Dynamické zaťaženia vplyvom pohybu vzduchu dosahujú päťdesiat kilogramov na štvorcový meter a pri uragáne aj tristo kilogramov. Vlny sa dvíhajú až do tridsiatich metrov a ich tlak sa rovná tisícim kilogramov na štvorcový meter. Staviteľ musí doplniť do svojho projektu aj eventualitu pre „búrku storočia“, inými slovami vziať do úvahy súhrnnú horizontálnu prevratnú silu stoviek miliónov kilogramov alebo aj viac.

Koľko betónu spotrebuje taká stavba?

Na pozemných stavbách majú škrupiny z predpätého betónu hrúbku od šiestich až do pätnástich centimetrov. Pri morských stavbách sa projektujú hrubostenné škrupiny päťdesiat- až viac ako stocentimetrové. Úmerne rastie aj spotreba betónu. Pre stavbu stredne veľkého mosta sa používa od tisíc – do tritisíc kubických metrov betónu, pre plošinu na širom mori – stot tisíc kubíkov a viac.

Akým spôsobom sa tieto hory betónu dostanú na šíre more?

Technológia morských stavieb sa nazýva „offshore“. Prvá fáza je realizovaná v suchom doku, následne hotové stavebné prvky putujú po vode do niektorého chráneného zálivu, napríklad do škótskeho „lochu“ alebo nórskeho fjordu, kde stavbu drží flotila lodí a stavebné práce pokračujú na vode. V tretej fáze sa dokončená stavba vlečie na miesto určenia, kde je následne ponorená. Tak sa rodí umelý ostrov.

Kedy začali vaše dobrodružstvá s umelými ostrovmi?

V sedemdesiatych rokoch. Bol som vtedy hlavným inžinierom projektantskej firmy Europe-Etudes v Paríži. Spoločnosť pre ťažbu podmorských ropných ložísk DORIS nám zadala úlohu vypracovať projekt už spomínanej plošiny Ekofisk. Zodpovedal som za kompletne inžinierske výpočty, čo ma prinútilo vynájsť vlastné metódy, lebo stavba tohoto druhu bola prvá na svete.

Podarilo sa vám to?

Asi áno, lebo následne mi firma DORIS ponúkla miesto vedeckého riaditeľa vo svojom vedení. Riešil som dilemu. V podniku Europe-Etudes som pracoval už dvanásť rokov, obklopený rodinným ovzduším. Okrem toho som sa vášnivo angažoval pri projektovaní olympijského štadióna v Montreali. Nakoniec predsa len zvíťazilo želanie objaviť nové obzory. Stavbu štadióna som prenechal svojmu dánskemu kolegovi Ostenfeldovi a na úlohu poradcu architekta Tailliberta som pripravil Poliaka, inžiniera Kazimierza Flagu, ktorý sa neskôr stal profesorom a následne rektorom Polytechnickej vysokej školy v Krakove. V podniku DORIS som šéfoval skupine odborníkov zodpovedných za vývoj nových techník a za vedecký výskum s tým spojený. Mojm cieľom boli nové koncepcie morských stavieb a následne – vypracovanie zodpovedajúcich výpočtových metód. Preto bolo treba pohrúžiť sa do odborov: hydrodynamika, mechanika podmorských pôd, zemetrasenia morského dna, dynamika morských stavieb pod cyklickým zaťažením účinkov vln a tomu zodpovedajúca únava betónu.

Bola vaša inžinierska kariéra v súlade s revolúciou vo výpočtovej technike?

Pamätám sa na počítače podobné skriniam na šaty, s výkonom menším než majú dnešné osobné počítače. Pri používaní týchto prístrojov som sa vždy riadil zásadou, ktorú som sa neskôr pokúšal dostať do hláv mojich študentov: počítač je len stroj, poruchový ako každý iný. Dáva výsledky v závislosti na programe, ktorým ho vybavíte. Môžu byť chybné pre technickú závalu alebo kvôli chybe, ktorá sa vkradla do programu alebo pri zadávaní údajov. Preto je potrebné výsledok posudzovať vždy rozumne, porovnať ho s predpokladanými číslami.

Z čoho vyplývala táto opatrnosť?

Na začiatku mojej práce s počítačmi som dostal úlohu vypočítať rozptyl napätia okolo otvoru v ochranej stavbe atómovej centrály. Otvor bol určený pre zavádzanie výmenných prvkov. Išlo o účinky hypotetickej kolízie lietadla so stavbou. Vypracoval som zložitý program, ktorý umožňoval pozorovať vývoj napätia v priebehu času. Pustili ma k najmodernejším počítačom v tej dobe. Naprogramoval som výpočty na celú noc; bola to silvestrovská noc z roku 1964 na 1965. Keď počítač začal pracovať, vrátil som sa na slávnostný koktail do vedľajšieho salónu. Bol som hrdinom večera, všetci komentovali môj úspech. Záujem rástol úmerne k vypitému šampanskému a v istú chvíľu všetci vykročili

do haly s počítačom. Predstavte si moje zdesenie, keď som zistil, že z tlačiarne vychádza dlhý pás papierovej pásky, pokrytý samými nulami. Ukázalo sa, že som prikázal stroju počítať, ale zabudol som vložiť zadanie. Počítač verne, podľa zložitého programu, vyplŕával nekonečný rad núl. Prítomní to považovali za silvestrovský žart, ale ja som sa dlho cítil skompromitovaný.

Zaoberali ste sa projektovaním umelých ostrovov. Aj ste ich stavali?

Mnohokrát bolo mojou úlohou radiť alebo dohliadať na projekty spracované v spoločnosti DORIS. Spomeniem plošiny na Severnom mori, dve pre nórské filiálky francúzskych ropných spoločností ELF a TOTAL a jednu pre americkú spoločnosť CHEVRON; v Baltskom mori – dve plošiny pre nemeckú pobočku TEXACO.

Existujú ostrovy vytvorené len vami?

Myšlienka jediného tvorca patrí do biblických čias. Úplne určite sa netýka morských stavieb. Tie sú plodom spolupráce špecializovaných tímov, hoci jednotlivci sú niekedy tiež dôležití. Mimoriadne veľký bol však môj príspevok ku projektu plošiny z ocele a betónu pre Britskú ropnú spoločnosť BP. Riadil som realizáciu projektu pre ropné pole ANDREWS v Severnom mori, kde spôsobovala mimoriadne ťažkosti nízka odolnosť morského dna. Spolupracoval som vtedy s talianskou spoločnosťou TECNOMARE v Benátkach a s holandským laboratóriom pôdnej mechaniky v Delfte. Spolupracoval som ešte na projektoch „ostrovov“ pre vzdialené moria, napríklad pri Newfoundland, v Mexickom zálive a v Pochajskom zálive v Žltom mori. Pre vtedajší sovietsky podnik SUDOPROMŠELF som projektoval plošinu určenú na stanovisko pri ostrove Sachalin. V posledných troch prípadoch boli hlavným kritériom pre stanovenie odolnosti hypotetické účinky zemetrasenia morského dna.

Spolupracovali ste so spoločnosťou DORIS až do konca vašej kariéry?

Počas posledných rokov mojej profesionálnej aktivity som sa stal samostatným konzultantom spracovávajúcim, okrem iného, vlastné predstavy morských stavieb. Pre Svetovú banku som vypracoval predpoklady ťažby ropných ložísk v Bombajskom zálive. Na konci svojej „ropnej kariéry“ som sa vrátil

k východiskovému bodu, k prvej plošine, ktorú som projektoval pre ropné pole EKOFISK. Musel som vyriešiť problém pre americkú spoločnosť PHILIPS PETROLEUM, problém, ktorý sa objavil po mnohoročnej ťažbe podmorského ropného ložiska. Niekoľkotisíc metrov pod morským dnom došlo k bankským škodám. Vzniklo nebezpečenie, že morské dno, na ktorom stála plošina, sa zníži asi o 8 metrov. V dôsledku toho priemyslovým inštaláciám, nachádzajúcim sa pôvodne nad vodnou hladinou, hrozilo potopenie. More tam bolo hlboké 70 metrov. Navrhol som chrániť plošinu valcovou priečkou 100 metrov vysokou a 120 metrov širokou vo svojom priemere. Podľa projektu sa mali dva segmenty postaviť technikou „offshore“, privliecť na miesto obklopujúce plošinu a tam spojiť. Konečný projekt spracovala holandská spoločnosť DELTA MARINE a realizácia bola zverená nórskej stavebnej firme PECONOR. V lete 1989 bola ochranná stavba uvedená do prevádzky. O rok neskôr počas kongresu Federácie predpätého betónu bola projektu udelená cena za „vynikajúci úspech stavebnej techniky“.

Bolo to vaše najväčšie ocenenie?

Nie, pretože som ho nedostal ja, ale hlavný inžinier PHILIPS PETROLEUM. Zaslúžil si ho za odvážne rozhodnutie realizovať projekt. Medzitým som bol zamestnaný ako poradca pri iných špecifických problémoch morských stavieb. Analyzoval som bezpečnosť morských stavieb v prípade ich zrážky s ľadovcami. V inom prípade som konzultoval pri postupe proti konsolidácii ropy skladovanej v podmorských cisternách. Zaoberal som sa aj technikou osadzovania pilierov cez morských mostov, napríklad cez úžinu Belt medzi Baltským a Severným morom, alebo medzi japonskými ostrovmi Honšú a Šikoku.

To je blízke fantázii. Zaoberali ste sa aj projektami úplne fantastickými?

Skutočne som mal príležitosť prispieť ku koncepčným elaborátom projektov budúcnosti. Išlo o objekty nepochybne hodné názvu umelé ostrovy, na ktorých by sa mohli umiestniť priemyselné komplexy, ako elektrocentrály zásobované naftou alebo plynom, priamo čerpanými z podmorských ložísk, alebo využívajúce tepelnú energiu mora. Iné projekty sa týkali rôznych plávajúcich stavieb ako doky, hotely, športové objekty alebo podmorské tunely. O takých alebo podobných témach som prednášal na rôznych kongresoch a sympóziách v USA, Veľkej Británii, Francúzsku, Španielsku, Poľsku, ale aj v Japonsku, Kóreji, Thajsku a

Číne. Kedysi som sa pokúsil usporiadať si svoje publikácie a prednášky. Naozaj sa mi samotnému zdalo, že čítam sci-fi literatúru.

Mysleli ste niekedy na stavbu novej Babylonskej veže? Ako by vyzerala?

Staval som rôzne vodné veže, ale nik ma nepoveril stavbou novej Babylonskej veže. Sme stále v epoche „mrakodrapov“. Dlhodobý svetový rekord newyorskej „Empire State Building“ bol prekonaný 444 metrov vysokou „Sears Tower“ v Chicagu. Tú porazila trochu vyššia stavba v malajzijskom hlavnom meste Kuala Lumpur, zatiaľ čo Číňania stavajú vo finančnom centre v Taipei vežu dosahujúcu viac ako polkilometrovú výšku. Toto súťaženie sa zastavilo po tragickej udalosti newyorského „World Trade Center“. Mimochodom, myšlienka dosiahnuť nebo, ktorá inšpirovala staviteľov Babylonskej veže, sa uskutočnila v našich dobách najskôr vďaka balónom, potom lietadlám a v súčasnosti vďaka kozmickým lodiam. Až v budúcnosti počet obyvateľov na Zemi prekročí kritický bod, budú sa možno stavať umelé mestá, obiehajúce vo vesmírnom priestore. No aj tak si už teraz vieme predstaviť mestské aglomerácie na moriach a oceánoch.

Ako si predstavujete takéto umelé ostrovy?

Radšej budem hovoriť o konkrétnom projekte, ktorý výstižne vyvoláva asociácie s Babylonskou vežou modernej doby a je nazvaný „Vežou tisícročia“. Britský architekt Norman Foster naprojektoval podľa objednávky japonskej spoločnosti OBAYASHI gigantickú stavbu vysokú 840 metrov, teda takmer trikrát vyššiu ako Eiffelova veža v Paríži. Jej základňou bude plávajúci ostrov o priemere 130 metrov, teda rozmer podobný futbalovému štadiónu. Ostrov bude spojený s pevnou zemou prostredníctvom móla, ktoré bude zaisťovať horizontálnu dopravu. Vertikálnu dopravu zaisťujú nepretržite prevádzkovaný výťah „pater-noster“ s mnohými kabínami. Každá kabína pojme 160 pasažierov. Výťah zaisťuje stále spojenie medzi prestupnými stanicami rozmiestnenými v každom tridsiatom poschodí, odkiaľ budú cestujúci prepravovaní miestnymi „taxi-výťahmi“ do príslušných poschodí.

To sa zdá ako zvislá ulica.

Podľa autorovej predstavy sa bude moderná Babylonská veža podobat' newyorskej

Fifth Avenue, otočenej o 90 stupňov. Bude obsahovať priestory pre obchod, remeslá a služby. V horných poschodiach bude obytná štvrť.

Kol'ko ľudí pojme toto zvislé mesto?

Päťdesiat tisíc osôb naraz.

Japoncov?

Japonci z nej pravdepodobne urobia medzinárodnú atrakciu.

Bude to teda naozajstná moderná Babylonská veža.

Pre vychutnanie ovzdušia Babylonskej veže nie je nutné čakať až do dokončenia stavby Fosterového projektu, stačí navštíviť sídlo OSN v New Yorku. Ešte viac si zasluhujú tento prívlastok stavby Európskej únie v Bruseli alebo v Štrasburgu, kde štyritisíc špecialistov prekladá každoročne dva milióny strán, z ktorých by sa dala navrieť papierová Babylonská veža vysoká sto metrov.

Ako sa vám samému podarilo uniknúť syndrómu Babylonskej veže? Inými slovami – kol'kými jazykmi hovoríte?

Poľština je môj materinský jazyk, ale po takom dlhom živote vo Francúzsku môžem takto označiť aj francúzštinu.

Ovládali ste francúzštinu už pred emigráciou?

Práve preto som si zvolil Francúzsko. Francúzština bola popri nemčine jedným z najdôležitejších cudzích jazykov, ktoré sa vyučovali v poľských školách pred vojnou. Učil som sa aj angličtinu. Pravdupovediac, školská znalosť nestačila, musel som veľa pracovať na francúzštine a ešte viac na angličtine, ktorá sa pre mňa stala dôležitým pracovným prostriedkom.

Určite hovoríte aj po nemecky.

Cez vojnu to nebol jazyk konverzácie ale rozkazov. No aj tak ako zamestnanec

firmy Krupp som sa musel dorozumieť so svojimi nemeckými nadriadenými. Po mnohých rokoch, keď som sa zúčastňoval na realizácii veľkých stavebných projektov v Luxembursku, znalosť nemčiny sa mi veľmi hodila. Zasadnutia začínali vo francúzštine, Luxemburčania hneď primiešavali svoj dialekt, Nemci – vlastný jazyk – a nakoniec bolo počuť len nemčinu.

Za mojej mladosti bola v poľských školách francúzština hlavným cudzím jazykom, aj keď sa onedlho stala povinnou ruština. Dokázali ste sa v Poľsku naučiť aj jazyk Leva Tolstého?

Hovorím po rusky tak ako Poliaci všeobecne, avšak aj takáto znalosť sa ukázala výhodná, keď som sa presťahoval do Francúzska. Jazykovo som prevyšoval svojich francúzskych kolegov pri realizácii zmlúv v Sovietskom zväze, čo mi poskytlo možnosť mnohokrát cestovať týmto impériom a získať jedinečné skúsenosti.

Hovorili ste o dvojakosti vašej osoby, ste zároveň starým otcom aj vnukom. Ktorá úloha je ľahšia?

Úloha starého otca, pretože dáva potešenie bez povinností. Som starým otcom pre Pierra, syna mojej mladšej dcéry Margarety, lekárky, žijúcej v Paríži. Nie menej som vďačný dcére Hanne Zamenhofovej-Zaruskej, ktorá ma obdarovala vnučkou Klementynou.

Klementyna zdedila dve slávne mená. Je generál Mariusz Zaruski jej pradedom?

Nie v priamej línii. Mimochodom, cesty jej oboch predkov sa križovali v Chersone pri Čiernom mori, kde sa Ludovít Zamenhof neúspešne pokúšal nájsť prácu. O šesťdesiat rokov neskôr, v roku 1941, v tom istom ukrajinskom meste zomrel generál Mariusz Zaruski v sovietskom väzení.

Vo Varšave existuje aj Zamenhofova, aj Zaruského ulica.

V Zakopanom, hlavnom meste Tatier, sa ulica Zamenhofova a Zaruského dokonca spájajú. Na začiatku dvadsiateho storočia Mariusz Zaruski prispel

k spracovaniu itinerárov na lyžovanie a lezenie, pretože sám bol vynikajúcim lyžiarom a horolezcom. Neskôr sa preslávil ako zakladateľ pohotovostnej horskej služby a organizátor poľského plachtárskeho hnutia. Bol to človek s extrémne rozmanitými záujmami. Pamätám sa, že už ako malý chlapec som o ňom počul ako o kapitánovi známej skautskej plachetnice, pýche Poľska. V tej dobe už bol generálom poľskej armády vo výslužbe. Jeho pestrý životopis sa začal na Sibíri, kam ho cársky režim poslal do vyhnanstva pre jeho politickú činnosť, neskôr sa však stal kapitánom ruského obchodného námorníctva. Počas Prvej svetovej vojny sa prihlásil do légií Józefa Piłsudského, ktoré významne prispeli k obnove nezávislého Poľska. Moja rodina Zaruských emigrovala v roku 1981, tesne pred vyhlásením stanného práva v Poľsku. Rodina dnes pozostáva z môjho zaťa Andreja, mojej dcéry Hanny, vnučky Klementyny a aj mojej nevlastnej vnučky Kataríny, Andrejovej dcéry z jeho prvého manželstva. Teraz bývajú v USA, v hlavnom meste štátu Louisiana, Baton Rouge. Hanna opísala odyseu svojej rodiny v knihe napísanej v poľštine, ktorej dala esperantský názov „Homarano*“ a venovala ju „Ludwiku a Mariuszovi“, respektíve Zamenhofovi a Zaruskému. (*„Homarano“ v esperante znamená „člen ľudskej spoločnosti“. Zamenhofova myšlienka o rovnosti ľudí z hľadiska jazyka, národnosti, náboženstva a rasy.)

Pamätám sa, že malá Hanka pozdravila v mene Zamenhofovej rodiny účastníkov 44. Svetového kongresu esperanta, ktorý sa konal vo Varšave v roku 1959.

Vtedy prevzala moju kongresovú úlohu, naďalej som však zostal „vnukom“.

Tešilo vás hrať úlohu vnuka Ľudovíta Zamenhofa?

Určite áno na esperantských kongresoch, v škole alebo na ulici ma to však často trápilo. Ukazovali na mňa prstom: „Aha, Zamenhof, ktorého dedko vynášiel esperanto!“. Často sa ma ľudia pýtali: „Bol to niekdo z vašej rodiny, kto vymyslel esperanto?“. Nechtiac ma hnevali tým ukazovaním prstom. Bol som „iný“, zatiaľ čo dieťa chce byť radšej „jednaké“. Je to typický psychologický rys každej mladej generácie. Aj dnes sa mládež jednako oblieka, správa, používa rovnaký mládežnícky žargón. Vtedy sa vo mne zrodil komplex „maľovaného vtáka“.

Narážate na rovnomennú novelu Jerzyho Kosińskiego „Malowany ptak“, ktorá hovorí o hrozných zážitkoch židovského chlapca počas Druhej svetovej vojny?

Áno. Musím dodať, že Jerzy Kosiński bol fenomenálnou osobnosťou. Emigroval z Poľska ako dospelá osoba so začiatočnickou znalosťou angličtiny, onedlho sa však stal vynikajúcim americkým spisovateľom a dokonca mnoho rokov predsedal tamojšiemu Pen-klubu. Podobne sa to stalo Józefovi Konradovi Korzeniowskému, ktorý je ako anglický spisovateľ známy pod pseudonymom Joseph Conrad.

Novela, ktorá preslávila Kosińského, má životopisný charakter. Je však známe, že autor strávil v klúde celú vojnu na dedine. Čo si myslíte o jej obsahu?

Autor sám mnohokrát prehlásil, že ide o literárnu fikciu. V novele ma zaujala epizóda o dedinskom čudákovi, ktorý mal vo zvyku chytať vrany. Raz pomaľoval vtáčaťu krídla a pustil ho na slobodu. Ostatné vrany farebné vtáča uďobali. Usmrtili ho, pretože bolo „iné“. Osud maľovaného vtáka na mňa silno zapôsobil ako metafora neznášanlivosti. Objasnil mi môj vlastný komplex. Od mladosti som bol „maľovaným vtákom“; keď som sa ako jediný neprežehnal v električke idúcej okolo kostola; keď som odchádzal z triedy pri hodine náboženstva a keď som zdravil kňaza obyčajným „Dobrý deň!“. V predvojnovom Poľsku bolo náboženstvo povinným predmetom. Miesto toho som sa musel učiť dejiny „Starého zákona“. V rámci predmetu som na sviatky navštevoval synagógu, kde som bol zase „niekto iný“. Našťastie ma rabín raz zavolať a prisunul ku mne pohár vína. Možno práve táto udalosť zanechala vo mne sklon ku dobrým vínam.

Boli ste vždy osamelým „maľovaným vtákom“, alebo ste stretli vašich „spriaznencov“?

Na základnej škole chodil so mnou do tej istej triedy veľmi talentovaný chlapec Jerzy Milejkowski. Bol to „barón“. Všetci sa usilovali o jeho priazeň, on sa však držal v ústraní. Raz po vyučovaní prišiel ku mne a spýtal sa: „Chceš byť mojím priateľom?“. Bola to strašne dôležitá udalosť v mojom živote, stali sme sa nerozlučnými priateľmi až do maturity. Nanešťastie zahynul prvý deň Varšavského povstania, 1. septembra 1944.

Vojna určite dala iný rozmer aj výrazu „maľovaný vták“?

Meno Zamenhof prestalo byť predmetom zvedavosti, stalo sa rozsudkom smrti.

Nikdy som sa nemohol zbaviť presvedčenia, že kvôli svojmu menu zahynul môj otec. To isté meno ma odsúdilo do geta, kde „maľovaný vták“ dostal úplne nový vzhľad. Bol som tam cudzincom, odlišoval som sa oblečením, jazykom, zvykmi. Okrem toho som býval na fare, čo pochopiteľne nebudilo sympatie ľudí s rovnakým osudom. V „temnote, ktorá zahalila zem“, sa však objavili iskierky nádeje. Niekoľkí esperantisti na nás nezabudli. Z času na čas na naše meno prichádzali balíčky zo Švédska, vtedy neutrálneho štátu. Ľudská solidarita mala pre mňa chuť sardiniiek – vtedy nedosiahnuteľnej vzácnosti – a bola spojená s menom Einara z Göteborgu. Inga Maj, jeho pôvabná dcéra, ktorú som stretol a do ktorej som sa zamiloval o niekoľko rokov neskôr na svetovom kongrese v Malmö, zostala navždy mojou najdrahšou priateľkou. Mimochodom, ten kongres, ktorý sa konal v roku 1948 vo Švédsku, bol jediný, ktorého som sa smel zúčastniť v prvej desaťročnici po „oslobodení“ našej krajiny.

Esperanto bolo vytvorené, aby „človek ku človeku nebol vlkom“. Počas vojny sa však stalo vypáleným biľagom, ktorý ul'ahčoval „vlkovi“ spoznať svoju obeť. Nezabavilo vás to ilúzií, pokiaľ ide o myšlienku vášho starého otca?

Ako dospelý človek som o to viac ocenil veľkosť tejto myšlienky.

Prečo ste teda stáli bokom od esperantského hnutia?

Toto rozhodnutie odzrkadľuje moju úctu k poslednej vôli starého otca. Bral som si príklad od svojich rodičov, ktorí esperanto podporovali, neangažovali sa však aktívne v organizačných prácach. Zhodovalo sa to s vôľou Ľudovíta Zamenhofa, ktorý vo svojej Prvej knihe prehlásil: „Medzinárodný jazyk, podobne ako každý národný, je spoločenským vlastníctvom a autor sa navždy vzdáva všetkých osobných práv naň.“. Dokonca podpísal svoje dielo pseudonymom „Dr. Esperanto“. Dvadsaťpäť rokov potom, na jubilejnom kongrese v Krakove, môj starý otec potvrdil svoju vôľu takto: „Terajší kongres je posledný, na ktorom ma vidíte pred sebou; neskôr, pokiaľ budem môcť k vám prísť, uvidíte ma len medzi sebou.“.

Tým, že sa vzdal svojich autorských práv, Zamenhof zbavil dedičských práv aj svojich potomkov. Neľutujete to?

Testament je treba mať v úcte, o to viac, ak ho inšpirovali ušľachtilé dôvody. Mimochodom, vidím v ňom múdrosť môjho starého otca. Chápal, že medzinárodný jazyk je vecou ľudskej rodiny, a nie rodiny Zamenhofovej. Autor sa zrejme obával, že výsadná úloha rodiny by jej umožňovala svojvoľné zasahovanie do jazyka, čo by mohlo ohroziť jeho prirodzený vývoj. Podľa môjho názoru starý otec úmyselne vylúčil rodinu, neprial si, aby mala zisk z esperanta, ani aby organizovala hnutie v rozpore s demokraciou, ktorej bol starý otec vždy verný. Trvám na tom, že esperanto nepatrí k rodinnému dedičstvu. Z dôvodu svojho mena žiaden Zamenhof nemá právo podieľať sa na ziskoch, prijímať pocty, mať postavenie, alebo robiť rozhodnutia, týkajúce sa esperanta.

Od dôb Ludovíta Zamenhofa nás však oddeľuje celé storočie. Nestratil tento postoj už svoju aktuálnosť?

Nie, moja osobná angažovanosť by mohla chtiac-nechtiac vyvolať dojem, že mi ide o súkromné záujmy, že esperanto je tovar, ktorý odporúčam za účelom zisku. Napokon, aj vo vnútri esperantského hnutia som často zápasil so syndrómom „maľovaného vtáka“. Koľkokrát na mňa ukazovali prstom ako na „vnuka“! Koľkokrát som musel odpovedať na otázky: „Vy ste Zamenhofovým vnukom“?. Hnevalo ma zabúdanie na skutočnosť, že aj ja sám som Zamenhof a sám sebe ďakujem za to, čím som. Ale nemám žiadnu zásluhu na tom, že som vnukom. Preto mi vadia pocty z tohoto dôvodu nezávislom odo mňa.

V detstve ste sa však ako „malý princ“ mali výborne.

Ale príliš skoro som z toho v hrozných vojnových podmienkach vyrástol. Potom, keď sa hnutie znovuzrodilo z popola, dostával som pozvania na kongresy a na rôzne esperantské stretnutia. Vtedy však malo naliehavú prioritu moje štúdium. V roku 1947 sa konal v hlavnom meste Švajčiarska prvý povojnový svetový kongres esperantistov. Poslal som spolu s matkou pozdravný telegram. Telegram mal dokázať, že aspoň niektorí členovia rodiny prežili vojnový masaker. Predtým kolovali reči, že všetci zahynuli. Potom sa začali v esperantských časopisoch objavovať fantastické správy o našej záchrane. Raz som vyskočil z vlaku, inokedy nás akýsi lekár obliekol do bielych plášťov. Jeden z tých autorov dokonca citoval rozhovor s mojou matkou v Kodani, aj

keď ona nikdy v Dánsku nebola. Nepolemizoval som s týmito výmyslami.

Je náš rozhovor vašou prvou správou na túto tému?

Áno, konštatoval som, že je už čas vysvetliť tie nedorozumenia. Pravdupovediac, nepredpokladal som, že náš rozhovor dosiahne rozmer rozsiahlej knihy.

Aké reakcie vyvolal váš telegram zaslaný kongresu vo Švajčiarsku?

Venovali veľa sympatických slov mne a mojej matke, ktoré som čítal v novinách „Heroldo de Esperanto“ (Hlásateľ esperanta). Objavili sa však aj vety, na základe ktorých som si možno prvýkrát uvedomil múdrosť môjho starého otca vo vzťahu k úlohe našej rodiny v hnutí; zvlášť keď ma verejne nazvali „náš princ bez trónu Ľudovít mladší“. Našťastie v hnutí nechýbali múdri ľudia. Od začiatku ho charakterizoval silný cit pre demokraciu. Výrok o „princovi“ však vzbudil moju opatrnosť. Všeobecne povedané, hnutie, ktoré vytvára svoje ľudské kádre podľa magických kritérií, ako napríklad meno, nemôže očakávať úspechy. Členovia organizácie radi zvalia zodpovednosť na jednotlivca s menom v nádeji, že všetko urobí za nich a potom strácajú ilúzie.

Napriek tomu ste sa rozhodli v roku 1959 prijať členstvo v miestnom kongresovom výbore jubilejného esperantského kongresu vo Varšave. Nezúčastnili ste sa ho však. Prečo?

Sté výročie narodenia môjho starého otca bolo aj rodinnou slávnosťou, preto som vstúpil do organizačného výboru. Zhoda dôležitých okolností však zapríčinila, že som musel náhle odcestovať.

44. Svetový kongres esperanta bol prvý v mojom živote. Mal som pocit, že sa zúčastňujem na zázraku. Cudzinci spoza železnej opony sa ukázali byť priateľmi, s ktorými som sa mohol porozumieť. Pamätám sa na Palác kultúry ozdobený zelenými zástavami. Belostne žiaril nad provizórnymi stavbami zničeného centra mesta. Esperantisti ho nazvali „narodeninovou tortou“ hodnou stého výročia Zamenhofa. Škoda, že ste to nevideli.

Hoci som sa nezúčastnil na jubilejnom kongrese, mal som nejaké zásluhy na jeho

usporiadaní. Vďaka úsiliu kongresového výboru boli v esperante vydané diela „Pán Tadeáš“ od Adama Mickiewicza a „Faraón“ od Bolesława Prusa. V poľskom rozhlase bola zriadená esperantská redakcia. Prípravy na kongres začali o rok skôr. Ako člen kongresového výboru som patril ku delegácii, ktorá navštívila svetový kongres v Mohuči, aby sa zoznámila s organizačnými problémami. Nemecká spolková republika hrala vo vtedajšej oficiálnej propagande úlohu „najnebezpečnejšieho nepriateľa“, pred ktorým Poľsko ochraňoval „bratský“ Sovietsky zväz. Toto heslo malo za cieľ vtĺcť do hláv tvrdohlavo odporujúcich Poliakov, že komunizmus je nevyhnutný. Cesta do západného Nemecka, o to viac s oficiálnym pasom, bola politickou záležitosťou. V čele delegácie bol Lucjan Motyka, minister kultúry, s cieľom sledovať kongres v Mohuči, aby kongres vo Varšave nebol menej skvostný. Minister, vzdelaný a sympatický Krakovčan, mal z kongresu a všeobecne aj z esperantského hnutia kladný dojem. Aj on bol spokojný s poľskou delegáciou, s výnimkou mňa, pretože posledný deň kongresu som ho informoval o svojom úmysle predĺžiť si pobyt na Západe. Povedal som mu skutočnú príčinu, ktorej však vôbec neveril. V skutočnosti som podľahol pôvabu čiernych očí Carmen.

Minister predpokladal, že ste sa „rozhodli pre slobodu“?

Určite bol informovaný o stave mojej emigračnej procedúry a pravdepodobne sa zaručil za moju lojalitu. Niet divu, že v mojom odmietnutí vrátiť sa s celou skupinou, minister videl latentný úmysel politického azylu. Sľúbil som mu, že sa vrátim a naozaj, za dva týždne som sa dostavil do jeho kancelárie. Prijal ma s rovnakým údivom ako radosťou. Možno, že tento fakt mi pomohol odstrániť posledné prekážky v emigračnej procedúre. Konečne som po niekoľkých mesiacoch dostal definitívne dovoľenie vycestovať. Bolo by nerozumné vec odkladať, v Paríži na mňa čakala pracovná zmluva. Koniec koncov, ako spoluorganizátor jubilejného kongresu, som svoje úlohy splnil. Tým, že som odcestoval skôr, som iba stratil svätožiaru „vnuka“, ktorú som znovu získal o rok neskôr na kongrese v Bruseli.

Odvtedy ste zmizli z esperantského obzoru na dlhú dobu. Napriek tomu ste sa rozhodli zúčastniť Svetového kongresu vo Varšave v roku 1987. Ako sa to stalo?

Simo Milojević, vtedajší generálny riaditeľ Svetového zväzu esperantistov,

zinicioval, aby sa pri príležitosti storočnice esperanta zišli vo Varšave členovia rodiny Zamenhof. Splnil ťažkú úlohu nájsť ich všetkých, roztrúsených po celom svete a ďalšiu, ešte ťažšiu, presvedčiť mňa, aby som sa ja, vtedy šesťdesiatnik, objavil opäť ako „vnuk“.

Ako spoluorganizátor jubilejného kongresu som mal potešenie zoznámiť sa s vami osobne, aj keď za trošku chúlостivej situácie. Chceli ste odcestovať ihneď po zahájení kongresu.

Skutočne, bola to moja spontánna reakcia na správu o zahájení kongresu, uverejnenú v „Życie Warszawy“. Mimochodom musím dodať, že si nepamätám na iný svetový kongres, ktorému by masmédiá venovali väčšiu pozornosť.

Boli na to dva dôvody. Po prvé – medzi poľskými esperantistami bol celý rad vplyvných novinárov a po druhé – rok 1987, najmä v lete, bol veľmi pokojný, bez prevratov, vojen, revolúcií.

Odzrkadľoval príslovečný pokoj pred búrkou, ktorá nasledovala v roku 1989. V každom prípade jubilejný kongres v rodisku esperanta mal miesto na prvých stránkach novín. „Vnuk“ sa stal evidentne predmetom zvláštneho záujmu novinárov. V novinách „Życie Warszawy“ ma však rozčúlila správa, že počas vojny mi pomohla prežiť „poľská rodina Zaleských“. Autor usudzoval, že keď má Zamenhof vedľajšie meno Zaleski, znamená to, že to je meno jeho dobrodincov. Nepoložil si otázku, či táto rodina vôbec existovala a zároveň ignoroval ľudí, ktorým som skutočne vďačný. Novinár urobil zároveň „výber“, podčiarkujúc poľskosť rodiny Zaleski. Kto som teda vlastne bol? Nielenže si údaje vycucal z prsta, ale ma zároveň zbavil môjho poľstva, prameniaceho z môjho jazyka a jeho kultúrneho obsahu, zo spomienok na detstvo a mladosť, priateľstiev, profesionálnej kariéry, úspechov a vytriezvení. Som veľmi citlivý na všetky „výbery“, pretože som ich zažil až príliš veľa.

Kto teda ste?

Hovoríme teraz o inej téme, a síce, aby osud človeka neurčoval jeho pôvod alebo iné činitele nezávislé na ňom. Áno, moji predkovia boli Židia; v hĺbke

svoho tela cítim hrdosť, že sa predo mnou rozprestiera niekoľko tisícročí originálnej kultúry. Chápte však, že som mal zriedka príležitosť povedať: „Som Žid.“. Najčastejšie mi bola moja odpoveď určená dopredu. Z dobrého alebo zlého úmyslu mi pripomínali môj etnický pôvod. Neznášam hodnotenie ľudí podľa nejakej kategórie. Preto reagujem na ulici alebo v metre, keď počujem: „Arabové darebáctvo!“ „Lenivý černochoch!“. Spontánne vysvetľujem, že poznám poctivých Arabov a pracovitých černochoch. Hodnotenie ľudí podľa kategórií zrodilo „Norimberské zákony“ a aj dnes živí nepriateľstvo, ktoré vybuchuje z nerozumných dôvodov. Pri svojej návšteve Brazílie som s potešením pozoroval, že rasizmus v tejto krajine stráca svoju podstatu, pretože premiešanie etník viedlo ku vzniku mimoriadnej rozmanitosti ľudských typov. Je to pravdepodobne nový biologický model budúceho ľudstva.

Navštívili ste Brazíliu ako vnuk?

Úloha vnuka se mi teraz páči viac ako kedykoľvek predtým. Odkedy som na dôchodku a nie som považovaný za prípadného funkcionára v hnutí, začal som prijímať pozvania. Tentokrát ma pozval Brazílsky esperantský zväz pri príležitosti zvláštneho zasadnutia parlamentu na počesť Ludovíta Zamenhofa. Udalosť sa konala v budove parlamentu Federálneho distriktu v hlavnom meste Brasílii 14. apríla 2000. Pozvanie som prijal, pretože to bola príležitosť zúčastniť sa na zaujímavom precedense. Domnieval som sa, že poslanec Renato Rainha, ktorý dal podnet k parlamentnému zasadnutiu, si želal vzdať úctu môjmu starému otcovi a získať pritom hlasy esperantistov vo voľbách, ktoré sa budú onedlho konať. Uvažoval som, že táto myšlienka by sa mohla podporiť. Pri tejto príležitosti som si hojne vychutnával stretnutia s brazílskymi esperantistami, nielen v hlavnom meste, ale aj v Sao Paulo a v Rio de Janeiro. Silne na mňa zapôsobili živosť a entuziazmus brazílskeho hnutia. Je v ňom toľko mládeže! A jej jazyková úroveň je pozoruhodne vysoká.

Akým jazykom sa hovorilo v parlamente?

Zasadnutie bolo oficiálnou udalosťou, preto sa podľa predpisov hovorilo portugalsky. Predsa tam však zaznelo aj esperanto, pochopiteľne som ním

hovoril ja sám a tiež niekoľko hostí, medzi inými aj poľský veľvyslanec Bogusław Zakrzewski.

Čo ste povedali?

Najskôr som nahlas rozjímal, ako stavebný inžinier, nad hlavným mestom Brasilia. Očarila ma veľkoleposť projektu a moderné technické riešenia. Staviteľia často použili predpätý betón, ktorý ovplyvnil celý môj profesionálny život. Katedrála navrhnutá Oskarom Niemeyerom je brilantné dielo. Právom sa ocitla na zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, mimochodom, ako unikátna stavba takto vyznamenaná ešte za života jej tvorcov. Hlavné mesto Brazílie je živý organizmus, dokonale plní svoje funkcie a veľmi prispelo k rozvoju vnútrozemia. Napriek tomu bolo dlho kritizované pre svoju „umelosť“, hoci ho vytvára „prirodzená“ sieť ulíc a budov, len racionálne usporiadaných. „Umelá“ Brasilia má niečo bratského s „umelým“ esperantom. Obaja sa stali živými a prosperujúcimi. Touto poznámkou som zahájil svoj prejav v parlamente.

Brazília je známa aj tým, že má najviac Zamenhofových pomníkov na svete. Navštívili ste pomník vášho starého otca v hlavnom meste?

Zákon zakazuje stavať v hlavnom meste pomníky na počesť ľudí, s výnimkou zakladateľa mesta Juscelina Kubitscheka. Zamenhofov pomník určený pre hlavné mesto postavili - podľa brazílskeho meradla – neďaleko...

Kde?

V raji... presnejšie vo Vysokom raji. Dvestopäťdesiat kilometrov na sever od Brazílie leží mestečko Alto Paraiso. Je administratívnym centrom rovnomenného kraja, ktorý v slovenčine znamená práve „Vysoký raj“. Viacerí obyvatelia mesta nosia meno, trochu znetvorené, poľského generála Dołęga Czerwińskiego, ktorý bol po napoleonských vojnách zverbovaný do Brazílie, aby prispel k organizácii armádných síl. Generál zrejme dobre splnil svoje poslanie, lebo od cisára Pedra II. získal za odmenu rozsiahly pozemok, dvetisíc štvorcových kilometrov na Centrálnej náhornej planine. V súčasnosti väčšina tohoto terénu patrí pre unikátnu prírodu a krásnu krajinu do národného parku.

Niet sa čo diviť, že generál pomenoval svoju plantáž rajom, ale prečo – vysokým?

Mohol by byť vari raj „nízky“? V skutočnosti je Centrálna náhorná planina vo výške tisíc metrov, vďaka čomu tam vládne mierna klíma, akási večná jar.

Čo má spoločného tento raj s Ludovítom Zamenhofom?

Uprostred dvadsiateho storočia si brazílski esperantisti vytýčili ušľachtilú úlohu – zaoberať sa deťmi z hlbokého vnútrozemia. Miestne obyvateľstvo pochádza väčšinou z otrokov, ktorí v minulosti ušli z plantáží, kde sa pestovala bavlna, cukrová trstina alebo káva. Ľudia tam žijú od dávnych dôb v biede, oddelení od seba, izolovaní od civilizácie a odsúdení k negramotnosti. Charakteristickým rysom tejto spoločnosti sú „bezprizorné deti“, inými slovami siroty alebo deti opustené rodičmi. Práve pre tieto deti sa esperantisti rozhodli založiť sirotinec. Iniciátor tohoto podniku José Veloso prišiel z Recife do Alto Paraiso a obrátil sa na Abilia Czerwinského s prosbou o kus pôdy. Keď Veloso rozprával o svojej myšlienke, o esperante, o Zamenhofovi a o Poľsku, vtedy nestor rodiny odpovedal nadšene: „Veľkému krajanovi poskytnem kus zeme bez váhania.“. A daroval mu prvých 500 hektárov, na ktorých mohla byť založená plantáž-škola „Bona Espero“ (Dobrá nádej). Neskôr pribudlo ďalších 500 hektárov.

Od koho poznáte tento príbeh?

Od notára Delfina Czerwinského. Navštívil som ho v jeho domove v Alto Paraiso. Pyšne mi ukázal šablňu svojho praprastarého otca, generála. Na krbe stál portrét jeho otca Abilia, na ktorého tvári sa zachovali slovanské rysy, hoci terajšiu generáciu už charakterizuje tmavá pleť.

Tisíc hektárov je obrovský pozemok.

Podľa európskeho meradla. Na severe Brazílie sú plantáže rozlohou také veľké ako Belgicko. Vysvetlili mi, že v tomto kraji je aj tisíc hektárový majetok len majetoček. Tamojšej panenskej pôdy sa nikdy nedotkol pluh ani krompáč. Aj v súčasnosti sa obrába len malý kúsok pôdy okolo domu. Nový impulz v rozvoji dostala Bona Espero v roku 1974, keď ju navštívil medzinárodný manželský

pár Ursula a Giuseppe Grattapaglia, ona Nemka, on Talian. Bývali v Turíne. Giuseppe bol inžinier vo Fiate, Ursula tlmočníčka pre Európske spoločenstvo, hovoriaca profesionálne šiestimi jazykmi. To ale podľa jej názoru nestačí a je potrebný spoločný medzinárodný jazyk. Keď manželia videli, aké skromné sú životné podmienky detí v Bona Espero, spontánne sa tam rozhodli usadiť natrvalo.

Z altruizmu?

Tvrdia, že ich tiež inšpiroval „egoizmus“. „V Európe sme mali všetko“, rozprávala Ursula, „apartmán v Turíne, chatu v Alpách; od Fiatu sme dostávali nové modely automobilov, mali sme ich postupne dvadsaťsedem. Koľko automobilov ešte môže človek mať a načo? Vnucovala sa otázka: byť alebo mať? Keď sme obaja prišli sem a kochali sa v rajskej krajine, v priezračnom vzduchu, v krištáľovej vode, zmocnilo sa nás želanie narodiť sa ešte raz, preveteliť sa z vlastnej vôle.“

Ursula a Giuseppe Grattapaglia s deťmi z Bona Espero na 87. Svetovom kongrese esperantistov vo Fortaleze, Brazília.

Pre opustené deti v Bona Espero je esperanto prirodzeným jazykom.

Nebáli sa Ursula a Giuseppe opustiť civilizáciu a „slobodný svet“?

„V Európe,“ vysvetľoval Giuseppe, „ľudia často nesprávne chápu pojem sloboda, myslia vlastne na rôzne formy bezpečnosti, ktorá sa mimochodom stále zmenšuje. Iba tu sme pochopili, čo je to sloboda, keď sme sa museli postaviť zoči-voči našej savane. Tu sme naozaj slobodní. Sme tiež oslobodení od poučovania, nariadení, zákazov a kontrôl úradníkov a polície. Nikto nám nebráni zakladať politické strany, odbory, manifestovať, protestovať a tak ďalej. Ale to všetko vôbec nie sú dôležité veci pre pytona, ktorý prichádza, aby nám škrtil sliedky. Pochopili sme, že sloboda je aj každodenná výzva.“

Koľko detí žije v tomto čarovnom kúte?

Asi štyridsať, bohužiaľ, Bona Espero ich nemôže uvítať viac. Hoci je oficiálne inštitúciou spoločensky užitočnou, aj tak existuje podľa zásad sebestačnosti. Bona Espero žije vďaka obetavosti ľudí dobrej vôle, hlavne esperantistov

z Európy. Sebestačnosť pozostáva aj z toho, že deti „orú svoju brázdú“. Keď ukončia svoje domáce úlohy, obrábajú záhradu, chovajú kravy, hydinu, upratujú dom, perú bielizeň. Giuseppe im odovzdáva technické vedomosti. Hospodária s jasným cieľom pripraviť sa na samostatný život. Z veľkej časti prešli praktickou školou života na ulici, niektorí kradli, žobrali alebo prežili ešte horšie životné lekcie. Tu sa učia rodinnému životu. Deti, ktoré prichádzajú do Bona Espero, najčastejšie vôbec nevedia, čo je to rodina. Mnohí z nich ani nepoznajú svojho otca.

V Brazílii, tak ako v takmer celej Latinskej Amerike, sú opustených detí milióny. Bona Espero je len kvapkou v mori potrieb.

Ale aj tá kvapka je dôležitá. Lepšia je táto konkrétna kvapka než abstraktné medzinárodné konferencie, ktoré mnoho stoja a často končia slávnostnými rezolúciami, po ktorých nenasledujú žiadne skutky. V Bona Espero sa v priebehu niekoľkých desaťročí vychovalo približne tisíc mladých ľudí. Mesto Alto Paraiso sa pýši tým, že v jeho uliciach sa nepotulujú opustené deti.

Čo to má spoločné s esperantom? Je tento medzinárodný jazyk v „Bona Espero“ povinný?

Ursula a Giuseppe sú esperantisti presne podľa myšlienky môjho starého otca. Pre nich esperanto nie je cieľom samo o sebe. Pochopiteľne v ich škole je „prirodzeným jazykom“ portugálčina, deti však používajú aj esperanto. Bona Espero je otvorený dom, navštevuje ho mnoho hostí z celého sveta. Väčšinou sú to esperantisti, ktorí nehovoria po portugalsky. Prichádzajú buď zo zvedavosti, aby si oddýchlí, alebo aby pomohli pri hospodárení ako dobrovoľníci. Deti prirodzene hľadajú spojenie s návštevníkmi a nepozorovane zvládajú esperanto. V Bona Espero je esperanto živým, „prirodzeným“ jazykom.

Tak ako si ho predstavoval Ľudovít Zamenhof. Porozprávajte, prosím, konečne o jeho pomníku v tomto raji.

Našiel som sochu môjho starého otca v „Bona Espero“, teda v administratívnom

kraji Vysoký raj. Pre mňa má toto meno nielen význam zemepisný, ale aj metaforický. Prežil som v Bona Espero „veľký týždeň“. Bol pre mňa plný dojmov a dojatia. Do Brazílie som bol predsa pozvaný ako „vnuk“, deti v Bona Espero sa ku mne však tlačili ako ku starému otcovi. To bola pre mňa oveľa lepšia úloha. Niektoré z nich nikdy nepoznali vlastného starého otca. Niektoré ho asi našli vo mne. Naozaj som sa cítil šťastný pre svoju dvojité úlohu: ako vnuk som si mohol užívať – svoje starootcovstvo. Obkolesený veselými tmavými deťmi som sa s nimi vyšplhal na vrchol, pod ktorým sa rozvinula nádherná panoráma. Modré nebo, večná zeleň nekonečnej savany, malebný horizont a v tomto obraze – busta môjho starého otca na vysokom podstavci. Mal som dojem, že se usmieva, zatiaľ čo deti z „Bona Espero“ pred neho kládli poľné kvety nazbierané cestou. Povedal som vtedy spontánne: „V detstve som sa učil, že raj neexistuje, odkedy boli odtiaľ vyhnaní Adam a Eva. Lenže Giuseppe a Ursula v „Bona Espero“ znovu stvorili raj.“. Deti nadšené začali spievať: „Vďaka vám, pán Ľudovít...“.

Ďalšia poľská spomienka. Máte na mysli pieseň „Speváka bez fúzov“, iným menom Jerzyho Handzlika. Kde skončila vaša návšteva Brazílie?

V Rio de Janeiro. Mimochodom, toto zázračné mesto som navštívil už niekoľkokrát. Vždy som sa pokúšal vystúpiť na horu Corcovado korunovanú gigantickou sochou Krista Vykupiteľa. Má tvar kríža a pripomína mi „môj“ pamätník generálovi de Gaullovi. Kristus v Riu je nádhernou plastikou a zároveň vynikajúcim dielom inžinierskeho umenia. Bolo pre mňa príjemné počuť, že jedným z troch spolutvorcov sochy bol Poliak a Parížan Paul Landowski.

V Riu ste opäť hrali úlohu vnuka?

Áno. Miestni esperantisti mi pripomenuli, že Brazília je známa veľkým množstvom objektov, nesúcich meno Zamenhof. Preto ma priviedli aj do Zamenhofovej ulice.

Kam vedie?

Ako mnoho iných ulíc v Rio de Janeiro: nahor.

VEŽE

Naozaj obieha Zamenhof vo vesmírnom priestore?

Nielen Zamenhof, aj jeho dielo, Esperanto... Ide o dve planétky obiehajúce medzi obežnými dráhami Marsu a Jupitera. Objavil ich fínsky astronóm a významný esperantista Yrjö Väisälä v rokoch 1936 a 1938. Prvé objavené teleso nazval „Esperanto“, to druhé – „Zamenhof“. Obidva asteroidy sa pohybujú okolo Slnka na podobných dráhach ale rozdielnou rýchlosťou. Aby obehli Slnko, potrebujú k tomu o niečo viac ako päť pozemských rokov; ale pretože „Zamenhof“ trochu mešká za „Esperantom“, približujú sa k sebe iba každý 186. rok. Naposledy to bolo v roku 1840. Nabudúce „Zamenhof“ stretne „Esperanto“ v roku 2026. Medzitým text v medzinárodnom jazyku už minul Pluto, najvzdialenejšiu planétu našej slnečnej sústavy.

Aký text?

Americká vesmírna spoločnosť NASA vyslala v roku 1977 dve sondážne kozmické lode Voyager 1 a Voyager 2 (Cestovateľ 1 a 2) naprieč slnečnou sústavou. Nesú platne s textami v desiatich jazykoch, medzi inými aj v esperante. „Priatelia, hovoríme k vám z planéty Zem...“ Tak začína posolstvo určené predpokladaným inteligentným bytostiam vo vesmíre. Nahral ju vtedajší veľvyslanec Austrálie v OSN Ralph Harry. Obratný diplomat presvedčil špecialistov NASA, že esperanto by bolo pre mimozemskú inteligenciu najľahšie dešifrovateľné. Bohužiaľ, nemáme šancu uspokojiť svoju zvedavosť, pretože sondy sa dostanú k najbližšej hviezde slnečnej sústavy až za... štyridsaťtisíc rokov.

Vráťme sa teda na planétu Zem. Vo Varšave sa nachádzajú ulice Zamenhofova a Esperanto. Nič zvláštne, veď v Poľsku sa medzinárodný jazyk zrodil. Je však Ludovít Zamenhof známy aj v ostatnom svete?

Môj zosnulý priateľ Hugo Röllinger a môj ďalší výborný priateľ Raymond Boré sa ujali inventarizácie „Zamenhofových esperantských objektov“, ktoré sú po celom svete. Objekty tohoto druhu nazývame krátko „ZEO“. Do roku 2003 bolo zdokumentovaných 1350 ulíc, námestí a pomníkov, ktoré sa týkali Zamenhofa a esperanta v 59-ich krajinách sveta. V tejto štatistike vedie Francúzsko, kde sa nachádza 181 takýchto objektov. Ďalšie dve miesta obsadili Poľsko a Brazília, kde je 173 a 172 objektov. Brazília však prekonáva všetky krajiny v počte pomníkov postavených Ľudovítovi Zamenhofovi; tých je tam 28, zatiaľ čo v Poľsku ich je 15 a vo Francúzsku 5. V obecnej štatistike nasledujú Taliansko, Maďarsko a Španielsko. Bulharsko má najviac takýchto objektov v pomere k počtu obyvateľov. Prvenstvo v ich počte v jednotlivých mestách, a síce 28, má poľské mesto Malbork.

Kedy sa začali objavovať tieto objekty? Vo Varšave časť ulice Dzika, kde Ľudovít Zamenhof dlho býval, dostala meno po Zamenhofovi v roku 1931, štrnásť rokov po jeho smrti.

Niekoľko Zamenhofových ulíc existovalo už za života môjho starého otca. Zachoval sa jeho list napísaný 25. februára 1907 esperantistom v Limoges, v ktorom súhlasí, aby jedna z ulíc tohoto mesta niesla názov „Louisa Zamenhofa“. Administratívna procedúra však trvala tak dlho, že nakoniec prvým mestom so Zamenhofovou ulicou nie je Limoges ale Sabadell v Španielsku. Za úplne prvé „ZEO“ na svete je považovaná španielska loď „Esperanto“, spustená na vodu v roku 1896.

Kedy a kde bol postavený prvý Zamenhofov pomník?

V roku 1914, krátko pred vypuknutím Prvej svetovej vojny, v českých kúpeľoch Františkovy Lázně (vtedy Franzensbad). Dnes je na celom svete takmer sto Zamenhofových pomníkov.

**Námestie a pomník L. Zamenhofa
v Boulogne-sur-Mer, Francúzsko.**

Odhalenie pamätníka L. Zamenhofovi na kultúrnom námestí Zaozhuang, provincia Shangdong, Čína (august 2005).

Ludovít Zamenhof patrí k významným Poliakom ako Kopernik, Chopin, Ján Pavol II., ktorých svet poctil mnohými pomníkmi.

O poľskej národnosti Zamenhofa nás informujú encyklopédie takmer na celom svete. Je uvádzaný ako „poľský lekár a jazykovedec“, „poľský oftalmológ“ alebo jednoducho „poľský doktor“. Narodil sa v Bialystoku, žil vo Varšave, odkiaľ „do sveta prišiel nový pocit“ (úryvok z *esperantskej hymny*). Podľa tohoto geografického kritéria je Zamenhof považovaný za Poliaka aj v mnohých životopisných knihách.

V obidvoch Amerikách platí takzvaný „zákon krajiny“, podľa ktorého o národnosti rozhoduje rodisko. Stačí sa narodiť v Brazílii, aby bol človek Brazílčan. To isté platí v Spojených štátoch. V mnohých európskych krajinách je však ešte stále dôležitejší „pokrvný zákon“.

Ale stále menej. V minulosti deti automaticky dedili národnosť svojich rodičov. Z tohoto zvyku pramenilo mnoho konfliktov. Napríklad európske štáty sa najčastejšie nazývajú podľa národov, ktoré ich založili. Vznikol tak problém práv ďalších národov, ktoré žili na tom istom území.

V „Amerikách“ sa naopak národy nazývajú podľa štátov.

Francúzska revolúcia sa pokúsila vylúčiť historické názvy regiónov v nádeji, že tým ukončí etnické konflikty. Pri príležitosti nového administratívneho rozdelenia krajiny boli departmenty najčastejšie nazývané podľa riek. Vo Spojenom kráľovstve príslušníci rôznych národov prijali nadnárodný názov „Briti“.

Bohužiaľ, nič podobného sa nestalo v Poľsku ani v Litve. Mali by sme o jednu diskusiu menej – o národnosti Ludovíta Zamenhofa.

Litovské nároky fakticky nie sú bezdôvodné. Môj starý otec mal veľa vzťahov s Litvou, o čom som sa presvedčil pri návšteve Veisiejai v júni 1998 pri odhalení Zamenhofového pomníka. V tomto pôvabnom mestečku mal v roku 1885 prax všeobecného lekára, ihneď po skončení svojich medicínskych štúdií na Varšavskej univerzite. Hoci po štyroch mesiacoch môj starý otec, vtedy len dvadsaťpäťročný, Veisiejai opustil, v mestečku pretrvala legenda o mladom lekárovi, ktorý spotreboval každý týždeň tri libry (asi 1,5 kg) voskových sviečok, keď pracoval po nociach na medzinárodnom jazyku.

Mal som príležitosť prejsť mestom Veisiejai a porozprávať sa so starým človekom, ktorý mi ukázal vrbu pri jazere. Podľa starca „na tomto mieste často stál a meditoval lekár, ktorý vytvoril jazyk, ktorým hovoria“ – ako povedal – „aj Američania, Číňania a černoši“.

Litovské encyklopédie predlžujú pobyt môjho starého otca vo Veisiejai o dva roky a označujú toto mestečko za rodisko esperanta. Niet sa čo diviť, že práve tam bol postavený Zamenhofov pomník. Na inauguračnej ceremónii sa hromadne zúčastnili obyvatelia Veisiejai a mnoho esperantistov z Litvy a zo susedných krajín. Prišli aj predstavitelia vlády a parlamentu. Mal som dojem, že esperanto sa v Litve teší veľkej úcte.

Na Svetovom esperantskom kongrese v Brightone sa Litovský esperantský zväz stal členom Svetového esperantského zväzu. Táto skutočnosť mala v Litve veľký ohlas, pretože sa stalo po prvýkrát, že sa nejaká organizácia jednej zo sovietskych republík prihlásila do medzinárodného zväzu bez dovolenia Moskvy.

Kongres vo Veľkej Británii sa konal v júni 1989, teda už po slobodných voľbách v Poľsku, ale ešte pred pádom Berlínskeho múru. Vtedy ani najmúdrejší soviológovia nehovorili o skorom rozpade Sovietskeho zväzu. Esperantisti však demonštrovali svoju odvahu oveľa skôr. Práve vo Veisiejai som počul tento príbeh. V roku 1964 sa tam konal každoročný Baltský esperantský tábor. Zišli sa tam esperantisti z rôznych sovietskych republík. Povzbudení atmosférou miesta, účastníci slávnostne pomenovali ulicu pri jazere, na ktorej Zamenhof býval v roku 1885, Zamenhofovou ulicou. Následne, aby poctili nielen autora, ale aj jeho dielo, požiadali mestské authority, aby zmenili aj názov hlavnej mestskej tepny na Esperantskú ulicu.

Pekný názov!

Bohužiaľ už niesla „krajší“: „Ulica desaťročnice sovietskej Litvy“. Miestne inštitúcie boli za to potrestané straníckym napomenutím a hlavná ulica dostala späť svoj predchádzajúci názov. Zachránila sa však „Zamenhofo gatve“ (Zamenhofova ulica). Na mieste už neexistujúceho domu, v ktorom môj starý otec tak márnotratne plytval sviečkami, postavili v roku 1987 dve žulové tabule. Nápisy vyryté do nich informujú, že tu za pobytu Ľudovíta Zamenhofa v rokoch 1885–86 vzniklo esperanto. Na podstavci nového pomníka je už správne len rok 1885. Musím zdôrazniť, že je to jeden z najkrajších Zamenhofových pomníkov. Jeho autor, litovský sochár Julius Narušis, predstavil môjho starého otca ako číta otvorenú knihu. S poctou odhaliť pomník som sa podelil so starostom mesta a farárom Pranasom Gavénasom, ktorý inicioval výstavbu pomníka. „Ako kňaz“ povedal, „mimoriadne cítim potrebu vzájomného dorozumenia sa medzi náboženstvami. Esperanto v sebe obsahuje myšlienku dorozumenia sa a môže tiež slúžiť k ekumenickému mysleniu. Preto – podľa môjho názoru – ho podporuje aj pápež Ján Pavol II., keď používa esperanto medzi ostatnými jazykmi vo svojich každoročných požehnaniach na Veľkú noc a na Vianoce.“.

Zamenhofov pomník vo Veisiejai, Litva.

A čo ste povedali vy?

Moju zvedavosť vzbudil text v esperante a v litovskom preklade, ktorý bol vyrytý na podstavci. „Stojíš teraz pred mojimi očami, moja drahá Litva, moja nešťastná vlasť, na ktorú nikdy nemôžem zabudnúť, hoci som ťa opustil ako mladý chlapec. Ty, ktorú často vidím vo svojich snoch, ty, ktorú žiadna iná časť zeme nikdy nebude môcť v mojom srdci nahradiť.“

Podobne sa začína Pán Tadeáš od Adama Mickiewicza.

**Odhalenie nového
pomníka vo Veisiejai**

Podivuhodne podobne, preto som vo svojej reči vyjadril obavu, aby tieto slová nevyprovokovali novú polemiku o národnosti tvorcu esperanta. Zdôraznil som, že ľudia ako Mickiewicz alebo Zamenhof, ktorí „lietali nad hladinou“, si zasluhujú, aby patrili celému ľudskému pokoleniu.

Kde a kedy Ludovít Zamenhof hovoril o svojej litovskej vlasti?

V londýnskej „Guildhall“ v roku 1907, po Svetovom esperantskom kongrese v Cambridge. Jeho prejav bol vášnivým protestom proti šovinizmu. Starý otec hovoril spontánne, pod dojemom vlny pogromov, ktoré postihli v tej dobe jeho rodný kraj. Na pomníku vo Veisiejai je vygravírovaný úryvok, ktorý obsahoval výzvu vlasti. Týmito slovami však jeho prejav neskončil, nasledovala rečnícka otázka: „Kto ťa viac, srdečnejšie a úprimnejšie miluje: ja, idealistický esperantista, ktorý sníval o bratstve medzi všetkými tvojimi obyvateľmi – alebo ľudia, ktorí si želajú, aby si patrila len im a všetci ostatní tvoji synovia boli považovaní za cudzincov alebo otrokov!“

Hovoriac o svojej litovskej vlasti, Zamenhof určite myslel na Bialystok, v ktorom však Litovci chýbali.

To je nedorozumenie, o ktoré zakopol ne jeden Zamenhofov životopisec.

Napríklad, v jednej brazílskej publikácii som sa dočítal, že v Bialystoku sa hovorilo po rusky, poľsky, jidiš a litovsky. Autor uvažoval logicky: Zamenhof sa narodil v Litve, teda v jeho rodnom meste sa muselo hovoriť po litovsky. Lenže v komplikovanej realite východnej Európy niekedy logika neplatí.

Problém sa pokúsil vyriešiť Antoni Grabowski, ktorý prvý verš „Pána Tadeáša“ preložil do esperanta slovami: „Litva, vlast' moja,...“. Grabowski začal s prekladom epeje v roku 1915 vo Varšave, na podnet môjho starého otca a aj v spolupráci s ním.

Zamenhof určite schválil esperantské slovo „Litvo“ čerpané z poľštiny. Jeho význam zahŕňal nielen krajinu Litovcov“, ktorá je v esperante „Litovio“, ale celý región, ktorý sa vytvoril v procese spoločných poľsko-litovských dejín a bol charakteristický pluralitou národností, náboženstiev, jazykov a kultúr.

Zdá sa, že dlhujeme niektoré vysvetlenia medzinárodnej čitateľskej obci. Litovci, tento malý ale bojovný pobaltský národ, dokázal dobyť, hlavne v priebehu štrnásteho storočia, veľmi rozsiahle územia medzi Baltským a Čiernym morom, viac-menej tie isté, na ktorých predtým existovala Kyjevská Rus zničená v dôsledku mongolských vpádov. V takom obrovskom priestore tento malý národ nemohol zaočkovať svoj jazyk a kultúru. Mimochodom, Litva bola veľmi silno ohrozovaná nemeckým vojenským tlakom, konkrétne kresťanskými rádovými štátmi. Takému istému nebezpečeniu bolo vystavené aj susedné Poľsko. Koncom štrnásteho storočia Litva prijala prostredníctvom Poľska kresťanstvo. Tak začali ich spoločné dejiny, ktoré vyústili do spoločnej štátnej únie. Spojenie síl dovolilo postaviť bariéry proti nemeckej a neskôr proti moskovskej rozpínavosti. V pätnástom a šestnástom storočí, za vlády litovskej dynastie Jagelovcov, došlo k obrovskému ekonomickému a civilizačnému rozmachu spoločného štátu. Bol nazývaný „Republikou oboch národov“, ale historickú zvláštnosť vyjadrovali názvy „Litovské veľkokniežactvo“ a „Koruna poľská“.

Musím dodať, že politickým systémom poľsko-litovskej únie bola „šľachtická demokracia“. Žiaden z kráľov nemohol povedať: „Štát som ja!“. Mohol vládnuť iba na základe zákonov, prijatých najpočetnejším parlamentom v Európe, takzvaným Sejmom, reprezentujúcim celú šľachtu. Výsledkom bolo, že nie súkromné právo vládcu bolo povinné pre poddaných, ale verejné právo spoločnosti bolo povinné pre kráľa. Tento systém znemožňoval vznik despotizmu.

Napriek svojmu tradičnému názvu „Republika oboch národov“, únia nepatrila len Litovcom a Poliakom, ale aj mnohým iným, hlavne rôznym rusínskym skupinám. Dvorným jazykom Litovského veľkokniežactva bola dokonca varianta rusínčiny, z ktorej sa vyvinula dnešná bieloruština. Poliaci a Litovci boli katolíci, Rusíni – pravoslávni. Z tohoto mnohorakého pluralizmu a na základe demokracie vyrástla spoločnosť, ktorú charakterizovala tolerancia, s akou sa vtedy bolo možné len zriedka stretnúť v iných častiach Európy. Poľsko-litovská republika nepoznala prenasledovanie z titulu národnosti, netrpela náboženskými vojnami, nezriadila inkvizíciu, neupaľovala čarodejnice.

„Nie som kráľom vašich svedomí“, odpovedal posledný Litovec na Waweli, Zygmunt August Jagiełło, keď ho žiadali, aby obmedzil práva nekresťanov. Práve náboženská tolerancia republiky lákala Židov. Vyhnaní v 13. storočí z Anglicka, v 14. storočí z Francúzska, v 15. storočí zo Španielska a Portugalska a neskôr z nemeckých krajín, boli prijímaní v Poľsku a Litve. Sústredilo sa tu celosvetovo najpočetnejšie židovské spoločenstvo.

Invázie proti poľsko-litovskej republike prinášali vždy osudné následky pre židovské spoločenstvo. Počas kozáckych vojen v 17. storočí dochádzalo k hromadnému zabíjaniu Židov na Ukrajine. Po definitívnom rozdelení republiky zo strany Ruska, Pruska a Rakúska koncom 18. storočia nasledovali „pogromy“. Dochádzalo k nim hlavne na územiach začlenených do ruského impéria, pretože tam bývala väčšina poľských a litovských Židov.

Ludovít Zamenhof hovoril v londýnskej Guildhall o pogrome v Litve, ktorú Antoni Grabowski vo svojom preklade Pána Tadeáša nazval „Litvo“, a nie „Litovio“. Ako túto „Litvo“ chápal Adam Mickiewicz, autor epopoje? Kde sa dá nájsť na dnešnej mape?

Zahŕňala krajiny kedysi litovské, neskôr z veľkej časti popoľštené, ktorých severná časť s hlavným mestom Vilnius teraz patrí Litve a južná – Bielorusku. Na súčasnom bieloruskom území, neďaleko Bialystoku, leží Grodno, kde môj starý otec býval štyri roky a Novogrudok, kde sa narodil Adam Mickiewicz. Básnik volajúci „Litva, vlast’ moja!“ – mal na mysli, podľa môjho názoru, celý tento región.

Prečo do neho Zamenhof umiestnil Bialystok, ktorý od svojho počiatku mal poľský charakter?

Hovoríte o poľskom Bialystoku. V skutočnosti územie, na ktorom bol neskôr založený poľský Bialystok, bolo začiatkom 14. storočia dobyté Litovcami. Na druhej strane sa k diskusii pripájajú Bielorusi, ktorí tvrdia, že oveľa skôr na tomto území žili ich predkovia. Obvykle v takýchto hádkach každý národ zdôrazňuje údaje najvhodnejšie z jeho stanoviska. Preto Bielorusi vyzdvihujú dvanásťte storočie, Litovci štrnásťte a Poliaci – šesťnásťte. Nebolo by lepšie hľadať v dejinách spájajúce prvky? Zdá sa mi, že štyri súčasné národy, Poliaci, Litovci, Bielorusi a Ukrajinci, dediči „šľachtickej“ republiky, musia na ňu byť spoločne hrdí a nasledovať jej príklad. Táto ríša dobrovoľne spojených národov bola v Európe jedinečným zjavom, pravzorom jej integrácie.

V rámci zjednocujúcej sa Európy tieto štyri národy určite prekonajú spoločné historické predsudky a nároky. Esperantisti by mohli k tejto diskusii hodne prispieť. Z čírej zvedavosti ma však aj tak zaujíma pôvod zmätkov v životopisoch Ludovíta Zamenhofa, napríklad pokiaľ ide o jeho rodisko.

„Republika oboch národov“ bola kompletne rozdelená susednými mocnosťami v roku 1795. Ale hranice medzi Ruskom, Pruskom a Rakúskom sa na získaných územiach niekoľkokrát zmenili. Definitívne boli stanovené v roku 1815 na Viedenskom kongrese a pretrvali jedno storočie. Vo Viedni bolo rozhodnuté o zriadení takzvaného „Poľského kráľovstva“ s hlavným mestom Varšavou, malého a na Rusku závislého štátu; jeho kráľom sa stal ruský cár. Východné územia niekdajšej republiky zabralo Rusko. Bialystok bol začlenený do gubernie Grodno, v ktorej sa nachádzal aj Novogrudok, rodné mesto Adama Mickiewicza. Keď hovorili v Londýne, Zamenhof, ako aj tento básnik, nazvali svoj rodný kraj po esperantsky „Litovujo“.

Čo Grabowski zmenil neskôr na „Litvo“.

Ale už o niečo skôr môj starý otec napísal v liste Miestnemu kongresovému výboru v Krakove: „Som Žid a narodil som sa v Litve (Litovujo)“. Nižšie pripísal: „V prípade, že budete potrebovať hovoriť o mojej osobe, môžete ma nazvať synom poľskej krajiny (lebo nikto nemôže popierať, že zem, v ktorej ležia obaja moji rodičia a kde stále pracujem a mám v úmysle pracovať až do svojej smrti, je mojím domovom, hoci nie som nacionalistom)...“.

Podľa Ludovíta Zamenhofa „... sa narodil v Litve“ a bol „synom poľskej krajiny“!? Komplikované!

Budem jeho list citovať ďalej: „...avšak nenazývajte ma Poliakom, aby sa nepovedalo, že som si – pre prijímanie pôct – nasadil masku národa, ku ktorému nepatrím.“.

Zrejme treba chápať toto vyhlásenie v konkrétnych historických súvislostiach.

Áno, písal sa rok 1912 a poľský národ sa pripravoval znovu získať svoju samostatnosť. V hnutí, majúcom za cieľ obnovu samostatného Poľska, sa objavili rôzne politické tendence, medzi inými nacionalizmus. Práve vtedy pokračovala diskusia o úlohe, ktorú by malo hrať v novom štáte početné židovské spoločenstvo. Časť tohoto spoločenstva sa usilovala o asimiláciu, na čo Roman Dmowski, vedúci Národnej demokracie, mal takýto názor: „Asimilovaný Žid sa nikdy nestane úplným Poliakom, jeho spolubratia mu budú vždy bližší ako Poliaci-katolíci.“.

Niet divu, že Ludovít Zamenhof sa chcel vyhnúť obvineniu, že si „nasadil masku“.

V skutočnosti mal vtedy úplne jasno vo veci národnosti, čo vyjadril v doktríne homaranizmu, o ktorej by sme ešte mali hovoriť.

No aj tak podľa môjho priateľa z Moskvy bol Zamenhof Rus.

Tento Moskovčan pravdepodobne čerpal z listu, ktorý napísal starý otec 21.

februára 1905 Alfredovi Michauxovi, organizátorovi Prvého svetového kongresu esperanta v Boulogne-sur-Mer: „Rozsiahly verejný prejav o mojej národnosti považujem v terajšej dobe za nevhodný, nakoľko sa musím vyhnúť všetkému, čo by zbytočne zadalo príčinu k veľkým hádkam; ale skrývať svoju národnosť si vôbec nepravím; a ak budete hovoriť o mojej národnosti, môžete povedať, že sa nazývam ruským Židom.“. Prívlastkom „ruský“ (v esperante „ruslanda“, t.j. ruský vo vzťahu ku krajine, pozn. prekl.) chcel zdôrazniť svoje spojenie s ruským štátom a nie s ruským národom. Formálne bol však poddaným cára. Jeho adresa bola písaná takto: „Dr. Zamenhof, Varsovie, Russie“. Vo vtedajšej poštovej terminológii už neexistovalo Poľsko, lebo Poľské kráľovstvo bolo zrušené v roku 1864 ako sankcia za vtedajšie poľské povstanie. A tak sa pri prvom vystúpení na medzinárodnom fóre starý otec nemohol predstaviť ináč ako ruský občan.

Ludovít Zamenhof bol silno spojený s ruskou kultúrou už aj pre skutočnosť, že ako v Bialystoku, tak vo Varšave, navštevoval školy kontrolované ruskými autoritami. Počas jedného roka študoval medicínu v Moskve.

V Bialystoku Zamenhofova rodina hovorila doma po rusky. Môj prastarý otec Marek bol vzdelaný človek, stúpenec haskaly, hnutia, ktoré podporovalo myšlienku modernej výchovy a asimilácie Židov. Počas svojej úspešnej kariéry dosiahol postavenie profesora na štátnej strednej škole. Stal sa úradníkom oprávneným nosiť kord pri oficiálnych príležitostiach.

Marek Zamenhof sa určite staral o to, aby jeho deti ovládali jazyky, predvšetkým ruštinu.

Najstarší Ludovít nepotreboval pobádanie do učenia. Príroda ho obdarila neobyčajným talentom na jazyky, ale aj v ostatných predmetoch bol prvý v triede. Jeho spolužiaci vo varšavskej škole mu hovorili Barón. Na svojej maturitnej skúške dostal najvyššiu známku z ruštiny s poznámkou z dnešného hľadiska zábavnou: „bez polonizmov“. V už citovanom liste Michauxovi sa starý otec vyznal: „Najviac som miloval ten jazyk, v ktorom som bol vychovávaný, to znamená ruštinu; učil som sa ju s najväčším potešením; sníval som, že sa raz stanem veľkým ruským básnikom...; ale skoro som sa presvedčil, že moju lásku mi oplácajú nenávisťou, že výluční páni

tohoto jazyka a krajiny si hovoria „ľudia“ a vo mne vidia len bezprávného cudzinca.“.

Koľkými jazykmi hovoril Ľudovít Zamenhof?

Ako sa sám priznal, jazyky ho zaujímali viac teoreticky ako prakticky, chýbala mu možnosť precvičovať si ich, preto napriek tomu, že študoval osem jazykov, plynule hovoril tromi – po rusky, po poľsky a po nemecky. Určite ovládal aj jidiš. Nemčinu si mohol precvičovať so svojim otcom, ktorý učil tento jazyk na lýceu. Po poľsky zrejme hovoril už v Bialystoku, ale určite sa poľština stala jeho každodenným jazykom po presťahovaní rodiny do Varšavy, kde jeho stredoškolskí kolegovia boli hlavne Poliaci.

Edward Wiesenfeld, varšavský esperantista, ktorý bol priateľom Ľudovíta Zamenhofa, tvrdil: „Dokonca aj za ruského režimu sa Zamenhof považoval za Poliaka... jeho domácim jazykom bola vždy poľština.“.

Nemôžem to potvrdiť, pretože moji prastarí rodičia zomreli ešte pred mojím narodením. No ešte od svojho najrannejšieho detstva si pamätám, že u nás doma sa hovorilo len po poľsky. Rodičia, tety Žofia a Lýdia, všetci spolu hovorili po poľsky úplne prirodzene. Zrejme si priniesli poľštinu z domova. Ani v širšom rodinnom kruhu som nepočul iný jazyk.

Na abecede primitívnej varianty medzinárodného jazyka sú viditeľné poľské vplyvy. Mladý Zamenhof písal napríklad: „uniwersala“, „redža“. Aj v „Prvej knihe“, ako býva najčastejšie nazývaná jeho prvá učebnica medzinárodného jazyka, použil polonizmy ako „ja podpísaný“ alebo „značka pošty“. Stačí to však, aby si Poliaci „uzurpovali“ Zamenhofa pre seba?

Prvý historik esperanta, varšavčan Adam Zakrzewski, konštatoval v roku 1910, že Zamenhof bol Poliak: „Pretože

Autor esperanta Ľudovít Zamenhof so svojou manželkou Klárou.

etnologicky Bialystok je Poľsko, o to viac Varšava...“ .Poľský pôvod môjho starého otca obhajoval aj jeho priateľ, významný literárny kritik a básnik Leo Belmont. Opakoval toto tvrdenie vo svojej krásnej rozlúčkovej reči nad Zamenhofovou rakvou, keď ho pomenoval: „Syn Poľska, mudrc sveta.“. Po poľsky bol napísaný aj prvý epitaf na hrobe môjho starého otca. Terajší pomník na jeho hrobe s esperantským nápisom bol postavený v roku 1926.

**Terajší pomník na hrobe
Ludovíta Zamenhofa z roku 1926.**

*Zamenhofove meno, pôvodne nemecké,
je písané podľa poľského pravopisu.
Mimochodom, prečo mali poľskí Židia
nemecké mená?*

V dôsledku konečného rozdelenia „šľachtickej“ republiky v roku 1795 Prusko postúpilo na východ. Do roku 1807 Varšava a Bialystok patrili k pruskej ríši. Židia, žijúci na týchto územiach v samosprávnych komunitách, obvykle nemali priezviská. Pruský administratívny aparát vykonal povinné označenie štátneho občianstva všetkých obyvateľov, čo nebolo možné u bezmenných. Preto začala kampaň za adopciu mien.

Ako prebiehala?

Podľa nariadení. V dôsledku toho špecifické mená, vnútené pruskými úradníkmi, uľahčili po jeden a pol storočí smutne známu selektívnu procedúru nacistickým pohlavárom.

Je známe, že Ernst Hoffmann, ktorý sa preslávil ako hudobník a spisovateľ, vtedy zaujímal vo Varšave vysoké postavenie v pruskom administratívnom aparáte. Na základe jeho varšavských diel Jacques Offenbach zložil operu Hoffmannove poviedky a Piotr Čajkovskij balet Luskáčik. Aj on sa zúčastnil na „menopridel'ovacej“ kampani?

Dokonca veľmi aktívne. Ľudia, čakajúci v dlhom rade, prechádzali jeden po druhom jeho kabinetom, aby dostali meno, ktoré si v tom okamžiku vymyslel. Diktoval svojmu zapisovateľovi slová, ktoré náhodou vznikli v jeho mozgu. Angličan Norman Davies, kompetentný odborník na poľské dejiny, citoval zábavné historicky o Hoffmannovej činnosti. Vedelo sa, že kto vkročí do kancelárie predpoludním, dostane smutné meno, popoludní – veselé. Ak boli mená kombináciou s rybacou témou, znamenalo to, že úradník mal na obed rybu, čo bolo zvyčajne v piatok. Za zlého jesenného počasia človek riskoval, že dostane meno Kiesewetter. Keď svietilo slnko, mal šancu dostať meno Himmelblau alebo Sonnenfeld. Niekedy po úspešnom koncerte dostal Hoffmann ako zbormajster kyticu ruží, „pokrstil“ teda ľudí menami: Rosenkranz, Rosenzweig, Rosenberg, Rosenfeld atď. Žiadateľ, ktorý bol úradníkovi nesympatický, mohol dostať smiešne meno, napríklad Dreyfuss, po ktorom ihneď nasledovali ďalšie „nohy“, ako Plattfuss alebo Breitfuss. Samozrejme, toto vtipné vysvetlenie nevyčerpáva tému pridelovania mien. Mnoho Židov dostalo meno odvodené od ich bydliska. Nechýbali ani takí, ktorí mali meno už skôr.

Pravdepodobne, vaše meno ako zloženina dvoch nemeckých slov „semiačko“ a „dvor“, malo najskôr formu Samenahof. Potom sa prispôbilo poľskému pravopisu ako Zamenahof.

Nielen poľskému spôsobu písania, ale aj esperantskému. V roku 1904 sa na to pýtali starého otca esperantisti z Berlína. Vo svojej odpovedi vyjadril myšlienku, že raz budú všetky mená písané podľa medzinárodnej fonetiky. No aj tak: „Všetky osoby, ktoré sa neboja si príliš znetrovať alebo porušiť svoje meno fonetickým písaním, môžu už teraz písať v esperante svoje meno esperantským spôsobom. To je dôvod, prečo píšem svoje meno so Z, aj keď má nemecký pôvod.“ V každom prípade sa nezdá, že by meno Samenahof mohlo byť ľahkomyselným výtvorom úradníkov podobných Ernstovi Hoffmannovi, pretože úradne vnútené mená sa často opakujú, zatiaľ čo nepoznáam žiadnu inú rodinu, ktorá má meno Samenahof alebo Zamenahof. Naša rodina prišla pravdepodobne z Kuronska, z časti poľsko-litovskej republiky pred jej rozdelením v roku 1795. Meno môže svedčiť o tom, že sa rodina zaoberala obchodom s obilím. Raz som dostal list od esperantistu z Bavorska, ktorý ma informoval, že býva blízko mestečka Samhof. Domnieval sa, že moji predkovia sa tam možno zastavili na roky alebo na storočia, keď prerušili svoje putovanie zo Španielska do Kuronska. Mohli tak prijať priezvisko

bavorského mestečka. Nedôveryhodná je však domnienka, že toto meno má ruský pôvod. Osobne som videl v Bialystoku matriku, kde je priezvisko mojho starého otca napísané azbukou ako „Zamenov“. Znie to rusky, ale určite dostalo túto podobu pre chybu pisára, ktorý nezaznamenal hlásku „h“, pretože v ruštine neexistuje. Moji predkovia písali svoje meno azbukou ako „Zamengof“. No aj tak vezmite prosím do úvahy, že žiadne moje vysvetlenie nemá hodnotu axiómu; nie som zamenhofológ, iba Zamenhof.

Predsa len, ku akému národu podľa vás patril Ľudovít Zamenhof? Do akej miery bol Poliakom, Litovcom, alebo Rusom? Alebo má azda právo naň iba Izrael? V Múzeu diaspóry v Tel Avive je Zamenhof hrdo prezentovaný v galérii židovských géniov.

Myslím si, že pravdu majú všetci. Ak sa prejednáva táto otázka z hľadiska „práva zeme“, tak je – nezávisle na odtiňoch – Poliak, Litovec, dokonca aj Rus. Podľa „práva krvi“ je však jeho židovstvo nevyvrátiteľné. Podľa môjho názoru je dôležitejšia iná skutočnosť, a síce, že za špecifických historických okolností sa na poľskom a litovskom území, obývanom niekoľkými národmi a zabranom ruskou ríšou, mohla zrodiť – možno práve len v myslí Žida – myšlienka na riešenie jazykového problému medzi národmi na základe zásady rovnosti. Tento fakt môj starý otec silno zdôraznil v liste organizátorovi kongresu v Boulogne-sur-Mer. „Jednoducho vám poviem len to, že moje židovstvo bolo hlavným dôvodom, prečo som sa od najrannejšieho detstva úplne oddal jedinej hlavnej myšlienke a snu – snu o zjednotení ľudstva.“ Tieto slová však dostatočne nevysvetľujú, ako Ľudovít Zamenhof sám seba posudzoval. Radšej budem citovať jeho slová zo zahajovacieho prejavu na boulogneskom kongrese: „...v tejto chvíli nie som príslušníkom nejakého národa..., som prostým človekom.“

Podľa mnohých encyklopédií, vydaných po celom svete, bol Ľudovít Zamenhof Poliak. V roku 1960, v súlade s rozhodnutím Výkonného výboru UNESCO, jeho generálny riaditeľ, Francúz René Maheu, požiadala všetky vlády, aby sa zúčastnili na oslavách narodenín „doktora Lazara L. Zamenhofa, Poliaka, iniciátora esperanta“. A okruhom sme dospeli do toho istého bodu: Zamenhof bol Poliak.

Francúzi obzvlášť prispeli k upevneniu tohoto presvedčenia... Na začiatku dvadsiateho storočia sa Francúzsko stalo centrom svetového esperantského

hnutia. Z despotického a provinčného Ruska esperanto prišlo do jednej z najvyspelejších a najpokrokovejších krajín sveta.

Paríž bol vtedy hlavným svetovým mestom kultúry, kde sa odohrávali revolučné zmeny v rôznych umeleckých odboroch, hlavne v maliarstve. Stačí sa zmieniť o kubizme. Tam sa otvárali nové perspektívy do budúcnosti, ktorých víziu predstavovala Svetová výstava v roku 1900. Postrehli vari Francúzi v esperante vynález, hodný začínajúceho sa dvadsiateho storočia?

Francúzske esperantské hnutie prilákalo viaceré vynikajúce osobnosti, ako rektora Univerzity v Grenobli Emila Boiraka, matematika Carlo Bourleta, germanistu Theophila Carta, generála Hippolita Séberta. Hnutie viedol dynamický organizátor a propagátor Louis de Beaufront. Vo Francúzsku sa zrodila myšlienka medzinárodných stretnutí esperantistov. Organizovania prvého svetového kongresu sa podujal advokát z Boulogne-sur-Mer Alfred Michaux. Z propagačných dôvodov potreboval životopisné informácie o tvorcovi esperanta, preto napísal do Varšavy. V odpovedi Ludovít Zamenhof napísal svoju jedinú autobiografiu známu ako „list Michauxovi“.

Akým spôsobom použili organizátori kongresu tento list?

Žiadnym, zamlčali ho.

Prečo?

Za malým „prečo“ sa skrýval veľký problém. Prvý esperantský kongres sa začal 7. augusta 1905. Do Boulogne-sur-Mer prišlo takmer sedemsto esperantistov z dvadsiatich krajín. Väčšina používala do tej doby esperanto len písomne. Náhle tento jazyk ožil, zaznel ľudskými hlasmi, pekne a jasno. V Boulogni sa stal zázrak. Kongres mal veľký ohlas vo francúzskej tlači. V tomto propagačnom úspechu však latentne driemal ďalší problém. – Aký? Odpoveď je možné nájsť v liste, ktorý môj starý otec dostal od francúzskeho priateľa, známeho oftalmológa doktora Emila Javala. „Rozhodol som sa prečítať si viac ako sedemsto novinových článkov týkajúcich sa esperanta, ktoré vyšli po boulogneskom kongrese. Len jediný z nich priznal, že doktor Zamenhof je Žid. Potrebovali sme obdivuhodnú disciplínu, aby sme zatajili pred verejnosťou váš

~~~~~

pôvod. Na tom sa zhodli všetci priatelia esperanta a musíme naďalej skrývať túto záležitosť tak dlho, kým náš veľký boj nevyhráme.“

Obdivuhodná úprimnosť! Prečo sa muselo skrývať židovstvo v liberálnom Francúzsku?

Stereotyp o liberálnom Francúzsku bol vtedy vážne pošramotený takzvanou „Dreyfusovou aférou“. Kapitán francúzskej armády Alfred Dreyfus, pôvodcom Žid, bol obžalovaný v roku 1894 z odovzdania dôverných dokumentov Nemcom a následne odsúdený na mnoho rokov do väzenia, hoci nemal s touto vecou nič spoločné. Napriek existencii nepochybných dôkazov o jeho nevine musel kapitán Dreyfus naďalej znášať trest na galejách. Odvážna obhajovacia kampaň, spustená spisovateľom Emilom Zolom, spôsobila hlboký rozkol francúzskej spoločnosti na „dreyfusovcov“ a „antidreyfusovcov“. Konflikt odhalil až dovtedy latentný antisemitizmus značnej časti francúzskej spoločnosti. Pre „antidreyfusovcov“ bol kapitán určite vinný, pretože bol Žid. A aj keď bol konečne oslobodený, naďalej očakával rehabilitačný rozsudok. Ešte ani v roku 1905 nebol tento rozsudok vyhlásený. Toto boli okolnosti, ktoré objaňujú, prečo doktor Javal považoval zatajenie pôvodu Zamenhofa za propagačný „úspech“.

Ako teda predstavovali doktora Zamenhofa v Boulogne?

Pravdepodobne nebolo potrebné zvláštne zdôrazňovanie jeho národnosti. Oficiálne mal ruské občianstvo a jeho meno znelo pre francúzsku verejnosť rusky. Bolo predsa zvyčajné, že koncovka „v“ typická pre ruské mená, sa vo francúzskom pravopise menila na „ff“. Samotné „f“ Zamenhofovo meno nezabavilo zdanlivej „ruskosti“, o to viac, že vnútorné „h“ bolo pre Francúzov nemé.

Skutočne „Zamenhof“ znelo podobne ako „Smirnoff“. Táto zdanlivá ruskosť sa však ukázala nevýhodná o šesťdesiat rokov neskôr v Španielsku, kde vládol generál Francisco Franco. Esperantisti v Gironne navrhli meno Zamenhof pre jednu z ulíc mesta. Starosta odmietol, pretože koncovka „of“ znela „komunisticky“, pravdepodobne pre podobu s Chruščovom, vtedajším diktátorom Sovietskeho zväzu. Musím však pripomenúť už skôr spomenutý fakt, že Zamenhofovi sa neprisudzuje národnosť ruská ale poľská. Prečo?

Žil vo Varšave, preto bolo prirodzené nazývať ho „varšavským lekárom“ a od „varšavského lekára“ bolo veľmi ľahké prejsť k „poľskému očiaroví“. Mimochodom, v tej dobe prídavné mená „varsovien“ alebo „polonais“ vzbuzovali vo Francúzsku pozitívne pocity. Ľudia mali ešte stále čerstvé spomienky na Poliakov ako verných spojencov Francúzska v Napoleonovej dobe. Počas celého devätnásteho storočia Francúzsko pohostinne prijímalo množstvo poľských povstalcov. V Paríži našli azyl Mickiewicz, Chopin a ďalšie osobnosti poľskej kultúry a umenia. Francúzi, ale predovšetkým Francúzky, vášnivo spomínali na milostné dobrodružstvo Napoleona a Marie Walewskej, Balzaca a Eweliny Hańskiej. V roku 1903 Marie Curie-Skłodowska, Poľka a Varšavčanka, preslávila Francúzsko ako prvá žena vyznamenaná Nobelovou cenou. Do tejto atmosféry vhodne zapadal aj tvorca esperanta, hoci on sám v citovanom liste zdôrazňoval svoje židovstvo.

Prečo Zamenhof používal slovo „Hebrej“ namiesto „Žid“?

Určite pod vplyvom ruštiny, ktorá podobne ako taliančina nerozlišuje antického Hebreja od moderného Žida.

Kedy bol „list Michauxovi“ konečne zverejnený?

Až v roku 1933 v Encyklopédii esperanta vydanej v Budapešti. Toto rozsiahle dielo venovalo Zamenhofovi životopisný článok, ktorý sa však ani jediným slovíčkom nezmenil o národnosti tvorca esperanta. Gaston Waringhien, autor encyklopedického článku, ho začal takto: „Kto by mohol lepšie rozprávať o živote Zamenhofa ako on sám? Preto nerobím nič iné, ako zverejňujem list, ktorý Zamenhof poslal Michauxovi, predsedovi boulogneskej skupiny, 21. februára 1905, a ktorý doposiaľ nebol zverejnený.“. Nasleduje list – zbavený však zhruba tretiny jeho pôvodného obsahu. Neexistujú žiadne redakčné údaje o skrátení. Chýbajú úryvky, v ktorých starý otec pojednával o svojom etnickom pôvode. Gaston Waringhien neskôr vysvetlil, že článok bol cenzurovaný vydateľom. Kompletný text vyšiel prvýkrát v „Listoch L. L. Zamenhofa“ zostavených tým istým Waringhienom a vydaných v roku 1948 v Paríži. V súčasnosti je možné ho nájsť v monumentálnom diele japonského esperantistu Kanzi Ito, používajúcom pseudonym „Ludovikito“ (obsahuje všetky diela od a o L.L. Zamenhofovi).

~~~~~

Prečo list Michauxovi nebol takú dlhú dobu uverejnený? A prečo z neho odstránili podstatné časti?

Odpoveď, jediná pre obidve otázky, je veľmi jednoduchá: Európa bola, bohužiaľ, nakazená antisemitizmom.

Ludovít Zamenhof ho zažil nielen v bialystockej babylonskej veži?

Bialystocká babylonská veža! To je metafora, ktorá výstižne symbolizuje život môjho starého otca. Vo vyššie uvedenom liste Michauxovi se priznal: „...v detstve som písal rôzne verše a v desiatom roku svojho života som napísal päťaktovú tragédiu.“.

Na akú tému?

To neobjasnil. Nezachoval sa ani jediný list tohoto detského diela, niektorí životopisci sa však domnievajú, že mladý autor prispôbil legendu o Babylonskej veži realitám Bialystoku. Hoci chýbajú dôkazy, môžeme sa domnievať, že desaťročný Ludovít už poznal tento biblický príbeh a že práve on ovplyvnil celý jeho život. „Ľudský jazyk,“ napísal Michauxovi, „bol pre mňa vždy tou najcennejšou vecou na svete.“. Ako dospelý viackrát citoval vo svojich dielach príbeh o Babylone. Fakticky ho nielen citoval, ale aj bez tendencií komentoval, ako napríklad v prvom čísle časopisu „Esperantisto“: „V hlbokom dávnoveku, hovorí biblická legenda, ľudia chceli postaviť vežu vysokú až do neba. Rozhnevajúc sa nad týmto pyšným ľudským počinom, Boh pomiešal ich jazyky a ľudia prestali rozumieť jeden druhému. To bolo jedno z najväčších nešťastí ľudstva. Mnoho ľudí muselo a musí trpieť pre toto zmiešanie jazykov a veľmi často vo svojich snoch cestuje do tej legendárnej, rajskej predbabylonskej doby, ktorá pre nich zmizla naveky.“.

Ludovít Zamenhof čerpal tento príbeh z knihy „Genesis“. A komentár?

Nešťastný následok jazykového zmätku mohol denne pozorovať v Bialystoku. V roku 1895 o tom napísal v inom známom liste, adresovanom ruskému esperantistovi Nikolajovi Borovkovi: „Toto miesto môjho narodenia a mojich detských rokov dalo smer všetkým mojim budúcim úsiliam. V Bialystoku

obyvateľstvo pozostáva zo štyroch rôznych elementov: Rusov, Poliakov, Nemcov a Židov; každý z týchto elementov hovorí samostatným jazykom a má nepriateľský vzťah k ostatným elementom. V takomto meste viac ako inde pociťuje citlivá povaha tragédie rôznajazyčnosti a presvedča sa na každom kroku, že rôznosť jazykov je jedinou alebo aspoň hlavnou príčinou, ktorá rozvracia ľudskú rodinu a rozdeľuje ju na nepriateľské časti. Vychovávali ma ako idealistu; učili ma, že všetci ľudia sú bratia a zatiaľ mi všetko na ulici a na dvore na každom kroku dávalo cítiť, že neexistujú ľudia: existujú len Rusi, Poliáci, Nemci, Židia atď. “.

Bol prvý, kto biblické zmätenie jazykov uznal ako nešťastie pre ľudstvo?

Jazykové ťažkosti ako ochromenie ľudskej prirodzenosti môžeme nájsť už v starých mýtoch. Antickí Peržania verili, že viacjazyčné a nepriateľské národy raz budú mať spoločný jazyk, ktorý dá základ ríši večného štastia. V Novom zákone, presnejšie v „Skutkoch apoštolov“, je možné čítať o mimoriadnom úkaze, ktorý sa prihodil na Turíce. Apoštolovia „sa naplnili Duchom svätým a začali hovoriť rôznymi jazykmi“. Následkom toho rôznajazyčný dav ľudí „z každého národa, ktorý pod nebom je“ rozumel poučeniu, „pretože každý zvlášť ich počul hovoriť svojím vlastným jazykom“. Jazykový problém sa vyriešil počas týchto svätodušných sviatkov akoby telepaticky.

Platón radil bohom, aby obšťastnili ľudí jediným jazykom. Jehova však konal úplne naopak. Mnohojazyčnosť je teda boží zámer, dokonca trest za ľudský hriech spupnosti a pýchy. Odvažoval sa Zamenhof protiviť Bohu?

On sa na to díval z iného hľadiska: „To, čo bolo kedysi následkom Babylonskej veže, pôsobí teraz ako príčina; kedysi boli popletené jazyky trestom za hriechy, ale v súčasnosti zmätenie jazykov zapríčiňuje hriechy.“. Tak to Zamenhof povedal v roku 1908 spisovateľovi Litvinovi vo Vilniuse. A z tohoto presvedčenia čerpal motiváciu pre svoju tvorivú činnosť.

Jeho veľkosť spočíva nielen v tom, že zaradil babylonský zmätok jazykov do kategórie nešťastia, ale hlavne v tom, že sa rozhodol prekonať toto nešťastie vytvorením medzinárodného jazyka. Zrejme teda nezavrhol ani staviteľov Babylonskej veže?

Myslím, že babylonská generácia si dokonca zaslúži obdiv. Veď to boli ľudia, ktorí podnikli stavbu gigantickej veže, ktorá mala dosiahnuť nebo! Nie sú to bratia Prométea, Ikara?

Biblická legenda o Babylonskej veži inšpirovala mnohých umelcov. Spomeniem aspoň obrazy Pietra Bruegela staršieho a Maertena Vackenbrocha. Na mal'bách sú zachytené stavbárske skúsenosti stredovekej Európy, ktorá tiež stavala svoje „babylonské veže“, menovite gigantické gotické katedrály. Bola podľa vás Babylonská veža skutočná?

Táto legenda pochádza z doby babylonskej neslobody Židov. Pozerali sa vlastnými očami na podobnú vežu v Babylone. Bol to najväčší „zikkurat“, ináč súbor ôsmich veľkých stavieb, umiestnených jedna na druhej ako monumentálne schody. Taký tvar mali už chrámy sumerské a následne aj chrámy asýrske. Na gigantickú vežu sa pozeral Hérodotos v roku 460 pred naším letopočtom. Podľa tohoto historika plocha jej základov mala rozsah jedného štvorcového štadiónu. Štadión bola grécka miera, rovnajúca sa približne 180 metrom. Zikkurat, podobný babylonskej veži, bola pyramídová stavba. Do jej hornej časti, kde sa nachádzal chrám, viedlo vonkajšie schodisko. Stavba bola v dobrom stave ešte v dobe Alexandra Veľkého, ktorý zomrel v Babylone, keď se mu nepodarilo vytvoriť z neho hlavné mesto svojho impéria. Zikkurat, o ktorom pravdepodobne hovorí biblická legenda, sa nakoniec rozpadol pred tisícročiami.

Ako by ste vysvetlili pôvod tejto legendy?

Obsahuje posolstvo náboženské a morálne. Pravdepodobne ju inšpirovali okolnosti politickej a spoločenskej situácie v Babylone v šiestom storočí pred našim letopočtom za vlády Nabukadnesara II. Babylon bol vtedy grandióznou metropolou. Žili v ňom rôzne národy, medzi nimi Židia, ktorí tam boli presťahovaní násilne. V babylonskom otroctve trpeli jazykovou rozdielnosťou, boli svedkami medzietnických konfliktov, alebo ich sami prežívali. Mnohojazyčnosť bola pociťovaná ako nešťastie, teda ďalší trest boží. Veď aj babylonská nesloboda bola božím trestom, ktorý mal obrátiť Židov k monoteizmu. Inteligentný chlapec z Bialystoku našiel po prečítaní biblického príbehu analógiu medzi svojím mestom a Babylonom.

Úvahy mladučkého Ludovíta o bialystockej babylonskej veži boli zvyčajne interpretované Zamenhofovými životopiscami, akoby obeťami boli výlučne Židia; zabúda sa na utrpenie poľského obyvateľ'stva.

Áno, bolo by sa treba ponoriť do dejín Poľska, aby sme pochopili, že priemyselný rozvoj Bialystoku bol svojím spôsobom následkom trestov, ktoré cársky režim uložil Poliakom za povstanie z 29. novembra 1830. Nestačilo jeho kruté potlačenie, nestačilo, že tisícky ľudí boli vyhnané na Sibír, že tisícky iných boli nútené hľadať azyl v zahraničí; tí čo ostali, trpeli ekonomickými represáliami, hlavne konfiškáciami majetkov. Bialystok, ako už bolo povedané, ležal od roku 1815 hneď pri východnej hranici Poľského kráľovstva. Táto umelá ríša bez politickej samostatnosti sa sústredila na rozvoj svojej ekonomiky a čoskoro zaznamenala pozoruhodné úspechy vďaka vývozu na ruské trhy. Po potlačení „novembrového povstania“ v roku 1831 cársky režim drasticky obmedzil dovoz z Poľského kráľovstva, čím zničil jeho priemysel. V takýchto podmienkach podnikatelia, okrem Poliakov, začali investovať v najbližšom prihraničnom meste. Tak sa zrodil priemysel v Bialystoku. Mesto zaznamenalo silný rozvoj od roku 1859, keď sa stalo dôležitou železničnou stanicou medzi Petrohradom a Varšavou.

Onedlho, v roku 1863, vypuklo ďalšie poľské povstanie, ktorého následky boli ešte ničivejšie ako tie pred tridsiatimi rokmi.

Áno, Poľské kráľovstvo bolo vtedy zlikvidované, stalo sa bezvýznamnou provinciou cárskeho Ruska. Bialystok však získal nový impulz pre rozvoj – železničné spojenie s Moskvou. Mesto prežívalo technický pokrok, v jeho továrňach už pracovali parné stroje, čo bola vo vtedajšom Rusku vzácnosť.

V roku narodenia Ludovíta Zamenhofa mal Bialystok približne 16 tisíc obyvateľ'ov, medzi nimi 11 tisíc Židov. V roku 1875 mal už 30 tisíc obyvateľ'ov, vrátane 18 tisíc Židov, ale v roku 1895 už 63 tisíc, z ktorých 76 percent boli Židia. Vlastnili 90 percent bialystockých tovární.

Komu patrilo zvyšných desať percent?

Nemcom, napriek tomu, že tvorili len päť percent Bialystočanov. Viac-menej taký

istý počet bol Rusov. Tí tvorili aparát štátnej moci zameraný hlavne proti Poliakom, ktorých počet neustále klesal a v tej dobe tvoril len štrnásť percent obyvateľstva.

Nie všetci Židia však boli továrnici.

Viaceri sa zaoberali obchodom, ale prevažná väčšina patrila k mestskému proletariátu. Dynamický rast počtu židovského obyvateľstva nielen v Bialystoku, ale aj na iných poľských územiach pripojených k Ruskej ríši, bol z väčšej časti výsledkom zámernej politiky. Cársky režim tam násilne premiestňoval Židov z etnického Ruska „za účelom zaplniť poľské mestá a oslabiť odpor“.

Rodný dom Ludovíta Lazara Zamenhofa v Bialystoku

Zatiaľ čo Poliaci trpeli hlavne politickým prenasledovaním, Židia boli zo zákona diskriminovaní, hlavne vo vzdelávaní; mnohé posty a verejné funkcie boli pre nich len ťažko dosažiteľné.

Marekovi Zamenhofovi sa napriek tomu podarilo prekonať tieto ťažkosti?

Môj prastarý otec sa usilovne snažil vyslobodiť sa z izolácie a dosiahol vysokú profesionálnu kvalifikáciu. Okrem toho sa stal aktívnym stúpencom „haskaly“, čo bol židovský pozostatok európskeho osvietenstva. Koncom 18. storočia ho v Nemecku inicioval Moses Mendelssohn, starý otec romantického skladateľa Mendelssohna-Bartholdyho. „Haskala“ prišla do východnej Európy neskoro, až po likvidácii poľsko-litovskej republiky a stretla sa so silným odporom tradicionalistických židovských kruhov. Jej centrom sa stal Vilnius, preto sa stúpenci „haskaly“ radi nazývali „litovskí Židia“.

Tak isto ako Zamenhof. O čo usilovali osvietenci?

Odvrátili sa od úzkych náboženských obzorov a vyhlásili nový program pre židovstvo. Osvietenci zdôrazňovali potrebu svetskej výuky, modernej vzdelanosti a vzájomných kultúrnych vzťahov s vonkajším svetom. „Haskala“ sa snažila

prelomit' židovskú samoizoláciu. Podľa osvietencov bola aktívna účasť Židov v procese rozvoja spoločnosti, ktorá ju obklopovala, podmienkou pre zlepšenie ich materiálneho postavenia.

Cieľom bola asimilácia?

Hlavne získanie rovnoprávnosti.

Aký vzťah mali osvietenci k náboženstvu?

Mendelssohn neschvaľoval antiklerikalizmus francúzskych encyklopedistov, nebol proti náboženstvu, ale navrhol ho vyhradiť do súkromnej oblasti života.

Hovorí sa, že Zamenhofova rodina bola ateistická. Bolo to tak?

To tvrdia životopisci, ktorí majú sklon tvorcu esperanta chtiac-nechtiac zbaviť židovstva. Radi citujú osobné vyhlásenie môjho starého otca, jeho posledné slová, ktoré napísal pred svojou smrťou: „Moja matka bola veriaca, môj otec bol ateista. Vo svojom detstve som veril v Boha a v nesmrteľnosť duše v tej podobe, ako ma to učilo moje rodné náboženstvo. Nepamätám sa úplne presne, v ktorom roku svojho života som stratil náboženskú vieru.“. Pravdepodobne si na základe týchto slov predstavovali v rodine Marka Zamenhafa takéto výjavy: „Doma na večernom stole bol čaj s nakrájanou šunkou.“. Autor vychádzal z kresťanského hľadiska, podľa ktorého ateizmus je opakom zbožnosti a znamená odmietnutie všetkého, čo sa spája s náboženstvom. V judaizme však nie „viera“ zahŕňa podstatu zbožnosti, ale dodržiavanie predpisov, pretože „budú spasení nie tí, čo veria, ale tí, ktorí spĺňajú nariadenia Zákona“. Pravdepodobne takýmto spôsobom je treba vysvetliť, prečo „ateizmus“ Mareka Zamenhafa nebránil jeho aktívnej účasti v živote židovského spoločenstva. Bol vysoko uznávaným recitátorom Biblie, v sobotu nenosil úradnícky atribút, svoj kord. Choval sa takisto ako jeho súkmeňovci, pretože nariadenia Poučenia usmerňovali spoločné správanie Židov ako etnickej skupiny.

Jeho aktivity v spoločenstve mu zrejme ul'ahčovali vyznávanie osvietenských myšlienok?

To určite. V roku 1867 sa uskutočnila v Bialystoku inaugurácia novej synagógy. Marek Zamenhof pri tej príležitosti predniesol ruský prejav, v ktorom vyzval svojich súkmeňovcov: „Neoddeľujme sa už od našich bratov Rusov, medzi ktorými žijeme, ale zúčastňujme sa takisto ako oni na všetkom, čo nám umožňuje táto krajina, pre naše dobro a šťastie.“.

On sám bol živým príkladom dosiahnutia „dobra a šťastia“ na tejto ceste. Ako to dokázal?

Bol samouk. Je naozaj obdivuhodné, že si samostatne osvojil také vedomosti a nadobudol takú vysokú kvalifikáciu, ktorá mu dovolila stať sa stredoškolským učiteľom dokonca v troch odboroch, a síce v zemepise, v nemeckom a francúzskom jazyku. Jazyky boli pre samoukov najľahšie dosiahnuteľnou spoločenskou oblasťou. Osvietenci boli štúdiu jazykov naklonení, pretože ich považovali za významný nástroj úniku z izolácie. Marek Zamenhof sa snažil dokázať, že ak je človek lojálnym členom spoločenstva, môže nadobudnúť moderné vzdelanie a dokonca dosiahnuť aj štátny post.

Je potrebné dodať, že mu priali aktuálne politické okolnosti. Cárske Rusko práve potlačilo poľské povstanie z roku 1863 a trestalo celý národ mnohými represáliami. Tie zahŕňali aj odstránenie poľštiny zo škôl a hromadné odvolávanie poľských učiteľov. Takto sa uvoľnilo na školách mnoho miest. Hovorím o tom, aby som ukázal, aká komplikovaná bola vtedajšia situácia na poľských územiach pripojených k ruskému impériu.

Ešte komplikovanejšia bola v Bialystoku, ktorého obyvateľstvo sa delilo nielen podľa národnostných, ale aj podľa ekonomických a politických kritérií. Pre Rusa, ktorý bol cárskym úradníkom alebo policajtom, bol každý Poliak „rebelom“; pre Poliaka bol každý Rus „votrelcom“ a predstaviteľom cudzieho nepriateľského režimu. Robotník v továrni, bez ohľadu na to, či bol Poliak alebo Žid, ktorý drel šesťnásť hodín denne, považoval každého nemeckého alebo židovského priemyselníka za „kapitalistického vykorisťovateľa“.

Pre poľského alebo bieloruského roľníka z okolia mesta bol židovský obchodník, ktorý kupoval úrodu za ceny, ktoré sám diktoval, nepriateľom. Takto sme sa vrátili k mestskému trhovisku v Bialystoku.

L. Zamenhof, 1875

Takzvaný „senný trh“ – podľa legend šírených esperantskou literatúrou – bol miestom, kde mladý Ludovít trpel, pozorujúc konflikty medzi Bialystočanmi. Pokúšal sa uzmierniť ich, slúžiac im ako dobrovoľný tlmočník. Vinu prisudzoval jazykovej odlišnosti. Ako som už povedal, v Bialystoku podľa jeho názoru „neboli ľudia, len Rusi, Poliaci, Nemci a Židia“.

Mohol pridať aj Bielorusov a Tatárov z blízkych dedín.

A aj zahraničných súkromných učiteľov, hlavne Francúzov, zamestnaných v domácnostiach bialystockých boháčov.

Taký bol jazykový rozmer bialystockej babylonskej veže. Zahrňal štyri jazyky, spomínané Zamenhofom – jidiš, poľštinu, ruštinu a nemčinu. V okolitých dedinách bola v značnej miere používaná bieloruština. Ale babylonské nešťastie trápi aj dnešný svet. Koľkými jazykmi sa hovorí na svete?

Keby ste chceli poznať všetky africké jazyky a učili sa každý mesiac jeden z nich, viete, za akú dobu by ste dosiahli cieľ?

Za desať rokov?

Nie, za... sto rokov. Je to približný počet, pretože jazykovedci sa doteraz vlastne ani nedohodli, koľkými jazykmi sa v Afrike hovorí. Zobral som teda do úvahy približný počet, asi tisíc. Problém je v tom, že nie všetky africké jazyky sú vedecky prebádané a nie je jasné, ktoré sa majú kvalifikovať ako samostatné jazyky a ktoré len ako dialekty. Pochopiteľne, výpočet storočného učenia je čisto teoretický. Možno by sa dal dosiahnuť cieľ oveľa skôr, pretože ľudské jazyky rýchle vymierajú, hlavne ako dôsledok globalizácie. V dobe veľkých zemepisných objavov existovalo približne pätnásťtisíc jazykov. Už pred sto rokmi sa ich počet znížil na desaťtisíc a v súčasnosti ich pravdepodobne nie je viac ako päťtisíc. Pravdepodobne, pretože po výskumoch sa mnohé z nich môžu ukázať len ako dialekty.

Hovorí sa, že jazyk je určovaný víťazom. V Španielsku ústrední predstavitelia moci dlhú dobu zanedbávali katalánsky, baskický a aj galícijský jazyk.

Áno, o klasifikácii jazykov nie zriedka rozhodujú politické kritériá a nie vždy v negatívnom zmysle slova. Je prirodzené, že v Holandsku sa miestny jazyk teší oficiálnemu postaveniu, zatiaľ čo jeho veľmi blízky bratranec „Plattdeutsch“ je v Nemecku len dialektom. Samostatnými jazykmi sú srbčina a chorvátčina, čeština a slovenčina, švédčina a nórčina, hoci Srb a Chorvát, Čech a Slovák, Nór a Švéd rozumejú jeden druhého oveľa lepšie ako Taliani, hovoriaci rôznymi dialektami svojej oficiálnej taliančiny.

Rétorománčina vdáči za svoje zoficiálneenie vo Švajčiarsku niekdajšiemu politickému rozhodnutiu.

Tento fakt svedčí o Švajčiarsku pozitívne. Taký malý štát a má dokonca štyri oficiálne jazyky, čo dokazuje, že počet jazykov nezodpovedá veľkosti územia, ale jeho geografickým podmienkam. Vysoké pohoria určite uľahčili babylonské pomätenie.

Napríklad, v regióne Kaukazu sa hovorí štyridsiatimi jazykmi piatich jazykových rodín. Azerbajdžanský jazyk patrí do tureckej skupiny a arménčina do indoeurópskej. Sú odlišné asi ako francúzština a maďarčina. Gruzínek vôbec nerozumie Čečencovi a ani jeden sa nemôže dohovoriť s Abcházcom a podobne.

Kaukaz potvrdzuje tézu, že aj malá skupina ľudí si môže zachovať svoj jazyk, ak žije izolovane na geograficky ťažko dostupnom území.

Narážate na mechanizmus mnohojazyčnosti. Neveríte legende o Babylonskej veži?

Nie som jediný neveriaci. Len časť lingvistov tvrdí, že na začiatku ľudskej histórie bol jeden jazyk. Jazyky sa pravdepodobne objavili až niekedy pred stotisíc rokmi, spoločne s druhom nazývaným „homo sapiens“. Šimpanz má schopnosť dorozumieť sa na úrovni dvojročného dieťaťa a iba pomocou gest. Chýba mu hlasový aparát, potrebný na hovorenie. Človek je schopný

artikulovať zvuky vďaka nízkemu postaveniu svojho hrtanu a veľkej pohyblivosti jazyka.

Niet sa čo čudovať, že u mnohých národov „jazyk“ (reč) a „jazyk“ (v ústach) je homonymum. Kde prvýkrát použil človek svoj jazyk a hrtan na dorozumievanie?

Za kolísku ľudskej reči je považovaná východná Afrika, odkiaľ reč putovala cez Blízky východ do ďalších miest. Pri rozširovaní sa jazyk stále viac členil. Kmeň, ktorý sa príliš rozmnožil vo vzťahu ku svojmu životnému územiю, sa rozdrobil na niekoľko skupín. Každá zvlášť hľadala nové sídlisko, ktoré by jej umožnilo prežiť. Skupiny toho istého kmeňa, žijúce izolovane jedna od druhej, sa onedlho nedokázali dorozumieť, pretože ich jazyk, kedysi rovnaký, sa spontánne vyvíjal a stále viac odlišoval. Predstavil som veľmi zjednodušené vysvetlenie. V skutočnosti rozlišovacie jazykové procesy prechádzali dlhou a komplikovanou cestou. Nepochybne geografické podmienky, ako moria, pohoria a pralesy, ovplyvňovali štiepenie jazykov. Neskôr sa pridali spoločenské a ekonomické faktory.

Tieto argumenty však nedokazujú, že na začiatku bol len jeden jazyk.

Každý jazyk indikuje svoju príslušnosť k jednému z pätnástich systémov ľudskej reči. Pravdepodobne to znamená len to, že každá jazyková rodina pochádza z jedného spoločného prajazyka. Ak sa pozrieme do svetového atlasu jazykov, všimneme si významnú pozíciu indoeurópskej jazykovej rodiny. Dvanásť jazykov z tejto skupiny je na zozname dvadsiatich najväčších jazykov sveta.

Napriek tomu prvé miesto neobsadil žiadny z nich ale čínština.

Presnejšie mandarínčina, vo svojej pekingskej variante, ktorou sa dorozumieva jedna miliarda ľudí. Absolútne prevláda v čínsko-tibetskej jazykovej rodine, ktorú tvorí niekoľko desiatok jazykov, rozšírených v juhovýchodnej Ázii. Mimochodom, Euroázia bola domovinou iných jazykových rodín, a to altajskej, uralskej a indoeurópskej.

Indoeurópske jazyky sa vo svete rozšírili najviac a na ich základe vzniklo niekoľko veľkých civilizácií, vrátane súčasnej vedúcej civilizácie západnej.

Indoeurópská jazyková rodina je nielen najrozšírenejšou na svete, ale aj najlepšie prebádanou na základe textov v sanskrite, gréčtine a latinčine. Príbuznosť medzi týmito tromi klasickými jazykmi antickej doby spozoroval v osemnástom storočí William Jones. Sanskrit, považovaný za „latinčinu antickej Indie“, bol už vtedy dávno mŕtvym jazykom, no aj tak je ešte stále používaný v liturgii. Je ľahké predstaviť si Angličanov úžas, keď konštatoval, že také vzdialené jazyky obsahujú rovnaké slová a zakladajú sa na podobnom gramatickom systéme. William Jones bol sudcom v Indii, v tej dobe britskej kolónii a jazyky študoval iba zo záľuby. Podľa jeho názoru uvedené antické jazyky pochádzajú zo spoločného prajazyka a následne z rovnakej pôdy vyrástli aj keltské a germánske jazyky.

Dedičmi latinčiny sú románske jazyky, ale ešte početnejšia je slovanská rodina, ktorú tvorí jedenásť jazykov.

Antická gréčtina zanechala svoju stopu len v modernom Grécku. Aj albánčina pretrvala osamotene, tak isto ako arménčina. Z baltskej skupiny sa zachránila len litovčina a lotyščina – k spokojnosti jazykovedcov – pretože obidva jazyky vykazujú obdivuhodnú podobnosť so sanskritom. Najväčšiu vetvu indoeurópskej rodiny tvorí indoiránska skupina, ktorú tvoria jazyky používané v Indii, Pakistane, Iráne a Afganistane. V Európe jazyk tohoto druhu používajú Rómovia.

V európskej babylonskej veži sa používajú nielen indoeurópske jazyky.

Maďari, Fíni, Estónci a Eskimáci patria k uralskej jazykovej rodine. Geografické rozloženie jazykov odzrkadľuje sťahovanie národov. V jazykoch aktuálne používaných v Európe sa ozývajú niekdajšie vpády ázijských kmeňov. Pramaďari sa objavili v Európe len v deviatom storočí, Praslovania – o niekoľko storočí skôr. O pôvodných Európanoch nevieme skoro nič.

Možno, že Baskovia sú ich jedinými potomkami?

Môže to byť tak, že tento odvážny národ nás premostuje s praeurópskym obdobím pred tisícročiami. Baskičtina je „osirelý“ jazyk, bez príbuzných v Európe a v iných častiach sveta, ktorý sa zázračne zachránil v údoliach

západných Pyrenejí. Existujú však aj ďalšie takzvané „izolované“ jazyky, napríklad kórejčina.

„Babylonský syndróm“ bol charakteristický pre primitívnu fázu vývoja ľudskej spoločnosti. V určitom období sa jazyky prestali deliť a začal sa opačný proces.

Žiadna skupina ľudí nemôže existovať bez spoločného jazyka. Čím vyšší vývojový stupeň niekde ľudská spoločnosť dosiahla, tým početnejšia sa mohla stať. Podmanila si susedné skupiny ľudí a vnučila svoju reč všetkým ostatným. Toto je len jednoduché vysvetlenie, lebo v skutočnosti je jednotiacich činiteľov jazykového vývoja mnoho. Odzrkadľujú vývoj ľudských spoločností, pretože jazyk je spoločenský jav. Zjednocujúce faktory je možné rozdeliť na tri hlavné skupiny: hospodársko-spoločenské, technické a osvetové. Z toho vyplývajúcejmi skutočnosťami sú: deľba práce, vývoj dopravných prostriedkov a vynález písma. Na vyššom spoločenskom vývojovom stupni sa vytvorili národné jazyky. Ich základňou bola najčastejšie reč kmeňa, najvyspelejšieho ekonomicky, kultúrne a politicky. Takýmto spôsobom sa z reči Polanov vytvorila poľština, z reči Kastílcov španielčina; parížsky kraj je kolískou francúzštiny a Toskánsko taliančiny.

Mnohojazyčnosť je jav, ktorý má korene v dávnej histórii. Kedy si ľudia uvedomili, že je to nepraktické?

Jazykové ťažkosti sa objavili, keď rôznorejazyčné spoločenské skupiny čelili potrebe vzájomného dorozumenia. Túto potrebu spôsobili hlavne obchodné vzťahy. Je možné sa domnievať, že sa naši predkovia pokúšali riešiť jazykový problém podobne ako dnes, buď gestami, alebo učením sa jazyka svojho partnera. Bolo by možné sformulovať takúto tézu: Integročné tendencie, ktoré vznikli oveľa skôr, ako sa domnievame a vyústili do stále častejších stykov medzi národmi, vytvorili potrebu dorozumenia sa. Čím častejšie sa spoločenské skupiny vzájomne stýkali, tým viac sa množili jazykové bariéry. Ľudia sa pokúšali tento problém racionálne vyriešiť. Napríklad v Stredomorí sa dokonca vytvoril umelý jazyk, ktorý v stredoveku používali obchodníci. Táto takzvaná „lingua franca“ bola zmesou francúzštiny, taliančiny, španielčiny, gréčtiny a arabčiny. Súčasný maltský jazyk sa zdá byť jej ozvenou.

V Európe po stáročia slúžila latinčina ako medzinárodný jazyk, hlavne na poli vedy. Prečo stratila túto funkciu?

Latinčine sa nepodarilo sledovať pokrok západnej civilizácie. Dlhú dobu si bránila svoje postavenie v odboroch ľudskej činnosti, ktoré si prvé vypracovali vedeckú terminológiu, ako právo, medicína a biológia, ale úplne nové vedné odvetvia v nej nenašli potrebné termíny. Okrem iného aj z tohoto dôvodu sa začali objavovať dizertácie v národných jazykoch, čo nepochybne brzdilo voľnú výmenu myšlienok. Španielsky filozof šestnásteho storočia Luis Vives bol týmto znepokojený: „Zmizne latinčina a zmätok zavládne vo všetkých vedách.“.

Latinčina si najdlhšie bránila svoje postavenie v katolíckej cirkvi.

Zosadil ju z trónu až II. Vatikánsky koncil. Tento antický jazyk sa ukázal byť bariérou pre šírenie kresťanského náboženstva v Ázii a v Afrike a prekážal ekumenickým úmyslom cirkvi. Jednou z príčin rozlúčenia sa s latinčinou bola jej obtiažnosť.

Práve v zložitej stavbe takzvaných živých národných jazykov je základná príčina babylonskeho komplexu. Ludovít Zamenhof sa to pokúsil zmeniť a navrhol ľudstvu racionálne zjednodušený jazyk. Nebol však prvý?

Už v antike... Touto vetou začínajú popisy mnohých prvkov západnej civilizácie. Prvý známy pokus o dorozumenie sa cez jazykové bariéry sa prisudzuje gréckemu lekárovi Claudiovi Galenovi. V druhom storočí nášho letopočtu vypracoval univerzálny systém symbolov, pravdepodobne podobný tým, ktoré sa dnes používajú v matematike alebo chémii. Túto stopu sledoval v trinástom storočí katalánsky teológ z Mallorky Ramon Lull, ktorý sformuloval tézu, že všetky veci a pojmy sa dajú klasifikovať a predstaviť univerzálnymi znakmi. Pre tento účel zostrojil logický stroj. Skladal sa zo siedmich kôl, ktorých sústredivý pohyb umožňoval určiť početné kombinácie pojmov. Ináč povedané, Lullovo stroje mohol mechanicky vyrábať pojmy.

Bol to zárodok počítača?

Presnejšie – prototyp neskorších matematických strojov, vrátane Leibnitzovho. V období renesancie myšlienka medzinárodného jazyka vzrušovala viacerých mysliteľov. Za tvorca prvého medzinárodného jazyka je často považovaný taliansky básnik Teofilo Folengo, ktorý používal pseudonym Merlin Cocai. Zjednodušil gramatiku latinčiny a doplnil ju slovami z talianskych dialektov. Začiatkom šesťnásteho storočia napísal vo svojom jazyku epos „Baldus“, ktorým parodoval romány o kočovných rytieroch. Predišiel tak o sto rokov Dona Quijota. V tej istej dobe Thomas More uverejnil svoje dielo známe pod skráteným názvom „Utópia“. Predstavovalo ideálnu spoločnosť. Grécke slovo „utópia“ znamená „miesto, ktoré neexistuje“. Tento veľký humanista však žil na mieste, „ktoré existovalo“, menovite v Anglickom kráľovstve. Bol dokonca jeho kancelárom. Tam mu položili hlavu pod sekeru kata, pretože odmietol opustiť katolícku vieru. V roku 1935 bol kanonizovaný ako ďalší svätý Tomáš.

Paradoxne ho považujú za otca komunizmu, síce utopického, ale predsa...

Giordano Bruno bol ďalší mysliteľ, ktorý sa zaoberal myšlienkou medzinárodného jazyka a tiež zahynul, hoci za iných okolností. V roku 1600 bol upálený, keď bránil, okrem iného, tézu Mikuláša Koperníka. V tej dobe sa medzinárodným jazykom zaoberal aj Francúz židovského pôvodu Nostradamus. Aj tak však ešte raz zdôrazní úlohu Thomasa Mora, pretože inšpiroval viacerých spisovateľov. Jeho myšlienky je možné nájsť v Baconovej „Novej Atlantíde“, v Campanellovej „Ríši slnka“, aj v Harringtonovej „Oceánii“. V týchto ideálnych štátoch bol bez výnimky používaný ideálny jazyk. Vydavateľ „Utópie“ ho doplnil „univerzálnou abecedou“, ktorá sa skladala z kombinácie iba dvoch prvkov – krúžku a čiarky.

Bola teda trochu podobná kórejskej abecede, ktorej tvorca, žijúci v pätnástom storočí, ju vraj vymyslel, pozorujúc okenné rámy. Čo však bolo hlavným predpokladom vzniku „ideálnych jazykov“?

Bolo to presvedčenie, že existuje teoretická možnosť vyjadriť všetky pojmy presne a jednoznačne. Za teoretický základ medzinárodného jazyka však ďakujeme Renému Descartovi. V roku 1629 tento francúzsky filozof konštatoval, že jazykové ťažkosti spôsobuje nelogická štruktúra ľudskej reči.

~~~~~

Chcel hľadať riešenie problému výstavbou gramatiky na základe logických predpokladov zbavených výnimiek, v ktorej by boli gramatické kategórie určené presne definovanými príponami. Taká gramatika by sa dala naučiť podľa Descarta v priebehu niekoľkých hodín.

A sme pri esperante! Prečo od Descartovej teórie až po jej praktické uskutočnenie muselo uplynúť dvesto rokov?

Descartova myšlienka nebola zabudnutá. Podľa jeho údajov boli zostavené viaceré „univerzálne gramatiky“. Najznámejšia je z roku 1660 a nazýva sa „Port-Royal“ podľa opátstva pri Paríži, v ktorom bola vypracovaná. Nechýbali ani kompletne jazykové projekty. Zdá sa, že v 17. a 18. storočí žiadny filozof neobišiel túto oblasť bez povšimnutia. Najvýznamnejšie osobnosti čelili výzve babylonskej veže. Najčastejšie sa pokúšali umelo vyjadriť jednotlivé pojmy grafickými symbolmi, pozostávajúcimi hlavne z písmen a číslíc a formulovať myšlienky ich kombináciami.

Napríklad?

LEB 2314 P.2477/2477. Viete, čo som vyjadril univerzálnou abecedou Keyva Becka? „Cti otca svojho a matku svoju!“ Podobný systém univerzálnych symbolov, vypracovaný Škótom Georgom Dalgarnom špeciálne pre nemých, do istej miery uspel aj v praxi. Pozostával z logicko-algebraickej klasifikácie pojmov. Napríklad písmenom **n** autor pomenoval živé tvory, písmenom **e** zvieratá, písmenom **k** štvornožcov. **Nek** znamenalo „štvornohé zviera“. Ďalšie koncovky určovali konkrétny druh: **neki** – kôň, **neko** – mul atď. Dalgarnova myšlienka fascinovala Jana Ámosa Komenského, známeho aj pod menom Comenius, ktorý diskutoval na túto tému s Descartom.

Zakladateľ modernej pedagogiky žil dvadsaťpäť rokov v Poľsku, kam sa uchýlil pred náboženským prenasledovaním, ktorým trpel spolu s ďalšími „českými bratmi“ v habsburskej monarchii. Bohužiaľ, mnoho Komenského diel sa stratilo následkom švédskoho vpádu do Poľska v roku 1665.

O rok neskôr načrtoľ, už v Amsterdame, svoj projekt „Panglottie“. Podobne ako Dalgarno roztriedil pojmy a označil ich písmenovými symbolmi. Nová

myšlienka Komenského však spočívala v použití „prirodzených“ slov čerpaných hlavne z gréčtiny. Vybral dvesto slovných koreňov, z ktorých sa vďaka systému predpôň a prípon dali odvodiť konkrétne slová. Isaac Newton pokračoval na tejto ceste. Jeho základný slovník už obsahoval dvetisícštyristo slov, z ktorých – logickými kombináciami – bolo možné vytvoriť obrovský počet výrazov.

Newton sa zaoberal mnohými vecami – ako komentovanie biblie, veštenie, alchymia – a len okrajovo svojím jazykovým projektom, no aj tak si ho, vraj, potom cenil viac ako svoje geniálne objavy na poli mechaniky, fyziky a astronómie.

No v jazykových výskumoch ho prekonal jeho súčasník Gottfried Wilhelm Leibniz. Tento nemecký filozof triedil pojmy tak, že každému pridelil zvláštny znak vyjadrený číslicami. Kombinácie jednoduchých pojmov mali potom vyjadriť súhrnné myšlienky. Leibnizov projekt bola akási algebra univerzálneho jazyka. Zároveň to bola „abeceda myšlienky“, lebo jednotlivé písmená mali svoje číselné ekvivalenty, preto „slová“ mohli byť univerzálne písané a vyslovované. „81 374“ sa vyslovilo „mubodilefa“. Leibnizová gramatika bola úplne racionálna, rozlišovala dva základné slovné druhy, podstatné mená a slovesá, chýbali v nej zbytočné kategórie, napríklad gramatický rod. Projekt bol založený na oprávnenom tvrdení autora, že prirodzené jazyky sú plodom spontánneho vývoja, preto ich charakterizuje nelogická štruktúra, plná náhodných výnimiek a nejasnej sémantiky. V tom spočíva ich obtiažnosť. Leibniz a ďalší filozofovia však postavili proti tomu systémy, ktoré boli perfektne logické, ale veľmi obtiažne v praktickom používaní. Konverzácia v takom jazyku by pozostávala z riešenia komplikovaných matematických problémov.

Geniálne jednoduchý sa zdal nápad Francúza Françoisu Jeana Sudra. Navrhol jazyk „solresol“, postavený na hudobných prvkoch známych na celom svete – a síce na siedmich notách hudobnej stupnice.

Skutočne, každý milovník hudby vie, aké výrazové bohatstvo sa nachádza na notovej osnove. Kombináciou siedmich nôt je možné vytvoriť 13 699 slov. Opakovaním rovnakých nôt v jednotlivých slovách je možné dosiahnuť takmer jeden milión slov.

„Dore milasi domi“ – znamená: „Milujem ťa!“. Toto vyznanie lásky je možné napísať písmenami alebo hudobnými notami, vysloviť slovami, zaspievať alebo zahrať na hudobnom nástroji.

Nuž, sedem tónov tiež zodpovedá siedmim farbám dúhy. V „solresole“ je zrejme možné konverzovať aj pomocou farebných pasteliek alebo štetcov.

Predstavte si, že tvorca solresolu dosiahol pozoruhodného úspechu a bol menovaný za člena Francúzskej akadémie; podporovali ho Victor Hugo a Lamartine. Poľský emigrant Wincenty Gajewski založil v Paríži medzinárodnú organizáciu pre šírenie tohoto hudobného jazyka.

Geniálna jednoduchosť projektu však bola len zdanlivá. Kto by bol schopný zapamätať si tisíce umelo vytvorených slov, s významami tak isto umelo prisúdenými? Systémy tohoto druhu, úplne umelo vytvorené, sú nazývané apriórne, na rozdiel od aposteriórnych, ktoré sú založené na prirodzených jazykoch. Až v druhej polovici devätnásteho storočia začalo byť zrejmé, že je potrebné nájsť kompromis medzi obidvomi metódami. Ako silno bolo zakorenené staré apriórne pojetie, potvrdil nielen relatívny úspech autora „solresolu“, ale ešte vo väčšej miere fiasko návrhu Charlesa Renouviera. Tento v roku 1865 uverejnil kompromisný projekt a inicioval založenie Výboru medzinárodného jazyka, ktorý pozostával z vynikajúcich vedcov. Renouvierov jazyk vyhodnotili negatívne, pretože obsahoval priveľa... prirodzených prvkov a „len“ gramatika bola „filozofická“.

Koľko umelých jazykov existuje?

Zoznam projektov je dlhý, vznikali vo veľkom množstve hlavne v devätnástom storočí. Dvadsiate storočie prinieslo nové plánované jazyky. V každom prípade esperantu predchádzalo okolo tisícky jazykových projektov.

Za jazykový chaos teda nezodpovedá len Boh ale aj ľudia sami. Uvedomoval si Ludovít Zamenhof babylonskú vežu umelých jazykov?

V predhovore k „Prvej knihe“ spomenul rôzne pokusy vytvoriť medzinárodný jazyk a rozdelil ich na apriórne a aposteriórne projekty. „Pokusy prvej kategórie

boli také komplikované a také nepraktické, že každý z nich zomrel hneď po svojom narodení; pokusy druhej kategórie už samé o sebe predstavovali jazyky, ale medzinárodného nemali v sebe nič.“ Zdá sa mi však, že myšlienka medzinárodného jazyka utkvela v mysli môjho starého otca skôr, ako sa dozvedel o existenci toľkých projektov. Veď o ňom premýšľal už v Bialystoku.

Bialystok, Veisiejai, Varšava. Ktoré z týchto troch miest si vlastne zasluhuje označenie „kolíska esperanta“?

Všetky tri, lebo esperanto sa nezrodilo v jedinom okamžiku ale po etapách. V Bialystoku svitla myšlienka, vo Varšave bola zrealizovná a vo Veisiejai – vycibrená. Môj prastarý otec Marek Zamenhof sa so svojou rodinou presťahoval v roku 1873 z Bialystoku do Varšavy, kde jeho syn, štrnásťročný Ľudovít, začal študovať na filologickom gymnáziu. Počas stredoškolských rokov vypracoval prototyp esperanta, nazvaný „lingwe uniwersala“. Piateho decembra 1878 autor spolu so svojimi školskými kamarátmi uvítal nový jazyk piesňou:

Malamikete de las nacjes (Nepriateľstvo národov)
Kadó, kadó, jam temp' está! (nech padne, nech padne, už je čas!)
La tot' homoze en familje (Celé ľudstvo na jednu rodinu)
Konunigare so debá. (sa spojiť musí.)

Uverejnil Ľudovít Zamenhof svoj „prajazyk“?

Hlavne na to nemal finančné prostriedky. Bol to devätnásťročný chlapec a pravdepodobne si ani nebol moc istý dokonalosťou svojho diela. Mimočodom, jeho kolegovia, ktorí sa naučili „lingwe uniwersala“ a začali ho šíriť, sa všade stretávali s ľahostajnosťou, dokonca aj s výsmechom. Nakoniec rukopis skončil... v peci. Marek Zamenhof, ktorý si robil starosti o kariéru svojho syna, dospel k názoru, že „jam temp' esta“ (už je čas) na ukončenie mladíckych nerozvážností a – vraj – mu zošit spálil. Medzitým Ľudovít začal študovať v Moskve medicínu.

Kedy sa mladý tvorca „medzinárodného jazyka“ dozvedel o spálení svojho diela?

O rok neskôr. Vrátil sa do Varšavy, lebo otec už nemohol financovať synove

štúdium v hlavnom meste impéria. Môj starý otec však nezanechal o spálení rukopisu žiadnu zmienku. Príbeh napísal až Edmond Privat, autor Zamenhofovho životopisu. Zdroj informácií neuviedol. Ďalší životopisci Ľudovíta Zamenhova radi využili „upálenie“ lingwe uniwersala a prezentovali ho ako dramatický konflikt medzi idealistickým synom a konzervatívnym otcom.

Začal mladý nadšenec všetko odznova?

Nepochybne poznal svoj jazyk naspamäť. Po takmer dvojročnej prestávke sa mohol naň pozerat' s nadhľadom, objektívnejšie. Opakujem, že esperanto nebolo výsledkom jedného tvorivého činu, ale plodom dlhého myšlienkového procesu a praktického precvičovania. Z listu Borovkovi sa dozvedáme o jednotlivých etapách tvorby. Mladý Ľudovít veľmi skoro zistil, že medzinárodný jazyk nemá šancu, ak je ťažký. Nesprávne však stanovil diagnózu obtiažnosti; zdalo sa mu, že na vine sú príliš dlhé slová. Preto začal vymýšľať slová na základe latinskej abecedy: ab, ac, ad...ba, ca, da a tak ďalej. Onedlho pochopil, že táto apriórna cesta nevedie k riešeniu problému. Preto zvolil aposteriórnu metódu. Ako už bolo povedané, jazyky ho očarovali. Vo varšavskej škole so zápalom študoval gréčtinu a latinčinu a nepochyboval, že musia byť základom jeho diela. Mrzela ho však ich komplikovaná štruktúra. V piatej triede začal študovať angličtinu, ktorá ho udivila svojou jednoduchosťou. Ale uvažoval ako Descartes: jednoduchá stavba jazyka mu nezaist'uje ľahkosť. Gramatika musí byť nielen jednoduchá, ale v prvom rade pravidelná a bez výnimiek. A túto prednosť angličtina nemá. Mimochodom je ťažká z fonetického a aj zo sémantického hľadiska, čo odzrkadľuje veľké množstvo idiomatizmov a mnohovýznamových slov. Nedávno som čítal v časopise Esperanto, že päťsto najčastejšie používaných anglických slov má štrnásťtisíc významov.

Je pravdivé tvrdenie, že „lingwe uniwersala“ už obsahoval základné myšlienky, na ktorých je postavené esperanto?

Áno, aj keď autor zdokonaľoval svoj projekt ešte niekoľko rokov. Je možné sa o tom dozvedieť z listu Borovkovi. „Veľa som prekladal do svojho jazyka, písal v ňom originálne diela a rozsiahlymi pokusmi sa ukázalo, že to, čo sa mi zdalo úplne hotové teoreticky, nie je ešte hotové prakticky. Mnoho som musel obsekať, nahradiť, opraviť, aj radikálne prerobiť. Slová a tvary, zásady a postuláty do seba

narážali a prekázali jeden druhému, kým v teórii, v jednotlivých izolovaných a krátkych pokusoch, sa mi zdali celkom dobré. Také výrazy, ako napríklad základná predložka „je“, pružné sloveso „meti“, neutrálna ale určitá koncovka „aü“ by ma teoreticky asi nenapadli... Prax ma teda stále viac presviedčala, že jazyk potrebuje ešte akési nehmatateľné „niečo“, spájajúci prvok, ktorý mu dá život a určitého, definitívne sformovaného „ducha“.

Naozaj, zrodenie esperanta trvalo dlho, kým o volapüku sa hovorí, že bol plodom jednej bezsennej noci.

A niekoľkých mesiacov k tomu, keď Johann Martin Schleyer spracovával slovník svojho jazyka. Tento katolícky farár z Badenska bol sám „živou babylonskou vežou“. Počas svojho dlhého života, ktorý sa skončil v roku 1912, sa vraj naučil sedemdesiat jazykov.

Kto by mohol lepšie pochopiť tragédiu mnohojazyčnosti! Kedy sa odohrala tá bezsenná noc, ktorú osvietila žiara Schleyerovho génia ?

V roku 1879, keď pravdepodobne zhorel rukopis lingwe uniwersala. O obidvoch udalostiach sa môj starý otec dozvedel súčasne, asi dva roky potom, ako sa volapük začal rýchlo šíriť. Dôkladne preštudoval dielo juhonemeckého farára a konštatoval, že už v samotnom názve jazyka je zásadná chyba. Slovo „volapük“ znamená „svetová reč“. Skladá sa z dvoch zdeformovaných anglických slov „world“ a „speak“. Johann Martin Schleyer zvolil správnu aposteriornu cestu a správne postavil svoj jazyk na jednoduchej a logickej gramatike. Ale všetko ostatné bolo chybné. Videl nevýhodu prirodzených jazykov v tom, že obsahujú mnohoslabičné slová, preto si zostavil vlastný slovník. Skladal sa hlavne zo skrátených nemeckých a anglických slov. A pretože v nových jednoslabičných tvaroch si boli slová niekedy navzájom príliš podobné alebo ťažko vysloviteľné, autor ich svojvoľne pozmenil. Preto sa „world“ zmenilo na „vol“ a „speak“ na „pük“. „Diped“ znamenalo „diplom“, „blem“ – „problém“ a „plim“ – „kompliment“. Koho by napadlo, že slovo „jim“, vyslovované „šim“, znamená „nožnice“ a pochádza z nemeckého „Schere“?

Takto slovná zásoba volapüku prerušila svoje morfológické spojenia s prirodzenými zdrojmi. Slová sa stali nespoznateľné a ťažko zapamätateľné.

~~~~~

Ale to nebola jeho jediná chyba. Pri zahájení Svetového kongresu esperanta v Antverpách v roku 1911, keď už bol volapük v agónii, môj starý otec tvrdil, že zanikol z nedostatku schopnosti prirodzeného vývoja. „S každým novým slovom alebo tvarom tento jazyk neustále závisel na rozhodnutiach jednej osoby alebo skupiny osôb, ktoré sa navzájom mohli ľahko pohádať. Ako na palici zasadenej do zeme, nové konáre a listy nemohli rásť prirodzene, ale museli byť neustále vystrihované a naliepané.“ Tento akoby aposteriórny jazyk bol zaťažený umelými prvkami. Schleyer umelo vymyslel číslovky a geografické názvy: „kil, fol, lul“ znamenalo „tri, štyri, päť“; „Melöp“ bola „Amerika“, „Filöp“ – „Afrika“.

Robil Zamenhof propagandu proti volapüku?

Práve naopak. Volapükisti rozdúchávali oheň proti esperantu. Starý otec po vydaní „Prvej knihy“ napísal Johannovi Martinovi Schleyerovi úctivý list, v ktorom vyslovil toto presvedčenie: „Nepracujem proti volapüku ale pre myšlienku. Svätá je pre mňa myšlienka svetového jazyka – a keď ho bude mať ľudstvo v akejkoľvek podobe, budem spokojný a šťastný. Ak sa ukáže, že moja práca je pre túto myšlienku škodlivá, sám svoju prácu zničím, hoci som jej venoval najlepšiu časť svojho života; ak bude úsudok sveta nerozhodný, „lingvo internacia“ a „volapük“ zostanú spolu ako dvaja priatelia, ktorí majú v živote jeden cieľ. Buď jeden z týchto jazykov zahynie sám od seba, alebo ľudstvo bude mať dva jazyky a aj to bude pre svet oveľa lepšie, ako keby ostal úplne bez svetového jazyka.“

Prečo Zamenhof napísal svoj list čudným esperantom, s čiarkami v slovách?

V počiatočnej fáze používania esperanta mal vo zvyku oddeľovať čiarkami gramatické prvky písaných textov, aby uľahčil ich pochopenie. Tak to urobil aj v liste farárovi Schleyerovi. Mohol ho napísať po nemecky, ale zvolil esperanto, pravdepodobne, aby demonštroval prevahu svojho diela. Schleyer zrejme listu rozumel, hoci mal text v esperante pred očami po prvýkrát. Takýto účinok by sa asi volapükom nedosiahol. No aj napriek nedostatkom svojho diela sa Johannovi Martinovi Schleyerovi podarilo zorganizovať okolo seba hnutie. Niekoľko rokov po uverejnení mal volapük na celom svete dvestotisíc stúpencov organizovaných v stovkách skupín. Pravidelne vychádzali noviny a literárne diela.

Ako sa dá vysvetliť úspech takého nedokonalého jazyka?

Farár sa trafil do najvhodnejšieho historického okamihu. Svet dozrel na prijatie myšlienky medzinárodného jazyka. Devätnáste storočie bolo obdobím veľkého pokroku nazývaného prvá technická revolúcia. Symbolizovalo ho široké využitie parných strojov dôležitých hlavne pre dopravu. Železnica a parníky dali ľuďom nové možnosti rýchleho a hromadného pohybu na veľké vzdialenosti. Technický pokrok bol dieťaťom kapitalizmu a k jeho prirodzenosti patril aj slobodný tok myšlienok, ľudí a kapitálu, kým feudalizmus charakterizovalo nevoľníctvo a obmedzovanie pohybu. Náhla a veľká intenzita medzinárodných stykov zapríčnila, že si ľudia uvedomili existenciu jazykových bariér.

Predvídali ich už Descartes, Komenský, Newton, Leibniz.

Boli to géniovia, prebehli svoju dobu, pripravili teoretickú pôdu pre prax, ktorú predvídali. To je vzorec pre ľudský pokrok. V ich dobe sa však praktická potreba medzinárodného jazyka týkala len veľmi malého okruhu ľudí. Až kapitalizmus uvoľnil potrebu dorozumenia sa vo svetovom meradle. Farár Schleyer vykročil so svojím projektom v správnom okamihu.

Zamenhof sa oneskoril?

Bol oveľa mladší ako tvorca volapüku. Najskôr musel ukončiť svoje štúdiá. V roku 1884 dostal lekársky diplom na Varšavskej univerzite a hneď potom opustil Varšavu, aby samostatne vykonával svoju prax.

Takto sa znovu dostávame do Veisiejai.

Môj starý otec tam prišiel na pozvanie svojej sestry Fanie. Jej manžel Alexander Pikower mal v mestečku lekárňu. Práve vtedy však vážne ochorel. Fania pozvala Ľudovíta, pravdepodobne nielen aby pomohla svojmu bratovi, ale aj v nádeji, že bude liečiť jej chorého manžela. Mimochodom, už sa poznali ako kolegovia zo štúdií v Moskve. Nevieme, či mladý lekár pomohol svojmu chorému švagrovi, ale vie sa, že vo Veisiejai stratil ilúzie o svojich profesionálnych schopnostiach. V liste Michauxovi sa priznal: „Prax som tam vykonával štyri mesiace a presvedčil som sa, že sa na všeobecnú lekársku prax vôbec nehodím, nakoľko

~~~~~

som veľmi citlivý a utrpenie chorých (hlavne umierajúcich) mi spôsobovalo príliš veľké trápenie.“. Veisiejai bolo chudobné mestečko stratené na severnom konci takzvaného Poľského kráľovstva. Žili tam Litovci, Poliaci, Židia a určite aj neveľká skupina Rusov, úradníkov cárskeho režimu.

Niekoľkí Zamenhofovi životopisci upozorňujú na konflikt medzi ním a miestnym šarlatánom Kuklińským, ktorý netoleroval konkurenciu mladého lekára.

Môj starý otec pravdepodobne opustil Veisiejai aj z iného dôvodu. Ako už bolo povedané, neprevádzal tam len svoju prax, ale po nociach páčil kopy sviečok, vylepšujúc svoje životné dielo. Pravdepodobne sa pri litovskom jazere rozhodol urobiť „záverečnú bodku“ za svojim dielom, keď pochopil, že už nie je ďalej možné nechať voľné pole rýchlo sa šíriacemu volapüku. Bolo potrebné „hodiť kocky“.

A máme tu dôvod jeho rýchleho návratu do Varšavy.

Žiadny varšavský vydavateľ však nechcel riskovať svoje peniaze na vydanie brožúry „Lingvo internacia“ (Medzinárodný jazyk), lebo taký jazyk už existoval – volapük. Písal sa predsa rok 1885, kedy sa zdalo, že Schleyerov jazyk triumfálne dobýva svet. Súčasne sa dvadsaťšesťročný autor „neželaného jazyka“ venoval vo Varšave špecializácii na oftalmológiu. Na jeseň roku 1885 začal samostatnú prax v meste Płock, ležiacom stodvadsať kilometrov severozápadne od Varšavy, ale v máji nasledujúceho roku odcestoval do Viedne, aby pokračoval v štúdiu očných chorôb.

Že by tam Zamenhof odcestoval, aby hľadal ďalšie možnosti ako vydať svoj jazykový projekt?

Určite, hlavné mesto Habsburskej monarchie mohlo ponúknuť väčšie vydavateľské šance ako vtedajšia provinčná Varšava. Ak sa ale naozaj usiloval práve o to, vôbec sa mu to nepodarilo. Pravdepodobne aj vo Viedni panoval názor, že medzinárodný jazyk už existuje a nie je teda potrebné zverejňovať nejaký nový. Po návrate do Varšavy ostala autorovi jediná možnosť – vydať svoje dielo vlastnými prostriedkami. Tieto prostriedky sa akoby zázrakom objavili v Litve.

Opäť Veisiejai?

Tentokrát Kaunas.

Ludovít Zamenhof teda opäť sledoval stopy Adama Mickiewicza. V Kaunase tento básnik našiel „najkrajšie údolie na svete“ a opísal ho v básni „Gražyna“, venovanej jednej odvážnej Litovke.

Odvážna bola aj dievčina Klára Zilberniková z Kaunasu. Ludovít ju spoznal na jeseň roku 1886 vo Varšave, kam Klára prišla na návštevu ku svojej sestre. Tridsiateho marca 1887 sa zasnúbili a ôsmeho augusta bola svatba. O čosi skôr, dvadsiatehošiesteho júla, vyšla brožúra „Lingvo internacia“

(Medzinárodný jazyk) vďaka finančnej podpore Alexandra Zilbernika, ktorý dal svojej dcére veno vo výške desaťtisíc rubľov.

Zamenhof s manželkou Klárou

Príbeh nevyzerá veľmi romanticky, skôr ako obchod.

Ktorého predmetom by bola moja stará mama? Nezdá sa mi pravdepodobné, že by dcéra podnikateľa z Kaunasu musela tak naliehavo hľadať manžela a že by sa jej chcel otec zbaviť darovaním takej veľkej čiastky. Hoci sa ja sám na starú mamu nepamätám, nakoľko zomrela mesiac pred mojím narodením, viem z rodinných rozhovorov, že to bola vzdelaná a pôvabná osoba. Manželia boli do seba vzájomne a hlboko zamilovaní. Pravdepodobne sa však tento cit nezrodil tak rýchlo, ako všeobecne píšú životopisci, ktorí sledujú suché informácie z listu Michauxovi.

Chcete povedať, že sa poznali už skôr?

Klára pravdepodobne navštevovala Varšavu už pred rokom 1886. Mali príležitosť stretnúť sa v byte doktora Maxa Levita, Klárinho švagra a dobrého

Ludovítovho priateľa. Nezachovali sa o tom žiadne dôkazy, ale v talianskom životopise od Vitaliana Lambertioho je možné nájsť horúce, samozrejme fiktívne listy, ktoré si obaja milenci vymieňali. Je však isté, že v „Prvej knihe“ sa nachádza báseň „Moja myšlienka“:

Tam na lúke kdesi v diali,
v lete, keď sa zvečerieva,
kamarátka v kruhu blízkych
o nádeji pieseň spieva.

Predpokladáte, že tou „kamarátkou“ bola Klára?

To neviem. Verš bol napísaný aspoň o štyri roky skôr, v jednoduchom esperante. Definitívnu verziu svojho jazyka Ludovít spracovával tajne. Nebolo vari prirodzené, že sa delil o svoje tajomstvo s milovanou osobou?

Ktorá „o nádeji pieseň spievala“?

Mohla hrať významnú úlohu v rozhodujúcom okamžiku zrodu esperanta a pravdepodobne osobne vplývala na svojho otca, aby finančne podporil vydanie „Prvej knihy“. Alexander Zilbernik až do svojej smrti v roku 1906 rodinu svojho idealistického zaťa neustále podporoval. Naučil sa esperanto a pomáhal hnutiu, objednával si časopisy a kupoval knihy, ktorých vydanie nezriedka sám financoval.

Bol Alexander Zilbernik bohatý človek?

Vlastnil v Kaunase malú továreň na mydlo, v ktorej sám pracoval. Z jeho vzťahu k esperantu môžeme dokonca usudzovať, že nebol jednoduchým mecenášom, ale že to bol človek so širokým rozhľadom. V skutočnosti bol prívržencom osvietenstva a svojich deväť detí vychovával v tomto duchu. Zároveň bol schopný stáť pevne na zemi, o čom svedčí jeho pekný dom v Kaunase. Je zaujímavé, že dom môjho prastarého otca sa nachádza na ulici, ktorá nesie meno môjho starého otca. V roku 1993 som mal príležitosť, prvýkrát vo svojom živote, prekročiť prah tohoto domu.

Ako svojho dedičstva?

Naopak, definitívne som oň prišiel, ale tentokrát sa strata stala potešením. Prišiel som do Kaunasu preto, aby som otvoril nové sídlo Litovského esperantského zväzu v... dome svojho prastarého otca.

Ako litovskí esperantisti získali niekdajší dom Alexandra Zilbernika?

To by mohol byť námet na samostatnú poviedku. Najskôr sa im podarilo získať meno Zamenhof pre ulicu, na ktorej tento dom stojí. To sa stalo v roku 1959 pri príležitosti stého výročia narodenia môjho starého otca. Vtedajšie sovietske inštitúcie rozhodli kladne, pravdepodobne pod tlakom množstva listov, v ktorých zahraniční esperantisti prosili zmeniť názov ulice. Samozrejme tieto listy prichádzali z popudu litovských esperantistov. V roku 1984 skúsený advokát Povilas Jegorovas prišiel s odvážnou myšlienkou sprivatizovať Zilbernikov dom v prospech Litovského esperantského zväzu. Procedúra trvala takmer desať rokov a zasluhuje si samostatnú stránku v učebniciach litovských dejín, lebo premostuje dva štáty a dva politické systémy. Začala v Sovietskom zväze a skončila v nezávislej Litve. Medzitým museli litovskí esperantisti „ísť k cieľu“ dvakrát. Keď sa im konečne podarilo získať kladné rozhodnutie, ukázalo sa, že je to jedno z posledných, ktoré urobil miestny sovietsky orgán; noví predstavitelia moci ho nechceli uznať. Procedúra musela začať odznova. Tentokrát však – už vo vlastnom nezávislom štáte – esperantisti mohli napredovať vo svojich aktivitách. Výsledkom bolo, že sa Zilbernikov dom na Zamenhofovej ulici stal vlastníctvom Litovského esperantského zväzu. Mesto Kaunas ho na vlastné náklady zrenovovalo a zariadilo. Takto Alexander Zilbernik ešte raz „z iného sveta“ pomohol esperantu. Bez pomoci, ktorú môj prastarý otec poskytol môjmu starému otcovi v roku 1887, by esperanto zrejme navždy zostalo mŕtvo narodeným projektom.

Niet sa čo čudovať, že Eudovít Zamenhof považoval zverejnenie esperanta za najdôležitejšiu udalosť svojho života.

Toto presvedčenie potvrdil v liste Borovkovi: „Bol som veľmi rozrušený; cítil som, že stojím pred Rubikomom („rozhodujem sa pre niečo nezvratné“, *narážka na riekou v Taliansku, prechodom ktorej začal Caesar víťazný pochod na Rím, pozn. prekl.*) a že odo dňa, kedy vyjde moja brožúra, už nebudem mať

možnosť stiahnuť sa; vedel som, aký osud čaká lekára závislého na priazni verejnosti, ak verejnosť v ňom uvidí fantastu, človeka, ktorý sa zaoberá ‚hlúposťami‘; cítil som, že som vsadil na jednu kartu celý svoj budúci pokoj a existenciu svoju a svojej rodiny; no napriek tomu som sa nemohol vzdať myšlienky, ktorá vošla do môjho tela a krvi a... prekročil som Rubikon.“.

„Prekročenie Rubikonu“ sa však ukázalo byť nie koncom, ktorý korunuje dielo, ale len začiatkom ťažkej a dlhej cesty.

„Cesta“ je názov básne, ktorú starý otec onedlho potom napísal. Ukazuje, že si bol vedomý ťažkostí, ktoré ho čakali, ale že súčasne aj pevne veril v konečné víťazstvo, lebo ako vyhlásil v tejto básni:

„Aj malá kvapôčka,
neustále bijúca,
prevrta horu žulovú.“.

CESTY

Esperanto sa teda zrodilo vo Varšave, ale kde konkrétne?

Názov „kolíska esperanta“ si najviac zaslúži varšavská štvrť Muranów, presnejšie dve ulice podobného názvu, Nowolipki a Nowolipie, ktorých koreň znamená „lipa“. Rodina môjho prastarého otca Marka Zamenhofa sa presťahovala z Bialystoku do Varšavy v roku 1873 a nastťahovala sa na adresu Nowolipie 28. Štrnásťročný Ľudovít, najstarší zo súrodencov, začal chodiť na strednú školu, ktorej oficiálny názov bol Druhé filologické gymnázium, na ulici Nowolipki, pravdepodobne číslo 9. Onedlho sa rodina presťahovala na číslo Nowolipki 21. Keď vyšla „Prvá kniha“, autor už býval na ulici Muranowska 40. Mal vtedy sotva 27 rokov.

Chlapec z ulice Nowolipki?

Po chlapcovi a dievčatách z Nowolipki nezostali žiadne stopy, vojna tam zničila všetky ich domy. Úplne zmizla aj ulica Przejazd, kde býval môj starý otec po svojej svadbe. Zničený bol aj dom, v ktorom býval najdlhšie, na ulici Dzika 9, zmenenej v roku 1931 na Zamenhofovu ulicu. Už neexistuje ani Kelterova tlačiareň v Nowolipie 11, odkiaľ bolo esperanto prvýkrát zverejnené.

Kedy to bolo?

Za deň zrodu esperanta sa považuje 26. jún 1887. Je to ale diskutabilný dátum, pretože rukopis bol hotový už o dva roky skôr. Ani dátum jeho vytlačenia nie je nezpochybniteľný. V ruskom impériu boli publikácie kontrolované dvakrát, pred tlačou a po nej. Kniha mohla „začať žiť“ až vtedy, keď ju cenzúra „vypustila“ do verejnej distribúcie. Inými slovami nie autor ale cenzor rozhodol, či vôbec a kedy sa má dielo narodiť.

Cenzor ako tvorca dejín! Esperanto vošlo do dejín s poznámkou: „Dozvoljeno cenzuroju“.

Touto ruskou poznámkou „Povolené cenzúrou“ bolo vybavené nielen ruské a poľské vydanie „Prvej knihy“, ale aj nemecké, francúzske a anglické, ktoré vyšli vo Varšave neskôr. Mladý autor odovzdal cenzúre rukopis svojho diela 6. apríla 1887. Povolenie tlačiť verziu „pre Rusov“ dostal o dva mesiace neskôr, 2. júna. V Rusku sa vtedy používal juliánsky kalendár, preto je v knihe 21. máj 1887 ako dátum povolenia tlače. Prvý historik esperanta Adam Zakrzewski našiel medzi dokladmi tlačiarne „potvrdenie o prepustení“, inými slovami povolenie cenzúry distribuovať ruskú verziu „Prvej knihy“. Doklad mal dátum 14. jún 1887. Podľa gregoriánskeho kalendára je to 26. júl 1887.

Ako vyzerala „Prvá kniha“?

Bola to sotva štyridsaťstránková brožúra v šedivej obálke s oficiálnym názvom Medzinárodný jazyk, predhovor a úplná učebnica. Kto prelistoval knihu, musel sa čudovať, že „úplná učebnica“ zaberala len šesť stránok, ďalšie dve strany – slovník s 900 slovnými koreňmi a zostávajúce – predhovor s príkladmi textov v novom jazyku. Na titulnej stránke bolo tajomné meno autora „Dr. Esperanto“. Význam tohoto pseudonymu: „Človek, ktorý dúfa“ (presnejšie „Dúfajúci“), bol ľahko rozšifrovateľný za pomoci priloženého slovníka.

Ako sa zo pseudonymu autora stal názov jazyka?

Môj starý otec nazval svoj jazyk „lingvo internacia“, „medzinárodný jazyk“. Aby si ho nepletli s volapükom, často sa hovorilo: „jazyk doktora Esperanta“. Neskôr zostalo len jedno slovo „Esperanto“, písané v esperantskom texte veľkým písmenom, aby sa odlíšilo od spodstatného prídavia „dúfajúci“. Myslím si, že mladý autor si zvolil tento pseudonym nielen pre jeho ľúbozvučnosť; naozaj **dúfal**, že vyrieši svojím dielom veľký problém ľudstva. Môj starý otec v iných prípadoch používal pseudonymy odvodené od svojho priezviska, napríklad Hemza, Hamzefon atď. Mimochodom samotné slovo Zamenhof obsahuje prvok „hof“, blízky slovu „hoffen“, čo v nemčine znamená „dúfať“.

Prečo sa Zamenhof podpísal pod svoje životné dielo pseudonymom?

Na rozdiel od svojich predchodcov si uvedomoval, že jazyk nemôže vytvoriť jeden človek, ale že uspeje len vtedy, ak sa stane spoločenským fenoménom a bude schopný sa samostatne rozvíjať. Starý otec nechcel byť považovaný za tvorca medzinárodného jazyka, ale len za jeho iniciátora. Túto myšlienku jasne vyjadril na titulnej stránke „Prvej knihy“: „Medzinárodný jazyk, podobne ako každý národný, je vlastníctvom spoločenským a autor sa navždy vzdáva všetkých osobných práv naň.“. Toto prehlásenie objasňuje, prečo podpísal svoje dielo pseudonymom.

Prvá „úplná učebnica“ medzinárodného jazyka obsahovala sotva šesť strán, ale Ludovít Zamenhof na nej pracoval roky. Ako dlho trval proces zrodu esperanta?

Možno aj niekoľko tisícročí... Esperanto je v skutočnosti modelom indoeurópskych jazykov, predchádzala mu teda dlhá doba, keď sa táto jazyková vetva utvárala. Základom esperanta je v skutočnosti niekoľko jazykov, menovite románskych, hlavne francúzština – a germánskych, hlavne nemčina a angličtina. Zamenhof použil, aj keď v menšej miere, aj slovanské jazyky – ruštinu a poľštinu. Napríklad slovo „čerpi“ (čerpať) je prijaté priamo z poľštiny. Je jasné, že vo všetkých spomenutých jazykoch sa odzrkadľuje latinčina a gréčtina, z ktorých si Zamenhof vypožičal mnohé prvky pre svoj jazyk.

Hovorí sa, že esperanto je umelý jazyk.

Presnejšie – je syntézou indoeurópskych jazykov. Z gramatického systému týchto rôznych jazykov Zamenhof šikovne vybral to, čo im je spoločné a najjednoduchšie a podriadil to pravidlám bez výnimiek. Takto vznikol usporiadaný model indoeurópskeho jazyka. Vďaka tomuto usporiadaniu je esperanto najľahším jazykom na svete. Ľahkosť, ktorá je jeho zásadnou hodnotou, ho však nezbavuje prirodzenosti. Americký lingvista Noam Chomsky stanovil nový cieľ pre lingvistiku: charakterizovať pojem „prirodzený jazyk“, teda „možný ľudský jazyk“. Podľa jeho názoru „...aj esperanto splňa kritériá pre možný ľudský jazyk“. Opakujem, esperanto je usporiadaný variant prirodzených jazykov.

Existuje mnoho usporiadaných variantov prirodzených jazykov, napríklad interlingua.

Viaceré jazykové projekty dostali názov „interlingua“. Z nich sa o čosi viac rozšírili len dva, projekt Luxemburčana J. B. Pintha – fakticky zreformovaná „Latino sine flexione“ Taliana Giuseppa Peana – a druhý, uvedený na trh americkým Nemcom Alexandrom Godom. Nie sú dostatočne „usporiadané“, a preto nie sú ľahšie ako ktorýkoľvek románsky jazyk. Ťažký medzinárodný jazyk nemôže byť úspešný.

Čo teda hovorí v prospech esperanta?

Najvýstižnejšie a trvalo predstavil aktuálne argumenty sám autor v dlhom predhovore ku svojej stručnej prvej učebnici. Presvedčivo obhajoval svoj projekt a myšlienku medzinárodného jazyka ako takú. Zamenhof si uvedomoval problémy, ktoré je potrebné vyriešiť, aby medzinárodný jazyk uspel. Jeho predchodcovia si ich neuvedomovali a ani ich neriešili. Podľa môjho starého otca hlavné problémy boli tieto: po prvé – aby bol jazyk mimoriadne ľahký; po druhé – aby každý, kto sa ho naučí, ho mohol ihneď používať pre dorozumenie sa s ľuďmi iných národov, nezávisle na počte jeho adeptov. Tretí problém, ktorý je aktuálny dodnes, tkvie v nájdení prostriedkov na prekonanie ľahostajnosti sveta.

Zamenhof úspešne vyriešil dva prvé problémy.

Mal príležitosť presvedčiť sa o tom ihneď po vydaní Prvej knihy. Mladého „Doktora Esperanta“ navštívil chemik Antoni Grabowski, jeho vrstovník. Vtedy sa uskutočnila pravdepodobne prvá konverzácia v medzinárodnom jazyku, medzi autorom a jeho stúpencom. Teória sa naplno potvrdila v praxi a dokázala, že esperanto sa narodilo ako žijúca bytosť. Onedlho začali prichádzať listy: „Pánovi Dr. L. Zamenhofovi, pre Dr. Esperanta vo Varšave“. Prvým korešpondentom starého otca bol rovnako mladý Aleksandras Dambrauskas, neskôr biskup v Kaunase, aktívny zástanca obrodenia litovského jazyka a kultúry a autor mnohých publikácií v litovčine, poľštine, ruštine, latinčine a v esperante. Jeho hrob sa nachádza pri katedrále v Kaunase, veľmi blízko od Zamenhofovej ulice.

Antoni Grabowski

Naučiť sa esperanto mohlo byť hračkou pre tak významné osobnosti ako boli Grabowski alebo Dambrauskas. Platí to aj pre „stredne inteligentných“ ľudí?

Musím spomenúť ešte inú významnú osobnosť, Leva Tolstého, ktorý v roku 1894 o esperante napísal toto: „Ľahkosť jeho učenia je tak veľká, že keď som dostal pred šiestimi rokmi esperantskú gramatiku, slovník a články napísané v tomto jazyku, po nie viac ako dvoch hodinách učenia som ním už mohol ak nie písať, tak aspoň voľne čítať.“

V čom tkvie ľahkosť esperanta?

Na to nájdeme odpoveď, ak budeme sledovať kroky mladého Zamenhova na ceste, ktorá ho viedla k riešeniu tohoto problému. „Otázka medzinárodného jazyka ma zamestnávala dlho; pretože som však nebol ani talentovanejší, ani energetickejší ako autori všetkých neplodne zahynuvších projektov, dlhú dobu som sa obmedzoval len na snívanie a svojvoľné meditovanie o tejto veci. Niekoľko šťastných myšlienok, ktoré sa objavili ako plod tejto samovoľnej meditácie, mi však dodalo odvahu skúsiť, či by sa mi nepodarilo systematicky prekonať všetky prekážky pri tvorbe racionálneho medzinárodného jazyka a jeho uvedenia do praxe.“

Ktoré šťastné nápady povzbudili chlapca z ulice Nowolipki?

Zamenhof ich opísal v roku 1896 vo svojom liste ruskému esperantistovi Nikolajovi Borovkovi. „Keď som bol v piatej triede gymnázia, začal som sa učiť po anglicky a jednoduchosť anglickej gramatiky mi padla do oka, hlavne vďaka kontrastu medzi ňou a gramatikou latinskou a gréckou. Všimol som si vtedy, že bohatstvo gramatických tvarov je len slepý historický jav, ktorý ale rozhodne nie je pre jazyk potrebný.“

Povzbudil tento objav Ludovíta Zamenhova zostaviť ľahký medzinárodný jazyk?

Vyriešil problém ľahkosti, keď zjednodušil „až neveriteľne“ gramatiku svojho jazyka. V predhovore k „Prvej knihe“ nájdeme: „Celú gramatiku môjho jazyka je možné sa veľmi dobre naučiť za jednu hodinu.“

Aj Volapük mal l'ahkú gramatiku.

Dôležité však je, aby bola ľahká nielen gramatika, ale celý jazyk.

Aká d'alšia „šťastná myšlienka“ vnukla mladému Zamenhofovi riešenie tohoto problému?

Písal o tom v už citovanom liste Borovkovi: „Raz, keď som bol v šiestej alebo siedmej triede gymnázia, upútal moju pozornosť nápis Švejcarskaja (Pivnica), ktorý som už videl mnohokrát – a neskôr vývesky Konditorskaja (Cukráreň). To „skaja“ ma zaujalo. Uvedomil som si, že prípony umožňujú z jedného slova vytvoriť slová iné, ktoré sa už nemusíme učiť.“. Zamenhof následne vytvoril pravidlá tvorby slov, ktoré zaručili dobrú ekonomiku pomeru počtu slov k učeniu. „Toho som dosiahol zavedením rôznych predpôn a prípon,“ napísal v Prvej knihe, „za pomoci ktorých môže každý z jedného slova vytvoriť rôzne iné slova, ktoré sa nemusí učiť.“ Ako príklady uviedol slovotvorné funkcie predpony „mal“ a prípon „in“ a „il“.

Mechанизм tvorby slov pomocou predpôn a prípon existuje v mnohých jazykoch.

Áno, tvorcu esperanta inšpirovali jazyky, ktoré sám poznal. V týchto jazykoch sa však pravidlá tvorby slov natoľko topia vo výnimkách, že strácajú kvalitu pravidiel. V poľštine môžem citovať viacero prípon, ktorými sa tvoria názvy zamestnaní. Musím dodať, že v mojej materskej poľštine neexistujú pravidelné vzory pre tvorbu slov. V esperante, vďaka jeho dôslednej pravidelnosti, ľudia často používajú slová, ktoré sa nikdy neučili, tvoria ich však spontánne počas rozprávania. Mimochodom, každá zrozumiteľná esperantská veta je korektná. Zatiaľ čo správne používanie akéhokoľvek etnického jazyka vyžaduje nielen znalosť všetkých pravidiel, ale aj všetkých výnimiek. Často niektorý tvar, logicky úplne správny a zrozumiteľný, nemôže byť používaný, ak nie je potvrdený praxou alebo tradíciou. Pamätám sa, ako sa celé Poľsko smialo na policajtovi, ktorý potrestal vodiča za „niemanie“ (nematie) svetiel. „Niemanie“ je v poľštine smiešne slovo a nie je zvykom ho používať, existujú však iné bežne používané slová vytvorené podľa rovnakého vzoru. Nikto by sa nesmial, keby policajt potrestal chodca za to, že neposlušchol nariadenie o „neprechádzaní“ ulice.

~~~~~

Myslíte si, že tento vynachádzavý policajt by sa rýchlo naučil esperanto?

Nielen on, ale aj akýkoľvek iný človek, pretože esperanto je naozaj ľahký jazyk, po prvé pre jednoduchosť a logiku gramatiky a po druhé pre jeho pružný systém tvorby slov, ktorý minimálne zaťažuje pamäť žiaka. Okrem toho Zamenhof pridal spoločné pravidlo, ktoré taktiež šetrí pamäť – a síce – že všetky slová, ktoré sa už stali medzinárodnými, ako lokomotíva, nerv, publikum, telegraf atď., zostávajú v medzinárodnom jazyku bez zmien, prijímajú len medzinárodný pravopis.

A čo taký fax? V Zamenhofovej dobe toto zariadenie určite neexistovalo...

Zaujímavá otázka! Mala by ju nasledovať aj ďalšia: prečo esperanto žije naďalej, hoci od smrti jeho tvorca uplynulo takmer storočie. Keby môj starý otec vstal z mŕtvych, asi by sa čudoval, že sa súčasné esperanto nelíši od toho, ktorým hovoril on. Keby čítal napríklad slová ako „kozmickej loď“, pochopil by podľa systému esperantskej tvorby slov, že ide o „loď“ určenú pre pohyb vo vesmíre. Možno by sa čudoval pokroku techniky, nie však slovu. A určite by sa radoval, že bez jeho intervencie si esperanto privlastnilo slová „fax“, „euro“ a mnohé iné. Tieto príklady dokazujú, že esperanto má schopnosť rozvíjať sa samostatne.

Ako si teda esperanto privlastnilo slovo „fax“?

Lepšie ako ktorékoľvek iné slovo. Tento termín je všeobecne prijatý ako slovo s niekoľkými významami. Pod slovom „fax“ človek môže chápať prístroj, dokument a niekedy aj činnosť. Esperantský systém tvorenia slov však dovoľuje presne rozlíšiť všetky tri pojmy, menovite faksilo, faksajo, faksado.

Aslovo „euro“? Nemci hovoria „ojro“, Angličania „juro“, Francúzi „eró“, Rusi „jevro“, Poliaci „euro“. Ako sa esperanto vysporiadalo s týmto zmätkom?

Veľmi dobre. Všetky ostatné jazyky prijali názov európskej meny ako podstatné meno a mnohé dokonca len v jednotnom čísle, hoci v praxi peňažné jednotky vyžadujú množné číslo. V esperante stačí k „euro“ pridať koncovku „j“. Podobne je tomu len v španielčine a portugálčine: „euro“, „euros“. Vo francúzštine sa pridáva „s“, ale nevyslovuje sa. No len v esperante „eŭro“ môže byť vyjadrené aj prídavným menom „eŭra“, alebo príslovkou „eŭre“.

Genialitu Ludovíta Zamenhofa som pochopil pri preklade televízneho kurzu „Mazi v Gondolande“, vyrobeného BBC, do esperanta. V anglickom origináli bolo vysvetlené len niekoľko gramatických prvkov; v tej istej hodinovej esperantskej verzii bolo však možné predstaviť celú základnú štruktúru jazyka.

Už sme hovorili o tom, že esperanto je modelom ľudského jazyka. Jeho logická a prehľadná štruktúra dovoľuje uzrieť jazyk ako celok. V tom, mimochodom, spočíva aj často zdôrazňovaná propedeutická hodnota esperanta.

Esperanto je geniálne ľahké, no Zamenhof si uvedomoval, že to nestačí, aby sa tento jazyk stal medzinárodným.

Ďalším problémom podľa neho bolo to, aby jazyk mohol fungovať ihneď, nezávisle na počte adeptov, učiteľov, medzinárodných konferencií alebo organizácií. Mladý autor chápal, že zo štruktúry jazyka samotného musí vyplývať aj jeho schopnosť samostatne sa rozširovať. Želal si dosiahnuť zdanlivo paradoxný cieľ, aby sa dalo navzájom dorozumieť jeho jazykom, aj keď sa ho človek nikdy neučil.

Len pomocou slovníka?

„Aby sme mohli použiť slovník niektorého z existujúcich jazykov, musíme najskôr viac alebo menej tento jazyk ovládať“, napísal Zamenhof v Prvej knihe. Aby dokázal svoje tvrdenie, citoval vetu v nemčine: „Ich weiss nicht, wo ich meinen Stock gelassen habe; haben Sie ihn nicht gesehen?“. Človek neovládajúci nemčinu nájde v slovníku toto: „Ja – biely – nie – kde – ja – myslieť – palica alebo poschodie – kľudný – vlastnenie – mat’ – ona – ? – nie?“. Človek by určite nepredpokladal, že táto nemecká veta znamená: „Neviem, kde som nechal svoju palicu; nevideli ste ju?“. Tú istú vetu v esperante je možné pomocou slovníka celkom ľahko pochopiť.

Ako sa dá vysvetliť tento jav?

Autor esperanta to vysvetlil takto: „Vyjadril som pojmy samostatnými slovami, takže celý jazyk, miesto toho aby bol tvorený rôznymi gramatickými formami, pozostáva len z nemenných slov... Pretože podobná stavba jazyka je cudzia

európskym národom a zvyknúť si na ňu by bolo pre nich ťažké, úplne som prispôobil rozčlenenie jazyka spoločnému duchu európskych jazykov...“.

Bolo by možné slovník esperanta porovnať s krabicou kociek Lego, z ktorých deti podľa želania stavajú svoje hračky?

Áno, esperanto je aglutinačný jazyk – a to ešte dôslednejšie ako japončina alebo turečtina. Zároveň sa podobá flexívnym jazykom, dokonca takým odlišným, ako je litovčina alebo taliančina.

Bol Zamenhof naozaj nazývaný Kopernikom jazykovedy?

Skutočne, nazval ho tak francúzsky matematik Carlo Bourlet. Zamenhof odhalil základné zásady medzinárodného jazyka už ako veľmi mladý človek. Určite sa v ňom prelínali znalosť s intuíciou. Dôsledne smeroval k syntéze a nedbal na záporné hodnotenia. „Viem o náchylnosti väčšiny ľudí dívať sa na vec s tým väčšou úctou, čím je zložitejšia, rozsiahlejšia a horšie stráviteľná. Takí ľudia, keď uvideli malú učebnicu s najjednoduchšími a pre každého pochopiteľnými pravidlami, mohli brať vec s akýmsi pohrdavým odmietnutím, kým práve dosiahnutie tejto jednoduchosti a stručnosti, prevedenie každého predmetu z foriem komplikovaných, z ktorých sa zrodili, do foriem najľahších – predstavovalo najťažšiu časť mojej práce.“

Nemotivovali ho v jeho úsiliach ku skratkám aj iné dôvody, napríklad náklady?

Pravdepodobne, veď medzinárodný jazyk by nemal zmysel, keby sa nešíril po svete. Vo vtedajšej dobe najdôležitejším prostriedkom komunikácie bola pošta. Ľudia žijúci ďaleko od seba komunikovali predovšetkým listami. Malý rozmer a nízka váha „Prvej knihy“ a neskôr „kľúčov“ uľahčovali jej rozposielanie poštou a redukovali výdaje. K učebnici bol priložený slovník, ktorý pozostával z jedného, štyrikrát preloženého listu. Autor radil, aby ľudia s odvahou písali listy v medzinárodnom jazyku, napríklad istému Španielovi, priložiac do obálky len esperantsko-španielsky slovníček, napísal: „Vďaka rozčlenenej stavbe medzinárodného jazyka... vám adresát porozumie, pretože tento slovníček predstavuje nielen pohodlný a úplný kľúč pre pochopenie listu, ale sám vysvetľuje svoje určenie a spôsob používania.“

Zdá sa, že Zamenhof používal v tej dobe najmodernejšie organizačné a technické prostriedky pre šírenie svojho jazyka.

Vďaka čomu esperanto začalo ihneď fungovať, aj keď hlavne v písanej forme. Autor bol zasypávaný listami, čo sa ukázalo dôležité aj pre mňa samotného, pretože som zdedil po ňom veľkú zbierku poštových známok.

Zamenhof vyriešil dva problémy, zostal však ešte tretí – nájsť prostriedky ako prekonať ľahostajnosť sveta. Čo podnikol v tomto smere?

Odštartoval odvážnu reklamnú kampaň. „Prvá kniha“ vo všetkých jazykových verziách obsahovala kupóny s týmto textom: „Ja, dolupodpísaný, sľubujem, že sa naučím medzinárodný jazyk, navrhovaný Dr. Esperantom, ak sa ukáže, že desať miliónov ľudí zložilo verejne taký istý sľub.“. Bolo potrebné sľub podpísať, doplniť svoje meno a adresu a poslať na adresu: „Pán Dr. L. Zamenhof, pre Dr. Esperanto vo Varšave“.

Neprecenil mladý autor esperanta svoje sily?

Skutočne, táto kampaň vyžadovala početný štáb a veľké peňažné čiastky, kým on bol sám a disponoval len finančnými prostriedkami získanými od svojej snúbenky. Mimochodom, esperanto hneď po svojom zrode čelilo nielen ľahostajnosti sveta, ale aj nepriateľstvu zo strany volapükistov. Mnohí z nich považovali nový jazyk za sabotáž a bojovali proti nemu. Zamenhof hľadal prívržencov, ale častejšie stretával nepriateľov. Onedlho sa ukázalo, aké škodlivé pre esperanto bolo to, že ho volapük o niekoľko rokov predbehol. Farár Schleyer sa trafil so svojím projektom do najlepšieho historického okamžiku, keď vznikli veľmi priaznivé okolnosti pre medzinárodný jazyk. Rýchly štart a náhly kolaps volapüku však skompromitoval samotnú myšlienku umelého jazyka. Neúspešný volapük sa stal synonymom čudnosti, čo vytváralo asociácie s akýmkoľvek medzinárodným jazykom, teda aj s esperantom. To, že sa volapük objavil pred esperantom, negatívne ovplyvnilo myšlienku medzinárodného jazyka ako takú.

Neboli aj predvídajúci volapükisti, ktorí boli pripravení podporiť esperanto?

Časť z nich sa dokonca pripojila k esperantu, napríklad celý klub v Norimberku,

ale väčšina, emocionálne spojená s Martinom Schleyerom, sa topila s ním. Zánik tohoto jazyka urýchlil konflikt medzi jeho stúpecami. Farár Schleyer považoval volapük za svoje vlastníctvo a mal vo zvyku robiť autoritatívne rozhodnutia, ako voči jazyku, tak voči hnutiu. Môj starý otec, na rozdiel od Schleyera, nechcel spájať esperanto so svojou osobou. Jeho cieľom bolo, aby sa jazyk stal spoločenským javom; jeho ďalší vývoj mal byť výsledkom spoločného používania. Preto uverejnil prvú učebnicu na skúšku, „na jeden rok, pre posúdenie verejnosťou“. Žiadal, aby mu boli zasielané návrhy na zmeny, vylepšenia a dodatky, ktoré sľúbil uverejniť vo zvláštnej brožúre. Na základe všeobecného hlasovania mal jazyk získať definitívnu podobu. Rozhodol sa počas celého roka 1888 nič nepublikovať a čakal na posúdenie.

Ako reagovali prívrženci nového jazyka?

Skoro každý ho chcel „vylepšiť“. Niektorí sa však domnievali, že „Prvá kniha“ obsahuje príliš málo textov, aby sa mohol posúdiť celý jazyk. Preto Zamenhof prerušil sľúbené moratórium a vydal už v roku 1888 „Druhú knihu“. Obsahovala cvičenia, preklad Andersenovej rozprávky „Tieň“ a niekoľko básní. „Druhá kniha“ bola autorom plánovaná ako prvý zošit zo šiestich, ktoré chcel vydať počas roka 1888. Svoje rozhodnutie vysvetlil takto: „Naozaj som chcel mlčať celý rok. No odo dňa, kedy vyšla moja knižka, som začal dostávať veľa listov s otázkami a s prosbami urýchliť celú záležitosť. Odpovedať na každý list zvlášť nebolo možné, preto som sa rozhodol odpovedať verejne na všetky otázky. ... Keby som však chcel odpovedať na všetky otázky naraz, v jednej knihe, musel by som nechať príliš dlho čakať svojich korešpondentov, kým bude kniha hotová a vydaná, o to viac, že neustále prichádzajú nové otázky; preto som sa rozhodol vydať knihu s odpoveďami v samostatných zošitoch...“. Zdôraznil ešte raz, že nechce byť „tvorcom“ jazyka, ale len jeho „iniciátorom“ a opakovane svoj úmysel zafixovať základné princípy svojho projektu podľa želania verejnosti. „Osoba autora potom úplne odíde zo scény a bude zabudnutá.“ V každom prípade sa rozhodol nemeniť jazyk v priebehu roka 1888 a čakal ďalšie návrhy na reformu.

Čo návrhy obsahovali?

Najčastejšie maličkosti, vďaka ktorým si však mladý autor uvedomil, že vyprovokoval ťažko riešiteľný problém. Slovania kritizovali člen „la“, ktorý

nevedeli používať, ale páčil sa im akuzatív; Francúzi naopak schvaľovali člen „la“, ale vášnivo bojovali proti akuzatívu. Návrhy si vzájomne odporovali, nebolo teda možné uspokojiť všetkých navrhovateľov. Dôležitejšia však bola iná vec. Aj malá modifikácia by sa mohla stať kameňom, ktorý by uviedol do pohybu celú lavínu zmien. Mnoho návrhov napríklad požadovalo nahradenie koncovky množného čísla „-j“ koncovkou „-s“, typickou pre niekoľko jazykov. Potom by však bolo nutné zmeniť aj koncovku akuzatívu, lebo zloženina „sn“ by bola nevysloviteľná. Následne by sa tiež museli vymeniť slovesné koncovky „-as“, „-is“, „-os“, „-us“, ktoré by sa museli nahradiť inými atď. Výsledkom bolo, že akákoľvek zmena hrozila zničiť celok.

Úbohý autor sa obrátil na verejnosť, aby vylepšil svoje dielo – a následne ho musel brániť pred ničivými útokmi „spoločnej múdrosti“. Čo pri tom cítil?

Určite ho mrzelo konštatovanie, že „reformátori sa neriadili verejným záujmom, ale svojimi vlastnými preferenciami, chůtkami alebo ambíciami“. Často posielali svoje návrhy ultimatívne: buď autor zavedie navrhovanú zmenu, alebo zanevrú na jazyk. Pod touto podmienkou bolo napríklad požadované odstránenie spojky gréckeho pôvodu „kaj“. Akýsi Rus nechcel uznať medzinárodnosť esperanta, pretože v ňom chýbali ruské slová; istý Švéd neschvaľoval medzinárodný jazyk, lebo bol, podľa neho, „príliš taliansky“, zatiaľ čo pre Talianov bol príliš nemecký, pre Francúzov nedostatočne francúzsky atď. Tieto protirečenia boli neskôr preberané v časopise „La Esperantisto“.

Dostal Zamenhof aj nejaké kladné ohlasy?

Áno, pravdepodobne tie mu pomohli udržať rovnováhu. Rus Borovko podal návrh „nepodávať návrhy“, Švéd Lundström varoval, že zavedenie navrhovaných zmien jazyk nebezpečne poškodí, Poliak Grabowski konštatoval, že koncovky „-ajn“, „-ojn“ vôbec nie sú tak nepríjemné pre uši, ako si sprvoti myslel.

Bolo teda esperanto už od svojho začiatku nereformovateľným systémom, lebo sa ukázalo byť... dokonalé?

Asi áno, bez ohľadu na to, akého aspektu jazyka sa človek dotkol. Vášnivú diskusiu vyprovokovala abeceda. Jedni požadovali písmená pridať, iní chceli

vypustiť tú či onú hlásku alebo písmeno. Onedlho sa však ukázalo, že esperantský fonologický systém s piatimi samohláskami a dvadsiatimi tromi spoluhláskami existujúci v mnohých jazykoch, je optimálnou voľbou.

Ako to mohol študent varšavskej strednej školy vedieť?

Ako študent lýcea sa mohol naučiť, že spomedzi európskych jazykov gréčtina, ruština, srbčina, chorvátčina a španielčina majú päťčlenný samohláskový systém. Vedel však, že tie isté samohlásky sú aj vo svahilčine, malajčine a iných vzdialených jazykoch? Je tiež zaujímavé, prečo sa nenechal zlákať jazykmi, ktoré dobre ovládal – a síce poľštinou, nemčinou a francúzštinou, ktoré majú viac samohlások.

Problém však nie je len v počte hlások, ale aj v tom, že jednotlivé hlásky, prezentované jednakými písmenami, môžu byť rôzne vyslovované. Ide o takzvané fonémy. Sú to najmenšie jazykové jednotky, ktoré majú rozlišovaciu hodnotu. Napríklad v latinčine slovo „malum“ môže znamenať „zlo“ alebo „jablko“, podľa toho, či je „a“ vyslovované dlho alebo krátko.

Vynikajúci fonetik, profesor Londýnskej univerzity John Wells, ktorý bol svojho času predsedom Svetovej esperantskej asociácie, definoval tento jav takto: „Čím menej foném je v nejakom systéme, tým viacej voľnosti je v ich realizácii, t.j. vo výslovnosti.“. Uviedol opačný príklad angličtiny, ktorej samohláskový systém pozostáva z dvadsiatich foném. „Preto samohlásky musia byť veľmi presne vyslovované, v porovnaní so samohláskami napríklad v španielčine alebo gréčtine s päťčlenným samohláskovým systémom..., ináč riskujeme zámenu šálky (cup) s čiapkou (cap) alebo s kaprom (carp).“.

Tento citát venujem svojim priateľom, ktorí sa vychvalujú, ako „perfektne“ hovoria po anglicky.

Päť esperantských samohlások predstavuje prakticky rovnaký počet foném. Profesor Wells konštatuje, že v medzinárodnom jazyku skromnosť samohláskového systému znamená, že výslovnosť samohlások môže byť pružná. Za pozornosť však stojí skutočnosť, že v priebehu desaťročí ústneho používania esperanta sa vytvorili výslovnostné normy.

Prečo Zamenhof zostal pri piatich samohláskach a dvadsiatich troch spoluhláskach?

Skromnejší fonologický systém esperanta by pravdepodobne spôsobil prílišné znetvorenie slov čerpaných z východiskových jazykov. Napríklad poľské slovo „gładzić“ sa nedá vysloviť esperantským fonologickým systémom, preto sa premenilo na tvar „gladi“ (žehliť). No talianske „amico“ a esperantské „amiko“ (priateľ) sa vyslovujú jednako. Taktiež väčšina slov čerpaných z latinčiny a gréčtiny sa zakorenila v esperante bez zmien. Všeobecne slová medzinárodného jazyka, či už v tvare hovorenom alebo písanom, sú úplne zrozumiteľné a zachovali si morfológické spojenie so svojimi zdrojmi.

Vyhol sa Zamenhof Schleyerovej chybe?

„Löfob olik, o lanel obik!“ Nik by netušil, že táto veta vo volaptiku znamená: „Milujem ťa, môj anjel!“ Lahko spoznáme esperantské slovo „diplomo“, zatiaľ čo volapükému „diped“ nik nerozumie. Mimochodom, esperanto nie je len ľahko zrozumiteľné, ale aj pekne znie.

Niet sa čo diviť, že esperantské slová sú niekedy používané v reklamách a obchodných značkách, čo dokazuje aj nápoj „Mirinda“ (Obdivuhodná) alebo kórejský automobil „Espero“ (Nádej).

A ja som počul, že „Espero“ ako značka automobilu pochádza zo španielčiny.

Názvy obchodných značiek sú obvykle podstatnými menami, zatiaľ čo „espero“ je v španielčine sloveso a znamená „čakám“.

Naozaj, slovo „čakám“ by pre automobil nebolo príliš vhodné.

Neprenikli sme však príliš do jazykovedných aspektov esperanta?

Sotva sme sa ich dotkli a dokonca sa obávam, že nie dost' kompetentne. Som esperantista, nie esperantológ, zatiaľ čo esperanto sa skutočne stalo objektom vedeckého výskumu a vyrástla okolo neho obsiahla odborná literatúra.

Zamenhofovi stačilo len šesť stránok. Hoci svedčili o autorovej genialite, bol zasypaný mnohými návrhmi na zmeny. Ako sa dostal z týchto ťažkostí?

V roku 1894 splnil sľub a zorganizoval medzinárodný plebiscit o reforme jazyka.

Prečo tak dlho hlasovanie odkladal?

Mal osobné problémy, o ktorých ešte budeme hovoriť, ale neponáhľal sa aj z iného dôvodu. Medzitým znovu vzrástol záujem o medzinárodný jazyk. Americká filozofická spoločnosť vo Filadelfii prehlásila, že medzinárodný jazyk je nutný a stvoriteľný. Kritizovala volapük a esperanto vyhlásila za „najľahšie a najracionálnejšie riešenie problému“. Zamenhof si už s mladíckym optimizmom predstavoval blížiac sa „konečné víťazstvo“. Medzinárodný kongres „vzdelancov“ bude predsa debatovať o záležitosti a odporučí jediný projekt plánovaného jazyka. Rýchlo vydal brožúru s názvom „Dodatok ku druhej knihe medzinárodného jazyka“, v ktorej sa okrem iného dočítame: „Všetky zmeny, ktoré mi boli navrhnuté a svoj osobný posudok na ne nepredstavím verejnosti ale budúcemu kongresu. Vydávanie ostatných zošitov „Druhej knihy“ preto už teraz nebude potrebné.“

Naozaj Zamenhof veril, že sa kongres uskutoční?

S istou zdržanlivosťou, ktorú dokazujú tieto slová: „Avšak spájať dopredu osud medzinárodného jazyka s budúcim kongresom by nebolo veľmi múdre... , lebo kongres sa ešte nemusí uskutočniť a ak sa aj bude konať, môže sa stať, že neprinesie žiadne praktické výsledky. Preto musíme usilovne pracovať a sledovať cestu, ktorú sme si už raz vytýčili.“. Zároveň sám navrhol malú úpravu svojho jazyka. „Jediná zmena, ktorú sám považujem za potrebnú urobiť, je: namiesto „ian“, „čian“, „kian“, „nenian“, „tian“ – má byť „iam“, „čiam“, „kiam“, „neniam“, „tiam“ (t.j. niekedy, vždy, kedy, nikdy, vtedy).

Predsa len po šiestich rokoch Zamenhof ustúpil reformátorom a oznámil všeobecné hlasovanie o návrhoch zmien. Čo bolo zmenené?

Nič. Väčšina odpovedala „áno“ na prvú zo štyroch otázok plebiscitu: „Máme

nechať bez zmien starú (doterajšiu) formu nášho jazyka?“. Kladné rozhodnutie znamenalo veľké víťazstvo pre tvorca esperanta. Komentoval to takto: „Pritlačení k míru, chtiac- nechtiac som musel ustúpiť a vykročiť s návrhom radikálnych reforiem. Teraz už, vďaka Bohu, všetko skončí; esperantisti záležitosť kolektívne premysleli a presvedčili sa, aké nebezpečné by teraz všetky reformy boli.“

Takto sa jazyk zafixoval definitívne a navždy.

Môj starý otec nebol až taký konzervatívny. „Niektorí si myslia,“ komentoval výsledky hlasovania, „že urobené rozhodnutie zakáže navždy akékoľvek zmeny v jazyku a urobí ho navždy úplne meravým. To je omyl, každému predsa musí byť úplne jasné, že my, malá skupina ľudí, nemôžeme navždy urobiť rozhodnutia vo veci, na ktorej – ako dúfame – sa neskôr zúčastnia veľké masy iných ľudí.“

Ludovít Zamenhof sa pravdepodobne postavil proti reformátorom, aby vôbec umožnil novozrodenému výtvoru postaviť sa na vlastné nohy.

Poučený skúsenosťami a aby dal bodku za škodlivé dišputácie, prišiel na to, že esperanto potrebuje akúsi „normu“, ktorá by sa podobala prvým textom v národných jazykoch; „aby každý esperantista mal úplnú istotu, že zákonodarcom pre neho nie je nejaká osoba ale jasne definované dielo.“. S tým cieľom zostavil knihu „Fundamento de Esperanto“ (Základ esperanta), ktorá pozostáva zo šestnástich pravidiel gramatiky, „Univerzálneho slovníka“ a „Cvičebnice“. Vychádzal z predpokladu, že sa tieto tri diela s tichým súhlasom všetkých esperantistov stanú základom esperanta. Nebola to teda „autorova dogma“ ale výraz spoločnej vôle používateľov jazyka. Ale muselo to byť verejne prijaté.

A kedy došlo k tomuto verejnému prijatiu?

V roku 1905 na Prvom medzinárodnom kongrese esperanta vo francúzskom Boulogne-sur-Mer. Kongres prijal „Deklaráciu o esperantizme“, ktorej štvrtý paragraf medziiným hovorí: „Jediným, pre všetkých esperantistov raz a navždy povinným základom jazyka esperanto je dielo „Fundamento de Esperanto“, v ktorom nemá nik právo robiť zmeny.“

V akých jazykoch, okrem esperanta, bolo vydané „Fundamento“?

~~~~~

Vo francúzštine, angličtine, nemčine, ruštine a poľštine.

Štyri jazyky veľmocí a poľština, vtedy bez štátu.

Boli to hlavné jazykové zdroje esperanta. Poľština bola vtedy každodenným jazykom môjho starého otca.

Nehrozilo zavedením nedotknuteľného „Fundamentu“, že jazyk „skamenie“?

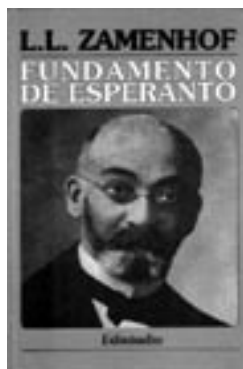
Zamenhof chcel zaistiť jazyku možnosť úplne prirodzeného vývoja, ale zároveň vylúčiť nekontrolované zmeny podľa osobných rozhodnutí, nielen vtedy, ale aj v budúcnosti. „Fundamento“ sa tak stalo nedotknuteľným aj pre jeho autora. Nik nemá právo povedať: „Zmeňme to či ono, lebo tak to myslel autor.“

Cieľom „Fundamenta“ bolo vylúčiť „deštrukčné hádky“ o reforme, no aj tak onedlho nasledoval rozkol v esperantskom hnutí. Ako sa to stalo?

Musíme sa vrátiť do roku 1900 na Svetovú výstavu v Paríži. Bola to obrovská medzinárodná udalosť. Navštívilo ju asi päťstotisíc osôb, čo vzhľadom na vtedajšie dopravné podmienky bol impozantný počet. Masy návštevníkov, ako aj účastníci početných konferencií, sympózií a kultúrnych akcií, pociťovali viac ako kedykoľvek predtým jazykové prekážky. Vďaka spolupráci ruských a francúzskych esperantistov sa medzinárodný jazyk stal predmetom záujmu. Esperanto upútalo pozornosť významných postáv kultúry a vedy, čo veľmi pozdvihlo jeho prestíž.

Esperanto ale nebolo jediným navrhovaným riešením.

Prirodzene, príležitosť využili aj autori iných projektov. Napríklad bohatý tvorca „modrého jazyka“ Francúz Leon Bollack mal na parížskej výstave k dispozícii vlastný stánok. Niet divu, že v tak priaznivej nálade niekoľko konferencií vyvrcholilo rezolúciami, ktoré zdôrazňovali potrebu medzinárodného jazyka. Francúzski filozofi Louis Couturat a Leopold Leau práve vtedy založili organizáciu „Delegácia pre prijatie medzinárodného jazyka“. Zakladatelia sa

zameriavali hlavne na Medzinárodnú asociáciu akademii vied, ktorú považovali za najkompetentnejšiu inštitúciu na realizáciu projektu pomocného jazyka. Delegácia počas niekoľkoročnej činnosti dokázala nazbierať petície 310-tich pridružených spoločností a 1250 podpisov vedcov. No v roku 1907, na svojom kongrese vo Viedni, sa Medzinárodná asociácia akademii vied prehlásila za nekompetentnú rozhodnúť o probléme, „ktorý musí vyriešiť život sám“. Samozrejme za výrazom „život sám“ sa ukrývala rivalita štátov, ktoré nemali chuť podporiť medzinárodný jazyk, pretože sa usilovali o expanziu svojich vlastných jazykov.

Znamenalo to koniec Delegácie?

Nie, Delegácia zvolila dvanásťčlenný výbor, ktorého cieľom bolo navrhnúť medzinárodný jazyk. Predsedom bol Wilhelm Ostwald, Nemeč, profesor chémie na univerzite v Lipsku, nositeľ Nobelovej ceny z roku 1909. Podpredsedami sa stali významní jazykovedci Dán Otto Jespersen a Poliak s francúzskym menom Baudouin de Courtenay.

Asi by som mal dodať, že jeho francúzski predkovia, ktorí pochádzali z dynastie Kapetovcov, sa usadili v Poľsku začiatkom sedemnásteho storočia. Jan Nicieśław Baudouin de Courtenay sa narodil pri Varšave v roku 1845, vo vlasteneckej rodine, ktorá sa so zbraňou v ruke zúčastnila protiruského povstania v roku 1863.

Baudouin de Courtenay bol v dobe svojho pôsobenia vo výbore Delegácie profesorom na univerzite v Petrohrade. Už skôr sa preslávil ako jazykovedec, ktorého teórie sa stali základom samostatnej vetvy lingvistiky – fonológie. Zaviedol termín „fonéma“. Tento vynikajúci vedec sa vrátil do svojej rodnej Varšavy ihneď po osamostatnení Poľska a stal sa profesorom na tamojšej univerzite. Zároveň ako politik vášnivo bojoval za práva menšín a obhajoval myšlienku, aby spoločnosť bola založená na „racionálnej mysli a princípe spravodlivosti“.

V roku 1922 profesor Baudouin de Courtenay kandidoval na post prezidenta Poľska a takmer vyhral vo voľbách. Ale vráťme sa do roku 1907. Ako rozhodol výbor, v ktorom bolo toľko významných osobností?

Dotýkame sa smutnej epizódy v dejinách esperanta. Výbor niekoľkokrát zasadal v Paríži. Boli vypočutí obhajcovia rôznych projektov, ako Spokil, Parla, Langue Bleue (Modrý jazyk), Idiom Neutral a iné.

Cestoval Zamenhof do Paríža, aby obhajoval esperanto?

Nie, veril, že esperanto sa dokáže brániť samé. Vlastne bolo jediným fungujúcim jazykom, zatiaľ čo ostatné predstavovali len kabinetové projekty.

No aj tak mal niekto hájiť esperanto pred výborom.

V tejto úlohe sa predstavil Louis de Beaufront. Už viac rokov bol motorom francúzskeho esperantského hnutia a pre myšlienku esperanta získal významné osobnosti. Za jeho činnosť vo výbore Delegácie mu však história esperanta prisúdila prezývku Judáš. V dôsledku obratnej manipulácie, ktorá by bola vhodným námetom na senzačnú novelu, Louis de Beaufront získal podporu u členov výboru pre reformované esperanto, neskôr známe pod názvom „ido“.

Ako reagoval Zamenhof na túto zradu?

Najskôr musím povedať, že vzťah môjho starého otca k Delegácii a jej výboru bol skeptický a považoval ich za nedostatočne reprezentatívne orgány, aby mohli rozhodovať o probléme svetového významu. Zaujímali ho medzištátne organizácie alebo vedecké akadémie. Bol pripravený podporiť ich rozhodnutia aj proti esperantským „šovinizom“, ktorí hlásali: „Esperanto, alebo nič!“ Už v roku 1906 napísal Delegácii: „Jediné, čo si želim, je, aby svet mal medzinárodný jazyk. Otázka, akú bude mať formu, pre mňa nie je dôležitá, ak tento jazyk bude neutrálny, použiteľný a životaschopný.“ Správne predpokladal, že kladné rozhodnutie Delegácie alebo jej výboru o esperante prinesie len obmedzený praktický výsledok. Z tohoto stanoviska by veľký význam nemal ani eventuálny negatívny názor, lebo esperanto už skutočne žilo. No aj tak cítil, že akékoľvek rozhodnutie výboru môže spôsobiť rozkol v hnutí.

Louis de Beaufront nepredvídal odpor „esperantského národa“?

Rozhodnutie výboru nebolo definitívne. Zo svojich členov výbor vybral

stálu komisiu s cieľom študovať detaily jazyka, ktorý bude prijatý. Komisia pozostávala z profesorov Ostwalda, Jespersena a Baudouina de Courtenay a patril k nej aj iniciátor Delegácie Couturat, ktorý tvoril spolu s de Beaufrontom základný scenár. Obidvaja si uvedomovali, že je potrebné získať pre reformované esperanto sympatie „Esperantského jazykového výboru“. Tento útvar, neskôr premenený na „Akadémiu esperanta“, bol založený na kongrese v Boulogne-sur-Mer, aby sledoval vývoj jazyka. Silnú pozíciu v Jazykovom výbore mali Francúzi. Mnohým z nich sa však esperanto zdalo byť „nie dosť francúzske“. Treba mať na zreteli, že ich jazyk, francúzština, bol vtedy vo svete hlavným dorozumievacím prostriedkom. Preto si Couturat a de Beaufront boli istí svojím víťazstvom.

Mýlili sa?

Esperantský jazykový výbor veľkou väčšinou hlasov odmietol právo Delegácie a jej výboru vnucovať esperantistom zmeny. Rozkol sa však stal skutočnosťou, pretože časť esperantistov išla za „Judášom“, aj keď niektorí nie na dlhú dobu. Definitívne opustili esperanto len štyri percentá jeho stúpencov, ale škoda spôsobená myšlienke medzinárodného jazyka bola oveľa väčšia. Vedci, ktorí sa v dobrom úmysle prihlásili do „Delegácie“, mali právo považovať sa za obeť nepoctivých intríg a preto sa stiahli z jej činnosti. Tak sa zachoval aj Baudouin de Courtenay. Odišiel z „Delegácie“, ale navyše veľmi kritizoval „reformované esperanto“. Dokázal absurditu vykonaných zmien a zároveň potvrdil správnosť riešení vypracovaných Zamenhofom. Takto sa esperanto stalo objektom priaznivej vedeckej analýzy potvrdenej autoritou významného jazykovedca.

Uvedomili si neskôr reformátori, že esperanto je geniálnym objavom?

Skutočne ide o objav. Baudouin de Courtenay tvrdil, že jazyky sa vyvíjajú cestou, ktorá neustále vedie ku zjednodušeniu ich stavby. Preto na základe prirodzeného jazykového materiálu je možné zostaviť jazyk, ktorý bude odrážať tú istú tendenciu, ale cieľavedomo, dôsledne a zrýchlene. Vedec dokázal, že všetky „vylepšenia“ vykonané v „reformovanom“ esperante vracajú späť jeho originálnu podobu, ktorá prebehla prirodzený vývoj jazykov. Po parížskej afére uverejnil v Krakove a v Lipsku sériu článkov o otázkach medzinárodného jazyka, čo ho dovoľuje zaradiť medzi prvých interlingvistov. Obdivuhodne konvergentné

boli myšlienky tohoto varšavského jazykovedca a nášho varšavského očnému lekáru. Baudouin de Courtenay akoby citoval Zamenhofove názory, keď písal o nutnosti zaviesť univerzálny komunikačný prostriedok, ktorý by pomohol výmene myšlienok v celosvetovom rozsahu. „Taký jazyk musí byť ľahko naučiteľný a schopný slúžiť dorozumeniu vo všetkých aspektoch ľudského života bez toho, aby zraňoval národné cesty. Žiadny prirodzený jazyk nespĺňa všetky tieto podmienky. Jediným rozumným riešením je iba medzinárodný jazyk.“ Keď detailnejšie hovoril o potrebných kvalitách takého jazyka, Baudouin de Courtenay predstavil princípy esperanta, aj keď nepoužil jeho názov.

Profesor Baudouin de Courtenay upozornil, že medzinárodný jazyk by mohol chrániť slabé národy pred politickou praxou mocných štátov, ktoré im vnucujú svoj jazyk a kultúru.

Na túto myšlienku ho určite priviedol osud jeho materinského jazyka, poľštiny, ktorá bola systematicky vytlačaná z verejného života, hlavne na územiach pripojených k Rusku a Prusku.

Pripomeňme si epizódu zo životopisu Ludovíta Zamenhofa, keď pri čítaní nápisov na štítoch „Švejcarskaja“ a „Konditorskaja“ odhalil princíp tvorby slov. Boli to ruské nápisy na uliciach poľskej metropoly, premenenej vtedy na ruské provinčné mesto.

Baudouin de Courtenay videl úplne jasne nebezpečie, skrývajúce sa v snahe ktorejkoľvek veľmoci vnucovať svoj jazyk svetu. „Boli pokusy rôznymi spôsobmi odstrániť mnohojazyčnosť cestou nespravodlivosti a násillia. V mene jazykovej jednoty sa spáchali nespočetné zločiny, prenasledovalo sa a vraždilo sa. Násillné vnucovanie jazykov, vo väčšom množstve používaných alebo privilegovaných, tvorí v ľudských dejinách jeden z mocných prúdov.“ (Jan Baudouin de Courtenay: „O jazyku poľskom“.).

Citované slová definujú aj neskôr zavedený pojem jazykového imperializmu. Ale vráťme sa do doby rozkolu. Ako sa ho hnutie striaslo?

Bola to bolestná ale užitočná lekcija. Esperantisti konečne pochopili, že akýkoľvek útok na „Fundamento de Esperanto“ by bol začiatkom konca celého

jazyka. Časom sa esperanto natoľko upevnilo, že žiadne štrukturálne zmeny už ani neboli možné. Problém vyriešil sám čas. To bol dôvod, prečo môj starý otec tak horlivo bránil jazyk proti reformátorom. Výsledkom krízy medzi stúpenkami esperanta bol spontánny vznik solidarity, ktorá urýchlila vytvorenie celosvetovej organizácie. V roku 1908 Švajčiari Hector Hodler založil Svetovú esperantskú asociáciu – Universala Esperanto-Asocio (UEA).

Bol Ludovít Zamenhof zvolený za jej predsedu?

Vôbec nie! To by bolo proti jeho zásadám. Esperanto predsa nebolo jeho súkromným vlastníctvom. Od začiatku sa snažil, aby sa jazyk stal celospoločenským fenoménom. Preto sa pokúšal, žiaľ bez úspechu, pobádať už prvých stúpenkov, aby založili esperantský zväz, aby urobili jazyk nezávislým od jeho autora. Založenie Svetovej esperantskej asociácie otvorilo nové perspektívy jazyku a hnutiu. UEA prevzala okrem iného aj úlohu organizovať celosvetové kongresy esperanta. Prvý kongres organizovaný UEA sa konal v roku 1908 v Dráždňanoch za účasti tisícštyristo esperantistov.

Cestoval Ludovít Zamenhof na kongresy so svojou manželkou?

Áno. Z rodinných rozhovorov viem, že stará mama sa tešila veľkej láske a úcte zo strany starého otca. Možno aj preto, že bola hlavnou obeťou jeho idealizmu. Ich spoločný život sprevádzala nekonečná reťaz starostí a strádania.

Už ste hovorili, že v roku 1887 Klára Zilberniková poskytla Ludovítovi Zamenhofovi svoje veno, desaťtisíc rubľov v hotovosti. Mladý pár zahájil spoločný život s čiastkou, ktorá mu zaist'ovala blahobyť.

No už dva roky potom môj starý otec písal, už z Chersonu, esperantistovi v Petrohrade Vladimirovi Majnovovi: „Bohužiaľ som teraz sám ďaleko od domova, pretože nedostatok chleba každodenného ma prinútil opustiť Varšavu.“. Už predtým stará mama odcestovala do svojho rodiska v Kaunase. V roku 1890 Ludovít priznal: „Moja situácia dosiahla posledného stupňa znesiteľnosti.“.

Mal predsa lekárske diplom!

~~~~~

Ako začínajúci lekár však nemohol dosť rýchlo prilákať bohatých klientov – a chudákov liečil za pár grošov. Bol taký. Po Veisiejai mal prax v meste Płock. Raz ho volali k akútne chorému človeku ako jedného zo štyroch lekárov. Pacient, bohužiaľ, zomrel a starý otec bol jediný, kto odmietol honorár. Keď nenašiel klientov vo Varšave, odcestoval hľadať prácu v už spomínanom meste Cherson pri Čiernom mori. Tamojší očný lekár však nepripustil konkurenciu. Po neúspechu v Chersone sa teda starý otec vrátil do Varšavy, kde žil za podpory svojho svokra.

Čo sa stalo s tými desiatimi tisícami rubľov? Investoval Zamenhof všetko do esperanta?

Neverím, že by hlava rodiny a otec dvoch detí mohol konať tak ľahkomyselne. Pravdepodobne vynaložil na svoje prvé publikácie len polovicu tej sumy.

Čo pohltilo zostávajúcich päťtisíc rubľov?

Finančné problémy môjho starého otca zrejme nejako súviseli s činnosťou jeho otca ako cenzora.

Cenzora? Marek Zamenhof bol predsa učiteľ.

Môj prastarý otec učil zemepis, nemčinu a francúzštinu. Bol dokonca autorom učebníc a pomôcok pre tieto predmety. Keď vezmeme do úvahy prostredie jeho pôvodu a skutočnosť, že nadobudol všetky vedomosti ako samouk, dá sa povedať, že urobil naozajstnú kariéru. Zároveň sa veľmi dobre staral aj o výchovu svojich ôsmich detí. Učiteľský plat však nestačil, preto prijal ponuku cenzurovať židovské tlačoviny, okrem iných „Hacefira“. Toto periodikum, vydávané vo Varšave, pozoruhodne prispievalo k šíreniu sionistickej myšlienky. Marek Zamenhof robil svoju prácu veľmi svedomite. Cenzor v cárskom Rusku bol niekedy skutočným redaktorom publikácií.

Prečo teda váš prastarý otec upadol do problémov?

Jeho syn nezanechal o tom žiadne správy. Pravdepodobný sled udalostí bol takýto: „Hacefira“ uverejnila v roku 1888 dva populárnovedecké články o víne.

Na záver autor odporúčal miernu spotrebu tohoto ušľachtilého nápoja, nie viac ako štvrt' litra denne a varoval: „Trvalé pitie vína postupne odoberá ľudskému mozgu intelektuálne a sociálne schopnosti a niekedy človek môže stratiť rozum úplne.“.

Už pred niekoľkými storočiami Don Quijote vysvetľoval Sancho Pansovi, že prehnané pitie vína nedovoľuje dodržať sľub ani zachovať tajomstvo. Čo nebezpečného mohla odhaliť cenzúra v takých banálnych zisteniach?

Podľa cárskej cenzúry mohla každá veta obsahovať nebezpečnú myšlienku. Cenzor sa neriadil logikou ale vlastnou podozrievavosťou a predovšetkým strachom zo svojho nadriadeného, ktorý sa sám podobne bál svojho nadriadeného. Pre nedostatok jasných kritérií sa cenzor často riadil zásadou: „radšej vyškrtnúť“.

Bol povinný Marek Zamenhof článok o víne vyškrtnúť?

Nie celý, len citovaný záverečný odstavec o účinku prílišného užívania alkoholu, pretože týmito slovami bol urazený... sám cársky majestáť. Hlavný cenzor židovskej tlače v Petrohrade spoznal v človeku, ktorého mozog je negatívne ovplyvnený prílišným užívaním alkoholu, samotného cára Alexandra III. V septembri 1888 bolo vydávanie časopisu „Hacefira“ zastavené a jeho cenzor zbavený úradu.

Pod akou zámienkou bolo možné urobiť takýto kuriózný záver?

Hlavný cenzor v Petrohrade Nikander Zusmen musel vedieť, že Alexander III., „cár protireformácie“, bol tyran nenávidený v impériu a predovšetkým na poľských územiach, kde sa veľkoruský šovinizmus stal nástrojom politiky a kde porušovanie ľudu bolo vykonávané administratívnymi a policajnými prostriedkami. Cár žil uzavreto, stále sa bál atentátu. Niet divu, že rád „pozeral na dno poháríka“. Tento cárov sklon bol všeobecne známy a pravdepodobne o tom aj kolovali vtipy medzi poddanými.

Aj ten, kto si pamätá podobnú vášeň komunistických cárov, napríklad Brežneva, môže ťažko uveriť, že sa takáto nejasná narážka, vytlačená v provinčnom

židovskom plátku, môže vôbec k cárovi dostať. Ináč povedané – o čo šlo petrohradskému cenzorovi?

Pravdepodobne si takú istú otázku položil aj môj prastarý otec, pretože bez váhania cestoval do dvorného mesta s piatimi tisíckami, ktoré dostal od svojho syna. Toto je pravdepodobné riešenie záhady ohľadne náhlych finančných problémov Ľudovíta Zamenhofa.

Malo cenu obetovať veno na záchranu cenzorovho malého platu?

V hre nebol len post cenzora ale celá učiteľská kariéra Mareka Zamenhofa.

Podľa zvyklostí typických pre cárske impérium, ktoré úplne prevzal Sovietsky zväz, žiadateľ musel podplatiť úradníka nielen preto, aby pomohol v nejakej úradnej veci – ako sa to robí v „normálne skorumpovaných“ štátoch – ale aj aby neškodil. Ale ako mohol uškodiť cenzor v Petrohrade učiteľovi vo Varšave?

Hlavný cenzor Zusmen bol zaťom ministra výchovy grófa Delanova. Minister horlivo vykonával „protireformáciu“ Alexandra III., zrušil autonómiu univerzít a zaviedol „numerus clausus“, podľa ktorého počet Židov nesmel presiahnuť päť percent celkového počtu študentov. Zusmen využil šťastnú náhodu, že jeho podriadený, cenzor Zamenhof, bol zároveň ako učiteľ podriadeným ministra výchovy. Hlavný cenzor nepochybne pozorne kontroloval prácu svojho varšavského úradníka.

A našiel nakoniec riešenie za cenu päťtisíc rubľov?

Čiastka stačila na to, aby Zusmen neudal Mareka Zamenhofa svojmu svokrovi. Môj prastarý otec sa zachránil ako učiteľ, ale definitívne ho zbavili cenzorského miesta. Odvtedy cenzúra postavila múr aj pred esperanto, meno Zamenhof ihneď uvádzalo do pohybu červenú ceruzku. Až osem rokov po vyjdení „Prvej knihy“ sa starému otcovi podarilo získať súhlas cenzúry na vydanie novej učebnice. Bola vydaná vo Varšave v náklade desaťtisíc výtlačkov. Cenzúra v Petrohrade však distribúciu knihy zakázala a požadovala odstránenie štyroch posledných stránok s informáciami o publikáciách vydaných mimo Ruska, okrem iných aj o časopise „La Esperantisto“. Predtým Zamenhof bez výsledku opakoval

Marek Zamenhof (1837-1907)

„La Esperantisto“ na dobu štyroch rokov a vyplácať redaktorovi mzdu sto mariek mesačne. Zamenhof niekoľkokrát zdôraznil, že Trompeterove štedré gesto zachránilo esperanto. Musím pripomenúť, že podobné gesto Alexandra Zilbernika umožnilo vydať „Prvú knihu“. Potom sa môj prastarý otec staral o rodinu svojho nešťastného zaťa vo všetkých krízových okamihoch. Môj otec Adam sa predsa v Kaunase učil chodiť a narodila sa tam v roku 1889 aj moja teta Žofia.

Žofia Zamenhofová (1889-1942)

žiadosti o povolenie vydávať bulletin v medzinárodnom jazyku. Odpoveď bola stále taká istá: „Nie!“. V roku 1890 začal vychádzať v Norimberku citovaný časopis, ktorý však len ťažko prenikal do Ruského impéria.

Kto ho redigoval?

Najskôr starý otec sám, ale po finančných problémoch už v práci nemohol pokračovať. Stal sa však zázrak. Nemecký esperantista Wilhelm Trompeter, geodet zo Schalke, sa rozhodol podporovať vydávanie časopisu

Pomohol redaktorský plat stmeliť rodinu?

Áno, znovu začali bývať spoločne vo Varšave. V roku 1894 však skončila platnosť zmluvy s Trompeterom. Starý otec našťastie našiel lekárske miesto v Grodne, kde rodina bývala štyri roky.

Tam sa pravdepodobne Zamenhof zoznámil so spisovateľkou Elizou Orzeszkovou.

Možno aj pod jej vplyvom preložil do esperanta román Marta, ktorý neskôr, preložený z esperanta do japončiny, bol

v Japonsku odporúčany ako školské čítanie.

Čo sa stalo s mesačníkom Esperantisto po vyčerpaní Trompeterovho fondu?

V tej dobe už dokázal časopis existovať samostatne, aj keď s určitými ťažkosťami. Mal sedemsto predplatiteľov. Väčšina žila v Ruskom impériu. Časopis prichádzal k adresátom s veľkým oneskorením, lebo poštová cenzúra v Rusku úzkostlivo kontrolovala každé číslo. No v apríli 1895 sa ruská hranica pre Esperantisto úplne uzavrela. Strata odbytu v Rusku bola pre časopis smrteľnou ranou. Bolo iróniou osudu, že k tomu došlo kvôli Levovi Tolstému. Tento veľký spisovateľ sympatizoval s esperantom. Dokonca raz prehlásil, že „výučba esperanta a jeho šírenie sú nepochybne kresťanskou záležitosťou, ktorá pomáha vytvoriť Božie kráľovstvo“. Niet divu, že súhlasil, aby bol v Esperantistovi uverejnený jeho článok „Rozum alebo viera“, čo sa pravdepodobne stalo príčinou zákazu.

Čo nebezpečného našla cenzúra v texte grófa Tolstého?

Cenzor mohol nájsť, čo sa mu zachcelo a nemusel nikomu vysvetľovať dôvody svojho rozhodnutia. Skutočnosťou bolo, že texty Leva Tolstého „sa tešili“ zvláštnej pozornosti cárskej cenzúry, mnohé z nich preto cirkulovali bez oficiálneho povolenia. Vydanie Tolstého článku poskytlo zodpovedným funkcionárom zámienku proti časopisu vydávanému v zahraničí, naviac v podozrivom jazyku. Znemožnením odbytu časopisu predstavitelia moci vylúčili

Adam Zamenhof (1888-1940)

Ljdia Zamenhofová (1904-1942)

aj prípadné budúce problémy. Zaúradoval princíp: „Radšej zakázať!“. Vývoj esperanta v cárskom impériu naozaj nemal žiadnu perspektívu.

Našťastie sa onedlho v dejinách esperanta začalo „francúzske obdobie“. Aká bola vtedy finančná situácia Ludovíta Zamenhova?

Rodina sa v roku 1898 vrátila z Grodna do Varšavy a ubytovala sa na ulici Dzika 9, kde starý otec pracoval ako očný lekár až do svojej smrti. Jeho klienti boli chudobní, prijímal niekoľko desiatok nemocných denne, jeden deň v týždni dokonca úplne zadarmo. Rodina žila skromne. Alexander Zilbernik jej stále pomáhal. Deti často cestovali do Kaunasu. V tomto litovskom meste môj otec Adam v roku 1906 zmaturoval. O dva roky skôr sa rodina rozrástla o ďalšieho člena – dcéru Lýdiu. Onedlho potom Adam a neskôr aj Žofia začali študovať medicínu vo Švajčiarsku, čo veľmi zaťažilo rodinný rozpočet. Napriek tomu všetkému sa starému otcovi podarilo zaistiť univerzitné vzdelanie všetkým svojim deťom. Pracoval až do svojej náhlej smrti 14. apríla 1917.

To ešte zúrila vojna...

Skutočne, osud môjho starého otca nijako nešetril. On, ktorý sa celý život usiloval o zbratanie národov, musel zažiť najväčšiu vojnu v dovtedajších dejinách ľudstva. Vojna sa ako zvyčajne prehnala poľským územím veľmi ničivo. Nebolo mu však súdené vidieť koniec vojny ani osamostatnenie Poľska.

Ktoré dúfal vidieť ako „zem etnickej rovnosti a bratstva“. Ludovít Zamenhof sa nestal poľským občanom, ako sa neskôr stali jeho súrodenci a deti.

A ako jeho veľký priateľ Antoni Grabowski. Vojnové dobrodružstvá tohoto „prvého esperantistu“ typicky odzrkadlili osud Poľska. Pred vojnou býval vo Varšave, ale pretože sa narodil v Toruni, bol poddaným pruského cisára. Keď Prusko a Rusko vstúpili proti sebe do vojnového stavu, Grabowski bol na ceste na esperantský kongres v Paríži. Ako „Prus“ sa však už nemohol vrátiť do „ruskej“ Varšavy. Rýchly postup nemeckých jednotiek dovolil Grabovskému vrátiť sa do svojho varšavského domova až v roku 1915,

Antoni Grabowski

zatiaľ čo jeho poľská manželka s ruským občianstvom ušla do Ruska aj so svojimi piatimi deťmi, aby sa vyhla nemeckému prenasledovaniu.

Na dome na ulici Hoža 42 vo Varšave je pamätná tabuľa na počesť Antoniho Grabowského, medziiným aj pre jeho esperantský preklad Pána Tadeáša.

Grabowski sa ujal tejto úlohy, keď ho vojna pripravila o prácu a na niekoľko rokov odlúčila od rodiny. Rozhodol sa prijať túto výzvu za nadšeného povzbudzovania môjho starého otca, ktorý sa pred smrťou stihol ešte zoznámiť so štyrmi kapitolami prekladu.

**Ludovít Lazar
Zamenhof**

Na čo zomrel Ludovít Zamenhof?

Na srdečný infarkt. Mal sotva 57 rokov. Bol malej postavy, chorľavý, stále fajčil, bol to však titanský pracant. Cez deň prehliadal desiatky pacientov a v noci pracoval pre svoju myšlienku.

V islamských krajinách vraj esperanto nie je veľmi prijímané kvôli rozšírenému názoru, že jeho autor bol sionista.

O židovskú problematiku sa začal zaujímať už počas svojho pobytu v Moskve, kde študoval medicínu. Strávil tam celý rok 1880 a polovicu roku 1881. Plnil sľub daný otcovi a nezaoberal sa tam medzinárodným jazykom. Ale lingvistika bola vždy jeho vášňou. Preto popri štúdiách medicíny spracovával gramatiku jazyka jidiš.

Schvaľoval jeho otec tento záujem?

Marek Zamenhof pravdepodobne nič nevedel o novej záľube svojho syna a zrejme by ju ani neschvaľoval. Po prvé nechcel, aby sa jeho talentovaný syn zaoberal inými vecami ako je medicína; okrem toho ako zástanca asimilácie neprial „žargónu“, o ktorom sa domnieval, že izoluje Židov, stojí im v ceste ku vstupu do verejných škôl a sťažuje im šancu nájsť si prácu. Jidiš mal svojich

spisovateľov, no aj tak sa používal hlavne v ústnej forme, dokonca mu chýbala gramatika. Jej zostavenie – ako sa mladý autor domnieval – bolo potrebné aspoň na to, aby sa ľudia dorozumievali podľa jasných pravidiel. O dvadsať rokov neskôr starý otec jasne vyjadril svoje sympatie k tomuto jazyku, na rozdiel od židovských intelektuálov, ktorí „takmer bez výnimky (nevynímajúc žargónových spisovateľov) sa správajú k žargónu s najväčším opovrnutím a považujú ho za barbarský“.

Zverejnil vytvorenú gramatiku?

Nie, pretože dospel k záveru, „že by to bola vec bez cieľa a budúcnosti a že – predstavujúc čisto miestny a provizórny dialekt – žargón nemá žiadny vzťah ku židovstvu a jeho kultiváciou by sme židovstvu nepriniesli žiadnu láskavosť“. Koncom 19. storočia sa zostril konflikt medzi stúpecami „buržoázneho“ židovského jazyka a „proletárskeho“ jidišu. Zamenhofov mladícky záujem o gramatiku jidiš vznikol nepochybne zo skutočnosti, že sa vtedy pohrúžil aj do židovských problémov. Práve pobyt v Moskve mu dovolil pozorovať vzplanutie antisemitskej vlny v cárskom Rusku. Vtedy ju stimulovali hlavne ekonomické faktory. Rástol blahobyť Židov v dôsledku reforiem vykonávaných cárom Alexandrom II., ktorý zmiernil daňové zaťaženie Židov a dal im aj plné práva na súdoch.

Iná vec je, že týmto gestom voči Židom sa cár snažil, okrem iného, zabrániť ich účasti na poľskom povstaní v roku 1863, takzvanom „januárovom“.

Z tých istých dôvodov zbavil roľníkov nevoľníckych povinností. Alexander II., v skutočnosti despota, sa pokúšal vytvoriť svoj propagačný portrét dobročinného reformátora. Jeho „perestrojka“, vnútená po prehre v krymskej vojne a neskôr po poľskom povstaní, vzbuzovala nádeje na skutočnú prestavbu prehnitého režimu. Rýchle vystriezenie intelektuálnych kruhov však spôsobilo zrod revolučného hnutia „Národná sloboda“, ktoré sa usilovalo o fyzické odstránenie cára. Atentát na cára sa stal 13. marca 1881. Rozsudok ruskej organizácie uskutočnil Poliak Ignacy Hryniewicki, ktorému sa podarilo priblížiť k cárovi a odpáliť bombu. Obaja zahynuli. Päť Rusov, spoluorganizátorov cárovej smrti, bolo uväznených a odsúdených na trest smrti. Vražda otriasla celým impériom, najviac však účinkovala správa, že sa na atentáte zúčastnila Židovka. Bol to

podnet, ktorý zahájil najväčší pogrom v histórii východnej Európy. Staré ruské slovo „pogrom“, ktoré obsahuje rôzne odtiene „pohromy“, vstúpilo do mnohých jazykov s jediným významom. Úplný ilustrovaný slovník esperanta definuje tento pojem takto: „Vládou podporovaný alebo schválený masaker Židov, alebo, všeobecnejšie, rasových alebo národnostných menšín, spojený s rabovaním.“.

Kde došlo ku pogromom?

Uragán pogromov sa prehnal južným Ruskom a Ukrajinou ihneď po usmrtení cára, ale pokračoval v priebehu roka 1882. Pogromy sa stali nástrojom vlády aj v rukách ďalšieho cára Alexandra III., známeho ako „cára protireformácie“. Jeho politický aparát podnecoval ruský šovinizmus a provokoval medzietnické spory. Cárská polícia zrežirovala pogrom vo Varšave na Vianoce 1881. Falošný požiarň poplach spôsobil paniku v preplnenom kostole Svätého kríža v centre Varšavy. Dvadsaťosem osôb bolo ušľapaných a mnoho ďalších zranených. Z tejto hroznej udalosti obvinili Židov. Vo varšavskom pogrome bol jeden Žid ukameňovaný a viac ako dvadsať zranených. Významný Zamenhofov životopisec Naftali Maimon napísal: „Tá istá záhadná ruka, ktorá zariadila pogromy na Ukrajine, zorganizovala jeden aj vo Varšave, aby dokázala, že sa to môže stať nielen vo vnútornej časti Ruska, ale aj v Poľsku.“. Informácie o varšavských udalostiach boli po svete rozšírené oveľa viac, než o obrovských pogromoch, ktoré sa udiali vo vnútri cárskeho impéria.

Bol vtedy Ludovít Zamenhof vo Varšave?

Áno, dokonca poslal časopisu „Rassvet“ v Petrohrade korešpondenciu. Mladý autor nemohol vedieť, akú úlohu hrala v udalostiach ruská polícia. Opakoval domnienku, že poplach bol trikom vreckárov. Stojí však za zamyslenie jej záver: „Príchod slabých oddielov vojska ľahko ukončil bezuzdnosť, čerpajúcu svoju silu z beztrestnosti.“. Je možné sa domnievať, že chabé oddiely ani neprišli včas, aby „držali na uzde beztrestnosť“, inými slovami – polícia sa chovala pasívne.

Kedy a prečo sa Ludovít vrátil z Moskvy domov?

V auguste 1881, pretože rodičia ho už nemohli vydržiať v Moskve, ako vysvetlil v liste Alfredovi Michauxovi. Finančnú príčinu zdôrazňovali všetky

životopisy. Je pravda, že nebolo ľahké živiť takú početnú rodinu. Pozoruhodná je však skutočnosť, že otec volal svojho syna, aby sa vrátil domov, keď v Rusku zúrili pogromy. Zhoda mohla byť náhodná, ale možno otec vedel, že sa syn namiesto štúdia medicíny zaoberá „vedľajšími záležitosťami“.

Čo boli „vedľajšie záležitosti“?

Práve tie sionistické myšlienky, s ktorými sa stretol v Moskve. Náhly výbuch pogromov oživil otázku budúcnosti Židov. Hrôzostrašné udalosti spochybnili tézu, že asimilácia je riešením židovského problému. Asimilovaný Žid sa už necítil bezpečný, práve naopak, budil nenávisť, lebo sa stal konkurenčnejším súperom hlavne na ekonomickom poli. Nový cár Alexander III. neurobil pre zastavenie pogromov nič a dokonca prerušil reformy zavedené svojim predchodcom. V tejto situácii „Ahasver“ – večne putujúci Žid – oživil sen o vlastnej zemi. Vysnívaným miestom bol Sion.

Ako rozumieť tomuto názvu?

Sion je hora v Jeruzaleme, kde kedysi stál hrad kráľa Dávida a neskôr Šalamúnov chrám, vo vnútri ktorého bola „Archa zmluvy“ obsahujúca Desatoro. Pod názvom Sion bola metaforicky chápaná celá Palestína. Pre sionistické hnutie to znamenalo územie pre obnovený židovský štát. Prvé skupiny Chibat Sion – Lásk a k Sionu – prišli s myšlienkou znovu presťahovať Židov do ich historickej zeme. Považovali to nielen za strategický cieľ, ale aj za naliehavú praktickú úlohu. Ľudovít sa po návrate do Varšavy prihlásil do tamojšej skupiny Chibat Sion. Hoci podporoval myšlienku židovského štátu, namiesto v Palestíne ho navrhoval vytvoriť v niektorej časti USA. Okolo americkej varianty dokonca vzniklo zvláštne sionistické hnutie, ale nakoniec zvíťazili „palestínčania“. Mimochodom, starý otec pracoval na sionistickom poli spolu s Maxom Levitom, v ktorého domove sa zoznámil s Klárou Zilbernikovou. Ale onedlho sa z tohoto hnutia stiahol.

Ako sa staval k myšlienke zmodernizovať hebrejčinu, ktorú presadzovali sionisti?

„Niekedy som dúfal, že oživíme hebrejčinu ako hovorový jazyk medzi mojimi

súkmeňovcami,“ povedal v Londýne v roku 1907, „ale onedlho som sa presvedčil, že to nie je možné.“. Na inom mieste vyslovil názor, že zabudnutý starohebrejský jazyk, ktorý sa zachoval „nie v úplnej mnohostrannosti, ale iba vo forme neveľkej literatúry v próze a poézii..., sa na úlohu živého národného jazyka nehodí.“. Okrem toho upozorňoval aj na jeho „neobyčajnú obtiažnosť“. Také bolo stanovisko jazykovedca, ktorý rozumel mechanizmu jazykového vývoja, jeho tendencii k trvalému zjednodušovaniu foriem a opúšťaniu historickej záťaže. Preto sa mu zdalo nerozumné oživovať komplikovaný, už dávno mŕtvy jazyk.

Koncom 19. storočia Česi, Litovci, Baskovia, Íri a mnoho iných úspešne oživilo svoje jazyky.

Tieto jazyky neboli mŕtve, zachovali sa živé, aj keď boli používané v izolovaných prostrediach, najčastejšie na vidieku. Bolo ich oveľa jednoduchšie oživiť než hebrejčinu, nepoužívanú prakticky viac ako dvadsať storočí.

No napriek tomu hebrejčina ožila.

Táto skutočnosť je obdivuhodným fenoménom, ktorý je treba považovať nie za plod rozumu ale vôle. Pre modernú dobu ju upravil Eliezer-ben Jehuda, ktorý zjednodušil jej štruktúru a úplne obnovil slovnú zásobu. Zasluguje si ocenenie hlavne pre spôsob, akým uviedol svoje dielo do života. Ben Jehuda sa presťahoval do Palestíny v roku 1882. Tam s tvrdohlavou dôslednosťou hovoril len svojím zrekonštruovaným jazykom, najskôr s členmi svojej rodiny, neskôr s každým, kto sa s ním chcel dorozumieť. Nasledovali ho mladí nadšenci, ktorí často učili svojich rodičov a neskôr svoje deti. V roku 1922 hovorilo novohebrejským jazykom toľko ľudí, že mu britskí vládcovia v Palestíne udelili štatút oficiálneho jazyka, popri angličtine a arabčine. Starý otec by bol určite rád, že sa mylil.

Theodor Herzl vydal svoje programové dielo Židovský štát v roku 1896. Vo Varšave už vtedy skupiny Chibat Sion pôsobili pätnásť rokov. Prečo potreboval sionizmus takú dobu, aby vybudoval medzinárodné hnutie?

Založenie takej organizácie bolo v Rusku nepredstaviteľné, o to viac počas despotickej vlády Alexandra III. Bez predchádzajúcej činnosti sionistických skupín, ako tých vo Varšave, by pravdepodobne Herzlove hnutie vôbec

nevzniklo. Sionistické skupiny v niekdajšom Poľsku boli prvé, ktoré úspešne zorganizovali sťahovanie Židov do Palestíny. Pogromy v rokoch 1881 a 1882 v južnom Rusku a na Ukrajine podnecovali sťahovanie do Palestíny, ale oveľa viac ľudí sa vysťahovalo do USA alebo do západnej Európy. Za takýchto okolností sa myšlienka založiť samostatný židovský štát stala aktuálna aj na Západe, pretože príchod nových prisťahovalcov tam podnietil latentný antisemitizmus.

V tej dobe požívali Židia v západnej Európe všetky práva.

Paradoxne to bola jedna z príčin antisemitizmu. V Nemecku, kde Židia získali v roku 1869 plné práva, sa už o niekoľko rokov objavili knihy Wilhelma Marra, Adolfa Stöckera a iných autorov, ktorí formulovali teoretické základy antisemitizmu. Napodobnil ich maďarský teoretik György Istoczy. V Rakúsku sa na tomto poli preslávil viedenský starosta Karl Lüger. Vo Francúzsku pôsobil Edouard Drumont, autor knihy „La France Juive“ – „Židovské Francúzsko“.

Zrovnoprávnenie umožnilo Židom pokrok vo všetkých oblastiach života, v dôsledku čoho sa zhoršili konkurenčné podmienky pre médiá, ktoré mali dovtedy privilegovanú pozíciu. Spočíval v tom antisemitský paradox?

Dá sa to tak povedať. „Prípád Dreyfus“ bol symbolickou ilustráciou antisemitizmu rozšíreného po celej Európe, aj keď tento prípad dokázal, že aspoň päťdesiat percent spoločnosti sa stavia proti antisemitizmu. Theodor Herzl sa zúčastnil na procese ako dopisovateľ viedenských novín. Dospel vtedy k záveru, že len vlastný štát bude môcť zaistiť Židom ochranu. V roku 1897 sa konal v Bazileji vo Švajčiarsku prvý sionistický kongres.

Aký vzťah mal Ludovít Zamenhof k novému hnutiu?

Palestína sa mu zdala primárna na to, aby prijala všetkých Židov diaspóry – roztrúsenej židovskej komunity v rôznych krajinách – a príliš neúrodná, aby ich uživila. Keby sa len časť Židov – uvažoval – vysťahovala na Blízky východ, potom by Židia, ktorí zostali, ešte viac trpeli prenasledovaním a boli by neustále vyhánaní: „Practe sa do vašej Palestíny!“ Zamenhof považoval za nereálnu myšlienku vytvoriť židovský štát na územiach, ktoré vtedy patrili

islamskému Turecku. Okrem toho pochyboval, že silný kresťanský svet dopustí, aby Židia okupovali ich sväté miesta. Navyše sa obával, že obyvatelia židovského štátu budú trvalo čeliť nenávisti domorodcov. Predpokladal, že „Židia budú v Palestíne večne ako na sopke“. Dejiny čiastočne skorigovali jeho pochybnosti, aj keď nie všetky.

Aké ďalšie dôvody rozhodli o jeho odvrátení sa od sionizmu?

Ludovít Zamenhof ich niekoľkokrát vysvetlil, medzi iným v roku 1914, keď ho práve založený Celosvetový esperantský hebrejský zväz požiadal, aby sa prihlásil do jeho radov. V odpovedi napísal: „Napriek srdcervúcemu utrpeniu svojho rodu, nechcem sa viazať na hebrejský nacionalizmus a chcem pracovať len pre absolútnu medziľudskú spravodlivosť. Som hlboko presvedčený, že tým prinesiem svojmu nešťastnému národu oveľa viac dobra než nacionalistickým úsilím.“. Pri tej príležitosti pridal niekoľko zaujímavých myšlienok: „Som hlboko presvedčený, že každý nacionalizmus predstavuje pre ľudstvo len to najväčšie nešťastie a že úsilím všetkých ľudí by malo byť vytvoriť harmonické ľudstvo. Je pravdou, že nacionalizmus národov utláčaných – ako prirodzená obranná reakcia – je oveľa viac ospravedliteľný ako nacionalizmus národov utláčajúcich; lenže, ak je nacionalizmus silných nešťastný, tak nacionalizmus slabých je nerozumný; obidva plodia a podporujú sa vzájomne a obidva predstavujú začarovaný kruh nešťastia, z ktorého ľudstvo nikdy nevyjde, pokiaľ každý z nás neobetuje svoju skupinovú sebalásku a nebude sa snažiť stáť na pôde úplne neutrálnej.“.

Tieto slová znamenajú, že Zamenhof odmietol nacionalizmus. Aj nacionalizmus „vyvoleného národa“?

Odpoveď na túto otázku je okrem iného v známom liste Michauxovi, v tej časti, ktorá bola po mnoho rokov verejnosti utajovaná. Našťastie v súčasnosti je už možné prečítať si tento list v monumentálnom Ludovikitovom diele: „Chcel som vám len povedať, že hoci od môjho najranejšieho detstva vo mne vždy prevládal „človek“, predsa len kvôli prenešťastnému stavu môjho národa sa v mojom srdci často prebúzal „vlastenec“, ktorý strašne bojoval v mojom srdci proti tomuto „človeku“. Za posledných desať rokov sa ale „človek“ a „vlastenec“ krok po kroku v mojom srdci uzmiarili vo forme „hilelizmu“.“.

Čo bol hilelizmus?

V liste Michauxovi bolo ešte použité slovo hilelizmus, hoci už išlo o inú variantu myšlienky, ktorá onedlho dostala názov homaranizmus. Aby sme tomu porozumeli, musíme sa vrátiť do roku 1901, keď Ludovít Zamenhof, skrytý pod pseudonymom „Homo Sum“, vydal vo Varšave ruskú brožúru „Hilelizmus. Projekt riešenia židovskej otázky.“. Pre technické problémy nebola brožúra hneď distribuovaná a neskôr autor sám upustil od jej šírenia.

Čo bola podľa Zamenhova tá „židovská otázka“?

Vystihovalo ju jediné slovo „antisemitizmus“, vrátane všetkých jeho mutácií ako nenávisť, pohrdanie, posmech, spoločenské a politické reštrikcie. Môj starý otec mal poľutovaniahodnú príležitosť pozorovať v tej dobe extrémne aspekty antisemitizmu, pogromy. Všetci poznali fakty. Avšak len Zamenhof si postavil otázku: „V mene koho vlastne trpíme a odsuzujeme k nekonečným utrpeniam svoje deti a vnukov, ktorí za nič nemôžu?“. Hľadajúc odpoveď uveril, že objavil podstatu židovstva, ktorú nazval hebrejstvom.

Podľa známeho výroku Heinricha Heina, Žida a geniálneho nemeckého básnika, „židovstvo nie je náboženstvo, je to nešťastie“. Ako ho definoval Zamenhof?

Podstatu židovského problému našiel v splynutí náboženstva s národom. „Židovské náboženstvo, ktorému vo svojej podstate bolo určené, aby sa rozlialo širokou vlnou po celom svete, bolo od svojho počiatku spútané a javilo sa svetu nie ako monoteizmus, ale ako judaizmus. A týmto, už pri svojom zrode na Boží svet, prinieslo so sebou svojim stúpencom rozsudok večného vyhnanstva, pretože im znemožnilo akékoľvek splynutie alebo aspoň zmiešanie sa s okolitými prvkami a urobilo ich takto všade a večne cudzími.“

Urobilo z nich však aj jediný staroveký národ, ktorý pretrval tisícročia.

Iné staroveké národy ustúpili – podľa Zamenhova – „nespochybniteľnému zákonu dejín: vzájomnému splyvaniu a miešaniu sa s okolitými prvkami“.

Prečo Židia neustúpili tomuto zákonu, ak je „nespochybniteľný“?

Starý otec odpovedal takto: „Splynúť s cudzími národmi nemohli, pretože ich náboženstvo uznáva jediného Boha pre všetky krajiny a tento Boh je nenahraditeľný; vstrebať do seba svoje okolie tiež nemohli, pretože ich náboženstvo nie je určené pre všetkých, čo hľadajú pravdu a súhlasia plniť prikázania, ale len pre synov Izraela. Väčšina zákonov, sviatkov a nariadení vložených do úst Boha samotného, teda neporušiteľných, je špeciálne prispôbena židovskému národu, židovskému štátu, židovským dejinám.“. V tomto „náboženskom nacionalizme, s ktorým sa nestretete nikde inde na celom svete okrem sveta židovského“ a z neho vyplývajúcej nemožnosti Židov asimilovať sa a splynúť, videl Zamenhof príčinu ich „nekonečného vyhnanstva“ a „večného poletovania medzi nebom a zemou“. Presne takto definoval základnú príčinu celého židovského problému.

Brožúra mala podtitul „Projekt riešenia židovskej otázky“. V čom spočívalo navrhované riešenie?

Zamenhof v brožúre niekoľkokrát opakoval: „Celá židovská otázka je len v židovskom náboženstve.“. Bol toho názoru, že židovské náboženstvo svojou podstatou predstavuje najväčšie a najgeniálnejšie dielo ľudskej mysle a srdca, ale neprispôbilo sa meniacim sa okolnostiam. Logický následok tohoto zistenia bol tento: „Riešenie židovskej otázky je možné len a len cestou zmeny židovského náboženstva.“.

Čo chcel Zamenhof zmeniť na judaizme?

„Predovšetkým“ tvrdil, „je nutné zmeniť ten prvok, ktorý tvorí podstatu a príčinu večných židovských utrpení, a to omylom uvádzanú národnosť stúpencov tohoto náboženstva, čo na niekoľko tisícročí pozastavilo židovstvu akúkoľvek schopnosť splynutia a možnosť voľného vývoja, ďalej je potrebné odstrániť všetky tie škodlivé nánosy, ktoré sa nahromadili na židovstve počas nekonečného exilu a ktoré zviazali vo všetkých vzťahoch ruky a nohy Židov, násilne im zúžili výber zamestnania a zanechali biľag na ich charaktere a na celom spôsobe ich činnosti.“

Zamenhof asi nebol prvý, kto toto všetko chápal. Nepredbehli ho iní prispôsobiví Židia, napríklad jeho otec?

Práve pokusy o prispôsobenie sa – podľa neho – vôbec neprispeli k riešeniu židovského problému, naopak ho ešte viac skomplikovali. Aj asimilovaní Židia trpeli antisemitizmom. „Ako sa striasli Nemci dokonca jedného zo svojich najväčších básnikov kvôli tomu, že bol Žid!“ – napísal starý otec a myslel tým Heinricha Heineho. O to zradnejšia sa ukázala byť cesta asimilácie pre Židov, ktorí si chceli zachovať náboženstvo. Starý otec to vysvetlil takto: „Formulácia: sme Francúzi, Nemci, Poliaci atď. Mojžišovho náboženstva... je umelo a násilne vytvorený kompromis, ktorému život na každom kroku surovo stíha zle nasadenú masku.“. V brožúre o hilelizme autor konštatuje: „To, čo existuje pod názvom Mojžišove náboženstvo, je náboženstvo absolútne a výlučne hebrejsko-národné a nazývať sa napríklad Poliakom Mojžišovej viery je to isté, ako sa nazývať krajčírom šusterského remesla.“.

Nevyhli sa asimilovaní Židia tomuto zmätku krstom alebo – povedzme – „racionálnym“ vyznávaním judaizmu?

Áno, ale Zamenhof sa domnieval, že „je to ťažká pretváрка, ktorú normálny človek nemôže dlho vydržať“. Tieto životné názory, bez ohľadu na ich teologické alebo morálne hodnotenia, podľa neho všeobecný problém nemohli eliminovať.

Ak teda ani sionizmus, ani asimilácia nevedli k vyriešeniu židovského problému, ako ho bolo možné riešiť?

Na túto otázku Zamenhof odpovedal takto: „Neutrálnu záchrannú pôdu pre židovský národ chceme vytvoriť vo forme hilelizmu.“. Následne objasnil svoju myšlienku: „Hilelizmus je to isté židovské náboženstvo, ktoré nám priniesol Mojžiš a ktoré kázali proroci, ale oslobodené od vedľajšej prímesi, ktorá vo svojej dobe bola potrebná, avšak v súčasnosti sa stala úplným anachronizmom.“. Zdôraznil, že nemá ani najmenší úmysel vykročiť s nejakou novou vierou, lebo hilelizmus je – podľa neho – len praktickým a konkrétnym uskutočnením náboženstva, ktoré bolo zavedené teoreticky svojho času veľkým Hilelom.

Kto bol Hilel?

Rabín Hilel, nazývaný Hilel Babylonský, žil v Jeruzaleme v prechodnom období medzi érami, bol o niečo starší ako Ježiš a zomrel desať rokov po ňom. Hilel bol

učenec známy svojou vysokou etikou, pokojnou povahou a toleranciou. Pokúšal sa prispôsovať náboženstvo duchu doby. „Nie Boh bol stredom jeho myslenia ale človek.“ Inšpirovaný týmito myšlienkami, Zamenhof sformuloval zásady hilelizmu takto: „Veriť v najvyššiu bytosť, v Boha; poslúchať len hlas svojho svedomia; milovať blížneho svojho ako seba samého a správať sa k nemu tak, ako chceme, aby sa správali ľudia k nám; nevykonať čin, o ktorom je možné predpokladať – podľa hlasu nášho srdca – že nezodpovedá Božej vôli.“

Nie sú tieto myšlienky príliš abstraktné? Náboženstvo sa prejavuje praxou, spoločnou účasťou, obradmi, ceremóniami, sviatkami.

Zamenhof nebol proti vonkajším prejavom náboženstva, ale domnieval sa, že „vo všetkých dobách musia mať charakter nie náboženských zákonov ale len náboženských zvykov, ktorých cieľom je duchovne spájať hilelistov a dať im poetickú náboženskú atmosféru, v ktorej by sa mohli kedykoľvek odpútať od studenej prózy každodenného života a kolektívne v sebe pestovať a upevňovať city naozajstného náboženstva založeného na čistom idealizme a morálke“. Bral však aj do úvahy, z praktických dôvodov, že pri šírení hilelizmu je nutné dať mu židovské šaty, „lebo ináč by v nás naši nevzdelaní bratia videli odpadlíkov, ktorí kvôli vlastným výhodám, napríklad z mýlnej hanby byť Židom alebo v nádeji získať nejaké práva, odpadli od svojich bratov“. Veľmi dôležité je však toto konštatovanie: „Cieľom hilelizmu je vytvoriť v židovstve normálny židovský národ a – neustále asimilujúc k sebe svojich bratov – pretransformovať postupne celé židovstvo na normálnu ľudskú skupinu, ktorá sa pozerá ľuďom priamo do očí, otvorene a hrdo predstavuje pred všetkými svoje jasné, určité a čisté ‚ja‘, slobodne sa vyvíja a silnie podľa tých istých prírodných zákonov, ktorým sa podriaďuje celé ostatné ľudstvo.“

Hilelizmus mal teda za cieľ vytvoriť „normálny židovský národ“. Ale kde by tento národ žil a akým jazykom by sa dorozumieval?

Boží trest za Babylonskú vežu v skutočnosti postihol Židov. Žijúc v diaspóre musia hovoriť mnohými jazykmi podľa svojho konkrétneho bydliska. Dokonca ani pred dvetisíc rokmi v Palestíne už nehovorili svojim biblickým jazykom ale aramejsky. Neskôr si uchovávali mŕtvu hebrejčinu z náboženských dôvodov, používali ju však aj ako ingredienciu do jazykov, ktoré si osvojovali. Takto

vznikli dve najdôležitejšie jazykové skupiny, ladinská, založená hlavne na španielčine, a jidiš, ktorej základom boli juhonemecké dialekty. Jidiš Židov, vyhnaných zo západnej Európy a usídlených na rozľahých územiach Poľska a Litvy, sa čoskoro rozpadol na dialekty natoľko, že ich užívatelia z okrajových oblastí sa vôbec nemohli dorozumieť. Židia žijúci na Blízkom východe hovorili po arabsky a Židia v Afrike, na Ďalekom východe a v Indii si osvojili miestne jazyky. Židia ako celok teda nemali spoločný jazyk. Okrem toho, ak sa bralo do úvahy, že nemali ani spoločné územie, ľahko sa dala spochybníť samotná existencia židovského národa.

Bola to skupina ľudí spojená len svojím náboženstvom.

Zamenhof veril, že len na základe hilelizmu sa vytvorí – ako povedal – „normálny židovský národ“. Nenavrhol preň však konkrétne územie, len sa zmienil o USA, vylúčil však Palestínu. Čo sa týka spoločného jazyka, neschvaľoval, ako už bolo povedané, ani hebrejčinu, ani jidiš. „K neestetickému a úplne neotesanému žargónu, ako je známe, cítia silný a nepremožiteľný odpor a predsudky aj tí, ktorí ho ovládajú a o to skôr nebude možné prinútiť k jeho učeniu tých Židov, ktorí s tým žargónom nemajú nič spoločné.“

Navrhol esperanto?

Ani to nie, hoci sa prihovárал za umelý jazyk, mal asi na mysli nejaký nový.

Prečo nie esperanto?

Obával sa obvinenia, „že celý plán hilelizmu je vymyslený, len aby uľahčil šírenie nášho milovaného jazyka“.

Takto však Zamenhof riskoval podozrenie, že esperanto bolo vymyslené na šírenie hilelizmu. Zriekol sa kvôli tomu šírenia nového náboženstva?

Pravdepodobne, ale možno si uvedomil, že hilelizmus je príliš revolučná myšlienka, než aby ju vtedajšie židovstvo pochopilo a prijalo. Aj intelektuálne vrstvy vo Varšave brali tento „kompromis medzi judaizmom a kresťanstvom“ s veľkou rezervou. Príliš silno kolidoval s rýchlo rastúcim sionizmom. Nakoniec

nebolo založené jadro „normálneho židovského národa“, hoci bolo ťažké nájsť proti novému náboženstvu nejaké argumenty.

Nemohlo byť založené len z objektívnych dôvodov? Podobným objektívnym ťažkostiam Zamenhof čelil, keď prišiel s esperantom. Nerozhodli tentoraz nejaké subjektívne faktory?

Vtedajšie listy starého otca naozaj potvrdzujú jeho dilemu: zaviesť najskôr hilelizmus medzi Židmi, alebo ho hneď ponúknuť všetkým národom? Aspoň tak napísal svojmu francúzskemu priateľovi Emilovi Javalovi v roku 1905. Voľba židovskej varianty by vylúčila esperanto, ale zdá sa, že to ho neodradilo. Rozhodol hlavný imperatív jeho života: „Zjednotiť ľudstvo do jednej bratskej rodiny.“ Táto formulácia sa objavuje v tom istom liste Javalovi ako cieľ novej verzie hilelizmu. „Sen o zjednotení ľudstva“, ako hlavná idea Zamenhova, sa nachádza aj v jeho známom liste Alfredovi Michauxovi. Práve v ňom starý otec písal o boji, ktorý sa odohral v jeho srdci medzi „vlastencom“ a „človekom“ a o hilelizme, v ktorom „bojovníci“ dosiahli uzmiernenie. Predsa len zvíťazil „človek“, išlo predsa o novú verziu hilelizmu.

Predvídal Zamenhof v novom hilelizme priestor pre esperanto?

Áno, už skôr pochopil, že hilelizmus a neutrálny jazyk sú neoddeliteľne zviazané, jedno potrebuje druhé. Tentokrát však nemal na mysli nejaký iný umelý jazyk, ale len esperanto. V konkrétnych historických okolnostiach však nebolo vhodné odporúčať stotožnenie obidvoch ideí. „Viem veľmi dobre,“ napísal starý otec v inom liste Michauxovi na jeseň 1905, „aké veľké nebezpečie pre esperanto by znamenalo spojenie hilelizmu s esperantizmom.“ Preto sľúbil, že vystúpi verejne so svojou náboženskou ideou „iba v tom prípade, ak neprinesie pre esperanto absolútne žiadne nebezpečie“.

Ako sa dá vysvetliť táto Zamenhofova opatrnosť?

Odrážalo sa v nej niekoľko problémov, ktorým čelil na práve ukončenom kongrese v Boulogne-sur-Mer. Starý otec vkladal do tejto výnimočnej udalosti veľké nádeje. Prvé celosvetové stretnutie esperantistov, bezprecedentný medzinárodný kongres bez tlmočníkov, sa konal 7. až 12. augusta 1905. Zúčastnilo sa na ňom

takmer sedemsto stúpcov medzinárodného jazyka. Zastupovali dvadsať krajín ale oveľa viac národov, lebo napríklad Poliaci alebo Litovci boli formálne reprezentanti Ruska. Kongres sa ukázal byť vhodným fórom pre idealistické predstavy tvorca esperanta. Vyjadril ich vo svojom inauguračnom prejave: „Dobre si uvedomme celý význam dnešného dňa, lebo dnes, medzi pohostinnými múrmi Boulogne-sur-Mer, sa zišli nie Francúzi s Angličanmi, nie Rusi s Poliakmi, ale ľudia s ľuďmi.“. Tento duch medzinárodného zbratania bol v rozpore s utilitaristickým stanoviskom niektorých francúzskych esperantistov, zvlášť Louisa de Beaufronta na ich čele, ktorí sa domnievali, že „esperanto je len jazyk a nič viac“. Obidva koncepty našli kompromis v „Deklarácii o esperantizme“ prijatej všetkými účastníkmi kongresu.

Bola to tá istá „Deklarácia“, ktorá obsahovala rozhodnutie o nedotknuteľnosti jazykovej normy „Fundamento de Esperanto“ (Základ esperanta).

Úspechom pre Zamenhofa bol aj paragraf druhý, ktorý odporúčal uviesť do praxe esperanto ako jediný projekt medzinárodného jazyka, „ktorý sa vo všetkých aspektoch ukázal byť najvhodnejší“; a tretí, ktorý potvrdil, že esperanto patrí celému svetu, pretože jeho autor „odmietol raz a navždy všetky osobné práva naň“. Čisto utilitaristické „francúzske“ hľadisko obsahuje piaty paragraf: „Esperantistom je nazývaná každá osoba, ktorá pozná a používa jazyk esperanto, bez ohľadu na to, za akým účelom ho používa.“. Prvý paragraf formuluje všeobecný cieľ esperantizmu: „rozšíriť po celom svete používanie neutrálneho jazyka, ktorý nezasahuje do vnútorného života národov a nikdy sa nesnaží vytlačiť existujúce jazyky národné a umožní ľuďom rôznych národností dorozumieť sa medzi sebou“. Treba zdôrazniť aj pridané konštatovanie, že esperanto „by mohlo slúžiť ako uzmierovací jazyk verejných inštitúcií v tých krajinách, kde rôzne národy medzi sebou bojujú o jazyk.

Zaznieva v tejto vete aj bialystocký Babylon?

Áno, no v celom dokumente by sme márne hľadali ďalšie myšlienky, o ktorých bol vtedy starý otec hlboko presvedčený. „Deklarácia“ sformulovala – podľa názoru Edmonda Privata – oficiálne oddelenie osobného presvedčenia a praktickej úlohy esperanta. Toto kompromisné stanovisko vnútili Zamenhofovi francúzski esperantisti, medzi ktorými bolo veľa vedcov a technikov.

~~~~~

Báli sa „útokov proti veci, ak by bolo podozrenie, že ukrýva nejakú novú filozofiu alebo náboženský smer“. „Deklarácia“ mala podľa Privata vyvážiť „hlboko dojemný inauguračný prejav“, ktorým tvorca esperanta navodil do kongresovej sály idealistickú náladu. Inauguračný prejav sprevádzal incident. Organizátori kongresu cenzurovali obsah prejavu – a síce jeho záverečnú časť, báseň „Modlitba pod zelenou zástavou“, ktorá v malebnej poetickej forme obsahovala hilelistické myšlienky. Požadovali vyškrtnúť poslednú slohu (doslovný preklad, bez zachovania rímov):

Spojte sa bratia, zopnite ruky...
Vpred so zbraňami mieru.
Kresťania, židia a mohamedáni,
Všetci sme synovia Boží.

Je neuveriteľné, že táto ekumenická výzva bola cenzurovaná – v liberálnom Francúzsku!

Bolo to však tak. Potešilo ma, že počas našich rozhovorov, na základe ktorých je písaná táto kniha, sa zrodila myšlienka na „Medailu tolerancie“. Bola v skutočnosti inšpirovaná slovami, ktoré môj starý otec nemohol vysloviť v Boulogne. Moje myšlienky zamierili do rodiska starého otca.

A do celého kraja Podlesia, ešte stále typického rôznorodosťou národnou, kultúrnou, jazykovou a náboženskou, ktorá je tam najväčšia v Poľsku.

Skutočne, v oblasti Bialystoku žijú Poliaci, Bielorusi a Litovci, hovoriaci svojimi jazykmi. Bielorusi sú z veľkej časti pravoslávni, ale existuje aj niekoľko tatárskych dedín, v ktorých vyznávajú islam. Niet divu, že sa k myšlienke „Medaila tolerancie“ prihlásili okrem Zamenhofovho fondu aj mestské a krajské inštitúcie. Kapitula poctila mňa, spolu s vtedajšou predsedkyňou fondu profesorkou Hannou Konopkovou, úlohou odovzdať prvú medailu pápežovi Jánovi Pavlovi II. (viď fotografiu na začiatku knihy). Nebolo možné vybrať lepšie miesto a čas na ceremoniál. Konal sa v historickom hlavnom meste Podlesia Drohiczyn počas ekumenickej bohoslužby 10. júna 2000. Keď som po schodoch došiel k oltáru a zastal pred pápežom, ukázal som mu medailu v bielej krabici a povedal v esperante: „Kristanoj, hebreoj kaj mahometanoj,

ni ĉiuj de Di' estas filoj.“ (Kresťania, židia a mohamedáni, všetci sme synovia Boží.). Pápež tomu rozumel a spontánne reagoval: „Ach, esperanto!“ Vtedy som po poľsky predniesol tento text: „Tu v Drohiczyne hodnostári rôznych vyznaní a náboženstiev opakovali, že všetci sme dieťkami Božími. Tie isté slová povedal pred sto rokmi aj môj starý otec Ludovít Zamenhof. Jeho slová inšpirovali myšlienku založiť Medailu tolerancie. Je mi cťou odovzdať ju práve Vám, aby vyjadřila vysoké ocenenie Vašej šľachetnej činnosti na poli ekumenizmu, ktorý je príkladom tolerancie vo vzťahu k náboženstvu a v širšom zmysle – ku rôznorodosti v kultúre, jazyku, presvedčení a etnickej príslušnosti.“

Pozeral som sa na tú scénu v televízii spolu s miliónmi divákov.

Pápež Ján Pavol II. už mnoho rokov používa esperanto vo svojich veľkonočných a vianočných posolstvách „Urbi et orbi“ prenášaných do mnohých krajín celého sveta. Mimochodom, je pekným pápežovým zvykom, že sa snaží obracať sa aj k malým skupinám veriacich v ich vlastných jazykoch, čo im dáva pocit úcty a hodnoty.

Chcem dodať, že počas pontifikátu Jána Pavla II. bola schválená liturgia v esperante a uznaná Internacia Katolika Unuiĝo Esperantista (Medzinárodná katolícka esperantská únia, IKUE).

Pápež bol však poctený Medailou tolerancie nielen pre svoj priateľský vzťah k medzinárodnému jazyku a nielen z tohoto dôvodu ju prijal.

Koniec koncov, Ján Pavol II. sa rozhodol prijať medailu až po zrelej úvahe.

Dôvody, prezentované pápežovi písomne, boli tie isté, ktoré som mu vyjadril osobne. Ostatne si myslím, že počas pontifikátu Jána Pavla II. sa katolícka cirkev stala tolerantnejšou ako kedykoľvek predtým. Pápež obhajuje zblíženie sa nielen medzi kresťanskými cirkvami. Židia prestávajú byť národom, ktorý ukrižoval Ježiša, ale stávajú sa „staršími bratmi kresťanov“. Musím priznať, že ma stimulovali aj úplne súkromné dôvody. V osobnosti pápeža som si chcel uctiť pamiatku Marcela Godlewského, ktorý cez vojnu veľkodušne pomáhal mojej rodine vo varšavskom gete. Tento kňaz aj v hrozných podmienkach praktizoval toleranciu, ktorú naša medaila symbolizuje.

Ako bola táto udalosť prijatá v esperantskom hnutí?

Veľmi pozitívne, hlavne v katolíckych krajinách, kde vyšlo mnoho článkov ako ohlas na posolstvo šírené po internete. Aj revue Esperanto (UEA) venovalo dve stránky tejto téme. Jej publikovanie sa zhodovalo so Svetovým kongresom esperanta v Berlíne, takže som mal príležitosť prijať osobne mnoho gratulácií. Je však tiež pravdou, že v ďalšom čísle Esperanta vyšli dva listy, jeden z Talianska, druhý z Francúzska, v ktorých autori vyčítali pápežovi jeho konzervatizmus, chápaný ako nanucovanie „vaticánskej sexuálnej morálky“ a „nekompromisné odmietanie potratov“. Z toho dôvodu autori kritizovali udelenie Medaile tolerancie práve jemu. Odpovedal som, že pápež len pripomína katolíkom morálne zásady spojené s týmto náboženstvom, ktoré vyznávajú dobrovoľne – a že takýto postoj nie je v rozpore s toleranciou k iným kultom a spôsobom života na základe iných filozofií.

Odpovedali ste v duchu homaranizmu.

Túto myšlenku môjho starého otca podporujem.

Nepodporovali ju však organizátori prvých svetových esperantských kongresov. Domnievali sa, že náboženské myšlienky tvorca esperanta by mohli škodiť pri šírení medzinárodného jazyka. Prečo?

Vráťme sa do roku 1905, keď sa po boulogneskom kongrese Ludovít Zamenhof rozhodol odložiť svoj plán verejne vystúpiť s hilelizmom. Odložiť, nie však rezignovať, lebo mimoriadny etos na kongrese, ideálne priateľstvo medzi príslušníkmi rôznych národov, teda situácia úplne opačná k bialystockým spomienkam, ho prinútila zrealizovať svoj sen až niekedy v budúcnosti. Iné okolnosti ho však podnietili nečakane vystúpiť. V roku 1904 vypukla vojna medzi Japonskom a Ruskom. Pre svoj zlý zdravotný stav starý otec nemusel nasledovať svojich bratov Leona a Alexandra na vojnový front, a preto sa mohol zúčastniť kongresu v Boulogne. V priebehu kongresu ruská armáda utrpela posledné porážky a v impériu sa zdvihla revolučná vlna. Varšava patrila k miestam, kde revolúcia vzplanula najsilnejšie. Potom nasledoval typický scenár: cár vyhlásil nové práva a slobody pre národy a súčasne začali pogromy proti Židom iniciované režimom, aby sa odvrátil revolučný nápor. Pogromy sa

tentokrát nevyhli ani Bialystoku. Zamenhof vtedy napísal: „Pod tlakom rôznych národných otázok, šovinizmu a vzájomnej nenávisťi, ktoré sa v poslednej dobe v našej krajine silno zdvihli... som sa rozhodol už ďalej nečakať.“.

Akým spôsobom Ludovít Zamenhof vystúpil so svojou novou ideou?

Časopis „Ruslanda Esperantisto“ v prvom čísle roku 1906 uverejnil dvojjazyčne a anonymne text „Dogmy hilelizmu“ s predhovorom, ktorý sa vzťahoval k aktuálnym udalostiam. „V súčasnej kritickej chvíli, keď naša vlasť potrebuje všetky svoje sily, je potrebné zaviesť do života také dogmy, ktoré by umožnili všetkým príslušníkom rôznych etník a náboženstiev ukončiť vzájomné rozpory a kalkulácie a úprimne sa spojiť pre záchranu našej spoločnej vlasti, ktorá by sa mala konečne stať vlastníctvom všetkých.“

Táto veta sa týka viac politiky ako náboženstva.

To by sa dalo súdiť o väčšine hilelistických dogiem, ktorých bolo spolu dvanásť. Budem citovať úryvky. Dogma 2: „Verím, že všetky národy sú si rovné a hodnotím každého človeka len podľa jeho osobnej hodnoty a činov, nie však podľa jeho pôvodu.“. Dogma 3: „Verím, že každá krajina patrí nie tomu či onomu národu, ale úplne rovnoprávne všetkým jej obyvateľom, nech majú akýkoľvek jazyk alebo náboženstvo.“. Dogma 6: „Vlastenectvom alebo službou vlasti nazývam len službu pre dobro všetkých mojich súkmeňovcov... jedni obyvatelia, ak aj predstavujú v krajine veľkú väčšinu, nemajú morálne právo vnucovať svoj jazyk ani náboženstvo ostatným.“. Dogma 8: „Mojím národom nazývam všetkých, ktorí obývajú moju vlasť.“.

Tieto „dogmy“ sú obdivuhodne aktuálne, hoci dnes by sme ich skôr mohli nazvať „ľudskými právami“, ktoré sú už v mnohých krajinách dodržiavané.

V tej dobe a na tom mieste však pravdepodobne len náboženská cesta mohla viesť k ich uskutočneniu. Zásady hilelizmu autor formuloval v troch posledných dogmách. V podstate boli takmer rovnaké ako pred piatimi rokmi. Rozdiel je v tom, že tentokrát boli zamerané na všetkých ľudí. Okrem toho starý otec nechcel nahradiť existujúce náboženstvá, ale navrhoval len neutrálny most medzi nimi, analogicky s neutrálnym medzinárodným jazykom. O jazyku urobil

zvláštnu poznámku: „Pretože v súčasnej dobe existuje len jeden neutrálny jazyk, esperanto, prijímajú hilelisti ten; ale vyhradzujú si právo kedykoľvek neskôr nahradiť tento jazyk iným jazykom, ak sa to ukáže užitočné.“.

Ako reagovali esperantisti?

Len máloktorí myšlienku dobre pochopili. Lahko sa dalo dovŕtiť, že tým anonymným autorom je Zamenhof. Výčitky prišli najskôr od katolíkov a potom od všetkých kresťanov. Kameňom úrazu sa ukázal byť, pre autora trochu prekvapivo, názov náboženstva. Vyzdvihol Hilela a tým automaticky akoby podcenil Ježiša. Zvlášť silné a zlomyseľné boli útoky Francúza Louisa de Beaufronta. V dôsledku polemiky došiel Zamenhof k tomuto záveru: „Pretože názov mojej brožúry (o dogmách) je príliš židovský a predhovor príliš ruský, rozhodol som sa vydať úplne nové vydanie.“. Nový náklad vyšiel onedlho s „medzinárodným“ predhovorom a „neutrálnym“ názvom Homaranismo (Svetobčianstvo). Podľa autora to bol názov absolútne nenárodný, nenáboženský a neosobný.

Nový návrh Ludovíta Zamenhofa, ako ste povedali, nemal za cieľ vytvoriť nové náboženstvo, ale len most medzi existujúcimi náboženstvami. Ako chápať tento most?

Homaranizmus neformuluje natoľko dogmy náboženskej viery, ako skôr základné zásady ľudského správania vyjadrené pravidlom: „Správaj sa k iným tak, ako si želáš, aby sa správali iní k tebe a počúvaj vždy hlas svojho svedomia.“. Stúpenec homaranizmu hovorí: „Mojím náboženstvom nazývam také náboženstvo, s ktorým som sa narodil, alebo k akému som bol oficiálne zapísaný“, musí však viesť svoje činy k dodržiavaniu homaranistických zásad, o ktorých sme už čiastočne hovorili. Tie vytvárajú – podľa autora – politicko-náboženský ideál, z ktorého vyplýva potreba rešpektovať človeka, vrátane jeho náboženstva, národnosti, etnickej príslušnosti, jazyka atď.

Použil niekedy Ludovít Zamenhof výslovne pojem „ľudské práva“?

Áno, vo svojom inauguračnom prejave na Druhom svetovom esperantskom kongrese v Ženeve 28. augusta 1906 povedal: „Prichádzam k vám z krajiny, kde teraz mnoho miliónov ľudí ťažko bojuje za najelementárnejšiu ľudskú slobodu,

za práva človeka.“. Mal na mysli revolučné udalosti v cárskom impériu, v tom „žalári národov“, ale zvlášť zdôraznil pogromy.

Nasledoval po týchto slovách návrh homaranizmu?

Písaný text prejavu zahŕňa obsiahle pojednanie na túto tému. „V poslednom mesiaci pred kongresom som sa rozhodol vyhlásiť svoje zásady úplne verejne v mojom kongresovom prejave.“ Mal v úmysle predstaviť svoju myšlienku ako úplne súkromný návrh, teda v súlade s Deklaráciou z Boulogne-sur-Mer. Časť kongresového prejavu venovanú homaranizmu však bolo možné čítať až o polstoročie neskôr.

Prečo nemohol predstaviť svoj návrh? Aj vo Švajčiarsku fungovala cenzúra?

Starý otec ustúpil „dobrym radám“. Mesiac pred kongresom opustil Varšavu a zastavil sa v kúpeľoch Bad Reinerz. Teraz sa nachádzajú v Poľsku a nazývajú sa Duszniki Zdrój. V Bad Reinerz starý otec čulo korešpondoval s francúzskymi priateľmi Javalom a generálom Sébertom, okrem iného o kongresovom prejave. Pravdepodobne francúzski esperantisti, ktorých vplyv prevládal v prípravných prácach na kongres vo Švajčiarsku, poradili Zamenhofovi odstrániť druhú časť textu. Doktora Javala natoľko zachvátil strach z eventuálneho vyhlásenia homaranizmu, že dokonca navrhoval tvorcovi

esperanta, aby sa na esperantskom kongrese vôbec nezúčastnil. Starý otec sa ale predsa rozhodol cestovať. „Viem si dobre predstaviť škandál, ktorý by mohla spôsobiť moja neprítomnosť v Ženeve.“ Vystúpenia s homaranizmom sa zriekol pravdepodobne až po príchode do kongresového mesta, ale podrobnosti o tomto rozhodnutí nie sú známe.

Vynechal Zamenhof vo svojom prejave aj iné ideové aspekty esperanta?

„Bezfarebný oficiálny prejav by bol z mojej strany veľkým hriechom“, konštatoval v úvodných slovách inauguračného prejavu a tak nahradil tému „homaranizmus“ všeobecnejšou „vnútornou myšlienkou“. Želal si predsa len vdýchnuť trochu idealistického ducha do praktického chápania „Deklarácie o esperantizme“ prijatej pred rokom v Boulogne. „S esperantom, ktoré má slúžiť výlučne cieľom obchodu a praktickej užitočnosti, nechceme mať nič spoločného.“ Starý otec veril, že v budúcnosti sa esperanto stane len jazykom a nebude potrebné zaň bojovať. „Ale teraz, keď takmer všetci esperantisti nijako neprofitujú, ale iba bojujú, si všetci veľmi dobre uvedomujeme, že k práci pre esperanto nás neženie myšlienka na praktickú užitočnosť, ale len myšlienka na svätú, veľkú a významnú ideu, ktorú medzinárodný jazyk v sebe obsahuje. Touto ideou – všetci ju veľmi dobre cítite – je bratstvo a spravodlivosť medzi všetkými národmi.“

Čo je to, presnejšie, vnútorná idea?

Nikdy nebola jasne definovaná. Vnútornú ideu nemožno chápať ako doktrínu, ukazuje len smer, ale predovšetkým motivuje činnosť v prospech esperanta. Esperantisti ňou inšpirovaní, odovzdane, nezištne, „odvážne a neuhýbajúc“, dokonca aj napriek prenasledovaniu, pracujú pre myšlienku medzinárodného jazyka už viac ako jedno storočie.

Účastníci Druhého svetového esperantského kongrese v Ženeve v roku 1906.

Čo sa stalo so skrytým homaranizmom?

Starý otec onedlho čelil vnútornému rozkolu v hnutí pre projekt „ido“. Jeho zdravotný stav sa trvalo zhoršoval. Ďalej usilovne pracoval, ale postupne menil priority. Tak ako pred časom opustil „židovský problém“, teraz sa začal dištancovať od esperantského hnutia. Jeho chovanie malo dve príčiny. Po prvé, esperanto sa malo, ale už aj mohlo vyvíjať samostatne; po druhé sa chcel naplno venovať homaranizmu a to znemožňovala – ako ukázala prax – jeho doterajšia pozícia v hnutí. Rozhodujúcim okamihom sa stal rok 1912, keď pri zahájení krakovského kongresu Zamenhof povedal: „Terajší kongres je posledný, v ktorom ma vidíte pred sebou; neskôr, ak budem môcť k vám prísť, ma uvidíte iba medzi sebou.“. Mal už úplne nový, praktický cieľ – zvolanie medzinárodného kongresu pre založenie neutrálno-ľudského náboženstva. V máji 1913 vyšla brožúra „Homaranismo“, v ktorej Ludovít Zamenhof predstavil svoj návrh prvýkrát pod svojím vlastným menom.

Ako to neutrálno-ľudské náboženstvo chápalo Boha?

Starý otec ho predstavil už v roku 1905 na boulogneskom kongrese v peknej básni „Modlitba pod zelenou zástavou“ (voľný preklad):

K tebe, ach, všemocná záhada bez tela,
Ty ohromná sila, svetom vládnuca.
K Tebe, bezodný prameň lásky a pravdy
A zdroj života neustáleho,
K Tebe, ktorého každý si predstavuje ináč,
Ale všetci jednako v srdci cítia,
K Tebe, ktorý tvorí, k Tebe, ktorý vládne,
Úprimne sa modlím.

To bola jedna zo slôh, ktorú organizátori kongresu dovolili tvorcovi esperanta predniesť.

Neskôr starý otec svoju doktrínu pozmenil, ale pojmätie Boha nechal takmer bez zmeny. V roku 1913 definoval stúpenca homaranizmu ako toho, kto mohol prehlásiť: „Najvyššiu, pre mňa nepochopiteľnú Silu, ktorá je príčinou

L. L. Zamenhof na 9. Svetovom esperantskom kongrese v Berne, 1913.

príčin vo svete materiálnom a morálnom, môžem nazvať menom Boh, alebo iným menom, ale som si vedomý, že podstatu tejto sily má každý právo predstaviť si tak, ako mu to prikazuje jeho rozum a srdce alebo učenie jeho cirkvi. Nikdy nesmiem nenávidieť alebo prenasledovať niekoho kvôli tomu, že jeho viera v Boha je iná ako moja.“.

Toto prehlásenie zahŕňa také široké poňatie Boha, že je prijateľné pre každého.

Áno, neznepriateluje veriacich rôznych náboženstiev, nestavia náboženstvo proti vede, je tiež prijateľné pre agnostikov a všeobecne predstavuje útočisko pre pochybovačov. Homaranizmus neformuluje nové zjavenia, ani nesľubuje spasenie a večný život, pretože jeho účelom nie je vytvoriť nové náboženstvo ale postaviť most medzi existujúcimi.

Taký istý cieľ sa mi zdá v súčasnosti aktuálnejší ako kedykoľvek predtým.

Neutrálno-l'udské zásady formulované Ludovítom Zamenhofom by sa mohli celkom dobre nazvať ekumenizmom, nie?

Áno – a nielen to. V predhovore brožúrky o homaranizme bol uvedený „politicko-náboženský program“. Tento program sa však týkal nie náboženstva ale hlavne politiky, formuloval v skutočnosti základné ľudské práva. Autor hovorí výslovne o „práve na vlasť“ a „práve na jazyk“. Aby boli prakticky uvedené do života zásady homaranizmu, bolo treba založiť medzinárodné spoločenstvo, ktorého jazykom by samozrejme bolo „neutrálno-l'udské“ esperanto. Starý otec zdôrazňoval, že sa jedná o jeho čisto súkromnú myšlienku; bolo by chybou stotožňovať ju dokonca s vnútornou ideou, ktorá „predstavuje len nedefinovaný bratský cit a nádej, ktoré prirodzene rodí stretávanie sa na neutrálnom jazykovom základe.

Konal sa kongres, ktorý by založil neutrálno-l'udské hnutie?

Aby ho mohol starý otec zorganizovať, dúfal, že získa základné jadro jeho stúpencov na Svetovom kongrese esperanta v Paríži v auguste 1914. Bol v Nemecku, na ceste do francúzskeho hlavného mesta, keď vypukla vojna. Miesto toho, aby sa ubytoval v parížskom hoteli na ulici Saint Peterbourg, musel sa cez Švédsko, Fínsko a nakoniec cez Petrohrad vrátiť do Varšavy.

Umlčala vojnová trma-vrma esperanto?

Nie úplne, jeho praktické možnosti sa dokázali práve počas vojnového uragánu. Svetová esperantská asociácia (UEA), ktorá mala svoje sídlo v neutrálnom Švajčiarsku, organizovala vo veľkom výmenu korešpondencie medzi ľuďmi oddelenými frontom. Ženevskou kanceláriou UEA prešlo vtedy dvestotísíc listov.

Prvá svetová vojna tragicky ironizovala Zamenhofove myšlienky.

Napriek tomu však zároveň potvrdila ich úplnú správnosť. Starý otec svojimi myšlienkami prebehol dobu, intuitívne sa pokúsil predísť katastrofe. Táto presná predvídavosť sa prejavila ešte raz v jeho „Výzve diplomatom“ z konca roku 1914. Kým sa vojna prudko valila Európou, on už myslel na povojnové usporiadanie sveta. Obrátil sa na politikov, ktorí sa v budúcnosti

zúčastnía mierovej konferencie s otázkou: „Začnete jednoducho prerábať a plátať mapu Európy?“. A následne upozorňoval: „Kedykoľvek budete chcieť uspokojiť národy, akokoľvek spravodliví sa budete snažiť byť, ničoho nedosiahnete prerábaním mapy, lebo každá zdanlivá spravodlivosť pre jeden národ je zároveň nespravodlivosťou pre národ iný.“. V rozhodnutí víťaza diktovaného porazenému klíči – podľa jeho názoru – príčina nového boja, lebo tak sa upevňuje rozdelenie na národy utláčajúce a národy utláčané, ktoré je príčinou nenávisťi. Zamenhof preto navrhol všeobecné použitie zásady: „Každá krajina morálne aj materiálne patrí celkom rovnoprávne všetkým svojim synom.“. Táto zásada zahŕňa niekoľko ľudských práv súčasne. Starý otec k nim výslovne pridal ešte právo na jazyk a na náboženstvo. Veril, že tento cieľ by bol ľahšie dosiahnuteľný, keby sa nahradili národné názvy krajín názvami zemepisnými. Uvedomoval si, že nenávisť medzi národmi nezmizne náhle, ale iba ako výsledok dlhej výchovy, avšak pod istou podmienkou: „Je ľahké zbratať iba ľudí slobodných a rovnoprávných, nie je však možné zbratať ľudí, z ktorých jedni sa pozerajú na seba ako na oprávnených hospodárov nad ostatnými.“.

Nie sú návrhy, formulované vo Výzve diplomatom, upravenými zásadami homaranizmu?

V podstate sú rovnaké. Chýba len náboženský paragraf.

Z perspektívy času vidíme, ako sa mýlili kritikovia homaranizmu, ktorí v ňom videli len „náboženskú a mystickú horlivosť“, zatiaľ čo myšlienky Ludovíta Zamenhofa ho stavajú do svetla prezieravého politika.

Skutočne, jeho myšlienky sa dočkali medzinárodného uznania až v roku 1948 vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv vyhlásenej Spojenými národmi. Zvlášť zaujímavý je Zamenhofov návrh založiť Spojené štáty európske, v rámci ktorých by sa vyriešili národné konflikty. Táto myšlienka sa uskutočňuje v podobe Európskej únie. Neuveriteľnú predvídavosť starého otca potvrdzuje ešte jeden návrh: „Za všetky nespravodlivosti, páchané v niektorej krajine, nech je vláda tejto krajiny zodpovedná pred Stálym celoeurópskym tribunálom, zriadeným dohodou všetkých európskych krajín.“.

Áno, taký tribunál už existuje. Ludovít Zamenhof predvídal aj Brusel aj Štrasburg.

Zakaždým, keď prechádzam symbolickým mostom v Štrasburgu, myslím si, že ľudstvo potrebuje viac takých mostov, aké navrhoval môj starý otec.

MOSTY

Pán profesor, kam teda vedie „Zamenhofova ulica?“ Inými slovami, po akej ceste pôjde ďalej ľudstvo, ktoré váš starý otec, tvorca esperanta, chcel vidieť ako „jeden veľký rodinný kruh“? (slová zo Zamenhofovej básne „La espero“, „Nádej“, ktorá sa stala esperantskou hymnou).

Chápete Zamenhofovu ulicu ako symbol správneho cieľa a ušľachtilých úmyslov Ludovíta Zamenhofa. Ale pre mňa to je aj konkrétne miesto. Pamätám sa na varšavskú Zamenhofovu ulicu po druhej svetovej vojne ako na veľké rumovisko. Po niekoľkých rokoch tam vyrástli nové domy. Nastáhoval som sa do jedného z nich označenom číslom osem. Bola to číra zhoda náhod, že ako mladý inžinier som dostal zamestnanecký byt na ulici, ktorá niesla meno môjho starého otca. Tešilo ma vidieť opäť tabuľku „Ulica Ludovíta Zamenhofa“.

Ako sa táto ulica volala počas vojnovnej okupácie Varšavy?

Nemecká vrchnosť zmenila názvy mnohých ulíc vo Varšave, ale ulicu môjho starého otca prehliadli. Pravdepodobne meno nemeckého pôvodu bolo pre zodpovedného úradníka prijateľné a nespájal ho s esperantom. Pamätám sa aj na električky s nápisom označujúcim Zamenhofovu ulicu ako konečnú stanicu.

Pýtal som sa, kam vedie symbolická Zamenhofova ulica, pretože viem, že varšavská Zamenhofova ulica kedysi viedla na „Umschlagplatz“. Odtiaľ odchádzali vlaky do vyhľadzovacieho tábora Treblinka. Pozdĺž Zamenhofovej ulice hnali na „Umschlagplatz“ tristo tisíc ľudí, ktorí boli potom zavraždení v Treblinke. Medzi obeťami boli aj dve dcéry Ludovíta Zamenhofa, Žofia a Lýdia. Táto tragická spomienka na minulosť nás núti premýšľať o budúcnosti. Kam sa teda podľa vás uberá svet?

V roku 1993 ma japonská organizácia Oomoto pozvala prednášať, aby som zodpovedal práve túto otázku, hoci trochu ináč formulovanú: „Aké by malo byť

21. storočie?“. Pozvanie som prijal, lebo som v ňom videl zámenku na meditáciu o tomto „najlepšom“ svete; najlepšom, lebo iný nepoznám. Moju prednášku som nazval „Most k 21. storočiu“. Most v názve som si predstavoval ako „most nádeje“.

Projektovali ste mosty z ocele a betónu v rôznych častiach sveta. Aj v Japonsku?

Stalo sa to niekoľko rokov predtým, počas jednej z mojich služobných ciest do Japonska. Administrácia mostov medzi ostrovami Honšú a Šikoku so mnou konzultovala špeciálne techniky stavieb mostov na moriach. Prišiel som vtedy ako inžinier mostov, slúžiacich na prekonanie vzdialených miest, medzi ktorými sa nachádzajú určité známe prekážky. Tentokrát som však musel prednášať o moste prekonávajúcom prekážky iného druhu, o moste, ktorý má slúžiť pohybu nie z miesta na miesto ale z okamihu do okamihu, vzdialených jeden od druhého nie v míľach vzdialenosti ale v rokoch času. Obyčajný most, vďaka inžinierskemu umeniu, umožňuje cestovanie nad riekami, jazerami, moriami, a tak umožňuje cestujúcemu vyhnúť sa priamemu nebezpečeniu hlbok, prúdov a trupov lodí. Nezabúdajme však, že ani trup lode, ani hĺbka vody nezmizne postavením mostu. Most slúži len tým, ktorí ho použijú, zatiaľ čo ľudia, ktorí zostali dole, musia naďalej čeliť nebezpečeniam. Preto, ak stavíme most k 21. storočiu, postarajme sa, aby sme nikoho nenechali pod mostovými oblúkmi. Postarajme sa, aby náš most mohol používať každý obyvateľ Zeme, aby každý mal možnosť vyhnúť sa dnešným prekážkam, na ktoré sa zabudne v storočí, v ktorom dúfame uskutočniť „krásny sen ľudstva“. (Citát z básne L. L. Zamenhofa „La Espero“.)

Pravdepodobne o takýchto mostoch premýšľal pred sto rokmi aj Dr. Esperanto.

Mimochodom, môj starý otec nebol jediný. Victor Hugo, francúzsky spisovateľ 19. storočia, vložil do úst hrdinu svojho románu toto proroctvo: „Občania, devätnáste storočie je veľké storočie, ale dvadsiate bude šťastné storočie. Človek sa už nebude báť napadnutia ani okupácie, ani uzurpácie moci, ani krvavej rivality medzi národmi... Človek sa už nebude báť narodiť do nanútenej tyranie, už sa nebude báť hladu ani vykorisťovania, ani prostitúcie zo zúfalstva, ani biedy z nedostatku práce, ani šibeníc, ani meča, ani bojov, ani lúpeží... Človek bude šťastný.“

Toto krásne proroctvo sa nenaplnilo. Alebo sa Victor Hugo pomýlil len v čísle storočia... Aká je vaša vízia 21. storočia?

Taká, ako som ju predstavil v spomínanej prednáške. Aj dnes si môžeme predstaviť, že to bude storočie neporovnateľného pokroku vied. Pozemšťania si uvedomia svoju pozíciu, svoje postavenie vo vesmíre a základné úlohy a problémy, ktorým musia čeliť. Bude to storočie vývoja technológií, zameraných okrem iného na ochranu životného prostredia, ale aj umožňujúcich modifikovanie živočíšnych druhov, ktoré žijú na zemi. Bude to storočie filozofie, schopnej zamerať vývoj vedy a techniky v súlade so zásadami etiky, aby takýto vývoj slúžil spoločnému dobru a šťastiu ľudstva. Nastanú revolučné zmeny vo svetovej ekonomike a v spoločenských podmienkach v dôsledku technického vývoja, ktorý dovoľí vytvárať bohatstvo bez priameho príspevku ľudskej práce. Tieto zmeny budú požadovať hospodárenie v globálnom meradle. A už nepotrebná pracovná doba umožní realizáciu úplne nových činností, napríklad na poli zábavy, meditácie, vedeckých a filozofických štúdií.

Vedci už nebudú menšinovou skupinou?

Podľa niektorých čerstvých štatistických údajov je možné konštatovať, že počet aktuálne pracujúcich vedcov sa rovná celkovému počtu všetkých vedcov, ktorí pôsobili po celú dobu doterajšej histórie ľudstva, ktorá tejto dobe predchádzala. Preto sa prudko rozvíjajú vedy, ako na základe makro-, tak aj mikro-výskumu. Súčasne sa otvárajú brány strážiace tajomstvá vesmíru a postupuje aj naše poznávanie mikroorganizmov. Revolučne postupujú vpred vedecké technológie. Umožnia odhaliť iné planéty, ale aj – beda! – budú hroziť zničením Zeme. Rozvíjajú sa prírodné vedy umožňujúce ovládať a aj umelo orientovať vývoj ľudského druhu, tiež však bojovať proti epidémiám starým aj novým. Tak isto sa rozvíjajú ekonomické vedy.

Za akým účelom?

Aby čelili revolučným zmenám moderných životných podmienok a aby vo svetovom meradle zaručili dôstojnú životnú úroveň každému obyvateľovi Zeme, v súlade s filozofiou, ktorá usiluje o vedomie solidarity, nutného faktoru mieru medzi národmi a taktiež mieru medzi ľuďmi vo vnútri každého národa. Povinne

budú musieť obsiahnuť aj odstránenie biedy a hladu kdekoľvek na svete, pretože medzi sýtymi a hladnými nie je možný mier. Táto elementárna pravda sa týka ako jednotlivých osôb, tak celých národov, štátov alebo kontinentov. Nacionalizmy, triedny boj, vojnové faktory medzi národmi a vo vnútri nich, musia nadobro zmiznúť, aby boli nahradené solidaritou ľudí, národov a spoločenských skupín.

Má sa stať takéto vedomie solidarity základom nášho globálneho spôsobu myslenia?

Áno, aj vo vzťahu k neustále sa zväčšujúcemu vesmíru, plnom nespočítateľného množstva slnka a ich planét. Lebo ak niekde vo vesmíre existujú formy života, sú pravdepodobne odlišné v porovnaní s pozemskými, možno dokonca nevnímateľné ľudskými zmyslami a nepredstaviteľné ľudským mozgom. A keby sme sa napriek tomu raz dokázali dorozumieť s takými predpokladanými bytosťami, potom by sme sa dorozumievali nielen vzdialenosťou, ale aj časom, lebo ich planéta bude možno vzdialená tisícky svetelných rokov...

William Shakespeare podotkol, že existujú veci na zemi a na nebi, o ktorých ani filozofi neskúšali...

Niečo podobné prorokovali a prorokujú náboženský duchovní vodcovia. A v súčasnosti, vďaka vedeckému pokroku, aj agnosticí.

Prečo by teda 21. storočie nemalo byť epochou všeobecnej vzájomnej dohody medzi náboženským a agnostickým spôsobom myslenia?

Objav rýchleho odstredivého pohybu nebeských telies logicky podnietil vedcov, aby brali do úvahy takzvaný veľký tresk, anglicky „big-bang“, ako začiatok zrodu vesmíru. Na základe tejto teórie sa môžu zblížiť materialistické, agnostické a idealistické, teda náboženské vnímania sveta.

Vedecky sa odhaduje vek vesmíru na desať až dvadsať miliárd rokov, kým Biblia považuje svet za miliónkrát mladší.

Vedomie počiatku, prijímaného ako vedou, tak náboženstvom, však dovoľuje prísť k záveru, že medzi týmito dvoma hľadiskami existuje len kvantitatívna

rozdielnosť. Koniec koncov, ako je možné predvídať, rozpínavosť vesmíru sa zastaví za niekoľko miliárd rokov a vtedy, naopak, začne jeho zmršťovanie a po ďalšej miliarde rokov sa potom vesmír vráti do svojho nulového objemu. Takže posúdenie „veľkého tresku“ ako cyklického javu, namiesto jediného začiatku všetkého, bude určite ešte zlučiteľnejšie s agnostickým spôsobom myslenia.

A ľudské poznanie? Je merateľné, odhadnuteľné? Napríklad „Pascalov balón“. Čím viac vedomostí napumpujeme do jeho vnútra, tým rozsiahlejší sa stáva jeho vonkajší povrch, ktorý charakterizuje neznalosť. Inými slovami, čím viac človek vie, tým viac vie, čo ešte nevie.

Sokrates vyjadril tú istú myšlienku slovami: „Viem, že nič neviem.“. Naše poznanie sa zakladá na našej schopnosti vnímať realitu len piatimi zmyslami, ktorými je vybavené ľudské telo. Je možné predpokladať existenciu bytostí s inými zmyslami, ktoré sú nám neznáme, alebo ktoré si vieme len ťažko predstaviť a ktoré zabezpečujú úplne odlišné vnímanie a následne vedú k odlišným filozofickým otázkam a odlišným riešeniam.

Spomenuli ste mikroelementy hmoty. Nájde sa azda v nich kľúč k tajomstvám života?

V každom prípade objavy na poli biochémie a molekulárnej biológie otvárajú perspektívy k uvedomelým činom pre zlepšenie genetickej štruktúry živých bytostí, pre eliminovanie dedičných chorôb, napríklad rakoviny. Rád by som zdôraznil, že v prírode, ktorú poznáme, vládne zákon prirodzeného výberu, ktorý dáva prednosť silnejším jedincom. Myslím si, že vďaka inžinierskej genetike bude možné nad týmto zákonom zvíťaziť a podľa potreby posilniť alebo oslabiť príslušné druhy.

Keď sme v roku 1993 začínali náš rozhovor, klonovanie ešte patrilo do vedeckofantastickej literatúry, o niekoľko rokov neskôr sa však stalo skutočnosťou. Kvôli zvedavosti pramatky Evy bolo odhalené tajomstvo „stromu dobra a zla“. Teraz vedci obracajú svoju zvedavosť na „strom života“, známy z mýtov a náboženských spisov.

Naozaj, rozšifrovanie ľudského genómu môže poskytnúť vedcom božskú

moc. 21. storočie začalo právnym sporom, či je možné zákonom povoliť klonovanie ľudských embryí na terapeutické účely. Existujú už praktické možnosti vypestovať na základe ľudského embrya celé orgány a následne ich transplantovať ako „náhradné diely“ chorému človeku. Zákonný súhlas s klonovaním embryí by však otvoril cestu ku kopírovaniu celého ľudského organizmu.

V televíznom kurze pre deti „Mazi v Gondolande“, adaptovanom pre esperanto podľa anglického originálu, je epizóda, ako si zlý Korvaks vyrobil pre seba živú kópiu princezny Silvie, potom ako skutočná princezna odmietla jeho dvorenie. Zábavná fikcia 20. storočia sa zrazu stala skutočne reálna.

Schopnosť klonovať živé organizmy prináša doteraz neznáme formy boja medzi dobrom a zlom. Na jednej strane je pravda, že výroba ľudských orgánov ako „náhradných dielov“ môže zachrániť život mnohým ináč nevyliciteľným jedincom. Na druhej strane klonovanie otvára cestu ku vytváraniu „nadrasý“ alebo k uniformite ľudského druhu. Podľa môjho názoru si ľudstvo musí zachovať svoju prirodzenú rozmanitosť. Ani najzáračnejšie objavy alebo vynálezy nemajú zmysel, ak ich využitie nebude založené na spoločnom morálnom základe.

Strácajú svoj zmysel, ak by sme mali kvôli nim čeliť hrozbám samozničenia Zeme, napríklad nukleárnou vojnou.

Skutočne, zásoby zbraní, uložené v terajších arzenáloch, stačia na mnohonásobné zničenie našej matky Zeme. Už samotná existencia nukleárných zbraní predstavuje nebezpečenstvo. Po prvé môžu byť použité úmyselne a po druhé – ich rozbušky sa môžu zaktivizovať aj samovoľne, napríklad v dôsledku prírodnej katastrofy, zemetrasenia a podobne. Prípád Černobyľu, ktorý nesmie byť zabudnutý, nás učí, že ľudská ľahkomyselnosť môže vyvolať obrovskú katastrofu. Mimoriadne nebezpečenstvo predstavujú nukleárne zbrane v štátoch s nedostatočnou politickou stabilitou, o to viac v tých, ktoré sa usilujú vyriešiť svoje problémy vojnovou cestou. Začiatok 21. storočia poznamenali bezprecedentné činy mimoštátnych teroristických skupín. Čo bolo nedávno témou vedeckofantastických noviel, to sa stalo skutočnosťou. Medzinárodné konvencie o nešírení nukleárných zbraní sa

netýkajú teroristických skupín, medzinárodnej zločineckej siete, náboženských fanatikov, ani psychopatických jednotlivcov.

Náš súčasný svet disponuje nielen nukleárnymi zbraňami, ale aj inými prostriedkami sebazničenia. Počúvame o ozónovej diere, skleníkovom efekte, kyslých dažďoch. Viaceré atómové elektrárne sú potenciálnou jadrovou bombou, ktorej explózia môže zničiť prírodné prostredie o polomere tisícov kilometrov.

Počas môjho života došlo k značnému zničeniu prírody. Aj staršie dejiny zaznamenali také prípady. Keď som raz navštívil Varšavu, videl som v televízii film o civilizácii Mayov v Strednej Amerike, ktorého ste autorom. Udivilo ma tvrdenie, že táto obdivuhodná civilizácia pravdepodobne zmizla vinou ekologickej katastrofy. Mayovia praktizovali extenzívne poľnohospodárstvo. Vypaľovali lesy, aby získali ornú pôdu. Tá sa rýchlo stala neplodnou, preto vypaľovali lesy stále ďalej od svojich miest. V istej chvíli však bola vzdialenosť medzi poliami a mestami taká veľká, že nastal problém hladu.

Okrem toho Mayovia stavali gigantické chrámy, paláce a pyramídy. Potrebovali na to veľmi veľa vápna, ktoré muselo byť na stavebné účely pálené pomocou dreva. Ničenie lesov spôsobilo katastrofu.

Bohužiaľ, ľudstvo naďalej smeruje k ekologickému samozničeniu. Niekde sa už trochu poučilo, aj keď zatiaľ najmä v najbohatších krajinách. Dokazujú to znovu čisté rieky Temža alebo Rýn. Podstata veci by však nemala spočívať v tom, aby sa čistili znečistené rieky, ale v tom, aby neboli znečisťované. Obdobne sa treba stavať k ľudskému zdraviu. Je potrebné predchádzať chorobám a na to zaistiť priaznivé životné podmienky, vrátane čistého prostredia. Inou oblasťou činnosti je posilnenie ľudského organizmu. Imunologický systém funguje ako armáda, ktorá identifikuje a potom ničí cudzie telesá, ako napríklad baktérie; je schopný rozoznať vlastnú bunku od cudzej. Tento fascinujúci a pravdepodobne najkomplikovanejší mechanizmus ľudského organizmu nie je ešte dôkladne preskúmaný. Odhalenie všetkých jeho tajomstiev bude pre medicínu absolútne revolučné, umožní predĺžiť ľudský život, ochráni človeka pred chorobami a zaistí mu aktivitu až do konca života.

Dnešná medicína nepredlžuje život ale umieranie.

Toto je možné zvrátiť posilnením imunitného systému organizmov. Genetika dosahuje na tomto poli sľubné úspechy. No pokroky medicíny nebudú stačiť. Je potrebné eliminovať vojny a faktory, ktoré spôsobujú choroby. Dúfam, že vývoj technológií bude v súlade s požiadavkami ekológie a že budú postupne vyradené výrobné procesy, ktoré znečisťujú vzduch, vodu a pôdu. Do doby, kým nebude možné zlepšiť technológiu výroby potrebných produktov, bude možné umiestniť továrne, nebezpečné pre prírodné prostredie, ďalej od ľudských aglomerácií, do púští alebo na umelé ostrovy.

Znečisťovanie životného prostredia je celosvetovým problémom a je riešiteľné len v celosvetovom meradle. Pre tento účel je ale potrebné nejaké rozhodovaniashopné ústredie. Bohužiaľ, Zem je guľatá a na tomto geometrickom útvar neexistuje ústredný bod.

Pred našimi očami sa svet zmenil na „globálnu dedinu“. Tak ako malá dedinka, aj veľký svet musí prijať nejaký spoločný poriadok, aby vôbec mohol fungovať.

Aký alebo čí poriadok máte na mysli?

Podľa doterajších skúseností je predstaviteľná táto alternatíva: buď hegemonia jednej veľmoci, alebo dohoda rovnocenných politických subjektov. Prijatie prvého riešenia by potvrdilo, že sa svet zo svojej histórie nič nepoučil. Dúfajme, že sa uskutoční druhý spôsob riešenia. Predstavujem si spoločenstvo národov, ktoré, popri zachovaní si svojich príslušných identít, odovzdá záležitosti globálneho rozmeru kompetentnému a kontrolovateľnému ústrediu. Svet by bol vtedy účinne riadený, ľudstvo by si zachovalo svoju vnútornú kultúrnu rôznorodosť a neustúpilo by nejakej globálnej uniformite.

Ľudský život sa v súčasnosti realizuje v troch rozmeroch: miestnom, štátnom a svetovom. Bude svetový rozmer v „globálnej dedine“ najdôležitejší?

Domnievam sa, že nie menej dôležitý bude miestny rozmer. V tomto smere je už teraz jasne vidieť ďalší vývoj. Považujem to za veľmi pozitívny jav, lebo podporuje kultúrnu rozmanitosť, kým globálny spôsob života urýchľuje – ako

je teraz zvykom hovoriť – „macdonaldizáciu“. Zdá sa, že štát, v tradičnom ponímaní tohoto pojmu, bude postupne slabnúť, z dôvodu pokračujúcej integrácie vo všetkých oblastiach a z dôvodu zanikania štátnych hraníc.

Nepochybne priekopníkom integrácie je od nepamäti ekonomika. Kapitál už nepozná hranice. Zostane, ako v minulosti, zdrojom konfliktov?

Hlavný cieľ globálneho ústredia by mal byť dvojaký: určovať ekonomické podmienky vo svetovom meradle, odstraňujúc priepastné protiklady medzi regiónmi nášho sveta a snažiť sa zaistiť celosvetovú bezpečnosť. Dvadsať storočie poskytlo dostatočné skúsenosti s nezmyselnosťou a neúčinnosťou vojen ako nástrojom riešenia konfliktov.

Mnoho rokov sa naša generácia obávala vypuknutia nukleárnej vojny medzi dvoma mocnými politickými blokmi. Dvojpolárny svet charakterizovala „rovnováha strachu“, ktorá sa paradoxne ukázala byť stabilizačným faktorom. Keď sa však postupne zmiernila svetová „studená vojna“, súčasne vypukli miestne „horúce vojny“.

Tento čudný úkaz bolo možné pozorovať najčastejšie vtedy, keď sa veľmociam podarilo dosiahnuť dohodu, ktorá oddialila hrozbu nukleárnej vojny. Vtedy sa na titulných stránkach novín objavovali informácie o miestnych konfliktoch, či už v Afrike, Latinskej Amerike alebo Ázii.

Zaniknutie komunistického bloku tento proces vôbec nezastavilo. Miestne vojny trápili dokonca aj Európu.

Bohužiaľ, vojny trvajú naďalej. Nehanebne sprevádzajú úsilia o odzbrojenie. Verilo sa, že zníženie stavu svetového arzenálu zbraní upevní mier. Ale výdavky potrebné na zničenie existujúcich zbraní sa ukázali byť väčšie ako náklady na ich výrobu. Okrem toho likvidácia zbraní, obzvlášť nukleárnych a chemických, nastolila ťažko riešiteľné technické problémy.

Z toho vyplýva, že použitie týchto zbraní stojí menej ako ich neutralizácia. To je pravdepodobne jeden z dôvodov vojen. Prečo ničiť zbrane, keď sa dajú dokonca ešte aj predať?

Dotýkame sa veľkého problému, ktorého meno je vojnový priemysel. Medzinárodné zbrojárske spoločnosti sú obrovskými vplyvnými silami. Vnucujú verejnej mienke presvedčenie, že vojnový priemysel je motorom pokroku, zatiaľ čo odzbrojenie by odsúdilo milióny ľudí k nezamestnanosti.

Musia sa teda vyrábať zbrane ohrozujúce životy miliárd ľudí, aby milióny ľudí nestratili svoje pracovné miesta? Veda by nevedela vyriešiť túto dilemu?

Už sme hovorili o tom, že dynamicky sa rozvíjajúca veda nepotrebuje objednávky vojnového priemyslu, aby si zaistila podmienky pre ďalší pokrok. Veda sa v súčasnosti môže zameriavať na ciele, ktoré by slúžili dobru ľudí, nie ich zabíjaniu. Čo by ľudstvo získalo, keby fondy, zaangažované do vývoja stále nových prostriedkov na zabíjanie, boli použité na ochranu prírodného prostredia!

Studená vojna prešla do učebníc moderného dejepisu a „globálnu dedinu“ chráni stále nákladnejší systém spoločnej bezpečnosti. Vojny však neprestávajú. Svet 21. storočia vraj bude buď svetom mieru, alebo nebude žiadny. V čom vidíte základnú príčinu vojen?

Dejiny ľudstva učia, že hlavnou príčinou vojnových konfliktov je želanie mať to, čo má niekto iný. Myslím, že existujú dva spôsoby riešenia tejto večnej dilemy. Prvý by spočíval v stanovení takých výrobných podmienok, ktoré by dovolili úplne uspokojiť všetky potreby. Táto myšlienka nie je nová. Bolo by ju možné povedať takto: ak je cieľom ľudského života zhromažďovať majetok, nech majú všetci právo vykročiť touto cestou. Druhý spôsob ukazuje potrebu zmeniť hodnotový systém, zmeniť ho tak, aby „potreba mať“ stratila svoju prioritu. Ľudskej povahe by najviac vyhovoval stav, v ktorom by neexistovali chudobní a nik by si neprial hromadiť majetok nad svoje potreby.

S trochu podobnou situáciou som sa stretol u domorodcov v Peru, ktorí žijú v ťažkých podmienkach vo výške takmer štyritisíc metrov nad morom. Obrábanie pôdy a získavanie vody sa robí kolektívne. Spoločenský život dediny regulujú zvyky, ktoré majú korene v období Inkov. Každý rok sú volení predstavitelia samosprávy do rôznych funkcií. Medzi inými sa volí „kapitán“ a „kaprál“, ktorí však nemajú nič spoločné s armádou. Ich úlohou je organizovať na vlastné náklady drahé

oslavý pre celú komunitu. Samozrejme sa volia tí najbohatší. Po oslavách sa už nelíšia bohatstvom od ostatných dedičanov. Takto je zabezpečená ekonomická rovnosť, ako podmienka rovnosti práv a povinností.

Domorodci postupujú múdro, aby v ťažkých podmienkach prežili. Spoločenská organizácia má zaisťovať svojim členom rovnosť pri štarte, ale nevnučovať im rovnosť vo finále, ako sa to robilo v bývalom „reálnom socializme“. Napokon je potrebné smerovať k systému, v ktorom duchovné hodnoty budú prevažovať nad materiálnymi. V opačnom prípade spotrebiteľské šialenstvo, to „márnotratné dieťa“ dvadsiateho storočia, privedie ľudstvo ku samozničeniu.

Americký filozof Erich Fromm varoval už v šesťdesiatych rokoch minulého storočia pred vytváraním technokratickej spoločnosti naprogramovanej výlučne na výrobu a spotrebu tovaru.

Bohužiaľ, varovanie veľkého mysliteľa sa ukázalo byť chmúrnym proroctvom, ktoré sa naplňuje pred našimi očami. Erich Fromm položil takmer hamletovskú otázku: „Mať, alebo byť?“. Tieto dve slovesá predstavujú úplne opačné systémy hodnôt.

Naša moderná spoločnosť si želá „mať“. Toto želanie mať je aj vnucované, lebo hlavným účelom dnešnej ekonomiky je maximálna spotreba. Podmienkou dobrého fungovania ekonomiky je tiež, bohužiaľ, výroba tovaru, ktorý ohrozuje existenciu ľudstva, alebo ho premieňa na dav pasívnych spotrebiteľov. Nikdy v ľudských dejinách nebolo toľko „majúcich“ a toľko „nemajúcich“.

Práve v tom spočíva rozdiel medzi „chudobným juhom“ a „bohatým severom“. Je potrebné premostiť túto priepasť. Nedostatok rovnováhy medzi obyvateľmi „globálnej dediny“ sa podoba časovanej bomby, ktorej výbuch môže spôsobiť nepredstaviteľné škody. Problém sa však nevyrieši, ak bude revolučnou cestou „sever“ zrovnaný s „juhom“. Cieľom musí byť povzniesť úroveň „juhu“. Rozvinutý svet zápasí s nezamestnanosťou, zatiaľ čo chýba ekonomický potenciál na realizáciu projektov, ktoré by prispeli k riešeniu problému hladu.

„Sever“ a „juh“ v ekonomickom význame slova sú nejasné pojmy. Máte na mysli Severnú a Latinskú Ameriku, Európu a Afriku? Rozdiely je však vidno aj

v samotnej Európe, dokonca aj v jednotlivých krajinách, napríklad v Taliansku. Ako teda nivelizovať rozdiel medzi „severom“ a „juhom“?

Existuje dlhý zoznam plíag, ktoré trápia terajší svet: vojny, bieda, analfabetizmus, choroby, znečisťovanie prírodného prostredia. Postupom času sa zoznam dopĺňa novými, ešte neznámymi problémami. Diagnóza je potrebná, ale nestačí.

Vieme, odkiaľ sme prišli a kde sme, nevieme však, kam ideme. Kam by mali „mosty nádeje“ viesť tento svet? Ostatne, musia stáť na solídnych pilieroch, inými slovami univerzálnych zásadách. Akých?

Podľa môjho názoru tento univerzálny základ predstavujú francúzske „tri farby“: voľnosť, rovnosť, bratstvo.

Nebolo by potrebné ich aktuálne definovať? Ved' vieme, čo urobil nacionalizmus so slobodou. Komunizmus premenil rovnosť na podriadenosť a jeho bratstvo sa prejavilo medzi iným „bratskou pomocou“ Československu v roku 1968.

Verím, že na „mostoch nádeje“ bude viac voľného miesta pre filozofov, než v našej dobe, ovládanej technikmi a ekonómami. Verím v možnosť jasne definovať zásady regulujúce ľudské chovanie. Ostatne, „mosty nádeje“ dovoľia vstúpiť do sveta, v ktorom výchova zaistí presné chápanie pojmov ako napríklad sloboda.

Práve, čo je to vlastne sloboda?

Moja generácia bolestne zažila neúctu ku slobode. Pre mňa to nie je abstraktný pojem. V dobe, keď boli rozmery slobody zredukované na nulu, môj krúžok kolegov počúval vedecké prednášky a konšpiratívne diskutoval. V pamäti mi utkvelo niečo o večnej otázke slobody. Ak sa dobre pamätám, Epikuros ju definoval ako uvedomelý odpor k objektívnemu determinizmu. Kant stotožňoval slobodu so slobodnou vôľou.

Dovoľte mi znížiť našu diskusiu na banálnu príhodu. Môj priateľ, ktorý odvážne odporoval „reálnemu socializmu“, trpel obmedzením svojej slobody, pretože mu polícia zadržala jeho pas. Keď „objektívny determinizmus“ zmizol s pádom komunizmu, ani potom Pavol nemohol cestovať do zahraničia, lebo mal ...

čistokrvné mačky, o ktoré by sa nik okrem neho, podľa jeho názoru, nedokázal postarať.

To je prípad, ktorý je možné interpretovať ako samouväznenie, ale tiež ako príklad slobody. Predtým Pavol necestoval do zahraničia, lebo si zvolil riziko, že mu zabavia pas, potom dal prednosť mačkám pred zahraničím.

V komunistickej dobe jazyky východnej Európy obohatili svoju frazeológiu výrazom „zvoliť si slobodu“, čo znamenalo „utiecť na Západ“.

Výstižný výraz, lebo sloboda je predovšetkým právo voľby. Nie je dôležité, že emigrantov často motivovali materiálne ciele. Slobodná vôľa je podstatnou časťou ľudskosti, odlišuje človeka od iných živých tvorov.

Je slobodná vôľa odplatou za stratené inštinky?

Človek stratil inštinky, aby to chránilo jednotlivca a druh, pretože je schopný čiastočne ovládať city prostredníctvom svojej slobodnej vôle. Slobodná vôľa zaistila človeku vedúce postavenie v prírode.

Napriek tomu človek často používa svoju slobodnú vôľu nezmyselne. Môj známy, argentínsky spisovateľ Ernesto Sabato, ma presvedčil o tom, že ľudské činy sú z veľkej časti iracionálne. Bezchybne koná bocian, keď trať do svojho hniezda po prelete niekoľkých tisícov kilometrov, alebo vôl, keď sa nenapije špinavej vody.

Pravdu má príslovie: „Len vôl nemení svoje názory.“ Človek ich mení, lebo sa teší privilegiu voľby. Geniálni jednotlivci sú schopní zvoliť riešenia napriek všeobecne schváleným axiómam, napríklad Mikuláš Kopernik. Človek musí brániť svoje presvedčenie, ako Galileo Galilei.

„Epur si muove!“ (Po taliansky: „A predsa sa točí!“) Tieto slová symbolizujú súčasne múdrosť aj hrdinstvo.

Týkajú sa slobody vyjadrovania svojich názorov. Je potrebné rozlišovať slobodu „voči niečomu“ od slobody „niečoho“. Tento rozdiel, formulovaný prvýkrát

Hegelom, je dôležitým objavom. Práve v slobode „voči niečomu“ je podstata myšlienky samotnej.

Sloboda jedného človeka voči niečomu však môže obmedzovať slobodu inej osoby.

Sloboda má svoje hranice. Moja sloboda končí tam, kde začíná nesloboda iného jednotlivca. Aby sa človek mohol tešiť zo svojej slobody, musí sa jej časti vzdáť. Ak sa vzdám „slobody zabíjania“, zaistím aj sám sebe nedotknuteľnosť svojho vlastného života. Hranice slobody vymedzuje etika a právo ju bráni. Etika hovorí: „Nezabíjaj!“. Právo opakuje zákaz, ale pridáva aj donucovaciu sankciu za jeho nerešpektovanie.

Zákon by však nedokázal plniť svoje funkcie bez existencie morálnych zásad.

Nie, pretože by pozostával len z dvoch prvkov: „zločin a trest“. Nestačí, aby boli zákony dodržiavané len zo strachu z trestu, dôležitejší je morálny imperatív nerobiť zlo. Sloboda bez morálnej základne by zaviedla človeka späť do džungle. Absolútna sloboda by bola anarchia, zvrátila by sa na ničivú silu, znemožňujúcu fungovanie ľudskej spoločnosti. Na druhej strane, skutočne morálny môže byť len človek slobodný, pretože len taký vie na základe etiky zvoliť medzi dobrom a zlom.

Všetko to zaviniła pramatka Eva, ktorá zjedla zakázané ovocie a tým nás zaťažila povinnosťou rozlišovať dobro od zla a zodpovedať za prípadnú nesprávnu voľbu.

Okrem etiky a práva pomáhajú vymedzovať hranice slobody aj náboženstvá.

Rozumejú ľudia, aj tí skutočne slobodní, svojej slobode a sú schopní ju využiť?

Bohužiaľ, mnoho ľudí zle chápe a zneužíva tento dar. Hoci žijeme v takzvanom „slobodnom svete“, často môžeme byť napríklad svedkami vzájomného šikanovania, ktorými sused trápí suseda z úplne bezvýznamných dôvodov. Alebo sa stane, že občania slobodného a prosperujúceho Švajčiarska sa stanú

členmi fanatickej náboženskej sekty a nasledujúc svojho guru ukončia svoje životy spoločnou samovraždou.

Podľa podobnej kategórie „slobody“ sa ľudia stávajú závislí na narkotikách, alkohole, nikotíne.

Medzi parížskymi „klošármi“ (bezdomovcami) je možné často stretnúť ľudí, ktorí si zvolili tento spôsob života dobrovoľne. Niekedy sa mi zdá, že takýto jedinec sa môže cítiť slobodnejšie ako niektorí Parížania uväznení vo svojich autách, ktoré nemajú kde zaparkovať.

Hovorí sa, že ľudia sú si rovní, ale niektorí sú si „rovnejší“.

Keď hovoríme o rovnosti, často máme na mysli spravodlivosť. Obidve kategórie boli cieľom mnohých úvah. Keď sa hovorí o ľuďoch „rovnejších“, správne sa poukazuje, že podstata tohoto pojmu nie je len vo formálnom zaistení jednakých práv a povinností pre každého jednotlivca nezávisle na jeho rase, náboženstve, národnosti atď. Nemenej dôležité je, aby všetci mali rovnaké štartovacie podmienky už na začiatku svojej životnej cesty, rovnaké možnosti sebarealizácie. Takto chápaná rovnosť musí byť jedným z pilierov našich „mostov nádeje“.

Takýto pilier je možné „postaviť“ vo forme právnych noriem a ekonomických záruk. Naopak tretí prvok „trikolóry“, bratstvo, je etickou kategóriou.

Naozaj, bratstvo sa dotýka morálneho aspektu medziľudských vzťahov. Predstavuje duchovný faktor, bez ktorého by neboli úplne realizovateľné dve ďalšie „farby“: voľnosť a rovnosť. Aj najjasnejšie vytýčené ciele je ťažko dosiahnuť bez dobrej vôle, vzájomnej láskavosti, bez bratského vzťahu jedného človeka ku druhému. Bratstvo odporuje sebecktvu, je blízkym príbuzným lásky.

Namiesto „bratstva“ sa dnes často používa slovo „solidarita“.

Bez ohľadu na to ako nazveme tento pojem, je v dnešnom svete naliehavo potrebný, medzi iným, ako významný nástroj na obnovenie rovnováhy medzi

„juhom“ a „severom“. Nejedná sa o celosvetové ľudomilstvo. Zjednodušene povedané, likvidáciou biedy v chudobnej časti sveta sa obmedzuje nebezpečenstvo, ktoré ohrozuje bohatú časť sveta. Nedostatok ekonomickej rovnováhy v terajšom svete je zdrojom vojen a revolúcií, pretože neexistuje priateľstvo medzi sýtymi a hladnými.

Pred sto rokmi bol svet „oceánom dedín“ s „mestskými ostrovami“. V súčasnosti väčšina ľudstva býva v mestách, ktoré z väčšej časti predstavujú chaotickú zmes supermoderných štvrtí na jednej strane a sídlisk biedy na strane druhej. Najčastejšie sa s týmto fenoménom stretáme v Latinskej Amerike. Ľudia sa hromadne sťahujú z dedín do miest. Je možné hovoriť o novom „sťahovaní národov“.

Zdá sa mi, že toto chaotické „sťahovanie národov“ postupne búra múry medzi „severom“ a „juhom“, ale náš problém to nerieši.

Chudáci útočia na bohaté krajiny. Ak sa im nepodarí získať víza, skúšajú prejsť hranice bez povolenia. Pašovanie ľudí sa stalo na celom svete výnosným obchodom. Padnú vari takto „tvrdošijné múry medzi rozdelenými národmi“? (text z esperantskej hymny).

Počas môjho štyridsaťročného života v Paríži sa toto mesto stalo mestom mnohonárodnostného obyvateľstva. Podobne vyzerajú aj mnohé iné európske mestá. Všimol som si, že aj Varšava sa „vyfarbuje“. Už dávno je známe, že cudzinci sú pozitívnym javom ako nový ekonomický a biologický potenciál, ale s podmienkou, že miestny spoločenský organizmus je schopný vstrebať prisťahovalcov do svojho vnútorného usporiadania a hodnotového systému. Pochopiteľne, nie je to možné v prípade hromadného a neorganizovaného „sťahovania národov“.

Ak hrozí takéto nebezpečenie „slobodnému svetu“, izoluje sa „čínskym múrom“, aby sa bránil proti „mongolskému vplyvu“?

Bohatý svet sa naozaj obáva „mongolského vplyvu“, ktorý by znamenal zničenie „západného životného štýlu“. Mohlo by sa to stať, keby moderné „sťahovanie národov“ dosiahlo povodňový rozmer.

Takáto povodeň ohrozí Európu, ak sa budú zostrovať konflikty na východe a na juhu od jej hraníc.

Naozaj, vojnová pliaga sužuje svet. Neustále sa dozvedáme o vypuknutí nových. Práve vojna je prvým faktorom, ktorý uvádza do pohybu emigračnú lavínu. Ďalšou príčinou sťahovania je bieda, s ktorou sa akoby prirodzene spája vysoký rast obyvateľstva. Chudobné národy trpia najčastejšie nespravodlivosťou a terorom. Za takých okolností sa prebúdzajú prirodzené inštinkty boja alebo úteku. Lahšie je však utiecť. A to je príčina rastúcej migrácie. Niet divu, že ľudia, ktorí unikli z „pekla“, hľadajú cestu do „raja“.

Zatiaľ, čo u chudákov sa prebúdzajú „inštinkt úteku“, u bohatých – „inštinkt obrany“.

Stratégia obrany „pevnosti hojnosti“ pred hladným davom je nielen sebecká, ale aj samovražedná. Múry alebo ploty z ostatných drôtov môžu byť len dočasným riešením tu alebo tam. Problém musí byť vyriešený globálne v prospech všetkých a na základe princípu rovnosti, o ktorom sme už hovorili.

Brazílsky ekonóm Josue de Castro formuloval zásadu pomoci chudobnému „juhu“ známym príslovím: „Nedávaj chudobnému rybu, ale nauč ho ryby chytať.“. Ekonomická rovnováha, o ktorej ste hovorili, by akiste spočívala v tom, že by sa každý jednotliviec bol schopný užiť sám. Zatiaľ sa však ani bohatým krajinám nedarí brzdiť rastúcu nezamestnanosť.

Nedostatok práce je považovaný za mor dnešnej doby. Je to však nedorozumenie! Nezamestnanosť je možné definovať skôr ako znižujúca sa potrebu pracovného úsilia následkom všeobecného pokroku. V období manufaktúr sa muži, ženy a dokonca aj deti „tešili výsadám“ pracovať sedemdesiat hodín týždenne bez práva na dovolenku. Technologický pokrok dovolil obmedziť pracovnú dobu až na tridsaťpäť hodín týždenne a štyridsaťsedem týždňov ročne. Dvadsiate prvé storočie je od svojho začiatku epochou automatov a počítačov. Stroje budú stále viac preberať úlohy výroby a budú obmedzovať ľudskú prácu. To však nie je mor ale výhoda, ktorá dovolí ľuďom, aby sa zaoberali inteligentnejšou prácou, ako je výroba tovaru. Neverte demagógom, ktorí vyzývajú bojovať proti nezamestnanosti brzdením pokroku, pretože chod dejín nie je možné zvrátiť.

To je pravda, prečo vytýkať automat, že vyrábajú lepšie, lacnejšie a že odbremeňujú človeka od ťažkej práce. Tento problém však nie je nový. Už v 19. storočí tkáči v Sliezske rozbíjali stroje, kvôli ktorým stratili prácu. Nezmenilo sa teda nič?

Nezamestnanosť je stále produktom chybných ekonomických a politických mechanizmov. Tie zaostali za úspechmi vedy a techniky. Preto sa nezamestnanosť často mylne považuje za „nemanželské dieťa“ pokroku. V skutočnosti ide o „zázračné dieťa“ pokroku. Aj termín „nezamestnanosť“ je falošný, pretože podstata veci spočíva v skrátaní a uľahčení pracovného úsilia. Koniec koncov v globálnej perspektíve vidíme tento paradox. Zatiaľ čo v jednej časti sveta ľudia trpia takzvanou nezamestnanosťou, v druhej časti čakajú obrovské úlohy, ktoré je potrebné vykonať; milióny ľudí trpia hladom, pretože... chýbajú pracovné sily a prostriedky na zlepšenie terajšej situácie. To je ďalšie pole pre pôsobenie globálnej solidarity a bratstva.

Automaty uľahčujú život, ale stavajú pred nás nové problémy. Keď sa skracuje pracovná doba, predlžuje sa voľný čas. Čo robiť s ušetrenými hodinami?

Voľný čas sa stáva významnou spoločenskou výzvou. Ide o to, aby ho nezaplnila pasívna spotreba, zdraviu škodlivé mánie a hlavne, nie násilie alebo zločin; ale aby slúžil jednotlivcovi tvorivo sa sebarealizovať, dôstojne užívať život, trvalo zvyšovať jeho kvalitu.

Zmienili ste sa o rôznych prekážkach, ktoré musí prekonať inžinier stavajúci most. Čo prekáža stavbe „mosta nádeje“?

Už sme sa dotkli nie malej porcie prekážok, ich zoznam je však veľmi dlhý. Napríklad nacionalizmus je starou a mimoriadne „tvrdošijnou“ prekážkou, ktorá rozdeľuje ľudstvo. Má pôvod v rôznych oblastiach ľudskej spoločnosti, ako je politika, ekonomika, kultúra, náboženstvo.

Keď sme boli spolu v Bielorusku a počúvali koncert miestneho poľského spevokolu, spozoroval som vo vašom oku slzu. Ste poľský nacionalista?

Bol som veľmi dojatý, keď som počul pesničky mojej mladosti, ktoré človek

v dnešnom stále viac kozmopolitnom Poľsku má málokedy možnosť počuť. Ten koncert však dovoľuje chápať rozdiel medzi nacionalizmom a vlastenectvom, aspoň ako ja sám vnímam obidva pojmy v dôsledku mojich vojnových skúseností. Zatiaľ čo vlastenectvo pozostáva z pestovania a ochrany vlastnej kultúry, nacionalizmus pohŕda kultúrou druhých a vnucuje im svoju. Tým sa z nacionalizmu rodí xenofóbia a nenávisť.

Nacionalista považuje všetko svoje za najlepšie, a preto neznáša akúkoľvek kritiku. Nezaujíma sa o hodnoty iných a tak upevňuje svoju nadutosť.

Nacionalistické správanie odporuje princípu rovnosti a vylučuje dialóg. Nacistická totalita, extrémna forma nacionalizmu, ktorú som osobne zažil, obsahovala dve zložky: jednu všemocnú a ničiacu, druhú bezmocnú a mlčky umierajúcu. Ak chýba dialóg, rastie nenávisť, ktorá sa ľahko premení na zločin.

Nacionalizmus, ruka v ruke s rasizmom, splodil holokaust?

Rasizmus posudzuje ľudskú bytosť podľa fyzického vzhľadu alebo etnickej príslušnosti. Tieto kritériá boli základom Norimberských zákonov. Odsúdil ich celý svet, problém však zostal. Reťaz genocídy zasiahla okrem iných Kambodžu, Rwandu, Bosnu. Rasista alebo nacionalista nenávidí druhého človeka len preto, že má odlišnú farbu kože, alebo že patrí k inému kmeňu. Azerbajdžanec nenávidí Arména, Tutsi – Hutua. Sú pripravení zabiť jeden druhého, pretože jeden nevidí v tom druhom človeka.

A toto bolo ľúto mladému Ludovítovi, keď na uliciach Bialystoku videl namiesto ľudí len Rusov, Nemcov, Poliakov, Židov... Keď však predseda vlády Izraela Jichak Rabin začal realizovať myšlienku zmierenia sa medzi Židmi a Arabmi, zahynul vraždiacou rukou Žida.

Obraciate tému na ďalšiu pohromu, na fanatizmus. Hlavne jeho náboženská varianta zásobovala ľudské dejiny nespočetnými zločinmi. Ako často boli náboženské city zneužívané na ciele odporujúce Božiemu posolstvu! Aj v dnešnej dobe náboženstvá často hľadajú ako zámienku ciele náboženstvu úplne cudzie, napríklad v Kosove alebo v Severnom Írsku. Spojenie náboženstva s politikou prináša väčšinou negatívne výsledky, o to viac, ak sa pridá fanatizmus.

Po Druhej svetovej vojne bola väčšina vojnových konfliktov spájaná s islamom, v poslednej dobe sa však za motor vojen a terorizmu uvádza „islamský fundamentalizmus“.

Je dobre, že sa rozlišujú extrémistické skupiny od moslimského sveta. Obvinenia proti islamu ako takému sú absolútne nesprávne. Je to v podstate hlboko humánne náboženstvo. V Koráne by sme márne hľadali motiváciu ku teroru. Mohamed vyzval k „svätej vojne“ ako k boju proti zlu, lenže vo vnútri svojho vlastného svedomia. Treba v tom vidieť Prorokov príkaz brániť náboženstvo. Na základe tohoto posolstva je možné a nutné usilovať sa o dialóg s moslimami.

Lenže fanatizmus vylučuje dialóg.

Preto je potrebné hľadať dialóg medzi náboženstvami cez ich extrémne formy prejavu. Bohužiaľ, masmédiá hľadajú senzácie a často vytvárajú falošné presvedčenie, že islamský svet pozostáva zo samých teroristov. Na druhej strane si však musíme uvedomiť, že nedostatok dialógu prehľbuje priepasť nenávisťi.

Odvážil by som sa povedať, že terajší islamský svet sa nachádza v trochu podobnej ekonomicko-spoločenskej situácii ako Európa na začiatku križiackych vojen.

O to viac sa náboženské porozumenie stáva výzvou súčasnej doby. Je potrebné urobiť konkrétne kroky k univerzálnemu ekumenizmu. Táto idea mi je veľmi blízka. Inšpirovala k rozhodnutiu Zamenhofovej nadácie v Bialystoku zaviesť „Medailu tolerancie“, ktorej prvý exemplár som vložil do rúk pápeža Jána Pavla II. Pevne verím, že kľúč k odstráneniu náboženského fanatizmu sa nachádza vo vzájomnej úcte medzi náboženstvami.

Keď sme boli spolu v litovských kúpeľoch Druskininkai a navštívili sme kostol, mimochodom s pravdepodobným obrazom Caravaggia, upozornili ste škandinávskych turistov na ich trochu príliš hlučné chovanie.

Moja reakcia bola spontánna. V každom chráme sa človek musí správať dôstojne, bez ohľadu na to, v ktorého boha verí. Práve v tom tkvie úcta k náboženským citom.

Fanatizmus nečerpá svoju silu len z náboženských zdrojov.

Sprevádza každú myšlienku, hoci sa nedotýka jej podstaty, ale iba formy jej realizácie alebo vyznávania. Svojou prehnanou oddanosťou je fanatik schopný zosmiešniť alebo sprotiviť aj tú najkrásnejšiu myšlienku.

Ani esperantské hnutie už od svojho počiatku nie je oslobodené od fanatikov, ktorí svojou tvrdohlavosťou škodili myšlienke medzinárodného jazyka. Máme aj vlastné príslovia: „Nepriatelja esperanta sú medzi nami“, alebo „esperanto bude žiť napriek esperantistom“.

Fanatizmus spočíva v nekritickom vyznávanií nejakej myšlienky alebo v únavnom vnučovaní presvedčení. Fanatik nepripúšťa dialóg, uzatvára sa vo svojom dogmatizme a je netolerantný. Chovanie takéhoto druhu nachádza mimoriadne úrodnú pôdu v nacionalizme, rasizme, šovinizme a ľahko vedie ku zločinu. Aj šľachetné ciele však strácajú svoj zmysel, ak sa ich pokúšame dosiahnuť fanaticky. Napríklad každý vie, aká dôležitá je v súčasnosti ochrana životného prostredia. Ekologickí fundamentalisti sa však niekedy snažia vnučovať absurdné obmedzenia ľudskej slobody.

Svojho času v americkom štáte Colorado divoká puma smrteľne zaútočila na matku dvoch detí. Táto otrasná udalosť vyprovokovala živú diskusiu a zároveň peňažnú zbierku. Na ochranu púm sa vybralo stodvadsaťtisíc dolárov, pre osirelé deti zabitej matky – desaťkrát menej. V diskusii vyhrali zástancovia zákonného potvrdenia práv zvierat.

Mám rád zvieratá a podľa môjho názoru zákonná úprava ľudského správania ku zvieratám je potrebná a možná. Ale „zvieracie práva“ sa mi zdajú byť prehnaným nezmyslom. Zvíra predsa nemôže mať právnu subjektivitu, nie je schopné žalovať alebo brániť sa pred súdom. Ľudské zákony nemôžu ignorovať zákony prírody. Takú istú chybu robia fundamentalistické feministky, keď bojujú proti mužskosti ako takej. Som veľkým priateľom žien a mám radosť, že postupne so všeobecným pokrokom ženy hrajú v spoločnosti stále dôležitejšiu úlohu a v niektorých oblastiach už mužov dokonca prekonali. Existujú však prírodné hranice, neprekročiteľné pre ženy ale aj pre mužov. Ignorovanie prírodných pohlavných rozdielov plodí patologické fenomény.

Stalo sa mi, že som musel čeliť kurióznemu aspektu feminizmu, keď sme kolektívne spracovávali knihu esperantskej gramatiky. Spoluautorka požadovala, aby bolo prevrátené poradie osobných zámien tak, aby najskôr bola „ona“ a potom „on“.

Prečo chcela zmeniť niekoľkotisíc-ročnú tradíciu?

Táto tradícia pramení z biblie – tvrdila – je to anachronický prežitok dávnej antickej diskriminácie žien a do modernej doby nepatrí.

V podstate mala však pravdu. Prečo po dlhom období gramatického patriarchátu nevyhlásiť gramatický matriarchát? Ustúpili ste?

Ustúpil by som, keby sa tento problém týkal napríklad poľštiny, ale vo vzťahu k esperantu som musel konať ako „fundamentalista“, chrániaci nedotknuteľnosť knihy „Fundamento de Esperanto“.

Nie sú zriedkavé prejavy fanatizmu, ktoré sa dajú prejsť s úsmevom, fanatici však neobmedzujú svoje činy len na úsmevnú, inokedy na únavnú, vždy však na škodlivú činnosť. Bohužiaľ, stále častejšie argumentujú silou a terorom.

V roku 1914 výstrel z pištole v Sarajeve podpálil svetový požiar. Teraz terorizmus disponuje takým moderným a mohutným arzenálom, že môže pravdepodobne spôsobiť aj nukleárnu katastrofu.

Nebezpečie terorizmu spočíva v tom, že môže zaútočiť všade, v každom okamihu a všetkými predstaviteľnými zbraňami, pri využití nepredvídateľnej taktiky. Partizánske vojny sa presúvajú z hôr a lesov do miest. V pouličnom dave nespoznáte osobu, pripravenú zaútočiť. Teroristom môže byť dokonca aj pôvabné dievčatko.

Počas vnútorných vojen v Strednej Amerike som mal príležitosť, ako žurnalista Poľskej televízie, navštíviť partizánske tábory v Salvadore. S prekvapením som si všimol veľké počty detí obidvoch pohlaví. Veliteľ chválil svojich „vojakov a vojačky“ za ich „vysokú účinnosť v zabíjaní“.

Áno, terorizmus dosahuje v zabíjaní stále vyššiu účinnosť. Raz mladý človek odpáli bombu na diskotéke a umiera spolu so stovkami svojich vrstovníkov, inokedy sa lietadlo rozpadne spolu so svojimi pasažiermi, alebo nákladné auto plné dynamitu narazí do veľvyslanectva. Atentát na metro v Paríži mal politický dôvod, v Tokiu – náboženský. Špeciálnou taktikou teroristických organizácií je unášanie rukojemníkov pre vymáhanie výkupného alebo splnenie politických požiadaviek.

Prišiel však 11. september 2001. V ten deň sa zrodil terorizmus „novej generácie“.

Spomínam si na tých ľuďoch, ktorí kráčali v ústrety svojej smrti nevedomky, pretože holokaust prekonal ich predstavy. V newyorskom Svetovom obchodnom centre dokonca ani ľudia, ktorí videli blížiacu sa lietadlo, vôbec nepredpokladali, že je to obrovská bomba. Piloti pravdepodobne odovzdali riadenie lietadla teroristom s vierou, že tým zachránia životy niekoľkosto cestujúcich, následne však zahynulo niekoľkotisíc osôb. Táto udalosť prekonal predstavivosť nielen prostých ľudí, ale aj funkcionárov, zodpovedných za bezpečnosť silných Spojených štátov. Newyorská tragédia núti prehodnotiť niekoľko zásad. Vojenská moc sa ukázala ako relatívna. Vojny už nie sú vyhradené len štátom. Dokonca aj súkromné organizácie, ktoré disponujú veľkými čiastkami peňazí, si dokážu zadovážiť také technické prostriedky a zbrane, že sú schopné osedlať si vyhrážkami aj ten najmocnejší štát. Terorizmus má ľahké ciele pre svoje útoky, napríklad miesta s veľkou koncentráciou ľudí, dopravu, infraštruktúru. Jedného dňa si človek vyberie z poštovej schránky list nakazený smrtiacimi baktériami. Takýmto spôsobom pôsobí teror. Rozosieva strach. To je jeho nová silná zbraň.

Nielen politické alebo ideologické ciele motivujú k terorizmu, často je to aj spôsob ako rýchlo získať peniaze. Medzinárodne organizované bandy nadobúdajú obrovské zisky z prevádzania ľudí do bohatých krajín, alebo z obchodu so „živým tovarom“, hlavne so ženami a deťmi.

Skutočne sa predávajú ľudia – a to nielen na otrockú prácu, predovšetkým v erotickom priemysle, ale stále častejšie aj na získavanie „náhradných dielov“. Hľa, ako sa veľký výdobytok medicíny, transplantácia ľudských orgánov, mení na hrôzostrašný zločinecký proces. Na druhej strane významný problém predstavujú takzvané „drogové kartely“.

Kolumbijský drogový kartel Medellin volajú „štát v štáte“.

Dnes drogové kartely pôsobia na celom svete. Vypracovali špeciálny systém medzinárodnej deľby práce, zahŕňajúci sféry výroby, obchodu a finančných služieb, známy ako „pranie špinavých peňazí“. Boj proti drogovým barónom sťažuje aj skutočnosť, že sa často spájajú so štátnymi orgánmi, vrátane polície.

Alebo s organizáciami, ktoré formálne propagujú politické ciele. V Peru sa maoisti „Žiariaceho chodníka“ – Sendero Luminoso – ukázali byť súkromnou armádou miestneho drogového priemyslu. Pripisujú sa im vraždy asi 30 tisíc osôb, predovšetkým v osemdesiatych rokoch minulého storočia.

Dotýkame sa iného problému, krízy štátnosti. Počas môjho života bola politická mapa Zeme prekreslená na nepoznanie. Neustále sa pridávajú hraničné čiary, aby sa vytýčili nové štáty. Obvykle vznikajú v krízových okamihoch a po dlhých vojnách sa rodia ako slabé organizmy. Už existujúce štáty však, ako sme už povedali, majú tendenciu postupne strácať svoje tradičné funkcie, pretože spoločenský život na „globálnej dedine“ sa bude pravdepodobne odohrávať stále viac nie v štátnom ale vo svetovom a miestnom meradle.

Stále viac a viac národov ašpiruje na politickú nezávislosť. Počet nezávislých štátov sa vo dvadsiatom storočí strojnásobil až na dvesto, medzi nimi je však stosedemdesiat štátov veľmi malých, s menej ako jedným miliónom obyvateľov. Predpokladá sa, že uprostred 21. storočia bude na politickej mape sveta približne šesťsto nezávislých štátov (podľa tvrdenia poľského novinára Kapuščinského).

Je paradoxom, že globalizačné procesy stimulujú rast počtu štátov. Ich nezávislosť sa však asi bude líšiť od dnešného chápania tohoto pojmu. Tieto štáty budú pravdepodobne organizačnou základňou spoločenského života v „miestnom meradle“. Dúfajme, že sa tak stane, pretože vo vnútri vlastných

štátov si národy ľahšie zachovajú svoje kultúry, jazyky, spôsoby života, bez izolácie od „svetového meradla“.

V Barcelone ma prekvapilo, ako sa tamojší obyvatelia cítia byť súčasne Kataláncami, Španielmi, Európanmi aj svetoobčanmi.

Globalizácia je dynamický proces našej doby. Starajme sa o to, aby sa rozvíjala na základe demokracie, solidarity a úcty k ľudským právam. Po roku 2001, v dôsledku teroristických útokov na New York, sa však v USA ozývali varovania, že protiteroristické rozhodnutia štátnej administratívy spôsobia nebezpečné obmedzenia občianskych práv. A to je nová výzva modernej doby: účinne brániť demokraciu a zároveň neohroziť slobodu človeka. Práve to musí byť jedným z pilierov nášho „mostu nádeje“. Stále musíme mať na pamäti, že upevnenie demokracie vo svete je podmienkou jej stability.

Má však demokracia absolútnu hodnotu? Tento politický systém nefunguje dobre v chudobných krajinách, ľahko sa mení na anarchiu alebo diktatúru. Nakoľko dôležitá je demokracia pre človeka, ktorý ide spať s prázdny m žalúdkom?

Najrýchlejší rozvoj nastáva práve v demokratických systémoch. Toto zistenie ukazuje jasne smer: priepastný rozdiel medzi „severom“ a „juhom“ musí byť preklenutý pre dobro obidvoch strán. Harmonický vývoj sveta však vyžaduje dialóg – a nie je možný dialóg medzi človekom pri klávesnici počítača a človekom, ktorý používa krompáč.

A to je ďalšia prekážka, ktorá vylučuje dialóg. Už sme spomenuli iné: nacionalizmus, rasizmus, fanatizmus, neslobodu, vojnu...

Zatiaľ čo dialóg je v súlade s mierom, slobodou, rovnosťou, bratstvom...

Priateľstvom, toleranciou...

Tie pojmy, ktoré zahŕňa dialóg, majú však spoločného menovateľa: vzájomné porozumenie. Bez dialógu sa nedá vzájomne si porozumieť. Kde chýba dialóg, tam chýba porozumenie. Kde chýba vzájomné porozumenie, dochádza k boju a ničeniu.

V tomto kontexte očividne vychádza na povrch veľkosť Zamenhofovej myšlienky.

Môj starý otec veľmi zdôrazňoval komunikačnú hodnotu svojho diela, nezaujímal ho jazyk ako „kód pre obchodníkov“ ale ako nástroj ľudského dorozumenia sa v duchu bratstva.

Blúdiac „v hlbokoj temnote“ (fragment z básne L.L. Zamenhofa „La vojo“, „Cesta“) svetových problémov, chtiac-nechtiac sme stále krúžili okolo „Zamenhofovej doktríny“. Musíme však konštatovať, že nezanechala hlboké stopy vo filozofii, sociológii, ani politike. No aj tak po Ludovítovi Zamenhofovi zostal medzinárodný jazyk, ktorý považoval len za nástroj na jej uskutočnenie. Je takto koncipovaný jazyk vôbec potrebný?

Potreba vzájomného dorozumenia pramenila z jazykových ťažkostí. Od doby Zamenhofa sa nezmenšili, naopak, trvalo sa prehlbovali a sprevádzajú aj dnes proces globalizácie. Snažme sa zabrániť tomu, aby sa na „svetovej dedine“ ľudia nemohli porozprávať ako sused so susedom, pretože im chýba spoločný jazyk.

Na podobnú „dedinu“ sa teraz mení Európa. Každý rok sa spotrebovávajú v rámci inštitúcií únie milióny strán papiera. Len v bruselskom centre sa každý týždeň vyhadzuje 20 ton papiera. Spotreba papiera v New Yorku je asi ešte väčšia, pretože OSN má 186 členov. Aj lesy sú obeťou jazykového problému.

Aspoň dovtedy, kým nebude existovať dokonalý systém perfektnej a účinnej konzervácie dokladov bez použitia papiera. V každom prípade jazykový problém porastie v Európskej únii tak isto ako v Spojených národoch. OSN bola založená štátmi, ktoré zvíťazili v Druhej svetovej vojne. Lahko vnútili svoje jazyky ostatným. Oficiálne postavenie získala angličtina, francúzština, ruština a čínština. Neskôr sa pridala španielčina a arabčina. Pravdepodobne podobné postavenie získa aj nemčina a portugalčina. Zavedením každého ďalšieho jazyka pribúdajú dokumenty o jeden ďalší štát. Problém sa tým neskončil, pretože niekoľko ďalších členských štátov OSN požaduje, aby sa aj ich jazyky stali oficiálnymi podľa „zásady spravodlivosti“. Pochopiteľne „zásada spravodlivosti“ sa týka len tých najsilnejších štátov.

Názov Spojených národov sa zdá byť trochu zavádzajúci, keďže OSN je medzištátnou organizáciou. To znamená, že jej dokumenty sú adresované nie „národom“ ale vládám. Zatiaľ čo v Európskej únii je subjektom jej právnych aktov nielen jednotlivý štát, ale každý občan členských štátov. Podľa právnej zásady žiadny občan sa nemôže ospravedlňovať neznalosťou zákonov. Preto má právo čítať zákony vo svojom vlastnom jazyku. V dôsledku toho právo na materinský jazyk patrí k základným princípom európskej integrácie...

Európska únia sa mohla od svojho vzniku riadiť touto zásadou. Jazyk každého členského štátu sa teší postaveniu jazyka oficiálneho. Otcovia európskej integrácie právom prísne dbali o to, aby nepoškodila kultúrnu identitu jednotlivých krajín, identitu, ktorú odzrkadľujú ich jazyky. Keď som sa koncom päťdesiatych rokov minulého storočia presťahoval do Francúzska, mal som to šťastie pozorovať integračný proces takmer od jeho začiatku. Pamätám sa, že sa vtedy zdôrazňovala jazyková rovnosť, ale nehovorilo sa o jazykových ťažkostiach. Európske hospodárske spoločenstvo založili Nemecko, Francúzsko, Taliansko, Belgicko, Holandsko a Luxembursko. V týchto šiestich krajinách sa hovorilo štyrmi jazykmi: nemecky, francúzsky, taliansky a holandsky. Preklady z každého jazyka do všetkých ostatných vytvorili dvanásť kombinácií, čo nepredstavovalo významný problém. Stačilo tridsať tlmočníkov, aby bol vyriešený. Starosti rástli postupne s rozširovaním spoločenstva. Po prihlásení sa Veľkej Británie, Írska, Španielska, Portugalska a Grécka počet jazykov vzrástol na osem, potom sa pridali dánčina, švédčina a fínčina. Európske hospodárske spoločenstvo sa pretransformovalo na Európsku úniu s pätnástimi členmi a jedenástimi jazykmi a stalo sa tak modernou babylonskou vežou.

Európska komisia v Bruseli a Európsky parlament v Štrasburgu zamestnávajú okolo štyritisíc tlmočníkov, dvakrát viac ako v roku 1993. Náklady na prekladanie v Európskej únii dosahovali v roku 2000 dve miliardy eur. Náklady na preklad jednej strany sú približne 100 eur, niekedy v konferenčnej sále pre 300 účastníkov pracuje vo svojich prekladateľských kabínach 100 prekladateľov.

Naviac v roku 2004 došlo k „historickému zjednoteniu“ Európy. K únii sa pripojilo desať ďalších krajín.

Z ktorých len Cyprus neprispieva k babylonskému chaosu, lebo gréčtina už je v únii zastúpená. Ostatní noví členovia priniesli svoje vlastné jazyky, patriace k rôznym jazykovým rodinám, ako estónčina a maďarčina, litovčina a lotyščina. Slovanskú skupinu zastupujú poľština, čeština, slovenčina a slovinčina. Spolu teda pozostáva Európska únia z dvadsiatich piatich členov s dvadsiatimi jazykmi. Môže byť vôbec „ľudské právo na vlastný jazyk“ ešte naďalej rešpektované?

Bojím sa, že toto základné ľudské právo riskuje, že utrpí drastické obmedzenia. Predstavte si zasadnutie Európskeho parlamentu. Ak bude hovoriť čo len jeden predstaviteľ z každého z dvadsiatich piatich členských štátov, bude použitých dvadsať jazykov a uskutoční sa okolo štyristo prekladov.

Keby každý člen parlamentu chcel prehovoriť na tom istom zasadnutí, preklady by sa znásobili na tisíce. Už teraz sa babylonská veža v Štrasburgu nakláňa pod ťarchou prekladov. Niekedy sa stáva, že kým nejaký člen parlamentu hovorí o veľmi vážnej veci, v rôznych sekciách zasadacieho salónu sa ozýva smiech ako reakcia na skôr rozprávaný vtíp... Zdvojnásobenie počtu jazykov teda spôsobí obrovský nárast nákladov. Ako sa Európska únia dostane z tejto absurdity?

Pravdepodobne opäť zvíťazí takzvané „pragmatické“ riešenie a o „práve na materinský jazyk“ sa bude hovoriť akýmsi... „pracovným jazykom“. Avšak v európskej „babylonskej veži“ je nepredstaviteľný jediný pracovný jazyk, ale aspoň dva alebo tri.

K angličtine a francúzštine sa asi pridá nemčina, ak Nemecko, najsilnejší štát Európskej únie, prestane mlčať o svojich právach v tejto oblasti.

Áno, Nemci zdôrazňujú svoju tradičnú úlohu mostu k východnej Európe. Ale prečo by sa o takúto istú úlohu nemal uchádzať jeden z východoeurópskych jazykov? Okrem toho sa aj španielčina stáva stále dôležitejším svetovým jazykom. No aj tak, nezávisle na tom či Európska únia prijme jeden alebo niekoľko pracovných jazykov, bude protirečiť ideálom, ktoré dali základ integračnému procesu. Priznanie privilegovanej úlohy jednému alebo niekoľkým vybraným jazykom, by vytvorilo stav nerovnosti medzi národmi prakticky vo všetkých oblastiach života. Napríklad na školách. Zatiaľ čo anglickí žiaci študujú matematiku, ich litovskí alebo poľskí kolegovia musia obetovať tento čas, aby sa naučili

po anglicky, mimochodom bez nádeje, že takto získaná znalosť jazyka im dá možnosť konkurovať anglicky hovoriacim ľuďom od narodenia, aby, napríklad, získali miesta v administratívnych štruktúrach Európskej únie.

Litovci, Slováci a ďalší, reprezentujúci svoje štáty na rôznych fórach Európskej únie, však budú pravdepodobne nasledovať svojich kolegov napríklad z Holandska alebo Dánska, ktorí už nepoužívajú svoje národné jazyky, ale hovoria priamo po anglicky, aby sa vyhli nedorozumeniam pri reťazových prekladoch. Takto vypadáajú z hry „pracovné jazyky“ ako francúzština alebo nemčina.

Zaujímavý názor. Tieto jazyky sú teraz ohrozované Britmi na jednej strane a dobrými používateľmi angličtiny na druhej strane.

Ludia hovoriaci „malými jazykmi“ sa ich sami zriekli okrem iného preto, „že Francúzi a Nemci neboli ochotní ich brániť... Francúzština dneška je dánčinou včerajška; nemčina dneška je holandčinou včerajška a kráčajú podobnou cestou.“ (Z prejavu H. Tonkina, podpredsedu UEA, o klesajúcom význame francúzštiny a nemčiny.).

V historickej perspektíve sa dá konštatovať, že Francúzi svojím bojom proti esperantu v Spoločnosti národov svojím spôsobom uľahčili cestu angličtine.

Podobne argumentuje profesor Humphrey Tonkin. „Keby Francúzi alebo Nemci pochopili, že najlepšou cestou pre zachovanie autonómie a vplyvu vlastných jazykov je obmedzenie úlohy a šírenia angličtiny podporovaním neutrálneho riešenia, konečne by sme začali nachádzať rozumnú cestu z tohoto hanebne jednostranného boja.“ Je teda pravdivé presvedčenie, že angličtina si už podmanila celý svet?

V súčasnej dobe hovorí po anglicky len pätnásť percent ľuďstva. Je tu ale iná otázka: Ako dokonale ľudia ovládajú tento jazyk? Zažil som zaujímavé dobrodružstvo v Japonsku, krajine, ktorá sa počíta do sféry vplyvu angličtiny. Predstavil som tam projekt tunelu pod Tokijským zálivom podľa úplne novej koncepcie. Namiesto tradičného prekopávania podmorského dna som navrhoval postaviť na morskom dne tunel z hotových prvkov z predpätého betónu. Moja prednáška sa konala v sídle mestského úradu zodpovedného za cesty a mosty.

Keď som hovoril po anglicky, poslucháči súhlasne prikyvovali hlavami, požiadal som preto tlmočníka, aby neprekladal ďalej, lebo sa mi zdalo, že príliš skracuje moje vysvetlenia. Prednášal som ďalej sám a spozoroval som živú reakciu publika. Po mojej hodinovej prednáške ju však tlmočník zhrnul za niekoľko minút, pretože... mi nerozumeli.

Vyjadrovalo prítakávanie japonskú zdvorilosť?

Zákazku som nakoniec nedostal. O niekoľko rokov neskôr bol postavený tunel podľa tej istej koncepcie medzi Kodaňou a Malmö. Raz mi navrhli prednášať na polytechnike v Miláne. Pôvodne som mal hovoriť po anglicky. Študenti ma však hneď na začiatku požiadali, aby som hovoril po francúzsky, pretože tomuto jazyku lepšie rozumeli. Inokedy som to isté zažil v Mexiku. Študenti lepšie rozumeli „neznámej“ francúzštine ako „vyštudovanej“ angličtine.

Ako dobre vedia hovoriť Francúzi po anglicky?

Trošku! Počas troch storočí francúzština vládla v medzinárodných stykoch. Francúzi podvedome nemôžu uznať stratu jazykovej nadvlády. Napokon angličtina je pre nich nesmierne „nepohodlná“ po fonetickej stránke.

Podobne ako pre Španielov. Raz som sa zúčastnil na autobusovom zázjazde z Poľska do Španielska. Vedúci hovoril po anglicky a naivne veril, že sa cestou dohovoria. No nielen v Španielsku, ale ani pri prechode cez ostatné krajiny, mu angličtina nestačila. Nedokázali by sme sa dostať do cieľa, keby medzi cestujúcimi neboli ľudia, ktorí hovorili po nemecky, francúzsky a španielsky.

Tento anglicky hovoriaci vedúci autobusového zázjazdu by asi nezakopol o takúto jazykovú prekážku v Holandsku alebo v škandinávskych krajinách, kde veľa ľudí naozaj ovláda angličtinu.

Naozaj? Pani Helle Deganová, dánska ministerka, keď po prvýkrát predsedala medzinárodnej schôdzi, chcela povedať: „Ospravedlňte ma, ak nebudem hneď dobre ovládať problematiku, práve som sa stala ministerkou.“ – a povedala: „I'm at the beginning of my period,“ čo znamená: „Je to prvý deň mojej menštruácie.“.

Pri stavbe svojich „ostrovov“ na Severnom mori som však spolupracoval hlavne s Nórmami. Hovorili po anglicky tak prirodzene, že mi pripadalo až čudné, keď som ich počul debatovať medzi sebou po nórsky. Nórsky národ je veľmi vzdelaný, okrem toho ich vzdelávacia politika uprednostňuje angličtinu a nemenej významná je aj príbuznosť angličtiny a nórciny.

Opačne je to v Latinskej Amerike. Niekoľkokrát som pomáhal turistom, ktorí sa nedokázali dohovoriť po anglicky. Príležitostne som pozoroval, že osoby, ktorým nerozumeli, tvrdohlavo opakujú tú istú vetu, ale... stále hlasnejšie.

Angličtina získala vedúce postavenie medziiným v obchode, vo vede a v politike. Asi žiaden iný jazyk v dejinách nehral takú významnú úlohu v medzinárodných stykoch. Neprehliadajme však skutočnosť, že je ešte stále jazykom elit, napriek mýtom o jej svetovosti. Z reklamných dôvodov ju šíri mohutný „priemysel“, ktorý vyrástol okolo vyučovania tohoto jazyka.

Uprostred Varšavy je človek zasypávaný letákmi, ktoré zaručujú výučbu angličtiny za tri mesiace, hoci aj plody ovel'a dlhšieho učenia bývajú niekedy veľmi zábavné. Pri cestách po svete si môže človek prečítať po hoteloch zaujímavé anglické oznámenia, napríklad: „Ráďte využiť naše upratovačky.“. Bude určite „konečné víťazstvo“ patriť angličtine?

Dejinami ľudstva sa vinie ekonomická, politická a kultúrna nadvláda niektorého národa alebo štátu, ktorá determinuje prestíž jeho jazyka. Toto isté platí momentálne pre angličtinu. Lenže žiadna moc nepredstavuje nemenný stav, žiadna netrvá večne. Francúzi museli uznať skutočnosť, že svet už nehovorí po francúzsky. Bude niekedy celé ľudstvo hovoriť po anglicky? Áno, ak považujeme za večný stav momentálnu hegemoniu USA. Lenže...

Všetko sa vyvíja! Máme vari právo ignorovať rastúci ekonomický a ľudský potenciál Ázie? Veľmoc Japonsko doprevádzajú „ázijské tigre“ ako Kórea, Singapur, Taiwan. Prebúdza sa „čínsky gigant“. Neprest'ahuje sa „pupok sveta“ na Ďaleký východ?

Už dnes hovorí trikrát viac ľudí po čínsky ako po anglicky. Francúzština energicky bráni svoje tradičné postavenie, zatiaľ čo niektoré ďalšie jazyky ako

španielčina, nemčina, portugalčina a arabčina trvalo rozširujú svoje polia pôsobnosti. Nezabúdajme na ruštinu, ktorá má pevnú pozíciu na rozľahlých územiach Ázie a východnej Európy. Na veľkých územiach Ázie vládli kedysi jazyky tureckej rodiny, ktorá postupne získava späť svoje postavenie. Toto všetko je predzvesťou dlhodobého stavu mnohojazyčnosti.

Myslíte si, že keby sa dnes do našej diskusie zapojil Ludovít Zamenhof, bránil by stále svoju myšlienku? Aké argumenty by dnes uviedol?

Asi tie isté ako pred sto rokmi a určite by pridal štatistické údaje o tisíckach tlmočníkov a z toho vyplývajúcich výdajoch na prekladanie. Ale určite by sa radoval z európskej integrácie, ktorú koniec koncov predvídal. Takto som uvažoval aj pri svojej poslednej návšteve v Malborku. V tomto poľskom meste je gotická pevnosť, vraj najväčšia na svete, postavená v 13. storočí nemeckým vojnovým križiackym rádom. Po nemecky sa mesto volá Marienburg. Miestni esperantisti tam vytvorili zaujímavý projekt – založili v centre mesta „Svetový park“. Okolo pomníka venovaného Ludovítovi Zamenhofovi ukladajú žulové kvádre s tabuľkami, ktoré symbolizujú jednotlivé krajiny. Pri inaugurácii každého „kameňa krajiny“ sa sadí strom „typický“ pre dotyčnú krajinu. Mal som tú česť odhaliť kameň „Francúzsko“. Bola to dojemná chvíľa. Ja, „syn poľskej krajiny“, francúzsky občan, sadím strom mieru v poľskom Malborku, pri nemeckom hrade Marienburg. Videl som v tejto udalosti akési „signum temporis“, „znamenanie lepších časov“.

Ja som mal to potešenie zúčastniť sa na odhalení kameňa „Nemecko“ nositeľom Nobelovej ceny za ekonomiku Reinhardom Seltenom, ktorý hovorí perfektným esperantom. Bol to pekný okamih, keď Nemec zasadil strom mieru do poľskej zeme. Výber osobnosti profesora Seltena je tiež symbolický, veď sa narodil v stredovekom, vtedy nemeckom meste Breslau, ktoré sa po druhej svetovej vojne opäť stalo poľským mestom Wrocław.

A onedlho sa premení na jednu z metropol Európskej únie, kde budú môcť podľa želania žiť Poliáci, Nemci, Španieli, Gréci atď. Akým jazykom budú asi hovoriť?

Profesor Selten dostal Nobelovu cenu za ekonomiku za úspechy na poli teórie

hier. Ako ekonóm považuje rastúce náklady pri prekladoch za dôležitý problém terajšieho sveta; publikoval zaujímavé príspevky na túto tému. V Malborku mi povedal, že esperanto predstavuje logické riešenie jazykového problému v Európskej únii. Máte tiež tento názor?

Integračné procesy spôsobujú, že sa stále viac ľudí zúčastňuje na medzinárodných stretnutiach, ktorých prirodzeným dôsledkom je rast jazykových problémov. Ako sme už povedali, Európskej únii hrozí jazykový chaos, ktorému niektorí chcú čeliť tým, že obetujú na oltár „pragmatizmu“ základné právo európskeho človeka – a tým je právo na jazykovú rovnosť. Vysvetľujú, že toto právo je nerealizovateľné, lebo do hry vstúpil príliš veľký počet jazykov. Tendencia vyriešiť tento problém privilegovaním jedného alebo niekoľkých „pracovných jazykov“ je evidentne nespravodlivá a je v rozpore s duchom európskej integrácie. Napokon, ako sme sa zmienili už skôr, nie je isté, či koncepcia niekoľkých „pracovných jazykov“ bude vôbec prijatá.

Chcel by som upozorniť na iný aspekt tejto záležitosti. Európska únia, ako veľká politická a ekonomická jednotka, sa stáva vlast'ou mnohých národov jazykovo a kultúrne odlišných. Aby vôbec mohla existovať a harmonicky sa rozvíjať, „vzniká potreba nového stupňa identity pre každého Európana – identity európskej. Tento stupeň identity by mal byť charakterizovaný európskym jazykom. Nie jazykom ako dorozumievacím prostriedkom, ale jazykom, ktorý ponese v sebe znak európskosti a ktorý každý Európan prijme dobrovoľne ako ďalší znak identity. Tento jazyk musí byť evidentne neutrálny.“ (Z publikácie „Európska ideológia“ od Z. Tišljara, Maribor 1998.)

Som Zamenhof, preto nie je vhodné, aby som robil nábor na esperanto. Môžem však citovať argument svojho starého otca o neutralite medzinárodného jazyka. Povedal, že esperanto ako druhý jazyk pre každého človeka predstavuje najlepší spôsob ako zaistiť jazykovú rovnosť. Možno, že ľudský um vynájde prostriedky na bezprostredné prenášanie myšlienok, ale to je zatiaľ „hudba budúcnosti“.

Za vzorové riešenie jazykového problému môžu byť považované esperantské kongresy, jediné medzinárodné stretnutia bez tlmočníkov a zložitých technických zariadení.

Vnuk tvorcu esperanta pozdravuje účastníkov 90. Svetového kongresu v Litve (2005).

Zvláštnym fenoménom esperantských kongresov je podľa mňa to, že ich účastníci sa spolu vzájomne rozprávajú bez komplexov menejcnosti. Bulhar s Angličanom, Litovec s Austrálčanom a Brazílčan s Američanom hovoria spolu ako jazykovo rovnoprávni ľudia. To by nebolo možné, keby spolu hovorili po anglicky. Zúčastnil som sa raz v Japonsku na tlačovej konferencii, kde bola zmienka o medzinárodnom jazyku. Zafixovala sa mi v pamäti

Pohľad do kongresovej sály kongresu vo Vilniuse, ktorého sa zúčastnilo 2344 účastníkov zo 60-ich krajín. V prvej rade vľavo od uličky sedí L.C. Zamenhof-Zaleski s manželkou, vedľa nich prekladateľ tejto knižky Stano Marček s manželkou.

poznámka japonského jazykovedca, ktorý povedal: „Esperantom sa ľudia nielen dorozumievajú, ale aj priatelia.“

Ale tiež obchodujú a dokonca aj stavajú továrne. To sa stalo v už uvedenom meste Malborku. Tamojší esperantisti pozvali japonského priemyselníka Etsuo Miyoshiho, aby zasadil strom v parku „Svet“. Na základe toho sa tam on rozhodol investovať kapitál s cieľom vyrábať „barly s taškou“, pomôcku, ktorú sám vynášiel pre telesne postihnutých.

Dodajme, že Etsuo Miyoshi podnikol v dejinách esperanta celkom ojedinelú kampaň na propagáciu medzinárodného jazyka pomocou platených inzerátov v najdôležitejších svetových denníkoch, ako je napríklad francúzsky Le Monde. Okrem toho každého 26. septembra, na Deň jazykov, poriada „Jazykovú debatu“, na ktorú pozýva politikov, intelektuálov a poslancov Európskeho parlamentu. Cieľom tejto akcie je upozorniť na jazykový problém a možnosť jeho riešenia pomocou esperanta na úrovni Európskej únie.

Medzinárodný jazyk však, napriek plynutiu času, neprekročil hranice esperantského hnutia. Ludovít Zamenhof dúfal v jeho všeobecné zavedenie na základe medzištátnych konvencií. Prečo sa tak nestalo?

Japonský priemyselník Etsuo Miyoshi zasadil v parku „Svet“ japonskú čerešňu.

Každá veľmoc, ktorej sa darí ovplyvňovať svetový vývoj, má vo zvyku vnucovať svetu svoj vlastný jazyk, s presvedčením, že je dôležitým nástrojom na realizáciu jej politických, ekonomických a kultúrnych cieľov. Prostredníctvom vlastného jazyka sa ľahšie získava priazeň ľudí pre svoje myšlienky, spôsob života alebo tovar.

Inými slovami, jazyk sa rovná moci; moc sa prejavuje prevzatím nezávislosti, prevzatím estetickej slobody a dokonca aj prevzatím ekonomiky (Z. Tišljár). Bolo niekedy esperanto predmetom medzištátneho jednania?

Spoločnosť národov, založená hneď po Prvej svetovej vojne, sa od svojho začiatku stretávala s jazykovými prekážkami. Medzi jej členmi sa objavilo viacero novozaložených štátov, ktorých národy predtým trpeli vnucovaním cudzích jazykov a hrdinsky bránili svoje kultúrne dedičstvo po rodičoch. Neradi prijímali rovnakú situáciu vo fóre Spoločnosti národov. Naopak, v týchto nových štátoch vznikali priaznivé podmienky pre myšlienku vyriešiť jazykový problém neutrálnymi prostriedkami. Jazyková téma poukázala na svoj význam už na prvom zasadnutí Spoločnosti národov. V decembri 1920 jedenásť delegácií navrhlo rezolúciu o vyučovaní esperanta na školách. Ich návrh predniesol Valnému zhromaždeniu vynikajúci belgický politik, laureát Nobelovej ceny za mier z roku 1913, Henri Lafontaine. Valné zhromaždenie však o tomto projekte nehlasovalo kvôli silnému odporu francúzskeho delegáta Gabriela Hanotauxa.

„Vystúpil na pódium,“ poznamenal si iniciátor rezolúcie Švajčiar Edmond Privat „a nahlas protestoval proti takémuto návrhu, pretože už existuje jeden svetový jazyk, ktorý má právo tešiť sa zo svojej úlohy v histórii a kultúre, jazyk francúzsky.“ (Edmond Privat: Aventuroj de pioniro, Dobrodružstvá pioniera, La Laguno, 1963.)

Hoci sa vtedy debata skončila „odkladom bez diskusie“, ani tak boj o esperanto v Spoločnosti národov neprestal. Pre tretie Valné zhromaždenie v roku 1922 bola vyhotovená dobre zdokumentovaná správa o „esperante ako medzinárodnom pomocnom jazyku“. Do diania sa osobne zaangažoval zástupca generálneho tajomníka Spoločnosti národov, japonský intelektuál Inazo Nitobe, podporovaný delegáciami trinástich štátov. Medzitým francúzska

vláda, konkrétne minister pre výchovu, zahájila protiofenzívu. Minister Leon Berard zakázal vyučovanie esperanta na francúzskych školách.

Zároveň francúzska delegácia v Spoločnosti národov obdržala inštrukciu „utopiť esperanto“.

Utopenie bolo vykonané tak, že sa francúzskemu delegátovi podarilo presunúť problém vyučovania esperanta na školách do komisie pre intelektuálnu spoluprácu a tá sama seba prehlásila za nekompetentnú zaoberať sa touto témou. Predseda komisie, francúzsky filozof Henri Bergson, predstavil kuriózne argumenty: „Cieľom Spoločnosti je priblížiť národy, nie však mechanicky, uľahčením dorozumievania sa, ... rozšírenie umelého svetového jazyka urobí výučbu cudzích jazykov nepotrebnou. Potom sa ich ľudia nebudú učiť a stratia tak možnosť zblížovania sa duší cez hranice. Preto je našou úlohou podporovať štúdium cudzích jazykov a nie jazyka umelého.“

Ľudia sa pri úvahách profesora Bergsona usmievali, lebo bol známy ako zástanca medzinárodného jazyka, no v tomto prípade sa prejavil ako poslušný štátny funkcionár. Jeho slová nešikovne zakrývali politický cieľ.

V podstate išlo o ochranu francúzštiny. Bola vtedy najvýznamnejším jazykom medzinárodných vzťahov a Francúzsko sa snažilo posilniť jej pozíciu oproti rastúcej úlohe angličtiny. Esperanto sa však náhle objavilo ako nový nepriateľ. Rozhodli sa ho preto preventívne radšej zničiť a navrhli rezolúciu v prospech vyučovania etnických jazykov, čo vyvolalo prudkú debatu. Nakoniec mnohí delegáti radšej neriskovali stratu priazne vtedy silného Francúzska. Následkom toho nebola prijatá žiadna rezolúcia, čo potvrdilo predchádzajúci stav a zároveň medzinárodný jazyk odsunulo bokom.

Už predtým ste správne poznamenali, že Francúzi esperanto odsunuli bokom, aby chránili privilégiá vlastného jazyka, ale takýmto spôsobom uľahčili cestu... angličtine. Napriek tomu však esperanto zanechalo v Spoločnosti národov výrazné stopy.

Áno, v roku 1924 Valné zhromaždenie uznalo esperanto za „zrozumiteľný jazyk“ a odporučilo ho na používanie v telegrafickej a rádiotelegrafickej komunikácii.

Uvedomte si, prosím, že telegraf a rádio boli vtedy najmodernejšími komunikačnými prostriedkami. Rezolúcia Spoločnosti národov bola veľkým úspechom esperanta, pretože sa onedlho pretransformovala na také isté rozhodnutie Medzinárodnej telegrafickej únie.

Esperanto sa vtedy stalo vecou už nie dobrovoľnou, ale povinnou pre všetky štáty, aspoň na jednom určitom poli. Dedičstvo Spoločnosti národov prevzala Organizácia spojených národov (OSN). Dalo esperanto pocítiť svoju existenciu aj na fóre OSN?

Ano, napriek škodám spôsobeným Druhou svetovou vojnou a napriek neskorším ťažkostiam v komunistickom bloku, esperantské hnutie podávalo dôkazy o tom, že žije. V päťdesiatych rokoch minulého storočia Svetová esperantská asociácia (UEA) dokázala nazbierať milión podpisov jednotlivých osôb a organizácií, reprezentujúcich pätnásť miliónov členov, pod petíciu pre OSN. Záležitosť prevzalo UNESCO. Hybnou silou činnosti pre esperanto v Spoločnosti národov bol Švajčiar Edmond Privat. Podobnú úlohu v OSN a UNESCO hral Chorvát Ivo Lapenna. Tento vynikajúci odborník na medzinárodné právo, utečenec z komunistickej Juhoslávie a londýnsky univerzitný profesor, sa prejavil ako účinný bojovník za uznanie esperanta ako plnoprávneho jazyka v medzinárodných vzťahoch.

UNESCO má právo zaoberať sa takouto témou len po predchádzajúcom návrhu predloženom aspoň jedným členom. Ktorý štát dal podnet k diskusii o esperante?

Švajčiarsko. Stalo sa to v roku 1952, následkom čoho Generálna konferencia UNESCO bola formálne nútená zaoberať sa jazykovým problémom budúcnosti. O dva roky neskôr bola táto téma zaradená do plánu zasadnutia v Montevideu. V hlavnom meste Uruguaja získala UEA postavenie organizácie „v poradných stykoch s UNESCO“. Okrem toho bola prijatá rezolúcia, ktorá sa stala míľnikom vo vývoji esperanta. Generálna konferencia zobrala na vedomie výsledky, ktoré esperanto dosiahlo v oblasti medzinárodných intelektuálnych výmen a pre zblíženie národov sveta. Uznala, že tieto výsledky zodpovedajú cieľom a ideálom UNESCO. Okrem toho Generálna konferencia konštatovala, že mnohé členské štáty informovali o svojej pripravenosti ihneď zaviesť alebo

rozšíriť vyučovanie esperanta na základných a vyšších školách a žiadala tieto členské štáty, aby informovali generálneho riaditeľa o výsledkoch dosiahnutých na tomto poli. Nakoniec poverila generálneho riaditeľa, aby priebežne sledoval rozvoj a využitie esperanta vo výchove, vede a kultúre a aby spolupracoval s UEA vo veciach týkajúcich sa obidvoch organizácií.

Nasledovali po Montevideu ďalšie úspechy?

V roku 1965 UEA zopakovala propagačnú kampaň. Petíciu pre OSN opäť podpísalo milión osôb individuálne a pätnásť miliónov kolektívne, zapadla však v kancelárii generálneho tajomníka. V UNESCO sa esperanto opäť stalo predmetom debaty v Sofii v roku 1985. Generálna konferencia naplno potvrdila svoju rezolúciu z Montevidea a okrem toho doporučila svojim členským štátom osláviť v roku 1987 sté výročie esperanta.

Odporúčanie bolo veľmi dobre splnené, okrem iných, vo vlasti esperanta. Svetový kongres, ktorý sa uskutočnil vo Varšave, zaznamenal rekordný počet účastníkov, šesťtisíc zo sedemdesiatich krajín. Napriek tomu všetkému sa mi zdá všeobecné rozšírenie esperanta dosť skromné.

Už na začiatku svojej cesty esperanto narážalo na prekážky. Predchádzal mu volapük, ktorého krach mnohých ľudí zbavil ilúzií o samotnej myšlienke medzinárodného jazyka. Po druhé, esperanto sa zrodilo v nerozvinutom Ruskom impériu, despoticky ovládanom „žalári národov“. Tieto skutočnosti znemožnili rýchle šírenie myšlienky. Najväčšie údery hnutie utrpelo počas obidvoch svetových vojen a v medzivojnovom období v Sovietskom zväze a v Nemecku. Významnou príčinou zlikvidovania esperantských organizácií bola ich skutočná alebo zdanlivá politická angažovanosť. Esperantské hnutie, poučené z chmúrnych skúseností, zaujalo striktné neutrálny postoj, čo značne zúžilo pole jeho pôsobnosti.

Čo je vlastne, v našej konverzácii tak často spomínané, esperantské hnutie?

Je to unikátny fenomén, spoločnosť jediná svojho druhu, ktorá sa sformovala na základe medzinárodného jazyka, „jediného umelého jazyka v dejinách sveta, ktorý ožil a trvalo sa rozrastá (W. Auld, „Fenomén esperanta“, UEA, Rotterdam

1988). Niekoľkokrát sa stalo, že národy obnovili svoj jazyk, ktorý úplne alebo čiastočne zanikol, ale opačný proces história nezaznamenala, ak prehliadneme efemérnu spoločnosť, ktorá sa zrodila na základe volapüku. Dlhotrvajúca existencia esperantského hnutia potvrdzuje správnosť Zamenhofových jazykových riešení a zároveň zaručuje esperantu trvalé podmienky prirodzeného vývoja. Vďaka esperantistom je esperanto živým jazykom.

Skutočnosť, že bol tento jazyk aj napriek nepriaznivým historickým podmienkam stále viac používaný, rozvíjal sa a stal sa svojím spôsobom kultúrno-politickým faktorom, je sama o sebe jeho najväčším úspechom. Ďalším úspechom je bezkonkurenčnosť esperanta v porovnaní s inými systémami „plánových“ jazykov, starými aj neustále sa objavujúcimi. To tvrdí nemecký esperantológ Detlev Blanke.

Veľký francúzsky esperantista Gaston Waringhien poznamenal, že esperantské hnutie charakterizuje jeho živá neoblomnosť, dokázalo prežiť vojny, prenasledovania a aj vnútorné krízy. Ďalšou charakteristickou vlastnosťou hnutia je však pomalosť jeho rozvoja. (Erich Fromm: „The revolution of Hope“.)

Účastníci 61. Medzinárodného mládežníckeho esperantského kongresu v poľskom Zakopanem (2005).

Rozvoj to však nepochybne je, vďaka esperantistom. Koľko ich je na svete?

Možno milióny? To tvrdia horlivci. Podobajú sa však prisluhovačom ohromnej mašínérie, ktorá propaguje výučbu angličtiny; každého, kto sa prihlásil do kurzu, alebo si kúpil učebnicu, považujú za znalca jazyka. Taký istý mechanizmus je aplikovaný v prípade francúzštiny. V britskej škole z tristo žiakov, ktorí sa povinne učili po francúzsky, len tridsať, teda desať percent, uspelo po štyroch rokoch na štátnej skúške. Ukázalo sa však, že len tri osoby naozaj dokázali hovoriť po francúzsky. Priemerný študent esperanta sa dokáže plynule porozumieť medzinárodným jazykom po niekoľkých mesiacoch učenia. Tak málo je treba, aby sa človek naučil esperanto! Samozrejme to neznamená, že každý, kto sa prihlásil do kurzu, alebo si kúpil učebnicu, vie esperanto. Nie je teda ľahké odpovedať, koľko ľudí hovorí medzinárodným jazykom.

Po takomto pochybovaní by ľahko mohlo nasledovať konštatovanie, že esperanto je mŕtvy jazyk.

Takéto tvrdenie by bolo absolútne falošné. Živý jazyk je ten, ktorým hovoria živí ľudia, nezávisle na ich počte. Sú jazyky, ktoré používa len niekoľko stoviek ľudí. Dalo by sa povedať, že esperanto sa narodilo ako živý jazyk, lebo niekoľko tisíc ľudí ním hovorilo hneď po vydaní „Prvej knihy“. Podstatnou skutočnosťou je aj to, že esperanto sa nenarodilo ako mŕtve dieťa a hneď vykročilo cestou prirodzeného vývoja. Jeho hodnota sa spájala nielen s množstvom užívateľov, ale hlavne s ich kvalitou. Esperanto je jazykom takých básnikov ako Škóta Williama Aulda, Juhoafričana Edwina de Kocka, alebo Brazílčana Sylla Chavesa. V medzinárodnom jazyku môžeme čítať diela ľudského génia ako je Biblia, Korán, Božská komédia, Don Quijote alebo Pán Tadeáš. V esperante je možné počúvať rozhlasové správy z rôznych miest sveta ako je Varšava, Peking a Vatikán. Esperanto sa stalo jedným z dôležitých jazykov na internete, hromadne sa používa pri elektronickej korešpondencii. Internet sa stal miestom mnohých kurzov esperanta a knižnicou. Mnoho kníh sa už ani netlačí, je ich možné čítať len na internete.

Internet je globálny fenomén, ktorý postavil ľudí pred jazykovú rôznosť. Esperanto ovládne svet, ak ovládne celosvetovú počítačovú komunikáciu. Prostredníctvom siete sa tvorí úplne nová organizačná štruktúra esperantistov.

Spontánne sa uskutočňuje koncepcia, podľa ktorej Hector Hodler založil UEA ako organizáciu individuálnych členov rozšíratých po svete. Koľko esperantistov je teda dnes na svete?

Všeobecne je nesprávne chápaný pojem „esperantisti“, ktorý ich stotožňuje s členmi esperantských organizácií. Počet organizovaných esperantistov sa pohybuje okolo šesťdesiat tisíc. To je však len časť ľudí, ktorí ovládajú esperanto a tak to bolo aj v časoch pred internetom. Sám poznám esperantistov, ktorí nie sú nijako spojení s organizovaným hnutím. Buď nemajú čas, alebo sa nezaujímajú o organizovanú činnosť, na ktorej sa zúčastňujú ľudia, ktorí v nej nachádzajú vhodnú úlohu pre seba samého. Tieto predpoklady obmedzujú počet ľudí v hnutí. Mimochodom, príslušnosť k organizáciám prináša nutnosť platiť aj členské príspevky.

Kto podporuje esperanto finančne?

To je otázka, ktorá zrodila mnoho mýtov. Hnutie fakticky žije vďaka obetavosti jednotlivcov, z relatívne nízkych dobrovoľných príspevkov a sporadických darov. Esperanto, vytvorené mojím starým otcom Zamenhofom, uzrelo svetlo sveta vďaka prastarému otcovi Zilbernikovi, jeho prvému podporovateľovi. V súčasnosti by potrebovalo bohatších „sponzorov“, pretože celosvetové rozšírenie takej užitočnej myšlienky by potrebovalo drahé reklamné kampane. Pre tento cieľ je potrebné získať viac a viac vplyvných osôb. Sú také, ale nie je ich dost.

Hnutie, ktoré sa uzatvára samé do seba, nepriťahuje významné osobnosti, jeho základňu tvoria „obyčajní“ ľudia. V dôsledku toho mu chýbajú impulzy pre dynamickú a perspektívnu činnosť.

Máte pravdu len čiastočne. Myšlienka medzinárodného jazyka sa ukazuje stále atraktívna, a preto sa aj významné osobnosti hlásia k esperantskému hnutiu často z vlastnej iniciatívy. Tak sa, napríklad, prihlásil profesor Humphrey Tonkin, významný odborník na anglickú literatúru, ale aj vynikajúci organizátor a dlhoročný predseda Svetovej esperantskej asociácie. Práve od neho som počul zaujímavý názor, že „esperantistom sa človek rodí“. Nepochybne ku „druhu“ rodených esperantistov patrí aj Japonec Kanzi Ito, ktorý sa skromne skrýva

pod pseudonymom Ludovikito. Podnikol gigantickú prácu a vydal v mnohých zväzkoch všetky diela od Ludovíta Zamenhofa a o ňom. Počas nášho rozhovoru sme spomenuli mnoho známych mien, museli by sme sa však rozprávať ešte veľmi dlho, aby sme zoznam vyčerpali. Zmienili sme sa o Lu Sünovi, otcovi modernej čínskej literatúry? Alebo o profesorovi Rinčenovi? Preložil do mongolčiny okrem iných diela Shakespeara, Mickiewicza a Petöfiho, prispel k založeniu mongolského filmového umenia; dlhé roky predsedal Mongolskej akadémii vied. Napokon aj Poľskej akadémii vied predsedali svojho času esperantisti: filozof Tadeusz Kotarbiński a elektronik Janusz Groszkowski.

V spojitosti s tým posledným spomínaným vedcom pridám zaujímavú epizódu z obdobia vojny. V okupovanom Poľsku robili nacisti pokusy s raketami, známymi neskôr ako V-1 a V-2. Poľskému odbojovému hnutiu sa podarilo získať dva kusy, ktoré sa odchýlili od svojich trás a spadli ďaleko od svojich cieľov. Janusz Groszkowski rozšířoval elektronický systém rakiet. Jeho správa sa rýchlo dostala do spojeneckého štábu v Londýne.

Pozoruhodní sú ľudia, ktorí celý svoj život venovali rozvoju a šíreniu medzinárodného jazyka. K týmto gigantom patrí napríklad Francúz Gaston Waringhien, autor „Plena Ilustrita Vortaro“ (Úplný ilustrovaný slovník) a „Analiza Gramatiko de Esperanto“ (Analytická gramatika esperanta). Alebo Maďar z Rumunska Andreo Cseh, ktorý vypracoval „priamu metódu“ výučby esperanta. Títo ľudia boli nielen idealisti, ako sa obvykle hovorí stúpencom esperanta, ale aj realizátori.

Spomeniem aj Švajčiara Edmonda Privata. Ako šestnásťročný organizoval esperantský kongres v Ženeve. Ako chlapec zahájil propagačnú kampaň o esperante v USA, bol prijatý postupne americkými prezidentami Theodorom Rooseveltom a Woodrowom Wilsonom. Privat robil v Európe aj osvetu ideálom Mahatma Ghandiho. Bol zároveň odborníkom na poľské dejiny a spustil kampaň za obnovenie nezávislého Poľska, hoci ho presviedčali, že je to utópia! Onedlho potom sa však „poľská utópia“ stala skutočnosťou. Pripomenul to, keď o päť rokov neskôr viedol boj za uznanie esperanta v Spoločnosti národov.

Nemusíme sa však ponárať hlboko do histórie, pretože ani dnes nechýbajú v hnutí významné osobnosti. Zvlášť potrebné je zmieniť sa o tých, ktorí prispievajú

k vytváraniu originálnej esperantskej kultúry. Mimoriadne pozoruhodný fenomén predstavujú básnici, ktorí originálne tvoria v esperante. O niektorých sme už hovorili skôr. William Auld je kandidátom na Nobelovu cenu za literatúru.

Naozaj, esperanto a jeho hnutie predstavujú obdivuhodný, unikátny fenomén, no to isté predstavovali už pred dlhou dobou. V „Zlatej knihe“, vydanej vo Varšave pri príležitosti päťdesiateho výročia esperanta, význačné osobnosti vtedajšieho esperantského hnutia predpovedali, aký bude stav medzinárodného jazyka pri jeho stom jubileu. Váš otec Adam Zamenhof veril vo víťazstvo esperanta, ak bude zavedené do škôl, generál Bastien – ak bude fungovať medzi odborníkmi. No všeobecný názor bol takýto: „Víťazstvo v nasledujúcej päťdesiatročnici bude určite dosiahnuté!“. Vieme, že sa tak nestalo.

Mohli by sme sa tiež spýtať, či je jedno storočie dostatočná doba na vytvorenie jazyka a jeho kultúry. Reálnym priestorom, v ktorom medzinárodný jazyk žije a

Na 3. Svetovom sociálnom fóre v roku 2003 v Porto Alegro, Brazília, esperantisti prezentovali svoj jazyk ako alternatívu k téme „Je možný aj inakší svet“.

rozvíja sa, je hlavne esperantské hnutie. Pre svoje rodinné vzťahy k esperantu sa nerád miešam do vecí hnutia, ani na to nie som kompetentný.

Spoločenské skupiny tohoto druhu sa všeobecne vyvíjajú podľa určitých pravidiel. Najskôr príde niekto s myšlienkou a následne sa vytvorí skupina stúpencov, ktorí vytvárajú začiatok spoločenského hnutia. Hnutie sa šíri, získava viac a viac členov. V určitom okamihu dosahuje fázy stability, ktorú charakterizuje uskutočňovanie rutinných úloh. Organizácia žije naďalej svojimi vnútornými problémami, konfliktami, skutočnými alebo zdanlivými úspechmi a – stráca vo svojom zúženom horizonte svoj hlavný cieľ. V dnešnej dobe sa darí organizáciám, ktoré nemajú tradičnú štruktúru a členov, ale pokúšajú sa dosiahnuť svoje ciele celosvetovými kampaňami s použitím pôsobivých masovokomunikačných prostriedkov, ako je napríklad „Zelený mier“.

Aj teraz máte len čiastočnú pravdu. Napriek spoločnej zelenej farbe je podstatný rozdiel medzi esperantským hnutím a hnutím „Green Peace“. Esperanto by nefungovalo bez esperantistov a byť esperantistom vyžaduje úsilie naučiť sa jazyk a trvalo sa zúčastňovať života tejto spoločnosti. Je oveľa jednoduchšie hlásiť sa k nejakej ekologickej kampani, ktorá sa koná z času na čas a požaduje často len fyzickú účasť.

V Latinskej Amerike som pozoroval fungovanie rôznych nových náboženstiev. Aké ľahké je podnieť a ľubovoľne manipulovať emócie ľudí modernými technickými prostriedkami!

K činnosti pre esperanto však nestačia emócie, nesmierne dôležitý je aj jej intelektuálny aspekt. Hnutie nepochybne musí zmodernizovať svoje metódy

činnosti, musí zamerať svoju aktivitu na školy, parlamenty, medzinárodné organizácie atď. Musí preniknúť tam, kde existujú reálne jazykové ťažkosti a vtedy hľadať podporu u rozhodujúcich inštitúcií. Bolo preto múdre založiť Európsku esperantskú úniu a vytvoriť jej „Komunikačné centrum“ v Bruseli, podporované zo strany UEA.

Hovorí sa, že esperanto je plodom európskej kultúry, že jeho vlasťou je dokonca celý svet, lenže v skutočnosti nemá vlasť, ktorá by sa za ňu cítila zodpovedná.

Prirodzeným rodiskom esperanta je Poľsko, lenže historické víchrice, ktorým muselo Poľsko odolávať v minulom storočí, mu znemožnili prevziať šírenie esperanta za svoju „štátnu úlohu“. Úplne rovnakou ranou osudu trpela Litva, druhá možná vlasť medzinárodného jazyka. Až teraz existujú priaznivé okolnosti, obidve krajiny sa stávajú bratmi vo vnútri Európskej únie, kde sa opäť nachádzajú spoločne s Francúzskom, adoptívnou historickou vlasťou esperanta, krajinou prvého esperantského kongresu, ktorá bude tiež zápasiť s jazykovými problémami. To je impulz pre esperantistov, aby zahájili kampaň za šírenie medzinárodného jazyka modernými prostriedkami.

Esperantisti z celého sveta, ktorí venujú svojej myšlienke čas a peniaze, potrebujú akúsi „sentimentálnu“ odmenu, napríklad vo forme návštevy miest spojených so zrodom esperanta, kde by mohli prežiť dojemné chvíle a porozjímať.

Účastníci 92. Japonského esperantského kongresu v Jokohame (október 2005)

Naozaj, japonskí esperantisti zaujali moju pozornosť v tomto smere.

Miesta, ktoré rôznym spôsobom svedčia o vzniku esperanta, sú dnes rozdelené medzi Poľsko, Litvu a Bielorusko. Predtým boli ťažko dostupné z politických dôvodov, ktoré dnes už z väčšej časti pominuli.

Sám som mal v posledných rokoch možnosť cestovať podľa „Zamenhofovho itinerára“ a navštíviť Kaunas a Veisiejaj v Litve, Grodno v Bielorusku, Bialystok a Varšavu v Poľsku.

V Bialystoku stál rodný dom Ľudovíta Zamenhofa, bol však zbúraný v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Podľa môjho názoru Bialystok nevyužíva šancu, ktorou ho obdarovala skutočnosť, že je rodiskom svetoznámeho človeka.

Znovu nemáte úplnú pravdu. Pri príležitosti storočnice esperanta sa zrodila myšlienka vybudovať v Bialystoku Svetové esperantské centrum, s cieľom stimulovať rozvoj a šírenie medzinárodného jazyka a zároveň prispieť ku kultúrnemu rozvoju mesta. Bola založená Zamenhofova nadácia, zodpovedná za realizáciu plánu. Politické a hospodárske zmeny, ktoré sa udiali koncom minulého storočia, však znemožnili realizáciu tohoto veľkého projektu. No aj tak nadácia neprestala pracovať a jej spolupráca s miestnymi esperantistami a autoritami prispela k povedomiu bialystočanov o existencii esperanta.

Veľkou udalosťou bolo, keď ste menom Zamenhofovej nadácie odovzdali pápežovi Jánovi Pavlovi II. Medailu tolerancie.

Také isté dojatie som cítil, keď mi bol odovzdaný krásny diplom, ktorý potvrdzoval zvolenie môjho starého otca za „Bialystočana dvadsiateho storočia“. V roku 2000 sa konal v Bialystoku plebiscit, vyhlásený miestnymi masovokomunikačnými prostriedkami. Hlasovalo v ňom okolo tridsaťtisíc osôb. Najviac hlasov, presne 6337, dostal Ľudovít Zamenhof. Zvyčajne sú starí otcovia hrdí na svojich vnukov, tentokrát som ja, vnuk, bol pyšný na svojho starého otca. Porazil vynikajúcich súperov. V zahraničí spájajú Bialystok s tvorcom esperanta, ale mesto je aj rodiskom mnohých významných umelcov, vedcov, politikov.

Kto bol najsilnejším rivalom Ludovíta Zamenhofa?

Za tretieho „Bialystočana dvadsiateho storočia“ bol zvolený profesor miestnej Lekárskej univerzity Marian Szamotowicz, priekopník mimotelového otehotnenia „v skúmavke“. Žartovne je nazývaný aj „otcom tisícky detí“, pretože približne toľko ľudských životov vďaka nemu v laboratóriu vzniklo. Druhé miesto získal Jerzy Maksymiuk. Je známy ako vynikajúci hudobník, ale aj ako očarujúca osobnosť, známa svojím osobitým spôsobom správania. Na slávnosti sa posadil ku klavíru a zahral esperantskú hymnu „La Espero“ (Nádej), čím vyjadril svoju úctu víťazovi plebiscitu.

„La Espero“, „doktor Esperanto“, „esperantské hnutie“, „esperantisti“. Tieto slová, odvodené od koreňa „espero“, „nádej“, sú používané v medzinárodnom jazyku asi najčastejšie. My hovoríme o „mostoch nádeje“. Čo je to vlastne nádej?

Nádej patrí k základným prvkom ľudskosti, ako viera, šťastie, láska.

Nenávisť, krutosť, namyslenosť, to sú tiež výhradne ľudské vlastnosti.

Lenže charakterizujú obyčajne ľudí, ktorí nemajú nádej.

Je nádej vôbec definovateľná?

Určite v matematike, kde pod pojmom „nádej“ rozumieme „očakávanú hodnotu“.

Dokonca aj jej matematická definícia obsahuje „očakávanie“. V románskych jazykoch sú slovesá „dúfať“ a „čakať“ homonymami.

Nádej predsa len nie je pasívne očakávanie. Požaduje aktívne správanie.

Svätý Pavol sa vo svojej prvej Epištole Korintským zmieňuje o nádeji ako o jednej spomedzi ostatných kresťanských cností, no aj tak si najvyššie cení nie nádej, ani vieru, ale lásku. Pri tej príležitosti apoštol vyjadruje zaujímavý názor, ktorý sa týka znalosti cudzích jazykov: „Keby som hovoril ľudskými jazykmi,

aj anjelskými, a lásky by som nemal, bol by som ako cvendžiaci kov a zuniaci cimbal.“. O niekoľko odstavcov ďalej pridáva obecnjšiu poznámku, že nemá význam poznať jazyky, ak ich nemienime používať na dobré účely. Posolstvo apoštola Pavla je v obdivuhodnom súlade s myšlienkou Ludovíta Zamenhofa.

Je to pravda, vytvoril esperanto ako prostriedok ku zbrataniu ľudí. Či však poznal epištoly svätého Pavla a jeho hodnotenia nádeje, to neviem. Asi by súhlasil s apoštolom v názore na význam ctností; veď dúfal, že „láska aj pravda zavládne na zemi“.

Pred výpravou do Perzie sa Alexander Makedónsky rozhodol rozdať svoj majetok priateľom. Keď sa ho pýtali, čo si nechá pre seba, odpovedal: „Nádej!“.

Nádej je častou témou literatúry, poézie, prísloví a porekadiel. Keď som listoval v Plena Ilustrita Vortaro (Úplný ilustrovaný slovník, PIV) a hľadal významy koreňa slova **espero** (nádej), prekvapil ma veľký počet viet, ktoré autor slovníka použil ako príklady. Je zaujímavé, že všetky boli čerpané zo Zamenhofovych diel. „Dúfam, že si pomôžem sám.“ „Nestrácajte nádej!“ Tieto vety podľa môjho názoru zdôrazňujú významný aspekt nádeje – a síce aktívny prístup vo vzťahu k cieľu.

Aj v Zamenhofovom diele „Esperanta Proverbaro“ (Esperantské porekadlá) sa „nádej“ objavuje mnohokrát. „Dúfal v pohladenie, dostal ranu.“ „Nádej láka, nádej klame.“ „Nádej chleba nedá.“

Tieto porekadlá ukazujú na pasívne chovanie „dúfajúcich“. Pravý opak obsahujú ďalšie: „Nádej a trepezlivosť vedú k moci.“ „Nádej požaduje obeť.“

Nevstúpili sme už do oblasti viery?

Viera zahŕňa istotu o niečom, čo nie je dokázateľné, je to mimorozumová kategória. Nemalo by význam veriť v niečo, čo je možné vnímať rozumom. Viera je nadčasová. Veríme v niečo, čo nikdy nebolo, nie je a nebude vedecky overiteľné. Naopak, nádej sa týka reálnych, predstaviteľných cieľov, ktoré si človek želá dosiahnuť.

Nemôže byť predmetom nádeje niečo už existujúce?

Iba ak to nezahrňa ciele objektívne nedosiahnuteľné. Nereálne úmysly sa nazývajú utópia.

Ak teda nádej neobsahuje pasívne očakávania ani úsilie o nereálne ciele, čo to teda je?

Dúfať obyčajne znamená „čakať s vierou na uskutočnenie toho, čo si želáme“. Lenže táto definícia, ktorú nájdeme v PIV, nie je presná, neberie do úvahy aktívne očakávanie reálnych cieľov.

A čo je „reálny“ cieľ?

Teoretická odpoveď je jednoduchá: reálny cieľ sa týka toho, čo môže objektívne nastať. Lenže praktický odhad budúcich udalostí sa javí ako riskantná úloha. Ako často sa mýlia rôzni futuroológovia! Utopisti silno verili na uskutočniteľnosť svojich vízií, hoci sa bežne neuskutočňujú. Lenže niečo dnes objektívne neuskutočniteľné sa môže ľahko uskutočniť v budúcnosti. Je teda potrebná určitá pokora pri hodnotení budúcnosti a nevysmievajme sa projektom, ktoré sa nám zdajú byť smiešne pre ich predpokladanú nereálnosť. V našej dobe existuje hromada vecí, ktoré boli kedysi len „smiešnymi“ návrhmi a boli zrealizované až po smrti svojich iniciátorov. Geniálne mozgy sú schopné niekedy preniknúť do vzdialenej budúcnosti, ale v dejinách nechýbajú ani ľudia, ktorí úplne vedome iniciovali podniky s nádejou, že budú zrealizované až po ich smrti.

Mnoho architektov gotického obdobia začalo stavať svoje katedrály s plným vedomím, že stavba potrvá niekoľko generácií. V prípade katedrály v Barcelone uplynulo šesťsto rokov od polozenia základného kameňa po postavenie veží. V tom istom meste sa stavia kostol „Svätej rodiny“ podľa projektu modernistického architekta Antoniho Gaudího. Práce sa začali v roku 1883, ale nie je isté, či budú ukončené v dvadsiatom prvom storočí. Môže byť Antoni Gaudí, ktorý zomrel v roku 1926, považovaný za typického „dúfajúceho“?

Určite. Erich Fromm tvrdí, že dúfanie je stav, definovateľný ako vnútorná

pripravenosť k intenzívnej ale ešte nesplnenej aktivite. Inými slovami – nádej je vedomé a aktívne želanie. Kto má nádej, ten si všíma všetky príznaky uskutočňovaných želaní a snaží sa urýchliť tento proces, ale nedeprimuje sa kvôli nedostatočnému napredovaniu vecí, alebo preto, že nemôžu byť uskutočnené ešte počas jeho života. Nádej podľa svojej definície patrí k tým istým kategóriám ľudskej psychiky ako šťastie a radosť, chráni proti zúfalstvu, rezignácii, vzdávaniu sa.

Asi sme sa pri našom rozhovore príliš sústredili na formy nádeje. Akým obsahom ju ľudia naplňajú?

Chorý, ktorý pasívne prijíma svoj zdravotný stav, sa prepadá do svojej choroby. Ľudia, podporovaní nádejou, začínajú liečbu a zároveň mobilizujú svoje životné sily, aby bojovali proti chorobe.

Alebo navštevujú Lourdy. (Pútnické miesto s liečivou vodou vo Francúzsku, pozn. prekladateľa.)

Prečo nie? Nádej podporovaná vierou robí niekedy zázraky. História medicíny pozná mnoho prípadov, ktoré veriaci nazývajú zázrakmi, agnosticci ich však chápu ako účinok mimoriadneho sústredenia životných síl.

Čo bolo nádejou doktora Esperanta?

Práve to, čo vyjadril vo svojej básni „La Espero“ (Nádej): ľudské dorozumenie sa na základe neutrálneho jazykového základu. Doktor Esperanto zdôrazňoval, že nádej požaduje nielen aktivitu, ale aj odvahu, vytrvalosť, trpezlivosť a aj vieru.

A čo spôsobuje nedostatok nádeje? Dante Alighieri v Božskej komédii radil zanechať všetky nádeje tým, čo vstupujú do pekla.

To je pravda, pretože kde končí nádej, tam začína peklo. Kto stráca tvorivú nádej, ten sa odovzdáva zániku. Bolo zistené, že rastúca agresivita vyplýva nie zo zlého, napríklad, ekonomického stavu, ale z nedostatku nádeje zmeniť to. Rastúce násilie ako následok stratenej nádeje sa prejavuje vo vojnách, terorizme, banditizme.

Takýto nedostatok nádeje trápi ako bohaté tak aj chudobné krajiny.

Naše konštatovanie predstavuje ďalší argument o potrebe stavať „mosty nádeje“.

Nádej a vzájomné dorozumenie sú pojmy, ktoré vytvárajú syntézu Zamenhofovej myšlienky.

A je naozaj potrebné trvalo hlásať toto posolstvo, aby už ľudia nikdy viac nepochodovali ulicami, ktoré vedú k bráne s nápismi „Lasciate ogni speranza“ („Zanechajte všetky nádeje“, nápis nad bránou do pekla v Danteho Božskej komédii), alebo „Arbeit macht frei“ („Práca oslobodzuje“, nápis v koncentračnom tábore Auschwitz). Stavajme mosty nádeje, ktoré vedú k vzájomnému dorozumeniu. Nech nás neodradia žiadne prekážky a nezastraší vzdialenosť cieľa. Stačí, že cieľ je reálny a realizovateľný. K nemu zamerajme svoju nádej.

Účastníci Medzinárodného mládežníckeho esperantského kongresu v Rusku (2004)

DOSLOV

Milý budúci čitateľ (ktorý ako obvykle čítaš knihu odzadu) a Ty, milý čitateľ, ktorý si dokázal cez múry, ponad veže, cez ostrovy, po cestách a mostoch dôjsť až k posledným stranám tejto publikácie! Možno by ste sa jeden aj druhý chceli dozvedieť, ako bola „postavená“ Zamenhofova ulica.

Raz som mal príležitosť navštíviť spolu s Dr. L. C. Zaleským-Zamenhofom predsedu poľského parlamentu Romana Malinowského, s ktorým nás spájali priateľské vzťahy; mal veľký podiel na úspechu jubilejného Svetového kongresu esperanta vo Varšave ako jeho patrón. Pri návšteve nám Roman Malinowski ukázal čerstvo vydanú knihu, ktorá dokumentuje jeho úlohu v politických udalostiach vtedajšieho obdobia transformácie. Náhle povedal svojmu host'ovi: „Ludovít, prečo nenapíšeš aj ty knihu o svojom živote? Nazbieral si skúsenosti, ktoré by stačili k napísaniu niekoľkých biografii. Píš!“ – „Nie, nie! Som inžinier, nie spisovateľ!“ – „To nevadí, urob to ako ja, rozprávaj a písať môže niekto iný. Aha, tuto Dobrzyński by bol kompetentným autorom.“ – „Prepáčte, ale ja sa nechcem vracat' do minulosti,“ ukončil diskusiu pán Zaleski-Zamenhof.

Uplynul nejaký čas. Inžinier Zaleski-Zamenhof medzitým navštevoval Poľsko z profesionálnych dôvodov. Z času na čas sme sa stretávali a raz podotkol: „Možno že mal Roman Malinowski predsa len pravdu, že by moje životné skúsenosti nemali upadnúť do zabudnutia. Možno by sa z nich niekto poučil.“ No a ja som usúdil, že jeho životné skúsenosti predsa len budú zabudnuté, ak ich nezapišem ja sám. V roku 1993, plánujúc zotavenie v litovských kúpeľoch Druskininkai, som navrhol Ludovítovi Kryštofovi cestovať so mnou. Rád ponuku prijal, lebo tam bol ako diet'a niekoľkokrát na prázdninách so svojimi rodičmi. Bol tam aj ďalší dôvod. Neďaleko leží Veisiejai, kde mladý doktor Ludovít Zamenhof zahájil profesionálnu lekársku prax a súčasne dokončil svoj jazykový projekt. V malebných litovských kúpeľoch „vnuk“ prehovoril... Je potrebné dodať, že k zrodu jeho prvých slov napomohol výborný litovský medový líkér „Suktinis“.

Rozhovor, ktorý sa začal v Litve, trval osem rokov. Debatovali sme o všetkom, zapisoval som si fakty, mená, dátumy, názory, aj vtipy, ktoré sa mi zdali zaujímavé. Dôležité neboli len rozhovory medzi nami dvomi. Niekoľkokrát sme cestovali spolu, zúčastňovali sa rôznych podujatí, na ktorých Dr. Zaleski-Zamenhof hovoril, či už na verejnosti alebo v kruhu priateľov. Zajímalo ma všetko. Cenným zdrojom sa ukázali byť rozhovory, ktoré som s „vnukom“ urobil pre Poľskú televíziu. Na základe takto nazbieraného materiálu, ktorý som obohacoval vlastnými pozorovaniami a vedomosťami, som napísal knihu

„Ulica Zamenhofa“. Bola to moja deviata kniha v poľskom jazyku. Osem predchádzajúcich kníh bolo z oblasti môjho najväčšieho profesionálneho záujmu, o Latinskej Amerike.

„La Zemanhof-strato“ je moja jubilejná desiata kniha, ale prvá v esperante. Prečo som sa rozhodol debutovať až po takmer päťdesiatročnom „esperantstve“? Z toho istého dôvodu, ktorý ma podnietil písať na túto tému v poľštine. Zhoda náhod mi ponúkla šancu odhaliť úplne neznáme skutočnosti o Zamenhofovej rodine. Ponúka sa zaujímavá téza: tragické zážitky „vnuka“ vyplynuli zo skutočnosti, že ideály „starého otca“ boli nehumánne pošliapané. Lákala ma aj myšlienka napísať knihu rozhovorov s neobyčajným človekom. Ľudovít Kryštof Zaleski-Zamenhof, známy v esperantskom hnutí ako „vnuk“ tvorcu esperanta, je v skutočnosti sám vynikajúcim Zamenhofom: intelektuál, inžinier-humanista, staviteľ okrem iného „umelých ostrovov“ a súčasne milý, vtipný človek. Forma rozhovoru predstavovala možnosť poprepletať závažné témy s vtipmi a okrajovými témami, aby bol text čitateľný.

Aby som povedal pravdu, mal som v úmysle napísať knihu o „vnukovi“, nie o „starom otcovi“. No už spomenutý neoddeliteľný vzťah medzi jedným a druhým ma podnietil vložiť kapitoly o esperante a o jeho tvorcovi. Ľudovít Kryštof namietal: „Som Zamenhof, nie zamenhofológ!“ Ani ja sám, hoci som esperantista, nie som esperantológ. Napriek tomu som uvažoval, že kniha adresovaná všeobecnému publiku by mohla splniť aj reklamnú funkciu. Okrem toho ma zaujímalo práve to, čo by chcel „vnuk“ povedať na túto tému nie ako zamenhofológ ale ako Zamenhof.

Veľmi priaznivé prijatie poľskej „Ulice Zamenhofa“ prekonalo moje nádeje. Je zaujímavé, že najdôkladnejšiu recenziu nazvanú „Kde končí nádej, tam začína peklo“ uverejnili poľské noviny vydávané v Chicagu, v meste, kde žije milión Poliakov. V Poľsku sa kniha stala zámienkou k mnohým rozhovorom s Dr. Zaleským-Zamenhofom a aj so mnou ako s autorom. Poľský úspech knihy ma povzbudil, aby som debutoval na poli esperantskej literatúry. Môj vynikajúci spolubesedník však nezdíeľal so mnou moje nadšenie. Pri svojej skromnosti sa domnieval, že esperantistom budú viaceré informácie pripadať banálne. No rozhovory s čitateľmi poľskej verzie ma presvedčili, že banality si niekedy zasluhujú opakovanie v závislosti na tom, kto ich hovorí.

Dr. Zaleski-Zamenhof žije v Paríži, ja vo Varšave. Ako žurnalista Poľskej televízie veľa cestujem po svete. Nebolo ľahké stretávať sa a rozprávať sa. Nakoniec sme vypracovali vlastnú „technológiu“ písania knihy. Najskôr sme sa dohodli, často telefonicky, na konkrétnych témach, faktoch a ich interpretácii. Po

vytvorení verzií rozhovorov nanečisto som ich posielal Ľudovítovi Kryštofovi, aby podľa svojho želania upravil ich obsah a formu. Nasledovali fázy presvedčania, lebo nie vždy som mohol súhlasiť so zmenami alebo škrtnami. Niekedy písanie stagnovalo, lebo sme sa nedokázali pochopiť. Vždy sme však krok po kroku nachádzali slová prijateľné pre oboch. Následkom toho kniha, aj keď som ja jej autorom, neobsahuje žiadne slovo, ktoré by Dr. Zaleski-Zamenhof neschválil.

Obidvaja sme si dobre vedomí, že sme sa dotkli príliš mnoho tém, následkom čoho sa nám nepodarilo dôkladne prebrať žiadnu z nich. Našou prioritnou úlohou však bolo poukázať na existenciu problémov, nie ich riešenie.

Na záver chcem poďakovať Dr. Ľudovítovi Kryštofovi Zaleskému-Zamenhofovi. Láskavo, trpezlivo a múdro plnil svoju dvojakú úlohu predmetu a zároveň podmetu diela. „Vnuk“ spolupracoval tvorivo a rád. Počas písania sa zrodilo niekoľko zaujímavých myšlienok. S knihou sa úzko spája „Medaila tolerancie“, cesta Dr. Zaleského-Zamenhofa do Brazílie a naše spoločné cesty „po stopách starého otca“ v Litve, Bielorusku a Poľsku. Mimochodom, došlo k zaujímavému javu: rad udalostí tých desiatich rokov, počas ktorých som popisoval životopis Dr. Zaleského-Zamenhofa, sa stali súčasťou životopisov nás oboch. Pre mňa tieto roky predstavujú nezabudnuteľné, zaujímavé a tvorivé životné dobrodružstvo.

Roman Dobrzyński
Varšava, jún 2003

**Brazílski esperantisti
v Rio de Janeiro
oslavujú sté výročie
narodenia Lýdie
Zamenhofovej.**

Revue Esperanto, mesačný orgán Svetovej esperantskej asociácie. Foto na obálke: Účastníci mládežníckeho seminára „Dajme o nás vedieť iným“ vo hviezdárni v Partizánskom (2005).

Kurz esperanta na Taiwane (2005).

Organizátori 89. Svetového esperantského kongresu v Pekingu (2004).

Na tradičnom kultúrnom a turistickom podujatí španielskych esperantistov v Katalánsku redaktor revue Esperanto Stano Marček prednáša na tému „Sto rokov revue Esperanto“.

Bibliografia odborných prác

Dr. Ľudovíta Kryštofa Zaleského-Zamenhofa

Zaleski-Zamenhof, L. C., Jaworski, Kleczkowski, „Beton Strunowy“, PWT, Warszawa 1951

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Report on Concrete Marine Structures and Vessels (with B.C.Gerwick and other members of the Technical Specialist Comittee V.2), 10-th International Ship & Offshore Structures Congress, Lyngby, August 1988.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Report on Non-ferrosu and Composite Structures (with O. Furnes and other members of the Technical Committee II.2), 9-th International Ship Structures Congress, Sta Marguerita Ligure, Sept. 85.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Tecnica delle Costruzioni delle Strutture Speciali. Structures Offshore en Beton Arné et Précontraint; lectures at Politecnico di Milano – Milan 1981/82.*

Zaleski-Zamenhof, *Elastic Stability of Thick Shells as Designed for Concrete Marine Structures; Technical University of Danmark, Lyngby (Copenhagen), October 1986.*

Zaleski-Zamenhof, *Marine Concrete Structures – State of the Art and Development Prospects; PRAD'87, the 3-rd International Symposium on Practical Design of Ships and Mobile Units, Trondheim, June 1987.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Specific Behaviour of Structural Concrete in the Seas. Pore Pressure Effects (with A. Llantzis); Ocean Space 85; Nihon University, Tokyo, June 1985.*

Zaleski-Zamenhof, *Foundation Engineering of Gravity Base Offshore Structures. Solutions as Appropriate For Weak Seabed Soil Conditions (with M. Vache); Ocean Space 85; Nihon University, Tokyo, June 1985.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Fatigue Analysis Methodology with respect to P. Concrete Offshore Structures; International Symposium on Offshore Engineering „Brazil Offshore 83“, Rio de Janeiro, September 1983.*

Zaleski-Zamenhof, *Temeratur History Investigation in Offshore Concrete Storage Tanks; International Symposium on Offshore Engineering „Brazil Offshore 81“, Rio de Janeiro, Sept. 1981.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., „*Installation et stabilité des platesformes a embase poids; Techniques de Petrole* 1983.

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Reinforced Concrete, Safety and Case Histories in Offshore Engineering; Lectures at the International Centre for Mechanical Sciences, Udine, Sept. 1983.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Prembetonaj Konstruaĵoj en Profunda Maro, AIS, San Marino 1988.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Couverture du Centre Sportif de Chamonix; 7th FIP Congress, New York 1974.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Couverture de la Piscine a Deauville“, Annales de l’Institut Technique du Batiment et des Travaux Publics, janvier 1968, n-ro 241, p. 11.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Memorial du General de Gaulle a Colombey; 7th FIP Congress, New York 1974.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Théorie de Structures, UP d’Architecture, n. 9, Paris, 1976.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *The Ekofisk Reservoir, a one milion barrels prestressed concrete oil tank (with J. Ph. Fuzier); IASS Special Session on Reservoirs, San Diego, May 1976.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Analyse Semi-iterative de la Sécurité au Flambement des Structures en Beton Précontraint (with K. H. Ostefeld) IASS, Montréal, July 1976.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *Safety against Buckling and Fatigue in Offshore Concrete Structures; 8th FIP Congress, London, 1978.*

Zaleski-Zamenhof, L. C., *A Methodology of Evaluation of Iceberg Loads on Fixed Offshore Structures (with G. Deleuil); FIP/CpCi Symposium on Concrete Sea Structures in Arctic Regions, Calgary, Alberta, Aug. 1984.*

ODPORÚČANÁ LITERATÚRA

- Baláž, Peter**, Medzinárodné slová v esperante /Internaciaj vortoj en Esperanto. Espero Partizánske, 2004.
- Barandovská-Frank, Věra**, Latina jako mezinárodní jazyk. KAVA-PECH Dobřichovice, 1995.
- Barandovská-Frank, Věra**, Úvod do interlingvistiky. SAIS Nitra, 1995.
- Blanke, Detlev**, Interlingvistika. KAVA-PECH Dobřichovice, 2004.
- Eco, Umberto**, Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře. Lidové noviny, 2001.
- Fiedler, Sabine**, Ilustriata frazeologio. Ilustroval P. Rak. KAVA-PECH Dobřichovice, 2004.
- Chrdle, Petr, Chrdlová, Stanislava**, Esperantem za tři měsíce. KAVA-PECH Dobřichovice, 1995.
- Kníchal, Oldřich**, Světadíl bez tlumočnicků. Deset kapitol o mezinárodním jazyku. Český esperantský svaz, Praha, 1978.
- Kolektív SKEJ**, Esperanto – lingua incognita. Multimedialne CD, Espero Partizánske, 2004.
- Repka, Marian**, Nie sme bezmocní – Ni ne estas senpovaj, Espero Partizánske, 2003.
- Šatura, František, Rosa, Pavel**, Učebnica Esperanta pre kurzy a samoukov. SPN Bratislava, 1969.
- Šaturová-Seppová, Magda**, Ĉu vi parolas Esperante? Bratislava 1965.
- Seeman, Štefan R.**, Esperantsko Slovenský a slovensko esperantský slovník. SPN Bratislava, 1970.
- Šaturová, Magda, Šatura, František**, Esperanto pre každého. Espero Partizánske, 2003.
- Zamenhof, L. L.**, Fundamento de Esperanto. České vydanie, E. Kühnl. F. Topič, Praha, 1909.
- Zamenhof, L. L.**, Originala Verkaro, Kolektita de D-ro J. Dietterle, F. Hirt & Sohn, Leipzig, 1929.

Poštové známky a mince s tematikou esperanta a jeho autora.

AKTUÁLNE O ESPERANTE

(Zostavil prekladateľ)

Vo svete, ktorý si je stále viac vedomý práv menších, jazykových a kultúrnych rôznorodostí, sa medzinárodný jazyk esperanto znovu dostáva do pozornosti. Mimovládne organizácie a združenia naliehajú, aby sa nastolila otázka medzinárodného jazyka na rokovací poriadok Spojených národov (OSN) a Európskej únie. V júli 1996 sympóziu Medzinárodných organizácií v Prahe, na počesť japonského diplomata Inazo Nitobe, zástupcu generálneho tajomníka Zväzu národov, ktorý sa usiloval o jazykovú rovnosť a spravodlivosť v tejto organizácii, spojilo skupinu nezávislých expertov, ktorí preverovali postavenie esperanta a navrhli jeho začlenenie do aktuálnych rozhovorov o jazykových právach a jazykovej politike. Pražský manifest (prijatý na Svetovom esperantskom kongrese v r. 1996 v Prahe; celé znenie možno nájsť na www.lingvo.org/sk/2/3), moderná deklarácia hodnôť a cieľov motivujúcich esperantské hnutie, zdôrazňuje jazykovú demokraciu a zachovanie jazykovej rôznorodosti.

Ciele a pôvod

Základom toho, čo uviedlo do života medzinárodný jazyk esperanto, bolo vydanie „Fundamento de Esperanto“ vo Varšave v roku 1887 doktorom Ľudovítom Lazarom Zamenhofom. Myšlienka medzinárodného jazyka, ktorého cieľom nie je nahradiť etnické jazyky, ale slúžiť ako pomocný druhý jazyk pre všetkých, nie je nová. Zamenhof videl, že taký jazyk sa musí rozširovať kolektívnym užívaním a tak limitoval svoj prvotný návrh minimálnou gramatikou a malou slovnou zásobou. V súčasnosti je však esperanto plne rozvinutým jazykom s celosvetovou komunitou a kompletnými vyjadrovacími prostriedkami. Mnohé z myšlienok Zamenhova predišli myšlienky zakladateľa modernej lingvistiky Ferdinanda de Saussure (ktorého brat René bol esperantistom).

Charakteristika

Esperanto je hovorová ako aj písaná reč. Jeho slovník pochádza najmä zo západných jazykov, jeho syntax (vetná skladba) a morfológia (náuka o tvaroch) poukazujú na silný slovanský vplyv. Esperantské morfémy (najmenšie čiastky jazyka) sú nemenné a takmer nekonečne kombinovateľné do rozličných slov,

takže tento jazyk má mnoho spoločného s izolovanými jazykmi ako je čínsky, zatiaľ jeho vnútorná slovná štruktúra prejavuje podobnosť s aglutinujúcimi jazykmi ako sú turečtina, svahilčina a japončina.

Rozvoj

Na začiatku esperanto pozostávalo z asi 1000 koreňov, z ktorých možno vytvoriť 10-12 tisíc slov. Dnes mnohé esperantské slovníky obsahujú 15-20 tisíc koreňov, z ktorých možno vytvoriť stovky tisícok slov a jazyk sa stále vyvíja. Akadémia esperanta kontroluje aktuálne tendencie. V priebehu času bolo esperanto používané na takmer všetky predstaviteľné ciele a niektoré z nich podnecujú polemiku alebo riešia rôzne otázky. Esperanto bolo zakázané a jeho používatelia prenasledovaní tak za Stalina, ktorý ho považoval za reč „kozmpolitov“, ako aj za Hitlera, pre ktorého to bola reč Židov. V dôsledku používania esperanta v domácnosti existuje v súčasnosti asi tisíc esperantistov, ktorí od narodenia hovoria touto rečou.

Používatelia jazyka

Svetový esperantský zväz (Universala Esperanto-Asocio – ďalej UEA), ktorého členovia tvoria najaktívnejšiu časť esperantskej komunity, má svoje národné zväzy v 62 krajinách a individuálnych členov v takmer dvojnásobnom počte krajín. Počet predaných učebníc a členské štatistiky miestnych skupín ukazujú, že ľudí s minimálnou znalosťou jazyka sú státisíce až milióny. Esperantisti sa nachádzajú na celom svete a to aj v krajinách s pozoruhodou koncentráciou a odlišnosťou, ako sú Čína, Japonsko, Brazília, Irán, Madagaskar, Bulharsko a Kuba.

Kongres čínskych esperantistov vo Yanji, severovýchodná Čína (2003).

35. Kongres kórejských esperantistov v Chonane pri Seule (2003).

Vyučovanie esperanta

Dorozumieť sa esperantom je možné začať veľmi rýchlo a tak poskytnúť ideálny úvod k štúdiu cudzích jazykov. Už za niekoľko týždňov si môžu študenti korešpondovať v esperante a za pár mesiacov môžu v rámci svojich škôl cestovať do cudziny. Experimentálne a neformálne pozorovania potvrdzujú, že predchádzajúce učenie sa esperanta má pozitívne účinky na následné štúdium cudzích jazykov. Hoci sa esperanto vyučuje na niektorých školách, obvyčajne sa ho učia ľudia ako samoukovia, alebo pomocou korešpondenčných kurzov (používajúc papierovú alebo elektronickú poštu), alebo v miestnych esperantských kluboch. Existujú učebnice a autodidaktické pomôcky vo viac ako 100 jazykoch. Nová internetová stránka pre učiteľov esperanta <http://www.edukado.net> ponúka myšlienku o aktuálnom vzdelávaní.

Účastníci konferencie učiteľov esperanta v Bratislave (2004).

Oficiálne uznania

V roku 1954 Generálna konferencia UNESCO uznala, že dosiahnuté výsledky esperanta sú v súlade s cieľmi UNESCO. V dôsledku toho boli ustanovené oficiálne vzťahy medzi UNESCO a UEA. Spolupráca medzi týmito dvoma organizáciami pretrváva. V roku 1997 generálny riaditeľ UNESCO, pán Amadou-Mahtar M'Bow, vystúpil s prejavom na 82. Svetovom esperantskom kongrese v Austrálii. V roku 1985 Generálna konferencia UNESCO vyzvala členské štáty a medzinárodné organizácie, aby sa napredovalo s výučbou esperanta v školách a jeho využívaním v medzinárodných záležitostiach. UEA má tiež konzultatívne vzťahy s Organizáciou spojených národov (OSN), UNICEF, Radou Európy, Organizáciou amerických štátov a Medzinárodnou organizáciou pre normovanie.

Schôdze a cestovanie

Viac ako sto medzinárodných konferencií a stretnutí sa koná každoročne v esperante bez tlmočníkov. Najväčšími sú Svetové esperantské kongresy, ktoré sa v poslednom čase konali v týchto mestách: Praha (1996); Adelaide, Austrália

Mladí brazílski esperantisti na Svetovom kongrese esperantistov vo Fortaléze, Brazília (2002).

Prednášky v esperante počas sústreďenia Medzinárodnej akadémie vied San-Marino na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre (2003).

(1997); Montpellier, Francúzsko (1998); Berlín, Nemecko (1999); Tel-Aviv, Izrael (2000); Záhreb, Chorvátsko (2001); Fortaleza, Brazília (2002); Gotenburg, Švédsko (2003); Peking, Čína (2004); Vilnius, Litva (2005). „Pasporta servo“ (vydanie z r. 2002) – je služba, ktorú zabezpečuje mládežnícka sekcia Svetovej esperantskej organizácie (Universala Esperanto-Asocio so sídlom v holandskom Rotterdame). Publikácia obsahuje adresy 1200 hostiteľov z 82 krajín, poskytujúcich bezplatne ubytovanie cestujúcim, ktorí hovoria esperantsky.

Výskum a knižnice

Mnohé univerzity zahŕňajú esperanto do kurzov o lingvistiky, niektoré ho navrhujú ako samostatnú učebnú tému. Zvlášť pozoruhodné sú Univerzita Eötvösa Lóránda v Budapešti a Univerzita v Poznani s diplomovým programom o interlingvistike. Bibliografia Združenia moderných jazykov (USA) registruje každoročne viac ako 300 odborných publikácií o esperante. Knižnica Esperantského zväzu Veľkej Británie má viac ako 20 tisíc zväzkov. Ďalšie veľké knižnice sú Medzinárodné esperantské múzeum vo Viedni, ktoré tvorí časť Národnej knižnice Rakúska; knižnica Hodler v centrále UEA v Rotterdame a Esperantská knižnica v meste Aalen v Nemecku. S knižnicami vo Viedni a Aalene je možné

o ich zbierkach konzultovať aj prostredníctvom internetu (a tiež o medzinárodnom výpožičnom poriadku).

Poslucháči interlingvistiky na univerzite v poľskej Poznani

Profesionálne kontakty a odborné záujmy

Esperantisti sú združení aj v rozličných odborných zväzoch, ako napr. lekári, spisovatelia, železničiari, vedci, hudobníci a mnohí iní. Tieto združenia často vydávajú svoje vlastné časopisy, organizujú konferencie a pomáhajú rozširovať esperanto na profesionálne a špeciálne používanie. Medzinárodná akadémia vied v San-Marine uľahčuje spoluprácu na univerzitnej úrovni. Originálne a preložené publikácie pravidelne vychádzajú v odbore astronómie, informatiky, botaniky, entomológie, chémie, práva a filozofie. Jestvujú zájmové organizácie ako sú skauti, nevidiaci, šachisti, hráči GO (národná japonská hra); mládežnícka sekcia UEA – TEJO (Svetová esperantská mládežnícka organizácia), ktorá organizuje medzinárodné stretnutia a vydáva svoje vlastné periodiká. Budhisti, šintoisti, katolíci, kvakeri, protestanti, mormoni a bahaisti majú vlastné esperantské organizácie.

Literatúra

Prekvitajúcu literárnu tradíciu v esperante uznáva medzinárodný PEN-klub, ktorý ustanovil Esperantskú filiálku na svojom 60. kongrese v septembri 1993. Medzi pozoruhodných súčasných spisovateľov píšucich v esperante patria: Trevor Steele (Austrália), István Nemere (Maďarsko), Spomenka Štimec (Chorvátsko); básnici William Auld (Škótsko), Michail Gišpling (Rusko/Izrael) a Abel Montagut; eseisti a prekladatelia Probal Dašgupta (India), Fernando de Diego (Venezuela) a Kurisu Kei (Japonsko). W. Auld bol kandidátom na Nobelovú cenu za literatúru v rokoch 1999 a 2000 za svoju poetickú tvorbu.

Preklady

Literárne diela preložené do esperanta a vydané v poslednom čase sú najmä: Starec a more od Hemingwaya, Pán prsteňov od Tolkiena, Sto rokov samoty od Garciu Márqueza, Rubaiyat od Umara Khayyama, Plechový

Jedna z najväčších zbierok esperantskej literatúry, Biblioteko Hector Hodler v Rotterdame (20 000 titulov).

bubienok od Grassa, Kniha zázrakov od Marka Pola, Veľká rodinná sága Cao Xueqina: Sen o červenom dome. Pre deti pribudli k Asterixovi, Winni-la-Pu a Tintinovi „Struwelpeter“ (Strapatý Peter) a Pipi Dlhá Pančucha a všetky Mumi-knihy od známeho fínskeho autora Tove Janssona, ako aj knihy o krajine Oz od L. Franka Bauma. Z esperanta bola do slovenčiny preložená kniha od Tivadara Sorosa Maškaráda, vydaná v roku 1965. Autor v nej opisuje život rodiny počas nacistickej okupácie v Budapešti. Toto dielo bolo vydané v angličtine vo V. Británii (2000) a v USA (2001) a vyšlo tiež v ruštine, nemčine, turečtine a maďarčine.

Divadlo a kino

Divadelné hry od dramatikov tak rôznorodých ako Goldoni, Ionesco, Shakespeare a Ayckbourg sa hrajú v posledných rokoch aj v esperante. Mnohé drámy od Shakespearea existujú v esperantskom preklade, napr. Kráľ Lear. Hoci Veľký diktátor od Chaplina použil plagáty v esperante pre svoje scény, celovečerné filmy sú menej obvyklé. Pozoruhodná výnimka je kultový film Mora, ktorého dialógy sú výlučne v esperante.

Hudba

Hudobné žánre v esperante zahŕňajú tak populárne ako aj ľudové piesne, rockovú hudbu, kabarety, piesne pre sólistov i pre zbory a operu. Populárni skladatelia a umelci, vrátane britského Elvisa

Aj slovenská hudobná skupina TEAM nahrala svoj prvý album (Reklama na ticho, Nároční, Malá nočná búrka...) v medzinárodnom jayzku a v roku 1989 vystúpila s koncertným programom v esperante na 74. Svetovom esperantskom kongrese v Brighton (Veľká Británia), na Medzinárodnom mládežníckom esperantskom kongrese v Kerkrade (Holandsko) a na SAT-kongrese v Bavorskom meste Illertisen (Nemecko).

Costellu a amerického Michaela Jacksona, sú registrovaní v esperantskej kultúre ako inšpirovaní týmto jazykom alebo ho používajú vo svojich propagačných materiáloch. Niektoré časti z esperantského albumu od Warnera Brothersa Esperanto, vydané v Španielsku v novembri 1996, dosiahli popredné umiestnenie v zozname španielskych šlágrův. Klasické diela pre orchester a zbor s esperantskými textami sú Srdce Sutra od Lou Harrisona a prvá esperantská symfónia od Davida Guinesa (USA). Hudbu v esperante možno nájsť aj na internete, vrátane esperantského karaoke.

Periodiká

Viac ako 100 časopisov a periodík je pravidelne vydávaných v esperante, napr. mesačník „Monato“ (Mesiac), literárne revue „Fonto“ (Prameň) a revue UEA: „Esperanto“. Dvojtýždenník aktualít „Eventoj“ (Udalosti) možno nájsť v elektronickej podobe na internete. Ďalej vychádzajú periodiká o medicíne, náboženstve, mládeži, výchove a iné, literárne revue ale aj časopisy s odbornou tematikou. Na Slovensku od roku 1946 vychádza časopis Esperantisto Slovaka (Slovenský esperantista).

Rádio a televízia

Rozhlasové vysielateľe v Brazílii, Číne, Kube, Estónsku, Maďarsku, Taliansku a Poľsku ako aj Rádio Vatikán vysielajú pravidelné relácie v esperante. Niekoľko rozhlasových programov možno zachytiť aj cez internet. Televízne kanály v rôznych krajinách vysielajú kurzy esperanta, vrátane najnovšej 16-dielnej adaptácie kurzu esperanta z BBC Mazi v Gondolande na televíznom kanáli Poľsko I. V Brazílii nedávno začala vysielat' internetová televízna stanica Ĝangalo (www.gxangalo.com).

Internet

Elektronické siete sú najrýchlejšie rastúcimi prostriedkami komunikácie medzi používateľmi esperanta. Jestvuje niekoľko stoviek diskusných programov v esperante, ktoré sa zaoberajú rozličnými témami, od rodinných až po všeobecnú teóriu

relativity. Esperanto využíva možnosti aj v populárnom oddychovom serveri „chatovacie miestnosti“ (komunikačné protokoly ICQ, IRC a PalTalk). Webove stránky v esperante sa dajú nájsť pomocou Virtuálnej esperantskej bibliotéky (www.esperanto.net/veb) a uvedením slova „esperanto“ vo vašom internetovom vyhľadávači.

Služby UEA

UEA, Universala Esperanto-Asocio (Svetová esperantská asociácia) so sídlom v holandskom Rotterdame je najväčšou esperantskou organizáciou, ktorá združuje esperantistov zo 120-ich krajín sveta. Každý rok organizuje svetové kongresy esperantistov a vydáva knihy, revue a ročenku so zoznamom esperantských organizácií a miestnych reprezentantov na celom svete. Tieto publikácie, spolu s informáciami o CD-nosičoch, kazetách a podobne, sa nachádzajú v knižnom katalógu UEA, ktorý je k dispozícii aj na webovej stránke www.uea.org/katalogo. Knižkupectvo UEA ponúka viac ako 3500 titulov. Séria „Esperantské dokumenty“, vydávaná v esperante, angličtine a francúzštine, obsahuje štúdie a referáty o aktuálnom stave esperanta.

Sídlo UEA v Rotterdame.

Viac o esperante sa dozviete na týchto adresách a webových stránkach:

Slovenská esperantská federácia, p/a: Mária Tomašovičová, Kpt. Uhra 9, 915 01 Nové mesto nad Váhom. Tel. 0903 750405, www.esperanto.sk.

Slovenská esperantská mládež, p/a: Viliam Búr, Gerologická 11884/C, 821 06 Bratislava, www.skej.esperanto.sk; <http://groups.yahoo.com/group/skej>.

Esperantská spoločnosť ESO, Rovníkova 6, Bratislava, tel. 02 43291604, 0904 910486.

Severoslovenské esperantské združenie, p/a: Magda Feifičová, A. Bernoláka 25/5, 010 01 Žilina, mail: esperanto@fejfi@vud.sk.

Západoslovenské esperantské združenie, p/a: Nataša Šándorová, Záhrebská 4, 811 05 Bratislava, tel. 02 52494587, 0905 138769. mail: natasa.sandorova@nexta.sk.

Bratislavský esperantský klub, p/a: Rastislav Šarišský, rsarissky@post.sk, tel. 0907 509428.

Liptovský esperantský klub, Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, Školská 1, 031 01 Liptovský Mikuláš, mail: vajs@pobox.sk.

Esperantský klub Martina Benku, p/a: Mudr. Anna Tomášková, Novomeského 2/12, 036 01 Martin.

Esperantský klub v Považskej Bystrici, p/a: Irena Hromadíková, Lánska 940/49, 017 01 Považská Bystrica, tel. 042 4321848.

Vydavateľstvo Espero, vydávanie a distribúcia esperantských titulov: Vít'azná 840/677a, 958 04 Partizánske, www.espero.sk.

Vydavateľstvo KAVA-PECH, Anglická 878, 252 29 Dobříchovice, Česká republika, tel. +420 257712201, fax +420 257712126, www.kava-pech.cz.

Universala Esperanto-Asocio, Nieuwe Binnenweg 176, NL-3015 BJ Rotterdam, Nederlando (tel. +31-10-436-1044; fax 436-1751; E-mail: uea@inter.nl.net, alebo 777 United Nations Plaza, New York, NY 10017, USA (tel. +1-212-687-7041; fax 949-4177); <http://www.uea.org>. Informácie o esperante v 63 jazykoch: www.esperanto.net.

Jazykové kurzy esperanta: www.lernu.net; www.cursodeesperanto.com.br; www.esperanto.sk; www.esperanto.cz; www.kava-pech.cz/inpasem.

Výlet na Čínsky múr počas 89. svetového esperantského kongresu v Pekingu (2004).

Zimný výstup na vrch Poludnica v Nízkych Tatrách počas medzinárodného stretnutia turistov a milovníkov zimných športov v Liptovskom Jáne (2005).

Účastníci detského esperantského kongresu v Litve pozdravujú 90. svetový esperantský kongres „dospelých esperantistov“ vo Vilniuse (2005).

Intenzívny kurz esperanta pre francúzskych železničiarov v Dobříchoviciach pri Prahe (2004). Vľavo organizátor kurzu Ing. Petr Chrdle, vpravo lektor Stano Marček.

Trevor Steele z Austrálie vedie kurz esperanta v Bangalore, India (2004).

Tradičné stretnutie izraelských esperantistov v kibuci Maagan pri Tiberskom jazere v Izraeli (2004).

OBSAH

Slovo vydavateľa	5
Úvod	7
Predhovor	9
Múry	13
Ostrovy	65
Veže	105
Cesty	151
Mosty	205
Doslov	257
Bibliografia	261
Odporúčaná literatúra	263
Aktuálne o esperante	265

Roman Dobrzyński: Zamenhofova ulica

Vydal Stano Marček, Martin

Z esperantského originálu preložil: Stano Marček

Sadzba a grafická úprava: Stano Marček

Obálka: Luděk Neužil

Vydanie prvé v roku 2006

Roman Dobrzyński

(*1937)

Autor knižky Roman Robjrzyński je poľský televízny žurnalista, známy stovkou vynikajúcich dokumentárnych a reportážnych filmov z celého sveta, predovšetkým z Latinskej Ameriky. Je aj autorom niekoľkých kníh v poľštine. Svoju jubilejnú desiatu knihu napísal v medzinárodnom jazyku esperanto pod názvom „La Zamenhof-strato“ a vydal ju v roku 2003. Dnes je preložená do desiatky ďalších jazykov.

ISBN 80-969446-8-1

9 788096 194468 2

S T A N O M A R Č E K